

Ο ΠΟΛΙΤΗΣ

‘Ο Λογοτεχνικός Πολίτης

Μηνιαία επιθεώρηση ● ‘Οκτ.-Νοέμ. 1980 ● Τεύχος 38 ● 80 δρχ.

Ο ΠΟΛΙΤΗΣ

Μηνιαία επιθεώρηση • τεύχος 38 • 'Οκτ.-Νοέμ. 1980 • 80 δρχ.
Κέκροπος 2, 'Αθήνα (Πλάκα), τηλ. 3245332

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

'Αγγελου 'Ελεφάντη		Πολιτική τρομοκρατία
Κώστα Ζουράρι		Καί ή 'Εκκλησία νά φοβήται τό κράτος
Κώστα Ζουράρι		Ridi Rizospasti
'Αγγελου 'Ελεφάντη		Οί κομπάρσοι καί οί επαίοντες τής πολιτικής.
'Αριστείδη Μπαλτά		Οί τακτικοί καθηγητές καί ό 'Άγιος Θωμάς ό 'Ακινάτης.
'Αριστείδη Μπαλτά		Γιά ένα πολιτικό διάλογο γιά τό Νόμο - Πλαίσιο.
'Αγγελου 'Ελεφάντη		'Η έξουσία, τά πρόσωπα, ό χώρος.
		Κανονισμός σπουδών τής Φιλοσοφικής Σχολής στό Ρέθυμνο
Λαωνίδα Λουλούδη		'Ανθρωποι - όρμόνες ζώα - μηχανές
Γκόργου Χουρμουζιάδη		Η αναζήτηση του ατόμου μέσα στή νεολιθική κοινότητα.

Ο ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΚΟΣ ΠΟΛΙΤΗΣ

Γκόργου Δερτιλή		Δυτικά πρότυπα καί Βαλκανικές εξαιρέσεις
Χριστίνας 'Αγριαντώνη		«Τό ζήτημα τών τραπεζών 1871-73» του Γιώργου Δερτιλή.
'Αριστείδη Μπαλτά		'Εννοια καί χρησιμότητα τής φιλοσοφίας του Η. Νικολούδη

Φωτογρ. έξωφύλλου: Στέλιος Σκοπελίτης

ΣΥΝΔΡΟΜΕΣ ΕΣΩΤΕΡΙΚΟΥ: έξάμνη 400 δρχ., έτήσια 800. ΣΥΝΔΡΟΜΕΣ ΕΞΩΤΕΡΙΚΟΥ: Εύρώ-
της: έξάμνη 550 δρχ., έτήσια 1000 ΗΠΑ-Καναδ. (άερ.): έξάμνη 600 δρχ. έτήσια 1200 ● Γιά
'Οργανισμούς, Τράπεζες, 'Ανών. 'Εταιρείες: έξάμνη 600 δρχ., έτήσια 1200 ● ΕΜΒΑΣΜΑΤΑ -
ΤΡΑΠΕΖΙΚΕΣ ΕΠΙΤΑΓΕΣ: Σπύρος Δελέγκας, Κέκροπος 2, 'Αθήνα 119, τηλ. 32.45.332.

'Εκδότης: Νικ. Πολίτης, Βορρά 9, 'Αγία Παρασκευή, 'Ιδιοκτησία: «Σ. Δελέγκας καί Σία Ο.Ε.», Διευθυντής: 'Αγγελος
'Ελεφάντης ● Φωτοστοιχειοθεσία: Φωτοκύτταρο ΕΠΕ, 'Υμηττού 219, τηλ. 7516333, 7514958 ● Φωτοαναπαραγωγή:
Σταύρος Κουνδουράκης, 'Εμμ. Μπενάκη 122 καί Πετσάθου 12, τηλ. 3622383 ● 'Εκτύπωση: 'Αφοί Χρυσσοχού, Στυμφαλίας
8 - Περιστέρη, τηλ. 5719937 ● Διόρθωση: Παντελής Σπ. Μπουκάλας ● 'Επιμέλεια, 'Αφροδίτη 'Αντωνάκη ● Κυκλοφορεί
στά περίπτερα καί τά βιβλιοπωλεία ● Κεντρική διάθεση γιά Θεσσαλονίκη καί Β. 'Ελλάδα: βιβλιοπωλείο Κοτζιά, Τσιμισκή
78, τηλ. 279720.

δια γυμνου οφθαλμου δια γυμνου οφθαλμου

Πολιτική τρομοκρατία

Ο φιλεύσπλαχνος Ριζοσπάστης ενέδωσε σε παράκληση του αναγνώστη του κ. Θ. Κέη και, στο φύλλο της 31 Αυγούστου 1980, δημοσίευσε απάντηση σε κείμενο του συνεργάτη μας Κώστα Ζουράρι («Ο Κουβάς», *Πολίτης*, τεύχ. 34, Μάιος 1980). Και αυτοί οι καλοί άνθρωποι ενέδωσαν στην παράκληση παρόλο που θεωρούν ότι «τέτοιου είδους κείμενο σαν αυτό του περιβόητου Ζουράρι στο περιοδικό «Ο Πολίτης» δέν αξίζουν τον κόπο ν' απασχολούν τις στήλες της εφημερίδας μας».

Είμαστε βέβαιοι ότι πάρα πολλοί αναγνώστες μας δέν ασχολούνται, και μέ τό δίκιο τους, μέ τά ιδεολογικά συναξάρια του «Ρ», και, σίγουρα, δέν έχουν απολαύσει τήν ιδεολογική «συνεισφορά» του κ. Κέη – μέ τίτλο «Η αποσύνθεση και οι Ριγολέττοι της ψευτοανανέωσης» – γιά τήν αποστείρωση του κόμματός του. Λυπούμαστε πού ή έλλειψη χώρου και μέσων δέν μās επιτρέπουν νά ανάδημοσιεύσουμε ολόκληρο τό κείμενο πού μās αφιέρωσε ό «Ρ», ώστε ό καθένας νά μπορεί νά έχει μιάν άμεση γεύση από τό ύφος, τό ήθος και τίς πολιτικές αντιλήψεις του άρθρογράφου και τής εφημερίδας του. Μπορεί όμως ό αναγνώστης νά πάρει μιάν εικόνα μέ τά παρακάτω πού αραδιάζει ό κ. Θ. Κέης, ακριβώς μετά τό έναρκτήριο λάκτισμα τής σύνταξης του Ριζοσπάστη.

«Η λεγόμενη ανανέωση είχε ίσως κάποια σοβαρότητα όταν εμφανίστηκε τό 1968. Είχε ακολουθηθεί αρχικά από έναν αριθμό τίμιων αγωνιστών. Και σήμερα ακόμη τήν ακολουθούν όρισμένοι αξιόλογοι επιστήμονες μέ σημαντική συμβολή σε κλάδους όπως ή θεωρητική και ή εφηρμοσμένη παιδαγωγική, ή κοινωνική ιστορία, ή πολιτική θεωρία κ. ά. Δικαιολογημένη, λοιπόν θά ήταν ίσως γιά κάποιους ή προσδοκία ότι ή λεγόμενη «ανανέωση» θά συνέχιζε τήν πολιτική παράδοση του Α. Σβώλου, του Ίω. Σοφιανόπουλου και τής προδικτατορικής ΕΔΑ πού, ανεξάρτητα από όποιεσδήποτε αντιρρήσεις γιά τό πρόγραμμα και τήν τακτική τους, είχαν χρήσιμο και σε γενικές γραμμές θετικό ρόλο στην εξέλιξη του λαϊκού μας κινήματος.

Δυστυχώς μιά τέτοια προσδοκία διαψεύδεται από τά συμπτώματα εκφυλισμού και σήψης πού εμφανίζει ό χώρος τής λεγόμενης «ανανέωσης». Τό κυριότερο από τά συμπτώματα αυτά είναι ή παρουσία στο χώρο αυτό διαφόρων χρεοκοπημένων επιστημονικά και αδιάσχυτων ήθικά ψευτοδιανοουμένων «έξ εσπερίας», χωρίς σοβαρή κατάρτιση και μέ αμφίβολη επίδοση σε όποιοδήποτε επιστημονικό κλάδο, μέ τήν εξαίρεση, ίσως, κλάδων μέ αμφισβητούμενο ακόμη αντικείμενο, όπως ή σημειολογία και ή ύφολογία. Κοινό χαρακτηριστικό τους είναι ή εξομείωση τής «επανάστασης» μέ τή χυδαιολογία, ή αναγωγή τής πολιτικής στην ύφολογία και τής ύφολογίας στο ύδρεολόγιο, ή αντικατάσταση τής σοβαρής ερευνητικής δουλειάς από τήν κίτρινη δημοσιογραφία, ή έλλειψη πολιτικού και επιστημονικού ήθους. Όρισμένοι αναλαμβάνουν τό ρόλο τής Πυθίας, ή του Μωυσή και δίνουν ακαταλαβίστικα μαθήματα πολιτικής ήθικης, άλλοι ασχολούνται αποκλειστικά μέ τίς δημόσιες και κοσμικές σχέσεις τους, άλλοι αναλαμβάνουν τό ρόλο τής γελωτοποιού ή του καρνάδαλου τής «ανανέωσης». Μέσα στο πλαίσιο του ρόλου αυτού προβαίνουν σε δηλώσεις αντικομμουνιστικής νομιμοφροσύνης πού χαρακτηρίζονται από απερίγραπτη άσυναρτησία, ηλιθιότητα και χυδαιότητα. Στίς δημόσιες θέσεις τους συνεχίζουν τήν αξιοθρήνητη παράδοση των κονδυλικών εκδοροσφαγών πού αποτελεί τό σίγμα τής ελληνικής πολιτικής ιστορίας του μεσοπολέμου. Οι ψευτοδιανοούμενοι αυτοί, και ιδιαίτερα ή υποομάδα πού ανέλαβε τό ρόλο του γελωτοποιού τής ψευτοανανέωσης, καταδικάζουν τους ίδιους, τήν «έτοιμη σκέψη», όποιαδήποτε πίστη, ορθολογική ή μή, τίς «έτοιμες φόρμουλες» κ.λπ. Τά κλισέ

δια γυμνου οφθαλμου δια γυμνου οφθαλμου

αυτά εκφράζονται με λεξιλόγιο υποπρολετάριου σε κατάσταση κραιπάλης με εκφράσεις που τις χαρακτηρίζουν ή αισχρολογία και κοπρολογία και που τις βρίσκει κανείς στις πιο χυδαίες ναζιστικές φυλλάδες. Όρισμένα από τα κείμενα των «Ριγολέττων» αυτών της ψευτοανανέωσης δείχνουν πως οι συγγραφείς τους κατατρύχονται από σεξουαλικές φαντασιώσεις και άσυγκράτητες παρορμήσεις προς την κοπρολαγνεία. Αυτές προδίδονται από την άναγωγή του πολιτικού προβληματισμού σε χυδαία σεξοπορνογραφικά παραληρήματα περί νώτων και «πρωκτών», (για τους αθλητές της ΓΛΔ) «οργανισμών», «σπασμών», «συνουσιών» και άλλα παρόμοια. Η μόνη νηφαλιότητα που απομένει στους συγγραφείς των «κειμένων» αυτών είναι αυτή που τους υπαγορεύει να παίρνουν προφυλάξεις για να αποφύγουν τις συνέπειες του ποινικού νόμου.

Η άπιστευτη για όποιον δεν τά έχει διαβάσει χυδαιότητα των «κειμένων» των γελωτοποιών της «άνανέωσης» – οι οποίοι κατά τα άλλα παθιάζονται για τό διάλογο και μαινονται κατά του «δογματισμού» – απαγορεύει κανονικά οποιαδήποτε συζήτηση μαζί τους. Ώστόσο τό «Ές», οι «τετρακόσιοι» και οι άλλοι συγγενείς δέχονται τέτοιες χυδαίες «συνηγορίες». Η Αυγή και πιο πολύ η σύνταξη του αντικομμουνιστικού και αντισοβιετικού περιοδικού Πολίτης τις δημοσιεύει, λημονώντας την αξίωσή της να είναι δάσκαλος πολιτικού ύφους και ήθους. Οι πανεπιστημιακοί που συνεργάζονται στον Πολίτη δεν ενοχλούνται από την άφορητη δυσσομία και την αποφορά που αποπνέουν τα κείμενα των γελωτοποιών τα οποία δημοσιεύονται δίπλα στα δικά τους. Έφόσον όλοι αυτοί οι κύριοι δέχονται να εκφράζονται ή να συνυπάρχουν με τις «διακηρύξεις» των γελωτοποιών, ο απλός Έλληνας πολίτης που νοιάζεται για να γίνεται με κάποια στοιχειώδη ευπρέπεια ή πολιτική διαμάχη έχει την υποχρέωση να καταγγείλει την ήθικη και πολιτική σήψη, ασφαλής δείκτης της οποίας είναι οι διακηρύξεις των Ριγολέττων της «άνανέωσης».

Και έπονται πολλά παρόμοια σε συνέχειες δύο.

Δέν θά σχολιάσουμε αυτό τό κείμενο γιατί έχει τόσο αποτρόπαια σαφήνεια ώστε τό οποιοδήποτε σχόλιο εκ μέρους μας θά αποτελούσε βάνανση υποτίμηση της νοημοσύνης του αναγνωστικού κοινού. Ούτε, βέβαια, είμαστε διατεθειμένοι να ανοίξουμε διάλογο με τό «Ρ» γιατί καμιά κουβέντα δεν απομένει να γίνει μ' εκείνους που, όσους δεν συμμερίζονται τις απόψεις τους, δεν διστάζουν να τους χαρακτηρίσουν ψευτοανανεωτές, ψευτοδιανοούμενους, σεσηπότες, έξ έσπερίας, φαντασιόπληκτους σεξουαλικά, αντικομμουνιστές, γελωτοποιούς, καρνάβαλους, υποπρολετάριους εν κραιπάλη, εκδοροσφαγείς. Ώστόσο οι άρθρογράφοι του κατά τόν «Ρ» αντικομμουνιστικού Πολίτη είναι υποχρεωμένοι να ονομάσουν με τό πραγματικό της όνομα την πολιτική μέθοδο αυτής της έφημερίδας και του κόμματος που εκφράζει: *πολιτική τρομοκρατία*. Δηλαδή: «Έσείς πανεπιστημιακοί, όσοι συνεργάζεστε με τόν αντικομμουνιστικό Πολίτη, αξιόλογοι έπιστήμονες κατά τα άλλα, αν συνεχίσετε αυτήν την άθέμιτη έρωτοτροπία, θά σάς καταγγείλουμε στό λαό ως αντικομμουνιστές και λακέδες της αντίδρασης. Αν δεν μπορείτε να σταθείτε στό πλευρό του επαναστατικού κινήματος, συμπεριφερθείτε τουλάχιστον ως πειθήνιοι συνοδοιπόροι του Ριζοσπάστη ως έπραξαν κάποτε, όσο τό έπραξαν, ό Σβάλος, ό Σοφιανόπουλος και οι μικροαστοί της προδικτατορικής ΕΔΑ!»

Τά πράγματα είναι έτσι καθαρά. Οι απαντήσεις περιπετούν. Ο καθένας είναι ή στάση του. Όσο για μās τό μόνο που χρωστάμε στό Ριζοσπάστη είναι ή μεγαλύτερη δυνατή περιφρόνηση.

Άγγελος Έλεφάντης

δια γυμνου οφθαλμου δια γυμνου οφθαλμου

Ridi Ριζοσπάστη

σ' ένα κόμμα «σημαδεμένο από την κατάρα του άδειου λόγου» (Γ. Σεφέρης)

Ρίξε μου, ρίξε μου, όρθόρριζά μου αύχηρή,
«Μά τί ζητάς επιτέλους, πνιγμένος μέσ
στίς λέξεις;» (Γ. Ρίτσος).

● Τίς εί, Θ. Κέη, δικηγόρε; Συνήγορος του «Κουβά» και ριζοσπά-
στειος «αναγνώστης» τής τελευταίας στρατολογίας, άφου προηγουμέ-
νως έψέκασες τόν ανατέλλοντα πράσινο ήλιο; Άλλά αυτός σέ άπελά-
κτισε και έσύ έστράφησ στά μονόχορδα του ΚΚΕ, κραδαίνοντας τή
δικανική σου και έπαιτώντας διαλεκτική.

Γι' αυτό, όψιμε Θ. Κέη, τώρα πιά, «όλες οί λέξεις δέν σου φτάνουν
γιά νά πεις τό τίποτα» (Γ. Ρίτσος).

Γιατί, τώρα πού καταφθάνεις, άσθμαίνων στόν άγώνα, όταν έσύ πη-
γαίνεις, έμεις πιά γυρίσαμε.

Συντροφικό μου δρέφος, Θ. Κέη μου, τής παρωχημένης κομματικής
μου πολυετίας, άποστήθισε τό Ρίτσο σου, στό δείλι τούτο του άλήστου
λήθης κουκουέ μας. Έκει μέσα στό κομμουνιστικό τους θράδυ, αυτοί
πού ξομείνανε κι έσύ πού σπεύδεις, κι άνεβαίνεις, άνεβαίνεις, μή χά-
σεις τήν άντιπαροχή, τόν άντιθάλαμο και τήν άντιμισθία, μάθε το,
παιδί μου: «παίρνεις χωρίς νά βλέπεις. Έγώ, τίποτα. Βλέπω όμως»
(Γ. Ρίτσος).

Τί βλέπω μέσ στό Κουκουέ;

Νεοσύλληκτε Κέη μου, βλέπω: «Στρατιώτες, άρθύλες, βλαστήμιες»
(Γ. Ρίτσος).

Βλέπω τό θράδυ σας, «Ξεθράκωτο θράδυ» (Γ. Ρίτσος). Βλέπω ότι εκεί
ψηλά στό Κουκουέ, «Κατέβασαν τίς σημαίες. Μπήκαν στά σπίτια τους.
Μετράνε τά λεφτά τους» (Γ. Ρίτσος). Και τούς άδήλους πόρους τους.

Κι έγώ;

Ριγολέττος, γελωτοποιός τής ανανέωσης, «Έλληνας. Όχι γυμνιστής.
Γυμνός» (Γ. Ρίτσος).

Σ' ενόχλησε, τό «έλληνας», συνήγορέ μου. Ναι λοιπόν: Έλληνας, γυ-
μνός, ΕΠΩΝΥΜΟΣ. ΓΥΜΝΟΣ. Όχι Άνώνυμος, διανοούμενος και
Άνώτατος κρατικός λειτουργός. Και Κουβάς.

Γυμνός όπως ή τόλμη, Έλληνας όπως ή μοναξιά. Γιατί τόν Κουβά
σου, πού λουφάζει άκόμη ως γυμνοσάλιαγκας,
«Μέ τόση επίσημη στολή, πού τόν έντυσαν, κοντεύει νά χάσει τή φωνή
του» (Γ. Ρίτσος.).

Τήν τιμή του; «Όκ άν λάβοις παρά του μή έχοντος»...

Ή τιμή, τιμή δέν έχει. Έξαργυρώνεται όμως έναντι κομματικής βαθ-
μολογικής εξέλιξεως, βουλευτικής συνοδοιπορίας και ειδικών τραθη-
κτινών δικαιωμάτων: άοιδών και λογίων, παρακαταθηκών και δα-
νείων. Ταξιδίων.

Ήνίων. Άργυρίων...

«Προσενχήσου, μητέρα» (Γ. Ρίτσος).

Κώστας Ζουράρις

δια γυμνου οφθαλμου δια γυμνου οφθαλμου

Οί κομπάρσοι καί οί έπαίοντες τής πολιτικής

«Γιά παράδειγμα δέν διαθέτει τά περιθώρια τό ΠΑΣΟΚ νά μὴν προστρέξει στή συνδρομή δυνάμεων τής κομμουνιστικῆς ἀριστερᾶς γιά τό χειρισμό τῶν πολιτιστικῶν θεμάτων (τομέα πού στίς μέρες μας ἔχει προσλάβει τεράστιες διαστάσεις) ἀφοῦ τό κίνημα δέν φαίνεται νά διαθέτει οὔτε σοβαρή ὑποδομή οὔτε κἀν τήν κατάλληλη στελέχωση γιά τήν ἀντιμετώπισή του».

Αὐτά γράφονται στό σοβαρό ΒΗΜΑ¹ διά γραφίδος Βασίλη Πάικου, καί, ὅπως ἄλλα πολλά, συνιστοῦν ἐμπεριστατωμένη πολιτική ἀνάλυση καί συνάμα κατευθυντήρια γραμμή γιά τό μέλλον τῶν δημοκρατικῶν δυνάμεων στόν ἀγώνα τους ἐναντία στή δεξιά.

Ἔτσι, τή στιγμή πού τό ΠΑΣΟΚ βρίσκεται στά «πρόθυρα τής ἐξουσίας» – ὅπως διατείνεται τό ἴδιο ἀλλά καί τό ΒΗΜΑ γιά λογαριασμό του – μοιράζονται καί οί μελλοντικοί ρόλοι: ὑπουργεῖα, γραμματεῖες, βουλευτικία ἀλλά ἢ τής Ἐπικρατείας, ὑποψηφιότητες, προμοδοτήσεις. Σ' αὐτό τό, σύμφωνα μέ τήν ἔκφραση τοῦ συρμού, καλοστημένο «σενάριο», μοιράζονται ὄχι μόνο οί ρόλοι τῶν πρωταγωνιστῶν ἀλλά καί τῶν κομπάρσων. Σίγουρα ὑπάρχει φροντίδα καί γιά τή θέση τῶν θεατῶν πού θά πρέπει νά πληρώσουν μέ τήν ψήφο τους τό θέαμα τής μεγάλης «ἀλλαγῆς».

Οί κομπάρσοι

Ὁ λόγος τώρα γιά τούς κομπάρσους. Καί βέβαια πρόκειται γιά τούς κομμουνιστές – ἀριστερούς τής ἀνανέωσης πού ὀρίστηκαν ἀρμόδιοι γιά τά πολιτιστικά θέματα. Στήν ὑπηρεσία τοῦ λαοῦ καί τοῦ κινήματος, ἐννοεῖται: κιθαρωδοί, μελοποιοί, ὕμνωδοί, σαλιτιπάγκοι, θεατρίνοι, σινεάστ, ἐκφωνητές, στιχοπλόκοι, καλαμαράδες, κονδυλοφόροι, ἐμψυχωτές, ἀναστηλωτές, διακοσμητές, προπαγανδιστές, ὑπεύθυνοι τοῦ καλλιτεχνικοῦ προγράμματος στή φέστα τής ἀλλαγῆς, καί σοσιαλμερακλήδες προμηθευτές τερψιλαρυγγίων.

Ἀπό πολιτική ἀποψη τό ρεῦμα τῶν κομμουνιστῶν – ἀριστερῶν τής ἀνανέωσης, ὀργανωμένων καί ἀνοργάνωτων, δέν λαμβάνεται ὑπόψη. Οὔτε φίλοι οὔτε ἐχθροί, οὔτε σύμμαχοι οὔτε ἀντίπαλοι. Ἐμπειροί, ὅμως, καθώς εἶναι στά «κουλτουριάρικα» προορίζονται γιά τήν ἐπ'ἀνδρωση τοῦ σκάφους, γράσο γιά τό «πέραςμα» τής γραμμῆς, τζουτζέδες γιά τή διευθέτηση τῶν προβλημάτων πού θά «μπαίνουν» στή νέα κατάσταση. Γιατί, ἀφοῦ «γιά τό χειρισμό τῶν πολιτιστικῶν θεμάτων τό κίνημα δέν διαθέτει οὔτε σοβαρή ὑποδομή οὔτε κἀν τήν κατάλληλη στελέχωση» τότε θά πρέπει μέ δανεικά κι ἀγύριστα θαλασσοδάνεια νά κάνει τή δουλειά του. Ἀλλά γιατί τό ΠΑΣΟΚ δέν διαθέτει ὑποδομή καί στελέχωση; Γιατί οί ἄνθρωποι τής κουλτούρας πού λένε, ἐπιστήμονες ἢ δημιουργοί, βρίσκονται μακριά ἀπό τό κόμμα πού θεωρεῖ σίγουρη τήν ἀλλαγῆ; Καί τί σημαίνει γι' αὐτήν τή σοσιαλιστική ἀλλαγῆ, τήν ποιότητα, τή βιωσιμότητα καί τήν ἴδια τή δυνατότητά της, ἂν οί ἄνθρωποι τής ἐπιστήμης καί τής τέχνης δέν ἐντάσσονται στήν πειθῆνια κομματική στελέχωση τοῦ ΠΑΣΟΚ; Τά ἐρωτήματα αὐτά δέν ἀπασχολοῦν τόν κ. Πάικο καί οὔτε τό ΒΗΜΑ. Δικαιώμα τους νά μὴν ἀσχολοῦνται μέ ὅλα τά θέματα. Δικαιώμα μας ὅμως νά θεωροῦμε ὅτι τό κύριο πρόβλημα βρίσκεται ἀκριβῶς σ' αὐτά πού ἐκείνοι λημονοῦν.

Τό ΠΑΣΟΚ, ὁ Πρίγκιπας καί ὁ σοφός

Τά ἐρωτήματα αὐτά, πού σχετίζονται μέ τήν πολύ μικρή ἀπήχηση τοῦ ΠΑΣΟΚ ἀνάμεσα στους διανοοῦμενους, θά περίμενε κανεῖς ὅτι θά δάριαν ἀποφασιστικά στίς πολιτικές ἐκτιμήσεις καί τούς πολιτικούς χειρισμούς τής ὑπεύθυνης πολιτικῆς του ἡγεσίας. Βέβαια διακηρύξεις γιά τήν ἀνάγκη συσπείρωσης κ.λπ. δέ λείπουν. Ὅστόσο σέ μιὰ ἐρευνα τής Ἐξόρμησης, δημοσιογραφικοῦ ὄργανου τοῦ ΠΑΣΟΚ, γιά τό ρόλο τοῦ διανοοῦμένου στή σύγχρονη κοινωνία² ὑποβάλλεται ἡ ἐξῆς ἐρώτηση στους ἐρωτώμενους: «Μπορεῖ καί μέχρι ποιό βαθμό νά συμβάλει ὁ διανοοῦμενος στήν ὑποβοήθηση τοῦ λαοῦ γιά σωστές πολιτικές

1. Βασίλη Πάικου, «Τό ΠΑΣΟΚ στά πρόθυρα τής ἐξουσίας» «Τό Βῆμα», 19.10.1980

2. «Ἐξόρμηση, φύλλα Αὐγούστου 1980.

δια γυμνου οφθαλμου δια γυμνου οφθαλμου

επιλογές με στόχο ριζικές κοινωνικές αλλαγές;» Η ερώτηση αυτή (όπως και πλήθος άλλες διατυπώσεις στελεχών του) αποδεικνύει την πραγματική αντίληψη του ΠΑΣΟΚ για τό θέμα πού μάς άπασχολεί. Καθιερώνεται δηλαδή ένας σαφής διαχωρισμός μεταξύ λαού και διανοομένων (λές και οι διανοούμενοι δέν είναι λαός). Ο διανοούμενος θεωρείται στοιχείο έξωτερικό ως προς τό λαό και όχι ένα από τά δομικά στοιχεία τής έννοιας λαός. Κι έτσι, σάν μορφωμένος πού είναι, λογίζεται ως ένοχος για τή μόρφωσή του και συνεπώς υποχρεωμένος (άν θέλει νά είναι προοδευτικός) νά ξεπληρώσει τήν ένοχή του προσφέροντας βοήθεια στό λαό. Κι όχι μόνο θεωρείται στοιχείο έξωτερικό αλλά και πολιτικά άνυπαρκτο άφου καλείται νά «υποδοθηθήσει τό λαό, για σωστές πολιτικές επιλογές». Ποιός όμως θά κάνει τίς σωστές πολιτικές επιλογές; Σίγουρα οι εκπρόσωποι του λαού πού χρειάζονται τούς διανοούμενους νά τούς «υποδοθηθήσουν», προφανώς για νά μή διαπραξουν μνημειώδεις γκάφες, για νά προσφέρουν τίς γνώσεις τους ως τεχνοκράτες ή μυστικοσύμβουλοι. Ακριβώς όπως ο κ. Πάικος και τό ΒΗΜΑ προορίζουν τούς κομμουνιστές τής ανανέωσης για τά πανηγύρια έτσι και ή Έξόρμηση θά αναθέσει στους διανοούμενους ρόλους «υποδοθηθικούς».

Νά λοιπόν πού μία όρισμένη αντικειμενική δημοσιογραφία εκφράζει και εκλαϊκεύει μία πολύ συγκεκριμένη και υποκειμενικότατη πολιτική αντίληψη πού τόσο ταιριάζει με αντίστοιχες για τό θέμα του «φορέα τής αλλαγής». Και ή μία και ή άλλη θά συμφωνήσουν ότι οι διανοούμενοι, και πολύ περισσότεροι όταν είναι διανοούμενοι και κομμουνιστές - άριστεροί, χρησιμεύουν μόνο ως όπαιδοι-ψηφοφόροι και διαχειριστές των πολιτιστικών θεμάτων. Για τά θέματα τής πολιτικής άς μή γίνεται λόγος. Γι αυτά άρμοδιότητα έχουν τό «Κίνημα» και ό Άρχηγός του.

Μέ τά παραπάνω δέν θέλω νά ίσοπεδώσω τίς διαφορές πού υπάρχουν μεταξύ ανθρώπων πού έχουν άνώτερη μόρφωση και κείνων πού καταδικάστηκαν στή στοιχειώδη, άνάμεσα σέ κείνους πού δημιουργούν προσωπικό έπιστημονικό ή καλλιτεχνικό έργο και κείνους πού δέν δημιουργούν. Ούτε επιτρέπεται νά κάνει κανείς ότι δέν βλέπει ότι όντως υπάρχουν διαφορετικοί κοινωνικοί ρόλοι, ακριβώς επειδή υπάρχει ό κοινωνικός (καπιταλιστικός) καταμερισμός εργασίας πού, κοντά στ' άλλα, έχει δημιουργήσει μίαν ειδική κοινωνική κατηγορία, τούς διανοούμενους. Μιλάω μόνο για μία γενικευτική και άπλουστευτική διχοτομία λαός/διανοούμενοι (κεντρικό ιδεολόγημα του λαϊκισμού και τής άστικής ιδεολογίας) πού εύθέως παραπέμπει στό διαχωρισμό μεταξύ Πολιτικής και Διάνοσης. Αύτός όμως ό διαχωρισμός είναι μυθευτικός των πραγματικών σχέσεων και των πραγματικών καταστάσεων· στήν πολιτική πράξη άπομονώνει τούς ανθρώπους, άνοίγει χάσματα ανάμεσά τους, απαλλάσσοντας τούς πολιτικούς από τήν υποχρέωση νά διανοούνται και στερώντας τούς διανοούμενους (και όχι μόνο τούς διανοούμενους) τό δικαίωμά τους στήν πολιτική. Μήπως λοιπόν οι διαχειριστές τής πολιτικής, οι Πολιτικοί, δέν είναι διανοούμενοι, ή μήπως οι όνομαζόμενοι διανοούμενοι βρίσκονται έξω από τήν πολιτική; Η μήπως τό νά είσαι μέσα στήν πολιτική σημαίνει άναγκαστικά νά είσαι ψηφοφόρος ή «βοηθητικός» του κινήματος; Τό αντίθετικό αυτό ζεύγος του Σοφού και του Πολιτικού, πού πολλοί θεωρητικοποίησαν και περισσότεροι έξυπνήρησαν, φέρνει στό νοΰ τή γνωστή εικόνα του Πολιτικού Ηγέτη και του ύποτελους ειδικού, του Πρίγχιπα και του όσφυοκαμψία μυστικοσύμβουλου ή γελωτοποιού.

Όστόσο αυτές οι «άθώες» νύξεις για τό μέλλον στό πλαίσιο τής πασοκικής δημοκρατίας πού προετοιμάζεται μάς υποχρεώνουν νά πάρουμε ύπόψη όρισμένα πράγματα. Και πρώτα άπ' όλα ότι κατά τό ΠΑΣΟΚ έναν μόνο ρόλο μπορούν νά αναλάβουν οι διανοούμενοι γιατί ένα μόνο ρόλο τούς αναθέτει: νά συναινεσουν στίς δοσμένες πολιτικές επιλογές τής ήγεσίας, νά προσφέρουν τήν όση γνώση, εύφυία ή ταλέντο διαθέτουν για νά τίς προπαγανδίσουν, νά τεθούν στήν ύπηρεσία τους ως ιδιότυποι μισθοφόροι, νά τίς δοξολογήσουν, νά δοξολογήσουν εκείνους πού κατά τεκμήριο εκφράζουν τή λαϊκή θέληση.

Αλλά άν, πάλι, δέν είναι έτσι τά πράγματα, άν άλλες αντίληψεις πρυτανεύουν στό ΠΑΣΟΚ, για τίς σχέσεις κόμματος και των διαφορετικών κοινωνικών στρωμάτων, τότε θά περίμενε κανείς ότι θά είχε εφαρμόσει μίαν άλλη πρακτική πολιτικών συνεργασιών και συμμαχιών όπου ό ήγεμονισμός θά ήταν έξ όρισμού άγνωστος και ή ανάγκη ίσότιμης συνεργασίας με τίς άλλες πολιτι-

δια γυμνου οφθαλμου δια γυμνου οφθαλμου

κές δυνάμεις του σοσιαλισμού θά ήταν απαράβατος όρος. Όλοι όμως ξέρουν ότι αυτό δέν συμβαίνει: συνεργασία μέ τό ΠΑΣΟΚ σημαίνει σύμβαση προσχωρήσεως άνευ όρων.

Άλλά τί σχέση έχουν αυτά μέ τό σοσιαλισμό;

Η χρησιμοθηρία αυτής τής αντίληψης για τό ρόλο τών διανοουμένων, ό εκδηλος ωφελιμισμός της, έχει έδώ και πολλές δεκαετίες καταταλαιπωρήσει και αποπροσανατολίσει τό κίνημα του σοσιαλισμού σ' όλο τόν κόσμο. Φαίνεται, όμως, ότι στον τόπο μας αυτού του είδους οί βαρβαρότητες δέν είναι θλιβερό μονοπώλιο του ΚΚΕ. Φαίνεται επίσης πως πολλοί ακόμη όχι μόνο δέν εναντιώνονται αλλά και αποδέχονται τήν ύποταγή σε πρόσκαιρες πολιτικές σκοπιμότητες ακόμη κι από κείνους που δέν τσιγκουνεύτηκαν τίς κουβέντες τους για να στηλιτεύσουν τά έκτροπα του σταλινισμού.

Σύμφωνοι. Έτσι θά συμβεί άν έτσι προτιμούν οί ενεχόμενοι στην περίπτωση. Υπάρχει μάλιστα καιρός, όσοι δέν ξέρουν, να μάθουν και μπουζούκι. Άλλά αυτό δέν είναι αλλαγή, δέν είναι σοσιαλιστικός μετασχηματισμός. Άλλάζει απλώς ό λόγος τών τυμπανιστών και τή θέση τών αφερέγγυων και γεγηρακόντων παίρνουν άλλοι νεότεροι και βροντωδέστεροι. Όσο για τούς κομμουνιστές – άριστερούς τυχαίνει να πιστεύουν ότι ή πορεία προς τήν αλλαγή υπάρχει μόνο όταν όλοι οί εργαζόμενοι παίρνουν τήν υπόθεση του σοσιαλισμού στα χέρια τους, όταν όλοι οί άνθρωποι συμμετέχουν ενεργά και διαπλαστικά στην πολιτική, όταν πολιτική δέν είναι αλλοτρίωση. Πράγμα που είναι πολύ πιο δύσκολο από μιά θεαματική έκλογική συγκέντρωση, πολύ πιο περίπλοκο από μιά κοινοβουλευτική πλειοψηφία και πολύ πιο σύνθετο από τό διαχωρισμό τών ανθρώπων σε έπαίοντες τής πολιτικής και όπαδούς.

Άγγελος Έλεφάντης

Οί τακτικοί καθηγητές και ό Άγιος Θωμάς ό Άκινάτης

Μιά από τίς αποδείξεις για τήν ύπαρξη Θεού που διατύπωσε ό Άγιος Θωμάς ό Άκινάτης στηρίζεται στο «πρώτο κινούν»: Η κίνηση υπάρχει. Κάθε κινούμενο κινείται χάρη σε κάποιο άλλο κινούν. Άν και αυτό τό κινούν κινείται, τότε ή κίνησή του απαιτεί κάποιο άλλο κινούν. Και ούτω καθεξής. Μόνος τρόπος να αποφευχθεί τό regressus ad infinitum είναι ή ύπαρξη κάποιου πρώτου κινούντος. Αυτό τό πρώτο κινούν είναι ό Θεός.

Τώρα, ενώ ή Όμάδα Έργασίας για τή σύνταξη του Νόμου-Πλαίσιο πρόβλεπε ως γενική και λογικά συνεπή αρχή για τήν εξέλιξη του διδακτικού προσωπικού τήν κρίση κάθε μέλους ή υποψηφίου μέλους από τούς ομοιοβάθμους και άνωτέρους του, ή Έπιτροπή τών Πρυτάνεων, ως γνήσιος εκφραστής του σώματος τών τακτικών καθηγητών, διέγραψε τή λέξη «ομοιοβάθμους» και άφησε τό υπόλοιπο. Δηλαδή ό καθηνας θά κρίνεται μόνο από τούς άνωτέρους του.

Και τίθεται τό ερώτημα: Ποιός είναι άνωτερος όλων τών άνωτέρων

δια γυμνου οφθαλμου δια γυμνου οφθαλμου

τακτικῶν καθηγητῶν γιά νά τούς κρίνει; Εἶναι προφανές ὅτι λογική ἀπάντηση δέν ὑπάρχει, παρά μόνο ἂν τό σῶμα τῶν τακτικῶν καθηγητῶν θεωρηθεῖ ὡς πρῶτο κινουῦν. Καμιά ἀντίρρηση. Μόνο πού, ἐπειδή μιᾶ ἄλλη ιδιότητα τοῦ Θεοῦ εἶναι τό Πανάγαθον καί τό Πάνσοφον εἶναι δύσκολο νά θεωρήσουμε τό σῶμα τῶν τακτικῶν καθηγητῶν ὡς τόν Θεό τοῦ Πανεπιστημίου. Μᾶλλον γιά τόν «νονό» του θά πρόκειται.

Ἄριστιδης Μπαλῆς

12.10.80

Καί ἡ Ἐκκλησία νά φοβῆται τό Κράτος

«Ἡ κυβέρνησις ἀποκλείει τήν καθιέρωση τοῦ πολιτικοῦ γάμου, ἐνῶ ἐπίσης διακηρύσσει ὅτι ἀντιτίθεται σέ κάθε ἰδέα διαχωρισμοῦ Κράτους καί Ἐκκλησίας».

Τάδε ἔφα Ράλλης στόν ἀρχιεπίσκοπο καί τούς συνοδικούς μητροπολίτες. Θεώρησε δέ σκόπιμο νά προσθέσει τά ἑξῆς καρυκεύματα:

«Τό θρησκευτικό αἶσθημα, εἶναι βαθιά ριζωμένο στόν ἑλληνικό λαό καί ἐκεῖνοι, πού ἐπιθυμοῦν νά τό θγάλουν εἶναι λίγοι κακόδουλοι».

Ἡ
«Ἐκκλησία καί Κράτος εἶναι ἐπί αἰῶνες μαζί μέ τόν λαό ἕνα πράγμα καί ἀποτελοῦν μιάν ἔννοια καί ἡ παρούσα κυβέρνηση οὔτε ἔχει διανοηθεῖ νά ζητήσει τόν χωρισμό τους, γιατί κάτι τέτοιο θά ἔδραπε τήν πολιτεία».

... καί τό σόν φυλάττων, διά τοῦ Σταυροῦ σου Πολίτευμα...

Καημένη Ὁρθοδοξία! Ἀπό τή μέρα πού ὁ Κωνσταντῖνος σ' ἔβγαλε ἐνοπλη ἀπό τήν κουτσή κνήμη τῆς αὐτοκρατορίας γιά νά ὑπάρξεις ὡς δεκανίκι τῆς, ἀνάμεσα σ' ἐσένα, τούς Ἕλληνας καί τό Κράτος, στό τρίγωνο τοῦτο τό ἀνισοσκελές, ποιός κερατώνει ποιόν;

Βαραίνει στήν Ὁρθοδοξία τό προπατορικό τῆς ἀμάρτημα, ἡ ἰδιομορφία, πού σφράγισε τήν τύχη τοῦ ἐν Ἑλλάδι ἐκχριστιανισμοῦ: ὁ ἐβραιοτραφῆς μονοθεϊσμός, ἐμπλουτισμένος μέ χυδην πλατωνικές ἐνέσεις, ἦρθε σέ σύγκρουση, στόν μείζονα ἑλληνικό χώρο, μ' ἕναν πολιτισμό, πού τοῦ ἦταν ὑπέρτερος. Ἔτσι, ἡ συνοικεσίου συνάφεια, πού ἐπιδίωξε, ἔγινε μέσα ἀπό δηώσεις, ἐμπρησμούς διβλοθηκῶν καί ναῶν καί μέ τήν κρατική ρομφαία καί μπόλικο προσεταιρισμό ἑλληνικῶν πολιτισμικῶν κεκτημένων.

δια γυμνου οφθαλμου δια γυμνου οφθαλμου

Στήν Δύση, ο έκχριστιανισμός έγινε φυσικά μέ σύγκρουση, αλλά εκεί ο κρατικός μονοθεϊσμός υπερείχε ως προς τά *res nullius*, πού εμφάνιζε ή νομαδική ζωή κι ή φτώχεια του πολιτισμού.

Γι αυτό ή Όρθοδοξία, όταν συγκριθεί μέ τούς άλλους χριστιανισμούς, φαίνεται πιό φιλελεύθερη, πιό λαϊκή, υποβάλλει μιά μεταφυσική τής αναστάσεως παρά τής ένοχής.

Σ' αυτό όμως οφείλεται κι ή άρχέγονη ύποταγή της στό Κράτος. Μόνος του, μέ τά έφόδια του μηνύματός του, ο χριστιανισμός ήταν άδύνατο νά πείσει τούς Έλληνες: «ξυναρμόττειν τούς πολίτας πειθοί τε και άνάγκη», άδυνατούσε νά τό πράξει ο χριστιανισμός, διότι και ή πειθώ του ήταν φτωχή κι ή άνάγκη των Έλλήνων κορεσμένη.

Αυτό λοιπόν, πού απέφευγαν οί από κάτω, επέβαλλαν οί από πάνω, μέ τή νομοθεσία του πυρός και του σιδήρου: «έξόν δυοίν χρῆσθαι προς τάς νομοθεσίας, ποιθοί και βία».

Έν άρχή, για τον έκχριστιανισμό των Έλλήνων, ήρθε ή κρατική βία. Η πειθώ, γεννήθηκε άργότερα, ως άποπαιδί του βιασμού... Η πορεία τής Όρθοδοξίας έχει άνεξίτηλα χαραχθεί από τό συγκαταβατικό καγχασμό των Άθηναίων πολιτών, στην Πνύκα, όταν ο Παύλος, ένθεος μονοσήμαντος, ψέλλισε, σέ κατά προσέγγιση έλληνικά, τήν κατά προσέγγιση υπεραπλουστευμένη του θεοδικία. Πού; Στο χώρο πού γέννησε τήν *αντιδικία*, δηλαδή τήν άρνηση του μοναδικού, μέ τήν καθημερινή ειρωνεία, πού περιβάλλει ή Άγορά τούς κελευστές του «Άκτίστου» φωτός...

Σέ ποιούς; Στούς άπογόνους του Προμηθέα άνοικτίρμονες σκώπτες τής θρησκοληψίας, δεδηλωμένους χλευαστές τής «μεταρσίωσης», επαγγελματίες δύσπιστους προς τό έκάστοτε «φώς εκ φωτός» προερχόμενο και τά συνακολουθούντα τό φώς επαγγελματικά στελέχη του...

«Έννους έθηκα» τούς Έλληνες, είπε ο Προμηθέας. Είς τούς αιώνας των αιώνων...

Και «φρενών έπηβόλους».

Φρενών, φώτων άκτίστων, θεών, μητροπολιτών έπηβόλους.

Άμήν.

Η συγκλήρωσις, τό λαχείο και ή κληρουχία

Και ο γάμος; Μά από πού θά έλέγξεις καλύτερα τούς άνθρωπους, άν όχι από τό γάμο; Πώς θά διεισδύσεις πιό βαθιά μέσ στις ψυχές τους άν δέν έχεις *jus forimae noctis, utendi, alutendi*, στά τής κλίνης τους;

Παλιά ή διαπίστωση, παλιότερη ή συνταγή: ουαί και άλιμονον, άν άφεθούν μόνοι τους, ο άντρας κι ή γυναίκα νά ζήσουν αυτόνομα τά τής ζωής τους. *Γάμος έστί μέν, συγκλήρωσις του δίου παντός, αλλά είναι κυρίως «θείου τε και ανθρώπινου δικαίου κοινωνία».*

Στό γάμο λοιπόν, οί σύννευνοι δέν είναι ποτέ δύο. Άμφότερες, και ή θείου δικαίου έξουσία και ή ανθρώπινου δικαίου, Έκκλησία και Κράτος αναγκάζουν τό ζευγάρι νά τίς δεχθεί ως παρακοιμώμενους συνένους, σέ διαρκή συνεπίμεικτη άσέλγεια, πού βασανίζει τή σχέση και χαλιναγωγεί τή χαρά.

Ο νόμος στρεβλώνει τον έρωτα, ή έκκλησία τον κανοναρχεί, και οί δύο τον μισούν. Η έκκλησία, πού δέν είχε ποτέ της έμπιστοσύνη στον έαυτό της, έπαιτεί από τό Κράτος νά επιβάλλει συζύγους τά καυδιανά δίχρονα τής «νόμω κρατούσης Έκκλησίας»: δηλαδή, τό Κράτος αναγνωρίζοντας τό θρησκευτικό γάμο, συνελέγχει μέν τον γάμο, υποτάσσει όμως τήν Έκκλησία, πού υποθαμίζεται σέ ταπεινή θεραπεινίδα του.

Ταλαίπωρη Όρθοδοξία!... Δέν πιστεψες ποτέ στή γονιμότητα τής συνένευσής σου μέ τούς Έλληνες. Προτίμησες πάντα τή διακόρευσή σου από τό Κράτος, προτίμησες τό συνοικέσιο και έχασες τό γάμο από έρωτα.

Προτίμησες τά τριτοκοσμικά σαρίκια τής τουρκοκρατίας, από τήν κάρα των δυτικών, γιατί σκέφτηκες ταλαίπωρα, διότι όταν τό Κράτος των Έλλήνων βγει από τή μέση, ή Ελλάδα θά σου παραδοθεί. Άκόμη και τήν ένωση των έκκλησιών, τήν είδες, τότε, κοντόβωρα: «και διά του πάπα έθάρρη έλευθερώσαι τήν έκκλησίαν από τής έπιτεθείσης αυτή δουλείας παρά του βασίλειως», λέει ο μέγας έκκλησίαρχος Συρόπουλος, για τή στάση του πατριάρχη Ίωσήφ, στή σύνοδο τής Φλωρεντίας.

δια γυμνου οφθαλμου δια γυμνου οφθαλμου

"Ολοι συμφωνούμε, ότι η Όρθοδοξία πρέπει να απλευθερωθεί από τη δουλεία που της έχει από γεννησιμιού της επιβάλλει τό Κράτος. Γιατί στό μεταξύ και μέσα στά πάθη του Γένους, ή Όρθοδοξία έπαψε να είναι τό ξενόφερτο δεκανίκι, ό επηλυς ούράνιος βραχίλιω της κοσμικής έξουσίας. Μέσα στην άργόσυρτη διάρκεια, (διάρκεια, όχι συνέχεια), του έλληνισμού ή έκκλησία έγινε ένα από τά σημαδιακά στοιχεία μας, τό χνούδι μας τό ζέστανε ή Κεχαριτωμένη, χωρίς τόν Άκάθιστο δέν υπάρχει ό Ποιήτης τών θαλερών πραγμάτων.

Και μέσα στους μυκτηρισμούς, που θά ύποστούμε άφευκτα στό έγγύς παρόν και τό προκατασκευασμένο μέλλον μας, εκεί, που θά δολοδέρνουμε μέσα στίς «ευρωπαϊστικές» συσσωματώσεις, τούς τριτοκοσμικούς έσωστρεφείς στρατωνισμούς ή τή σοσιαλιστική ύπαρκτή βαρβαρότητα, ίσως, ίσως ή Όρθοδοξία μπορεί ακόμη να είναι αυτόγνωσία και παραμυθία μας.

Ίσως...

Άλλά γι' αυτό, οί σημερινοί διαχειριστές της, μητροπολίτες, θεολόγοι και λοιποί συνοδικοί, πρέπει επιτέλους να ένστερνωσθούν τά αυτόνόητα:

Η νόμω κρατούσα Έκκλησία, δούλα του Κράτους κατανάται κι όχι κιβωτός του Γένους. Ό έκμαυλισμός της από τήν κοσμική έξουσία, όταν αυτή της πετάει τό κόκαλο του «θησκευτικού γάμου» έξαχειώνει τήν Όρθοδοξία και έξαγειώνει τό χριστεπώνυμο μέν, αλλά και έλληνοπρεπέστατο πλήρωμα.

Διότι, πρώτον, ό καισαροπατικός αυτός αναχρονισμός έρχεται σέ κατάφωρη αντίθεση μέ τά στοιχειώδη δικαιώματα του ανθρώπου, είναι διαβλητός, και θά προσβληθεί άμέσως από τόν πρώτο ένδιαφερόμενο, στό ευρωπαϊκό δικαστήριο, μόλις ολοκληρωθεί ή ένταξη στίς κοινότητες.

Διότι, επίσης, θεομοποιεί, διαιωνίζει και έθίζει τό λαό σέ μία συμπεριφορά «νομμοποιημένης» ύποκρισίας, ή όποία ύπονομεύει όχι μόνο τή συγκλήρωση του θίου παντός, αλλά και τήν ταλαίπωρη θείου δικαίου κοινωνίαν, που είναι τό αντικείμενο της εκκλησιαστικής μέριμνας.

Διότι ό γάμος ή, καλύτερα, ή συγκλήρωση του θίου, είναι λαχείο, όπως έχει έγκύρως άποφανθεί ό λαός μας. Τό δέ λαχείο τουτο ύπόκειται στίς μέρες μας, σέ διαρκή αναδιαπραγματέυση και διαχείριση, από τούς κυρίως ένδιαφερομένους, δηλαδή τόν άντρα και τήν γυναίκα, και ύπεισέρχονται λεπτομέρειες έξόχως άντιπνευματικές, όπως π.χ. τά προικώα διαμερίσματα, τό ΙΚΑ, τά οικογενειακά έπιδόματα, ή άναγνώριση της παλλακείας για τά δικαιώματα τών κατιόντων και τό συντελεστή φορολογίας τά όποία δεβαίως δέν θυμίζουν τήν εύωχία του έν Κανά γάμου.

Γιά όλα αυτά και τελεσιδίκως, κάκιση ύπηρεσία προσφέρουν στην Όρθοδοξία οί ύπηρετούντες αυτήν ποιμενάρχες της, που εκλιπαρούν τό ρόλο του ληξιαρχου και του τμηματάρχη Β', μετατρέποντας τήν εκκλησία σέ ύποκατάστημα του ύπουργείου Κοινωνικών Ύπηρεσιών. Και έλάχιστα πιστεύουν αυτοί οί κρατικοσομμωνιστές στην έλληνορθόδοξη εκκλησία μας, που είναι τό σεπτό σκήνωμα της μνήμης μας και σλεγγίδα για τήν άπορρύπανσή μας.

Και είναι καιρός, για τήν Έκκλησία, να άπολακτίσει μέ δδελυγμία τήν ταπεινωτική και έξανδραποδίζουσα κληρουχία επί του γάμου και τών όνομάτων, που της εκχωρεί τό Κράτος.

Διότι όταν ή Όρθοδοξία γίνεται ευτελής κληρούχος της κοσμικής έξουσίας, τότε τό όποιοδήποτε Κράτος τελειότερα έλέγχει τή συγκλήρωση του θίου όλων μας: και τών ύπηκόων, που είμαστε και στους όποιους τό Κράτος άρνεϊται τό δικαίωμα να γίνουμε πολίτες, διαλέγοντας κυριαρχικά τήν τελετουργία του γάμου μας, και της Έκκλησίας, ή όποία, τότε, γυμνώνει τόν έαυτό της από τήν ύποχρέωσή της να ύπηρετεί τό Πνεύμα.

Κώστας Ζουράρης

δια γυμνου οφθαλμου δια γυμνου οφθαλμου

Γιά ένα πολιτικό διάλογο γύρω από τό Νόμο-πλαίσιο

Τό ένδεχόμενο νά ψηφιστεί από τή σημερινή Βουλή ό περιλάλητος Νόμος-πλαίσιο γιά τά Άνώτατα Έκπαιδευτικά Ίδρύματα βρίσκεται στην ήμερήσια διάταξη. Οί σύγκλητοι και όρισμένες Σχολές έχουν διατυπώσει τίς θέσεις τους, οί έφημερίδες έχουν φιλοξενήσει έρευνες όπου πολλοί, άτομα και φορείς, παρουσίασαν τίς απόψεις τους γιά τό πρόβλημα, απόψεις συχνά αντιμαχόμενες, τά κόμματα τής αντιπολίτευσης, επίσης, τοποθετούνται μέ βάση τίς γενικότερες πολιτικές τους επιλογές.

Πάρ' όλα αυτά, χαρακτηριστικό τής διαμάχης γιά τό Νόμο-πλαίσιο είναι ότι, ενώ έχουν ειπωθεί πολλά, δέν έχουν καθόλου ανοίξει τά θέματα πού άφορούν τή σχέση του Πανεπιστημίου μέ τό συνολικό έλληνικό κοινωνικό σχηματισμό στον όποιο αυτό εντάσσεται. Χαρακτηριστικό είναι επίσης ότι στό χώρο τής ανανεωτικής άριστεράς, κάθε άλλο παρά έχει αναπτυχθεί μία προβληματική πού νά συνδέει τίς αλλαγές πού θεωρούνται αναγκαίες και προοδευτικές γιά τό Πανεπιστήμιο μέ τή γενικότερη στρατηγική τής σοσιαλιστικής αλλαγής. Υπάρχει έτσι μία άποσύνδεση των δύο επιπέδων ή, στην καλύτερη περίπτωση, παράθεση στόχων χωρίς έσωτερική συνάφεια και ένότητα τής πολιτικής διαδικασίας πού θά τους προωθούσε. Μέ άλλα λόγια δέν έχει ακόμη αναπτυχθεί μία ουσιαστική πολιτική συζήτηση γιά τό Πανεπιστήμιο στό πλαίσιο όλων των δυνάμεων τής ανανεωτικής άριστεράς, των οργανωμένων και των άνοργάνωτων, παρόλο πού οί δυνάμεις αυτές άποτελούν άποφασιστικό παράγοντα των πολιτικών εξέλιξεων στό χώρο αυτό.

Ό Πολίτης θέλοντας νά συμβάλει σ' αυτή τήν αναγκαία πολιτική αναζήτηση σκοπεύει στό επόμενο τεύχος του νά οργανώσει μία συζήτηση γιά τό Νόμο-πλαίσιο. Σάν είσαγωγή στη συζήτηση αυτή δημοσιεύουμε τό κείμενο του Άριστέιδη Μπαλτά πού ακολουθεί και πού πιστεύουμε ότι έπισημαίνει τά βασικά προβλήματα γύρω από τά όποια θά μπορούσε νά γίνει ό διάλογος.

Ό Νόμος-πλαίσιο στη σημερινή πολιτική συγκυρία

Πολλά συσσωρευμένα προβλήματα, πού σχετίζονται μέ τή διεθνή θέση τής Ελλάδας (έπανεπίταξη στό στρατιωτικό σκέλος του ΝΑΤΟ), τήν ένταξη της στην ΕΟΚ, τίς επικείμενες βουλευτικές εκλογές (πιό άμφίρροπες από τίς άλλες μεταπολιτευτικές, και γι' αυτό πιό άποφασιστικές και κρίσιμες γιά όλες ανεξαιρέτως τίς πολιτικές δυνάμεις), τήν οικονομική κρίση και τή συνακόλουθη κοινωνική αναστάτωση, έχουν διαμορφώσει μία ιδιαίτερα εδαίσθητη πολιτική συγκυρία.

Στή συγκυρία αυτή, από πολιτική άποψη, ή πρωτοβουλία βρίσκεται στην κυβέρνηση: εκδηλώνει μία σαφέστερη παρά ποτέ έκσυγχρονιστική πρόθεση και προσπαθεί νά προωθήσει τήν αντίστοιχη πολιτική επιδιώκοντας έτσι, εκτός των άλλων, και τήν ουσιαστική πολιτική της διεύρυνση πρós τόν παραδοσιακά κεντρικό χώρο (κι όχι πιά μόνο μέ τήν άτομική προσχώρηση πολιτευτών).

Ένα από τά κομβικά σημεία αυτής τής συγκυρίας, όπου, μέ τόν ένα ή μέ τόν άλλο τρόπο, θά κριθεί πολιτικά ή έπιτυχία τής κυβερνητικής πολιτικής και του έκσυγχρονισμού και τής διεύρυνσης, είναι ή διαδικασία διαμόρφωσης, συζήτησης, άποδοχής και ψήφισης στη Βουλή του νέου Νόμου-πλαίσιο γιά τά ΑΕΙ.

Δια γυμνου οφθαλμου δια γυμνου οφθαλμου

Γιά τήν έκσυγχρονιστική πολιτική τής κυβέρνησης είναι αναγκαίο ό νέος Νόμος-πλαίσιο νά ύπερψηφιστεί άπό τήν παρούσα Βουλή, όχι μόνο άπό τή συμπολίτευση αλλά και άπό δυνάμεις τής αντιπολίτευσης, πράγμα πού άπαιτεί τήν καταρχήν συναίνεση τών παραγόντων τής πανεπιστημιακής ζωής και κυρίως εκείνων πού εκφράζουν τά κόμματα τής αντιπολίτευσης.

Έτσι ή σημερινή πολιτική συγκυρία και ή καιρία θέση πού κατέχει τό πρόβλημα τού Νόμου-πλαίσιο σ' αυτήν άποκαλύπτει τήν πραγματική πολιτική βούληση και τήν πραγματική στρατηγική τών κομμάτων τής αντιπολίτευσης. Στο βαθμό πού ή κυβέρνηση εμφανίζεται έτοιμη νά άποδεχτεί όρισμένα άπό τά βασικά αίτήματα πού προέβαλαν οι αντιπολιτευτικές δυνάμεις, θυσιάζοντας, έστω και προσωρινά, όρισμένα άπό τά παραδοσιακά της στηρίγματα στό Πανεπιστήμιο, έξαναγκάζει τά κόμματα τής αντιπολίτευσης νά έγκαταλείψουν τίς γενικόλογες καταγγελίες τών κυβερνητικών θέσεων και προθέσεων, νά έξειδικεύσουν και νά όρσουν συγκεκριμένα τό περιεχόμενο, τά όρια και τή μέθοδο τής «άλλαγής» πού έπαγγελονται. Έξαναγκάζονται έτσι νά όρσουν τήν πραγματική σχέση πού θεωρούν ότι ύπάρχει ανάμεσα στό γενικό αντιπολιτευτικό τους λόγο και τά κοινωνικά προβλήματα πού ανακύπτουν στό χώρο τού Πανεπιστημίου. Υποχρεώνονται έπίσης νά προσδιορίσουν τή σχέση πού ύπάρχει ανάμεσα στη δράση τών συνδικαλιστών τους μέσα στό Πανεπιστήμιο και τό γενικότερο πολιτικό τους σχεδιασμό.

Ή συζήτηση πού δέν έγινε

Μέχρι σήμερα ή συζήτηση για τά πανεπιστημιακά πράγματα έχει διεξαχθεί, σχεδόν άποκλειστικά, είτε στα πανεπιστημιακά συνδικαλιστικά πλαίσια είτε στα διάφορα πανεπιστημιακά όργανα. Φοιτητές, ΕΔΠ, καθηγητές, όλοι όσοι μίλησαν για τό Πανεπιστήμιο, εκφράστηκαν μέ βάση και άξονα τίς ένδοπανεπιστημιακές αντιθέσεις και προβλήματα. Άλλά ή σημερινή κατάσταση και ό πραγματικός κοινωνικός ρόλος τού ελληνικού Πανεπιστημίου, ούσιαστικά, δέν έχουν θιγεί. Δέν έχουν έπίσης συζητηθεί οι, έστω και γενικές, θέσεις τών αντιπολιτευτικών δυνάμεων για τήν αναμόρφωση τού Πανεπιστημίου και ό τρόπος μέ τόν όποιο έντάσσονται οι θέσεις αυτές στις προτεινόμενες στρατηγικές «άλλαγής». Ή μόνη επώδός «ένάντια στα μονοπώλια και υπέρ τού λαού και τού τόπου» δέν ήταν παρά ένα υποκατάστατο πολιτικοποίησης, χρήσιμο μόνο για τήν ιδεολογική χειραγώγηση τών όπαδών και τήν όργανωτική τους περιχαράκωση. Μ' αυτήν τήν πολιτική ποιότητα ένδοπανεπιστημιακού και έξωπανεπιστημιακού διαλόγου ή πανεπιστημιακή ζωή, παρά τήν έλπιδοφόρα ζύμωση τής πρώτης μεταπολιτευτικής περιόδου, γρήγορα μαράθηκε και εκφυλίστηκε. Τό Πανεπιστήμιο δέν λειτούργησε ως ζωντανός κοινωνικός και μορφωτικός χώρος πού εκφράζει αυτόνομα τίς αντιθέσεις του, τά προβλήματά του, τή δυναμική του: γρήγορα μετατράπηκε σε πεδίο όπου καταγράφεται προνομιακά ό συσχετισμός δυνάμεων ανάμεσα στα κόμματα τής αντιπολίτευσης και ή όργανωτική επιρροή τού καθένα. Ό ρόλος έπίσης τών συνδικαλιστικών ήγεσιών, μέ έλάχιστες εξαιρέσεις, ήταν νά χειρίζονται τά κομματικά συμφέροντα και νά διοχετεύουν στό έσωτερικό τού Πανεπιστημίου τίς γενικότερες επιλογές τού κομματικού τους φορέα. Ούτε έπίσης άπό τή μεριά τών καθηγητών υπήρξαν πρωτοβουλίες πού θά έθεταν στό έπίκεντρο τών συζητήσεων τά πραγματικά προβλήματα τού Πανεπιστημίου. Τό σώμα τών καθηγητών και τά όργανα πού αυτοί έλέγχανε, λειτούργησαν, μέ έλάχιστες εξαιρέσεις, για νά συντηρηθεί ή ύπάρχουσα κατάσταση και νά διατηρηθούν τά ύπάρχοντα προνόμια.

Όστόσο, επειδή προϋπόθεση τού πολιτικού είναι ή διασάφηση τού κοινωνικού, ή ούσιαστική πολιτική συζήτηση για τήν αναμόρφωση τού Πανεπιστημίου δέν έχει ακόμη αρχίσει, μιά και άπό όλες τίς πλευρές ό κοινωνικός ρόλος τού Πανεπιστημίου, οι κατευθύνσεις, τό περιεχόμενο σπουδών και έρευνας ούσιαστικά δέν έχουν θιγεί.

Οι προϋποθέσεις τού διαλόγου

Όστόσο σήμερα τόσο οι ένδοπανεπιστημιακοί παράγοντες (φοιτητές, ΕΔΠ, καθηγητές) όσο και οι πολιτικές δυνάμεις είναι υποχρεωμένοι νά άπαντήσουν

Δια γυμνου οφθαλμου Δια γυμνου οφθαλμου

στην κυβερνητική προσπάθεια να προωθήσει τό Νόμο-πλαίσιο. Έστω και τώρα πρέπει να αρχίσει ή ουσιαστική πολιτική συζήτηση για τά πανεπιστημιακά πράγματα. Όμως ή δυνατότητα για κάτι τέτοιο δέν είναι αυτονόητη. Είναι προφανές ότι ή λογικά και πολιτικά συνεπής άλληλουχία για μιά ουσιαστική συζήτηση θά ήταν: κοινωνικός ρόλος τών Πανεπιστημίων, στόχοι, κατευθύνσεις και περιεχόμενο σπουδών, τρόποι και μέθοδοι διδασκαλίας, οργανωτική διάρθρωση πού να εξυπηρετεί όλα τά προηγούμενα. Έντούτοις σήμερα καλούμαστε να εκθέσουμε τήν αντίληψή μας και να προβάλουμε τίς θέσεις μας για τή διάρθρωση και λειτουργία του Πανεπιστημίου χωρίς ποτέ να έχουμε συζητήσει τίς ουσιαστικές πολιτικές και ιδεολογικές προϋποθέσεις τών τοποθετήσεών μας. Κι αυτό ήδη θέτει ένα σημαντικό πρόβλημα προς διερεύνηση: πώς και γιατί φτάσαμε εδώ, μέσα από ποιές διαδικασίες – κοινωνικές, πολιτικές, ιδεολογικές – καλούμαστε σήμερα να συμφωνήσουμε ή να διαφωνήσουμε ειδικά για το Νόμο-πλαίσιο;

Γι' αυτό, πριν προχωρήσουμε στή συζήτηση για τό Νόμο-πλαίσιο πρέπει να καλύψουμε τό κενό και να εκθέσουμε έστω και συνοπτικά τίς πολιτικές και ιδεολογικές άφετηρίες μας. Και να δοϋμε σύντομα:

Άπό τή μιά μεριά:

Ποιά είναι ή πραγματική θέση του Πανεπιστημίου στή σημερινή ελληνική κοινωνία, ποιός ό κοινωνικός του ρόλος, ποιές κοινωνικές ανάγκες ικανοποιεί. Δηλαδή τί επιστήμονες δημιουργεί, γιατί τούς δημιουργεί, πού διοχετεύονται, ποιά είναι ή πραγματική αξία τών διπλωμάτων πού άπονέμει, ποιά ή σχέση του διπλώματος με τήν πραγματική εργασία πού άσκούν οι πτυχιούχοι κ.λπ. Μέ δυό λόγια ποιά είναι σήμερα ή συγκεκριμένη θέση και λειτουργία του Πανεπιστημίου στή συνολική διαδικασία ύπαρξης και άναπαραγωγής του νεοελληνικού κοινωνικού σχηματισμού.

Και από τήν άλλη μεριά:

Μέ βάση τά σημερινά ελληνικά δεδομένα – τόσο τά μονιμότερα όσο και εκείνα πού διαμορφώνουν τή σημερινή συγκυρία – πώς έννοούμε τό προς διεκδίκηση Πανεπιστήμιο, ποιά θά είναι ή σχέση του Πανεπιστημίου αυτού με τίς γενικότερες κοινωνικές και πολιτικές αλλαγές πού ως άριστοί επαγγελλόμεστε και πώς συνδυάζεται ή διεκδίκησή του με τή συνολική στρατηγική τής σοσιαλιστικής άλλαγής.

Τά κρίσιμα θέματα

Ή έστω και, έντελώς, σχηματική και συνοπτική απάντηση στα παραπάνω ζητήματα επιτρέπει και άποσαφηνίζει τόν έλεγχο του όποιου πολιτικού σκεπτικού πού οδηγεί στις συγκεκριμένες τοποθετήσεις για τό καθαυτό θέμα τής ημερήσιας διάταξης: τό ζήτημα του Νόμου-πλαισίου. Έτσι, και στή συνέχεια, ή συζήτηση για τό Νόμο-πλαίσιο θά μπορούσε να περιστραφεί γύρω από τά έξης σημεία:

1. Ή στάση τών πολιτικών δυνάμεων και τών συνδικαλιστικών όργάνων άπέναντι στο Νόμο-πλαίσιο.
2. Πραγματικότητες τής πανεπιστημιακής αλλά και γενικότερα τής πολιτικής ζωής πού εκφράζουν οι τοποθετήσεις και οι διαφωνίες πού παρουσιάστηκαν, τόσο ως προς τό σχέδιο τής «Όμάδας Έργασίας» όσο και ως προς τό σχέδιο τής «Έπιτροπής Πρυτάνεων».
3. Ποιό σχέδιο – ή συγκεκριμένα σημεία – μπορεί να θεωρηθεί ως καταρχήν βάση συναίνεσης και ποιές οι προοπτικές να υπερψηφιστεί ένα τέτοιο Νομοσχέδιο στήν παρούσα Βουλή.
4. Ποιές είναι οι δυνατότητες να εφαρμοστεί και αξιοποιηθεί δημοκρατικά ένας Νόμος-πλαίσιο πού θά στηρίζεται σε μιά τέτοια βάση συναίνεσης.

Άριστείδης Μπαλτάς

Ἡ ἐξουσία, τὰ πρόσωπα, ὁ χῶρος

(σημειώσεις γιὰ τὴν ἱστορία μιᾶς διαδήλωσης)

τοῦ Ἀγγελοῦ Ἐλεφάντη

Ἡ ἐξουσία

Ἐν ἀρχῇ ἦν ἡ ἐξουσία. Καὶ δουλειὰ τῆς ἐξουσίας εἶναι νὰ λέει ἀπαγορεύεται. Ἀπαγορεύεται, λοιπόν, ἡ πορεία - διαδήλωση τοῦ λαοῦ τῆς Ἀθήνας ὡς τὴν ἀμερικανικὴ Πρεσβεία γιὰ νὰ τιμῆσει τὴν ἐξέγερση τοῦ Πολυτεχνείου, στὴν ὁποία, σέ μεγάλο βαθμό, ἡ σημερινὴ ἐξουσία χρωστᾷ τὰ σκῆπτρα της. Καὶ ἀπαγορεύεται διότι ἐφεξῆς ἡ ἱστορία τοῦ Πολυτεχνείου, ἐκεῖνο τὸ ἀντιδικτατορικό καὶ ἀντιιμπεριαλιστικό ξέσπασμα, δέν πρέπει στὴ συνείδηση τοῦ λαοῦ νὰ συνδέεται μὲ τὴν «ἱστορία» πού οἱ ἰθύνοντες προπαγανδίζουν γιὰ τὸ Πολυτεχνεῖο¹ ὅτε μὲ ἐκεῖνη πού γράφουν γιὰ τὸ μέλλον τοῦ τόπου: ἡ παλιννόστηση στό στρατιωτικό σκέλος τοῦ ΝΑΤΟ δέν μπορεῖ νὰ εἶναι χωρὶς ἀντιστοιχία πρὸς τὴν πολιτικὴ συμπεριφορὰ τῆς ἐξουσίας ἀπέναντι στοὺς συμμάχους της ὅτε χωρὶς συνέπειες στὴν πολιτικὴ συμπεριφορὰ τῶν ἐξουσιαζομένων.

¹ Ὄθεν.

Οἱ ἀντιφρονοῦντες — καὶ ἀντιφρονοῦντες εἶναι ὄχι ὅσοι ἀνέξοδα καὶ ἀφρημένα κραυγάζουν «*ἔξω γιὰ πάντα ἀπὸ τὸ ΝΑΤΟ*», ἀλλὰ ὅσοι θεωροῦν, ἐμπράκτως, ὅτι παρόλο πού ἀναγκαστήκαμε νὰ ἐπιστρέψουμε στό ΝΑΤΟ (ἢ μᾶλλον ἀκριβῶς γι' αὐτό) οἱ λογαριασμοὶ μας μὲ τὸν ἀμερικανικό ἱμπεριαλισμό δέν εἶναι τελεσίδικα κλεισμένοι — οἱ ἀντιφρονοῦντες, λοι-

πόν, πρέπει νὰ παταχοῦν. Γι' αὐτὸ ὅσοι ἐμπράκτως ὑπενθύμιζαν στὶς 16 τοῦ Νοέμβρη ὅτι εἰδικά τὴ μέρα αὐτὴ πρέπει νὰ δεῖξουμε πὼς ἐξακολουθεῖ νὰ ὑπάρχει πρόβλημα Ἀμερικανῶν στόν τόπο μας, μάλιστα τὴν ὥρα πού γίνονται διαπραγματεύσεις γιὰ τὶς βάσεις, ξυλοκοπήθηκαν ἀδιακρίτως φιλοσοφικῶν προτιμήσεων καὶ πολιτικῶν φρονημάτων. Ὡστε φρονηματισμένοι νὰ ξέρουν στό ἐξῆς ὅτι γιὰ τὴν ἐξουσία λογίζονται ὡς ὑπήκοοι καὶ κιμᾶς γιὰ τὸ μπαλτά της. Κι ὅσοι ἐπραξαν τὸ λάθος νὰ πιστεύουν τὸ ἀντίθετο ἄς καταλάβουν ὅτι δέν ὑπάρχουν ἀποχρώσεις ὅτε ἰσχύει τὸ ἐλαφρυντικό τοῦ προτέρου ἐντίμου βίου. Γιὰ τὴν κυβέρνηση εἶχε σημασία μόνο τὸ γεγονός ὅτι ἕνα μεγάλο μέρος τῆς διαδήλωσης ὑποστήριξε στὴ διάρκεια τῶν προηγούμενων ἡμερῶν — κι ὅπως εἶχε δικαίωμα ὑπεράσπισε τὴν ἀποψή του μὲ τὴν ψῆφο του² — ὅτι παρά τὴν ἐπανεπίταξη στό στρατιωτικό ΝΑΤΟ καὶ τὶς κυβερνητικὲς δεσμεύσεις κανεὶς λόγος δέν συνέτρεχε νὰ ἀποσιωπηθεῖ, τέτοια μέρα, ἕνα τόσο χοντρό καὶ ἐπίκαιρο πολιτικὸ πρόβλημα: *ἡ ἱμπεριαλιστικὴ ἐξάρτηση τῆς χώρας*. Ἀπὸ κεῖ καὶ πέρα ἐλάχιστα ἐνδιέφερε ἂν ἐκπρόσωποι αὐτῆς τῆς ἀποψῆς («*Ρήγας Φεραῖος*») καὶ ἐκπρόσωποι του στό Κ.Σ. τῆς ΕΦΕΕ) δῆλωναν ἐπίμονα πὼς δέν θὰ ἀποπειραθοῦν νὰ παραβιάσουν τὰ ὄρια τῆς κυβερνητικῆς ἀδειας ἂν δέν εἶναι σύμφωνα καὶ τὰ ἄλλα κόμματα τῆς ἀντιπολίτευσης. Ἀλλὰ σέ παρόμοιες περιπτώσεις τιμωρεῖται ὄχι μόνο ἡ πράξη ἢ ἡ ἀπόπειρα ὅπως

1. Παράδειγμα: «*γιὰ τὴ δικτατορία δέν φαῖνε οἱ ξένοι, ἐμεῖς φαῖμε*», εἶπε ὁ κ. Ράλλης στὴ Βουλὴ. Ἡ γνωστὴ θεωρία τῆς δεξιᾶς γιὰ τοὺς «ἐπιπορευομένους συναγματούργους» πού παίρνει τὴ θέση ἱστορικῆς ἀλήθειας.

2. Ὑπενθύμιζουμε ὅτι στὴν τελικὴ συνεδρίαση τοῦ Κ.Σ. τῆς ΕΦΕΕ 13 ἐκπρόσωποι (ΠΑΣΟΚ καὶ ΚΚΕ) ψήφισαν κατὰ τῆς πορείας ὡς τὴν Ἀμερικανικὴ πρεσβεία καὶ 6 ὑπέρ (Ρήγας, Πανελλαδική, ΚΚΕ μ-λ).

ορίζουν οι νόμοι αλλά και η σκέψη και η βούληση και η πολιτική θέση. Τά υπόλοιπα, περί καταθέσεως στεφάνων, αποτίσεως τιμής στους νεκρούς του Πολυτεχνείου και κράτους δικαίου, δυστυχώς, γιά δσους δέν έχουν μάθει ότι τά φρονήματα τών λαών δέν βγαίνουν από τό καρμπόν τής κυβερνητικής ανακοίνωσης, ότι δημοκρατία σημαίνει σεβασμός τής πολυφωνίας και τής πολυμέρειας, αποτελούν τελετουργικό συμπλήρωμα στην εξέσκηση τής εξουσίας.

Η απόφαση επομένως νά διαλυθεί βίαια αυτό τό μέρος τής διαδήλωσης ήταν πολιτική απόφαση τής κυβέρνησης. Καί δέν ήταν κάποιοι μυστήριοι σκοτεινοί κύκλοι και χουντικά ύπολείμματα — όπως θά βόλευε πολλούς, και ιδίως τόν κ. Παπανδρέου — αυτοί που ξυλοκόπησαν τό λαό τής Αθήνας. Ήταν ή ίδια ή κυβέρνηση που, βέβαια, χρησιμοποίησε τά προς τούτο εξειδικευμένα ΜΑΤ. Ο κύριος επί τής εθνικής Αμύνης ύπουργός τό ειπε καθαρά, όπως καθαρά τό ειπε στη Βουλή, άπευθυνόμενος στη «σιωπηρά πλειοψηφία» και ό κ. Ράλλης, διαψεύδοντας συνάμα πανηγυρικά τά θρυλούμενα περί σκληρών τάσεων στό πλαίσιο του κυβερνητικού σχηματισμού που δήθεν έχουν τώρα τό πάνω χέρι.

Οί μέλλουσες εξουσίες

Τό ίδιο καθαρά μίλησαν και άλλοι. Καί πρώτα ό κ. Ανδρέας Παπανδρέου, που, συμπεριφερόμενος ως επίδοξος πρωθυπουργός τής χώρας, δέν μπορούσε, τελικά, νά συναινέσει σε αντιαμερικανικές εκδηλώσεις εμπρός στην Πρεσβεία τών ΗΠΑ. Αλλά καθώς κι αυτός είχε συμφωνήσει γιά τήν απαγόρευση τής πορείας ως τήν Πρεσβεία, λαλίστατος γιά άλλα θέματα στη Βουλή δέν βρήκε λέξη νά πει στό ώμό ερώτημα του κ. Ράλλη: «τί θέλατε, νά τούς αφήσουμε νά πάνε στην Πρεσβεία;». Γι' αυτό τό 'ριξε στη μακροϊστορία «άποδεικνύοντας» ότι άνεκαθεν ή δεξιά ήταν αντιλαϊκή ή διαφορετικά «καλημέρα Γιάννη, κουκιά σπέρνω». Όμως, ήταν όλοφάνερο, ότι και γι' αυτόν ύπήρχαν αντιφρονούντες που έπρεπε νά παταχθούν και ως μελλουσα εξουσία ήταν σύμφωνος μέ τόν ξυλοδαρμό δσων ή πολιτική στάση και άποψη ήταν εμπράκτως αντιαμερικανική ή παραβίαζε τς ρυθμίσεις κυβέρνησης — άξωματικής αντιπολίτευσης. Διαφώνησε μόνο στό σημείο εκείνο που ή κυβέρνηση δέν σεβάστηκε τόν κανονισμό τής Αστυνομίας. Έτσι έμαθε και ή κατ' αυτόν σιωπηρά ή γοερή πλειοψηφία ότι, όταν τό ΠΑΣΟΚ θά πραγματοποιήσει τή «δομική Αλλαγή», ή άστυνομία μέ τό ένα χέρι θά κρατά τόν κανονισμό καλής συμπεριφοράς και μέ τό άλλο τό ρόπαλο.

Τό ίδιο τό βράδυ του μακελειού τών αντιφρονούντων ή ανακοίνωση του μέλλοντος πρωθυπουργού δέν είχε λέξη γιά τά ΜΑΤ, τς αύρες, τούς δαρμένους, τούς εκατοντάδες τραυματίες, τούς νεκρούς. Μήπως γιαι οι προνομιούχοι στον ξυλοδαρμό Έλληνες δέν ήταν οι «δικοί του»; Είδε ώστόσο τούς «άριστεριστές», τούς «άναρχικούς» και τούς «προβοκάτορες» που κράδαιναν τή ρομφαία τής άποσταθεροποίησης. Κι όταν στη συνέχεια τό αίμα τών άδικοσκοτωμένων και τών ξυλοκοπημένων πήγε νά τόν πνίξει θυμήθηκε τόν άκάθαρτο κρατικό μηχανισμό, τόν Μήτσο, τόν Γκοτζαμάνη και τά χουντικά στοιχεία. Καί σε τέλειο μελοδραματικό ύφος έκρηγνυομένης πριμαντόνας άρχισε τς αντικυβερνητικές κορόνες. Γιατί ξέρει ότι οι τηλεθεατές είναι άδυσώπητα άπαιτητικοί. Ποτέ δέν συγχωρούν τή σκέψη, τό συλλογισμό,

τή νηφαλιότητα. Θέλουν «φάσεις». Καί πράγματι τς είχαν.

Αναλύοντας, λοιπόν, τό προεκλογικό του πρόγραμμα ό άρχηγός του ΠΑΣΟΚ κάλεσε τό σώμα και τό λαό σε μιά μάχη γιά τήν κάθαρση του κρατικού μηχανισμού, σε μιά χωρίς αντικείμενο μάχη, όπου, άφου δέν μπορεί νά ύπάρξει νικητής, θά περισσέψει ή λογοκοπία. Δέν πρόκειται γιά λάθος εκτίμηση. Ο κ. Παπανδρέου ξέρει ότι οι ξυλοκοπημένοι, π.χ. μέλη και όπαδοί του ΚΚΕ Έσωτερικού και γενικά άναγνωτικοί άριστεροί που διαδήλωναν στην ίδια παράταξη, ούτε προβοκάτορες είναι ούτε άριστεριστές. Αντίθετα μάλιστα ό ίδιος τούς κατηγορεί γιά επαναστατικό εκφυλισμό και έλλειψη δυναμισμού. Αλλά γνωρίζοντας ότι αυτός ό κόσμος είναι καθρέφτης τής ένοχης συνείδησης του άλλοπρόσαλλου σοσιαλισμού του, ότι, τελικά, αυτοί οι άνθρωποι είναι άριστεροί, δύσκολοι άριστεροί, προσπάθησε νά τούς καταστήσει ήθικά άφερέγγυους ώστε νά τούς εκμηδενίσει ή νά τούς παρακάμψει πολιτικά. Τούς κατέταξε κι αυτός, όπως και ή κυβέρνηση, στους «άριστεριστές». Μά μήπως πρόκειται γιά δημαγωγία;

Αλάνθαστο άποδείχτηκε άλλη μιά φορά και τό ΚΚΕ, αλάνθαστο φυσικά γιά τά μέλη του και τούς όπαδούς του. Αυτή ή αντιμπεριαλιστική πρωτοπορία άπαξίωσε νά ενδιαφερθεί γιά τούς πολιτικούς λόγους τής κυβερνητικής επίθεσης, γιαι άν έκανε κάτι τέτοιο θά ήταν ύποχρεωμένο νά πει μέ τ' όνομά τους ποιους και γιαι χτύπησε ή κυβέρνηση. Αλλά ή ματεριαλιστική του μεταφυσική προτίμηση νά εγκαταλείψει τά επίγεια, νά συναινέσει στην απαγόρευση τής διαδήλωσης ώστε νά ξεπεθήσει διαλεκτικά, ως ποιοτικό άλμα επί κοντώ, τό 17%. «Αλλαγή δέν γίνεται χωρίς τό ΚΚΕ». Δηλαδή αλλαγή, όσο εξαρτάται από τό ΚΚΕ, δέν γίνεται. Καί οι άνθρωποι, άφου θαύμασαν τήν εύταξία του μετετονείου μπλόκ του ΚΚΕ στο χώρο τής διαδήλωσης, στη συνέχεια επί τής όθονης πήραν μιά γεύση τής μέλλουσας εύτυχίας μαθαίνοντας ότι «όποιος είναι άριστερά τής Άριστεράς (δηλαδή του ΚΚΕ) είναι δεξιός» (Χ. Φλωράκης, στη Βουλή).

Τά πρόσωπα

Τά πρόσωπα, οι πολίτες αυτής τής πολιτείας παρ' όλες τς οργανωτικές φροντίδες τών «έκφραστών του λαού», τς διασπαστικές συνθηματολογίες και τούς εκβιασμούς τής εξουσίας, πάνω σ' ένα καιριο σημείο ήταν ένωμένα. Όλοι οι διαδηλωτές, και εκείνοι τής φάλαγγας του ΠΑΣΟΚ, και του ΚΚΕ, και τών άλλων κομμάτων, και οι κεντροδεξιοί, και οι δεξιοί (γιατί, ίσως, ύπήρχαν και δεξιοί στην πορεία), όλοι, κυριολεκτικά όλοι, ήθελαν νά πάνε ως τήν Πρεσβεία. Γιατί στον τόπο αυτό ήθελαν νά εκδηλώσουν τά αντιαμερικανικά τους φρονήματα. Απ' αυτή τήν άποψη ήταν όλοι προβοκάτορες και έξτρεμιστές: κι εκείνοι που πειθάρχησαν στην κυβερνητική απόφαση έσωτερικεύοντας πειθήνια τς ήγετικές σκοπιμότητες, κι εκείνοι που εκδήλωσαν τήν αντίθεσή τους, και εκείνοι οι 2.000 «άντικοινωνικοί» που θέλησαν νά τά βάλουν μέ τό ντοβλέτι.

Η λεπτομέρεια αυτή ξεχάστηκε. Ξεχάστηκε ότι ό λαός τής Αθήνας ήταν ένωμένος στις πεποιθήσεις και τς διαθέσεις του. Όλοι είδαν ότι ό νικημένος κι άποστομωμένος λαός παρήλασε διασπασμένος. Γιατί δουλειά τής εξουσίας είναι νά διασπά τό λαό. Έτσι τά πρόσωπα χωρίστηκαν στους καλούς και πειθαρχι-

κούς που διέψευδαν τις διαθέσεις τους μορφάζοντας τὰ συνθήματα των προεκλογικών ήγετικών επιλογών. Άλλοι πιστεύοντας ότι τὸ «κύριο πρόβλημα» ήταν νά πιάσει τὸ κόμμα τους τὸ 17% κι ἄλλοι διότι πρέπει πρῶτα νά κερδίσει τὸ ΠΑΣΟΚ τὶς ἐκλογές κι ὕστερα νά ἀρχίσουν οἱ διαδηλώσεις.

Ύστερα ἔρχονταν οἱ «κακοί». Καί ήταν κακοί παρὸλο που κατέχονταν ἀπὸ τὶς ἴδιες ἀντιλήψεις καὶ διαθέσεις μὲ τούς καλούς. Ὡστόσο ἐτοῦτο τὸ τμήμα τοῦ λαοῦ, πού ἐμελλε νά τιμωρηθεῖ, παρήλασε κι αὐτὸ διασπασμένο.

Ἡ πρωτοπορία, ἐκεῖνοι πού ὄλοι τούς βάφτισαν «ἐξτρεμιστές», ὅσοι ἀποπειράθηκαν νά πᾶνε ὡς τὴν Πρεσβεία. Ἀπειθαρχοὶ στὶς κυβερνητικές ἀποφάσεις ἀλλὰ ὑπεύκοι στὸ λόγο τῆς Ἱστορίας πού τούς καλοῦσε νά σώσουν τὸν κόσμο καὶ τὰ πρόβατα. Νά φέρουν σέ πέρας αὐτοὶ ὅσα οἱ ἄλλοι ἤθελαν μὲν ἀλλὰ δὲν ἀποτολμοῦσαν. Νά προσφερθοῦν ὡς ὄλοκαύτωμα, νά προσφέρουν τὸ Μεγάλο Παράδειγμα, νά δημιουργήσουν γεγονότα, νά πυροδοτήσουν τὴ νέα λαϊκὴ ἐκρηξη, νά γίνουν οἱ καλύτερες τῆς ἀδράνειας, νά στρέψουν τούς ἑκατοντάδες χιλιάδες στὸν ἀμετάκλητο δρόμο τῆς ἐπαναστατικῆς διαδικασίας. Τὸ χωρὶς ἐπανάσταση ἐπαναστατικὸ ρεύμα, στή νευρωτικὴ του προσπάθεια νά διαφοροποιηθεῖ ἀπὸ τούς «ρεφορμιστές», ἔδρασε ἐν κενῷ. Μπόρεσε ὅμως νά δώσει, ἄλλη μιά φορά, λόγο ὑπαρξῆς σέ ἀνύπαρκτες πολιτικὰ ὄργανώσεις, πού συντηροῦνται καὶ ἀναπαράγονται διασταυρώνοντας ὅλα τὰ γράμματα τῆς ἀλφαβήτου, προκειμένου ἢ καθεμιά νά ἀποδώσει τὸ εἶδοποιό κι ἀνεπαλάλληλο στοιχεῖο τῆς ἰδεολογικῆς της καθαρότητος. Στὴ διαδήλωσή αὐτῆ, τὸ «ρεύμα τῆς ρήξης» θέλησε νά καταγραφεῖ πολιτικά. Καὶ κατέγραψε τὴ μεγαλύτερη δυνατὴ πολιτικὴ ἀσχετοσύνη, προσφέροντας τὸ πρόσχημα στὴν κυβερνητικὴ ἐπίθεση. Γιατί, γιὰ νά χτυπήσει ἢ κυβερνήσει τούς ἀντιφρονούντες ἔπρεπε νά ὑπάρχει τὸ πρόσχημα τοῦ ἐξτρεμισμού, ἔπρεπε νά ὑπάρχουν οἱ «κακοί» γιὰ νά καταφανεῖ πόσο σωτήρια ήταν ἡ δική της ἐπέμβαση. Καὶ ήταν ἀπεραντή ἢ πολιτικὴ τους ἀσχετοσύνη διότι μὲ δεδομένες τὶς ἀνελαστικές κομματικές τοποθετήσεις ήταν ἀδύνατο ὁ λαὸς τῆς Ἀθήνας νά τούς ἀκολουθήσει, καὶ ήταν ἀπαράδεκτο νά τοῦ ἐπιβληθεῖ ἢ λογικὴ τοῦ τετελεσμένου γεγονότος. Ἔτσι λειτούργησαν κι αὐτοὶ διασπαστικά. Στὶς ἄλλες διασπάσεις πρόσθεσαν καὶ τὴ δική τους πού ἤθελε μὲ τὸ ζόρι νά ξεχωρίσει τὴν πρωτοπορία.

Ἐδῶ τὰ πρόσωπα ἐμόρφασαν τὴν παντομίμα τῆς ἐπανάστασης καὶ τοῦ ἀντιαυταρχισμοῦ καπελώνοντας ἐτσιθελικά ὄλο τὸν ὑπόλοιπο κόσμο. Μιμήθηκαν κλισιασμένα σχήματα χωρὶς περιεχόμενο.

Ἡ πρωτοπορία τῆς πρωτοπορίας, ἐκεῖνοι πού βαφτίστηκαν «αὐτόνομοι». Ὁ καθένας καὶ ἡ περίπτωσή του, οἱ σπασμοὶ τῆς ὀδύνης πού δραπετεύει ἀπὸ τὸ διαμέρισμα τῆς πολυκατοικίας ἀναζητώντας — κι ὄχι μόνον αὐτοὶ — τόπον χλοερὸν στὶς πρασιές τῶν Α.Ε.Ι. Εἶναι πολλοὶ ἀπὸ ἐκείνους πού στὶς περυσινές καταλήψεις τῶν Πανεπιστημίων ἀνακάλυψαν ὅτι «ἐκτός ἀπὸ τὸν ἰμπεριαλισμὸ ὑπάρχει καὶ ἡ μοναξιά». Ἡ μοναξιά μέσα στὸ πολύβουο πλῆθος, ἡ μοναξιά στὴ νέκρα τῶν ἐργασιοθεραπευτικῶν ὀργανώσεων, ἡ μοναξιά μέσα στὴν ἐπτέλεια καὶ τὴν ὑποκρισία τῶν Ἀνώτατων Ἐκπαιδευτικῶν Ἰδρυμάτων, ἡ μοναξιά πού ἀναζήτησε στὴ βαβούρα τῶν συνελύσεων, τῶν διαδηλώσεων καὶ

τῆς ρόκ μίαν ἱκμάδα ἀθηντικῆς ζωῆς. Αὐτοὶ πού πέρυσι τάραξαν τὰ ὄζοντα ὕδατα τῶν Α.Ε.Ι. καὶ τῶν ρυθμίσεων τοῦ 815 καὶ φέτος τούς τάραξε ἡ ἀμηχανία τοῦ, παρ' ὅλα αὐτὰ, ἀδιεξόδου. Διάχυτοι οἱ «αὐτόνομοι» μέσα στὴν τεράστια ἀνθρώπινη μάζα τῆς διαδήλωσης ὅπου ὁ καθένας, χάνοντας τὴν ἀτομικότητά του καὶ μὴ βρίσκοντας τὴ συλλογικότητά του, εἶναι τὸ σύνθημα τῆς φάλαγγας πού τὸν κουβαλᾷ μαζί της, ἀρνούμενοι νά ταυτιστοῦν μὲ τούς «ἀριστεριστές» ἢ τούς «ρεφορμιστές», αἰωρούμενοι ἀνάμεσά τους, ἀντιδρώντας στὴν ἀσάφεια μιᾶς πολιτικῆς ὀνοματολογίας ὅπου ὁ καθένας εἶναι ὅ,τι τὸν δηλώσουν (φρικιό, ἀναρχικός, ἀριστεριστής, προβοκάτορας), ἦταν ὑποχρεωμένοι νά ὀροθετηθοῦν, νά διαφοροποιηθοῦν. Ἡ Πρεσβεία ἦταν μιά κάποια λύση.

Ἦταν ἐκεῖ καὶ οἱ «ἀναρχικοί». Οἱ «πραγματικοὶ ἀναρχικοί», ἐρζάτς διεθνοποιημένων μύθων καὶ ἐνδογενῶν ἀποστερήσεων. Τί εἶναι; Ποιοὶ εἶναι; Ἐνας ἀβέβαιος καὶ πρωτόγονος ἀντικρατισμὸς, ὁ διακαὴς πόθος τῆς σύγκρουσης μὲ τὸ προσωποποιημένο σέ ἀστυνομικούς κράτος. Τὸ ἄγνωστο καὶ τὸ ἐρεβῶδες. Ἡ τύφλα τῆς βίας ἀπέναντι στὸ «νόμιμο μονοπώλιο τῆς βίας». Καὶ σ' αὐτὰ τὰ γεγονότα τὸ ἴδιο σενάριο: ὁ μοναχικός μονομάχος ἐναντίον τοῦ κράτους, μιά πέτρα ἢ ἓνα ξύλο ἐνάντια σέ μιά συγκροτημένη δύναμη, μονομάχησε ἐξ ἴδιας προαιρέσεως μὲ τὰ μέσα πού βρῆκε πρόχειρα γιὰ ν' ἀντιμετωπίσει τὸν κόσμο. Ὅχι, δὲν μοιάζουν μὲ μίσθαρνα τῆς ἀποσταθεροποίησης καὶ ἐνεργοῦμενα σκοτεινῶν κύκλων. Εἶναι κι αὐτοὶ, ὅπως ὄλοι οἱ ἀνθρώποι, προϊόντα μιᾶς συνθετικῆς κοινωνίας σάν τὴ δική μας, μὲ ἐξαιρετικὰ προχωρημένη τὴν ἰδεολογική, τὴν πολιτικὴ καὶ τὴν κοινωνικὴ διαφοροποίηση τῶν ἀτόμων καὶ τῶν ὁμάδων πού τὴ συγκροτοῦν.

Οἱ «ἀναρχικοί», λοιπόν, ἦταν κι αὐτοὶ ἐκεῖ. Λίγοι, ἐλάχιστοι, ἀρειμάνιοι, βίαιοι. Ἀντιμέτωποι σέ μιά κοινωνία πού ἐνῶ τούς βγάζει μέσα ἀπὸ τὰ σπλάχνα της στέκεται στὴ συνέχεια περίτρομη, ἀμήχανη καὶ συνάμα ἰδιοτελής ἀπέναντί τους. Τὴν ἄλλη μέρα θά χρησιμοποιηθοῦν ὡς ἄλλοθι τοῦ κρατικοῦ λόγου, λάιτ μοτιῖβ τῶν κυβερνητικῶν δικαιοδικῶν ἀνακοινώσεων, ἄλλοθι τῶν ἀποσιωπημένων πολιτικῶν σκοπιμοτήτων τῶν κομμάτων τῆς ἀντιπολίτευσης, κύριο μοτιῖβο τῶν τρομοκρατικῶν εἰκονογραφῶσεων τῶν ἐφημερίδων. Κάθε μικροαστὸς, λοιπόν, στὸ σπῆτι του μορεῖ νά τρέμει. Ἡ κοινωνία, τὰ παιδιά μας, κινδυνεύουν ἀπὸ τούς ἀναρχικούς. Ἄς ἀφήσουμε τὰ ἄλλα προβλήματα καί, ἐνωμένοι, ἄς ἀντιμετωπίσουμε τὸν ροπαλοφόρο «ἀναρχικό».

Ἦταν λοιπόν ἐκεῖ ὄλες οἱ κατηγορίες τοῦ κόσμου, ἀλλὰ διασπασμένοι, ἐτικεταρισμένοι, καὶ βαθιά τὰ χάσματα ἀνάμεσά τους. Ὑπῆρχαν ὅμως καὶ μερικὲς δεκάδες χιλιάδες ἀκόμη. Οἱ ἀριστεροὶ - κομμουνιστές τῆς ἀνανέωσης: ὁ κόσμος τοῦ ΚΚΕ ἐσωτερικοῦ, καὶ οἱ ἀνέντακτοι, οἱ ἀνεξάρτητοι ἀριστεροί. Ὅλοι μαζί, ὀργανωμένοι καὶ ἀνοργάνωτοι, καὶ τὴν ὥρα τῆς παρέλασης καὶ τὴν ὥρα τοῦ ξύλου, δέχτηκαν τὴν ἐπίθεση τῶν ΜΑΤ, γιατί κι αὐτοὶ ἦταν ἀντιφρονούντες. Ἐδειξαν πὼς αὐτὴ ἢ παράταξη ὑπάρχει, πὼς μορεῖ νά ὑπάρχει πολιτικά ὅταν στέκεται κατακόρυφα καὶ καίρια μέσα στὰ πολιτικὰ πράγματα, δηλ. ἐνάντια στοὺς δικαιοτικούς μύθους τῆς κυβέρνησης καὶ τὶς συγκαλύψεις τῶν μεγάλων κομμάτων τῆς ἀντιπολίτευσης. Ὁ κόσμος τῆς «ἀνανέωσης» ἔδειχνε ὅτι ἐκτός ἀπὸ τὴ μοναξιά ὑπάρχει καὶ ὁ ἰμπεριαλισμὸς, ἐκτός ἀπὸ τὶς ἐκλογές ὑπάρχουν καὶ τὰ προβλήματα, ἐκτός ἀπὸ τὴ δεξιά, ὁ-

πάρχει και ο λαός, ότι αν ο λαός είναι ενωμένος μπορεί να πάει και ως την Πρεσβεία — γιατί κύριε Παπανδρέου τό αποκλείσατε, καλυπτόμενος πίσω από την «απόφαση των παιδιών» της ΕΦΕΕ; — ότι αν τα κόμματα είναι όντως δημοκρατικά, δηλαδή σέβονται τις διαθέσεις του λαού, είναι δυνατό και η κυβέρνηση να καμφθεί, γιατί καμιά κυβέρνηση δεν μπορεί να πάει κόντρα σέ όλο τό λαό, άρα τίποτε δεν είναι όριστικό και τελεσίδικο. Καί έδειχνε έμπρακτα αυτή ή μέχρις έμφυλίου σπαραγμού πολυφωνική παράταξη ότι έχει άπαράβατη άρχή τή δημοκρατία, δηλαδή τό σεβασμό άκόμη και τής λαθεμένης και τής χειραγωγημένης άποψης τής πλειοψηφίας. Στη Βουλή κι έξω άπ' αυτήν βρέθηκε σ' αντίθεση πρός όλες τις άλλες παρατάξεις, αλλά όχι άπομονωμένη. Ή έξουσία τήν ξυλοκόπησε και οι μέλλουσες έξουσίες άποσιώπησαν έπονεϊδιστά τό ξυλοκόπημά της. Άλλά επειδή ήταν ό καθρέφτης τής ένοχης συνείδησής τους, κυβέρνηση, άξιωματική άντιπολίτευση και τύπος *άναγκάστηκαν* νά τροποποιηθούν τή στάση τους μετά τις πρωτοβουλίες του ΚΚΕ Έσωτερικού (καταγγελία κυβέρνησης, συγκέντρωση πάραυτα στό Άκρόπολ, σφοδρή κριτική στό ΚΚΕ και τό ΠΑΣΟΚ, συνέντευξη τύπου, άποκάλυψη του τρόπου ένέργειας τής άστυνομίας, μήνυση κατά των ΜΑΤ), πού, γιά μιά φορά, λειτούργησε πολιτικά και ή πράξη του είχε πολιτικά άποτελέσματα.

Οι κομμουνιστές - άριστεροί τής ανανέωσης ήταν μόνοι αλλά όχι άπομονωμένοι. Μπόρεσαν αυτή τή φορά μέ τή στάση τους νά εκφράσουν πολύ ευρύτερες άπό τό ίσχνό μέγεθός τους δυνάμεις. Πρόβαλαν τήν πολιτική άρετή του μέλλοντος: *«μή συμμετοχή και μή άντίταξη βίας εις τήν βίαν»*. Ποιός άλλος μπορεί νά τό επικαλεστεί;

Ό χώρος

Ό χώρος τής διαδήλωσης, τής διαδήλωσης πού ύποτίθεται ότι οργανώνεται κάθε χρόνο γιά τό γιορτασμό του Πολυτεχνείου, γιά τό γιορτασμό του γεγονότος εκείνου πού βρίσκεται στην άφετηρία του δημοκρατικού πολιτεύματος και του σημερινού πολιτικού συστήματος.

Κατ' άρχήν ό κόσμος πού παρελαύνει ειρηνικά, ύστερα μιά τεράστια άνακατωσούρα, σπασμένα κεφάλια, δύο νεκροί, κλοπές, άδρες, ΜΑΤ, έντρομοί και δαρμένοι διαδηλωτές, κατάσταση πολιορκίας. Ό χώρος άνω κάτω. Άλλά ό χώρος τής διαδήλωσης ήταν ή εικόνα του πολιτικού χρόνου, ή προεξόφληση τής προεκλογικής μάχης πού ήδη όλοι έχουν άρχισει. Κάθε φάλαγγα, κάθε σύνθημα, κάθε κίνηση, κάθε δήλωση ή αντίδήλωση είχε μόνιμη αντίστιξη τις σκοπιμότητες, τις φανερές και τις κρυφές πολιτικές άνάγκες του προεκλογικού άγώνα. Ήταν λοιπόν ό χώρος ή γενική δοκιμή των έκλογών και οι θίασοι άποδείχτηκαν πανέτοιμοι.

Ή Νέα Δημοκρατία κινδυνεύει και όφείλει νά άναπληρώσει τις άπώλειές της. Άλλά άπό πού; Προφανώς άπό τά δεξιά της (3 έως 4%). Γιά νά τό πετύχει κραδαίνει τά όπλα τής έθνικοφροσύνης και τής δημόσιας άσφάλειας πού άντιστοιχούν στά πολιτικά άνακλαστικά τής ύπερσυντηρητικής άκροδεξιάς παράταξης. Γενικός έπιτελάρχης αυτού του μετώπου ό κ. Άβέρωφ, πού όντως μπορεί νά διευρύνει τήν κυβερνητική παράταξη πρός αυτή τήν κατεύθυνση. Ή Νέα Δημοκρατία όφείλει επίσης «νά διευρυνθεί» και πρός τήν κεντρογενή παράταξη, νά άπορροφήσει μέρος ή τό δ-

λο εκείνου του 12% τής έν διαλύσει ΕΔΗΚ. Γιά νά πείσει τόν παλαιοδημοκρατικό και φιλελεύθερο μέν αλλά μετριοπαθή κόσμο μιλά τή γλώσσα τής εύταξίας, του κράτους δικαίου πού προστατεύει άπό τήν άναρχία, πού οργανώνει τις διεθνείς συμμαχίες και έγγυάται τά άστικά συμφέροντα αλλά και τά λαϊκά, μιλά τή γλώσσα των προοδευτικών άστών. Στο μέτωπο αυτό γενικός έπιτελάρχης ό κ. Ράλλης (*«Είμαστε τό κόμμα των άστών»*), συνεδρίαση Βουλής, 22.11). Ό άγώνας, λοιπόν, κοινός, οι δύο πλευρές τής Ν.Δ. συμπληρωματικές, και τά περί άυτονομούμενων τάσεων τής Νέας Δημοκρατίας, των σκληρών και των μαλακών, μυθοπλασίες. Γιά τή Ν.Δ., κύριο μέλημα στον «έορτασμό του Πολυτεχνείου» ή εύταξία.

Τό ΠΑΣΟΚ, ως γνωστόν, έβαλε πλώρη γιά τήν έξουσία — κύριο σύνθημά του στή «γιορτή του Πολυτεχνείου». Άλλά πρέπει κι αυτό νά διευρυνθεί πρός οίανδήποτε κατεύθυνση. Όμως, κυρίως, πρός τήν κεντρώα άπ' όπου προσδοκά και τά μεγαλύτερα ποσοτικά και ποιοτικά όφέλη. Οι άναρχικοί θά του χρησιμεύουν ως φόβητρο άπ' τ' άριστερά, τό παρακράτος ως σκιάχτρο άπό τά δεξιά. Στη μέση ό Άντρέας πού άπό Γιός - Σωτήρας γίνεται τώρα ό Πατέρας - Άφέντης και κινητήριος μοχλός τής «δομικής Άλλαγής» πού γιά τά πάντα μεριμνά και τά πάντα ξεπερνά, πού έγγυάται τήν τάξη αλλά και τήν οίκονομία των έντάσεων. Στη διαδήλωση τό ΠΑΣΟΚ έπρεπε νά δείξει τή δυνάμη του, νά διαλαλήσει τό στόχο του. «Αυτό ήταν τό κύριο». Μετά τά γεγονότα έπρεπε άφενός νά δείξει ότι είναι κι αυτό κόμμα τής τάξης και του νοικοκυριού γιά νά μήν ξεκοπεί άπό τά κεντρώα - μικροαστικά έρείσματά του. Σ' αυτό του χρησίμευσαν οι «έξτρεμιστές» και οι «προβοκάτορες». Μετά, έπρεπε, στή Βουλή νά είναι άντικυβερνητικός γιά νά συντηρήσει τά ριζοσπαστικά του στοιχεία. Σ' αυτό του χρησίμευσαν τά «χουντικά ύπολείμματα». Φαίνεται όμως ότι άνάμεσα στά δύο «ή δομική άλλαγή» έπαθε κάποιος στραπάτσο.

Τό ΚΚΕ θέλει 17%. Λιγότερο δεν γίνεται. Γιά νά χτυπήσει τόν ευρωκομμουνισμό. Γιά νά εκλείψουν άπό του προσώπου τής γής οι άναθεωρητές. Γιά νά κόψει τό δρόμο στό ΠΑΣΟΚ. (Άπλή μέθοδος των τριών: αν τό ΚΚΕ πάρει 17%, πόσα παίρνει τό ΠΑΣΟΚ; Ή λύση του προβλήματος: Άφού τό ΚΚΕ θά πάρει 17% στό ΠΑΣΟΚ θά μείνουν λιγότερα άπό 30%). Άλλά επειδή τό σύνθημα είναι και «ρεαλιστικό» και «σωστό» τότε όντως άλλαγή δεν γίνεται. Θά είχε μήπως αντίρρηση ή ΕΣΣΔ ή θά προτιμούσε πρωθυπουργό τόν Α. Παπανδρέου;

Στή διαδήλωση «γιά τό γιορτασμό του Πολυτεχνείου» τό 17% ήταν τό μόνο μέλημα του ΚΚΕ, τό μόνο σύνθημά του. Τό ίδιο και στή Βουλή. Τό ίδιο σημείο, ό ίδιος προσανατολισμός. Στά τυφλά.

Σταματώ τήν άπαρίθμηση των προεκλογικών στοχοθεσιών, όπως εκφράστηκαν μέσα στή διαδήλωση, κι ύστερα στή Βουλή. Όλοι άλλωστε ήταν ίδιατερα σαφείς και εγγλωττοι. Άλλά τίποτε τό άθέμιτο δεν ύπάρχει σ' αυτή τήν ιστορία άφού ή περίοδος, έτσι κι άλλως, είναι προεκλογική. Καλύτερα μάλιστα γιά νά ξέρει ό κόσμος, μιά ώρα άρχίτερα, αν τό ΠΑΣΟΚ θά είναι ως κυβέρνηση υπέρ τής ΕΟΚ, κι άλλα πολλά ώστε νά έχει τό χρόνο νά τά σκεφτεί.

Ώστόσο, τά προεκλογικά ποιάν ἄμεση σχέση ἔχουν μέ τόν «έορτασμό τοῦ Πολυτεχνείου»; Πῶς εἶναι δυνατό τό «πνεῦμα» τοῦ Πολυτεχνείου νά γίνεται ἐκλογικό ποσοστό; Κι ὅμως εἶναι δυνατό ἀφοῦ οἱ ταγοί τοῦ ἔθνους δέν θέλησαν νά μάθουν τίποτε ἀπό ἐκείνη τή συγκλονιστική ἱστορία. Φάνηκαν ἀνίκανοι νά ἀντλήσουν καί νά πλάσουν κάποιες ἠθικές καί πολιτικές ἀξίες πού θά πήγαιναν πέρα ἀπό τούς ἐκλογικούς ὑπολογισμούς, κάποιες ἀξίες πού θά ἐννοημάτωναν τήν πρόσφατη ἱστορία καί θά σηματοδοτοῦσαν τό δρόμο γιά τίς μέλλουσες γενεές. Δέν θέλησαν νά φτιάξουν μιάν ἄλλη 25 Μαρτίου, μιά σύγχρονη ἐθνική-λαϊκή, μέ τή βαριά σημασία τῆς λέξης, γιορτή. Ὁ στόχος αὐτός ξεπερνοῦσε τήν πολιτική ἐμβέλεια τῶν πολιτικῶν ἡγεσιῶν καί τήν πολιτική τους παιδεία.

Κι ὅμως ἔχουμε ἀνάγκη ἀπό μιά δημοκρατική γιορτή, ἔκφραση καί τρόπο ὑπαρξης τοῦ Δήμου, γιά νά βγαίνει ὁ λαός στό δρόμο, «αἱ γενεαί αἰ πᾶσαι», γιά νά μπορεῖ χωρίς φρουρές καί περιφρούρηση νά βλέπει ὅτι ὑπάρχει σάν λαός, ὄχι σάν φάλαγγα σημαιοστολισμένη, περιφρουρημένο κοπάδι καί πλῆθος κομματιασμένο ἀλλά σάν ἔκφραστές καί ἱεροφάντες τῆς δημοκρατίας. Κι αὐτή ἡ μέρα ἀκριβῶς προσφερόταν γιατί θυμίζει πῶς ὁ λαός μέ γυμνά χέρια, χωρίς περιφουρήσεις καί αὔρες, κατέκτησε τήν ἐλευθερία του στά πεζοδρόμια γιά λίγες ἀλλά μακρόχρονες στιγμές. Ὅμως οἱ σημερινοί του ἀρχηγοί δέν κατέβηκαν στό δρόμο σάν ἀπλοί πολῖτες κι αὐτοί νά ἀνταμώσουν τό χνώτο τους μέ τό χνώτο τῶν ἀφανῶν συμπολιτῶν τους. Δέν κατέβηκε στή διαδήλωση ὁ πολίτης Ράλλης οὔτε ὁ πολίτης Παπανδρέου. Προτίμησαν ὁ ἕνας τό θῶκο τοῦ πρωθυπουργοῦ κι ὁ ἄλλος τοῦ μέλλοντος πρωθυπουργοῦ. Πότε ὅμως θά γίνουν κι αὐτοί πολῖτες;

Καί ἔτσι ἡ ἐπέτειος τοῦ Πολυτεχνείου, ἀπό στιγμή ἱερούργιας ἔγινε παζάρι χρησιμοθηρίας καί ψηφοθηρίας.

«Ὅσοι ἀπό σᾶς πιά βαρεθήκατε στόν κόσμο ἀυτόν τόν ἀδικόν καί τόν βλακῶδη νά ἀγεσθε καί νά φέρεσθε ἀπό τούς ψεῦτες, ἀπό τούς σοφιστάς καί λαοπλάνους, ὅσοι πιά βαρεθήκατε οἱ δεσμοφύλακές σας σάν τόπια ταλαίπωρα νά σᾶς ἐξαποστέλλουν εἰς τόν Καϊάφα καί πρῖν ἀπ' αὐτόν στόν Ἄννα, προσμένοντας νά ἔλθῃ ἡ Ὠρα ἢ χρυσαυγής, ἢ πολυῦμνητος καί εὐλογημένη, ὅσοι πιστοί, ὅσοι ζεστοί, ὅσοι τήν σημερινήν ἐλλεινῆν πραγματικότητα νά ἀλλάξετε ποθεῖτε, προσμένοντας νά ἔλθῃ ἡ Ὠρα, ὅσοι πιστοί, ὅσοι ζεστοί, ἔλατε καί ἄς ἀνακράξωμεν μαζί (νῦν καί ἀεὶ, νῦν καί ἀεὶ) σάν προσευχή καί σάν παιᾶνα, ἄς ἀνακράξωμεν, μαζί μέ μιά ψυχή, μέ μιά φωνή — ΟΚΤΑΝΑ³

Σήμερα δέν ἔχουμε τίποτε «νά ἀνακράξωμε» ἐκεῖ πού συνωστίζονται οἱ διατεταγμένες φάλαγγες. Πρέπει πρῶτα νά τά βροῦμε. Εἶναι δύσκολο νά εἶναι κανεῖς ἀριστερός σήμερα.

3. Ἄνδρας Ἐμπειρικός, Ὀκτάνα.

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΥΠΟΔΟΜΗ – ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΥΠΟΔΟΜΗ

Κυκλοφορεῖ

- **Μετάφραση-προσθήκες:**
Ἄνδρας Ρικάκης
Καλλιτεχνικός Διευθυντής
Πειραματικοῦ Μπαλέτου Ἀθηνῶν
- **Πρόλογος:** Γιάννη Μέτση
- **Μέ 285 εἰκόνες**
ἀπό τίς ὁποῖες οἱ 16 ἐγχρωμες
- **Ἐνημερωμένη μέχρι**
τήν ἀνοιξη τοῦ 1980

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΥΠΟΔΟΜΗ – 3ης Σεπτεμβρίου 22 – Τ. 5234790

Φωτογρ. Στέλιος Σκοπελίτης

”Ανθρωποι-όρμόνες, Ζώα-μηχανές

του Λεωνίδα Λουλούδη

”Ανθρωποι και «όρμόνες»

Τό σκάνδαλο δέν αποτελεί είδος καινοφανές στή δημόσια ζωή τής χώρας. Γενιές ολόκληρες γαλουχήθηκαν στό ξέφωτο τών αποκαλύψεών του. Τό ταύτισαν άρρηκτα μέ τήν εκτέλεση τής Έξουσίας. Τό κυριότερο: έννόησαν τήν Έξουσία ως κατάχρηση και τήν τελευταία ως προϋπόθεση τής κοινωνικής άνόδου. Έτσι τό σκάνδαλο δέν συνδέεται μόνο μέ τίς παραβιάσεις τών διακηρυγμένων αρχών τής Έξουσίας, πού, άλλωστε, ό πολίτης έμπειρικά συλλέγει καθημερινά στήν έπαφή του μέ κάθε είδους Δημόσια Έγρηρεσία, μέ τά Κόμματα, τόν Τύπο, αλλά και μέ τήν αφινίδια Έκθεση τής οργανικής άρθρωσης δημοσίων άρετών και ιδιωτικών βίτσιων. Τό ιδιαίτερο ένδιαφέ-

ρον στό σκάνδαλο τών «όρμονών» είναι ότι ή άρθρωση αυτή δέν φαίνεται νά αποκλείεται από τό πυκνό πλέγμα θεσμών και μηχανισμών πού ισχύουν στό λεγόμενο αναπτυγμένο κόσμο. Θα ‘λεγα αντίστροφως, άν δέν κινδύνευα νά θεωρηθώ αυτόχρονα έχθρός κάθε εκσυγχρονισμού και τής Προόδου γενικότερα. Γι’ αυτό περιορίζομαι στό ότι τό κείμενο πού ακολουθεί φιλοδοξεϊ μιά πρώτη προσέγγιση σέ όρισμένες πρακτικές πού σέ διεθνές πιά επίπεδο υποτάσσουν στήν αντίληψη περι «άνόδου του βιοτικού επιπέδου» τά όρια προστασίας τής δημόσιας υγείας. Έτσι γνωρίσαμε ήδη τή θεσμοθέτηση τών ποσοστών καθαρού άερα, νερού, φωτός πού δικαιούται κάθε ευτυχής καταναλωτής. Τό σκάνδαλο τών «όρμονών» εκθέτει τήν επέκταση αυτής τής αντίληψης άμεσα και στήν ίδια τήν ανθρώπινη ζωή.

Ή από τήν εὐφορία τοῦ '50 στό σκάνδαλο τοῦ Σεπτέμβρη

Ἡ φυσιολογική λειτουργία τῶν φυλογόνων ὁρμονῶν ἄρχισε νά κινεῖ τό ἐνδιαφέρον τῶν παραγωγῶν κρέατος ἤδη ἀπό τή δεκαετία τοῦ '50. Οἱ αἰτίες ἦσαν δύο: ἡ ἀποκάλυψη τῆς συμβολῆς τους στήν ἐπιτάχυνση αὐξήσεως καί παχύνσεως τῶν κρεοπαραγωγῶν ζῶων, καί ἡ παραγωγή τους σέ σχετικά καθαρὰ σκευάσματα. Μετά ἀπό μιὰ σύντομη περίοδο καί, γιά λόγους οικονομικούς κυρίως, τίς ἀνδρογόνους ὁρμόνες ἀντικατέστησαν ὀριστικά τά συνθετικά οἰστρογόνα πού ἐφαρμόστηκαν εὐρέως στήν πτηνοτροφία τῶν ΗΠΑ καί ἐπεκτάθηκαν στή βοοτροφία καί προβατοτροφία. Τό 1955 5 ἑκατ. βοοειδή δέχονται τόν ὁρμονικό χειρισμό κυρίως μέ τήν Διεθυλστυλδοιστρούλη, γνωστή καί ὡς DES. Φυσιολογικό ἀποτέλεσμα: (σχεδόν) διπλάσιο ἐπιχειρηματικό κέρδος. Ὁ ἐνθουσιασμός ὅμως αὐτός γιά τίς ἐπιδόσεις τῆς DES δέν κρατάει πολύ. Ἡ σύνδεσή της μέ τήν ἐξέλιξη καρκίνου τῆς μήτρας στίς κόρες γυναικῶν πού τήν εἶχαν λάβει σέ ὑψηλές δόσεις στή δεκαετία 1940-50 γιά νά ἀποφύγουν ἀμεση ἀποβολή, ἐπιβάλλει τήν ἀπαγόρευση της. Ἡ μεθόδευσή αὐτῆς τῆς ἀπαγόρευσης πού ὀριστικοποιεῖται μετά ἀπό εἴκοσι χρόνια θά μᾶς ἀσχολήσει πιά κάτω, ἐδῶ ἄς ἐπιστημονοῦμε ὅτι τόσο στίς ΗΠΑ ὅσο καί στήν Εὐρώπη ἡ DES ἀπαγορεύεται.

Ὅχι ὅμως ἐνιαῖα. Καί μάλιστα στήν Εὐρώπη, πού ἀποτελεῖ μαζική ἀγορά κρέατος, καταναλώνοντας 8 ἑκατ. μοσχάρια τό χρόνο. Ἐτσι τό Βέλγιο, ἡ Δανία, ἡ Γαλλία, ἡ Ἰταλία καί ἡ Ὁλλανδία ἀπαγορεύουν ἐντελῶς τή χρήση φυσικῶν ἢ τεχνητῶν ὁρμονῶν. Ἐννοεῖται ὅτι ὅπως καί στίς ΗΠΑ ἔτσι καί στήν Εὐρώπη τό χρυσοφόρο σκευάσμα διατίθεται στή μαύρη ἀγορά. Ἀκριβῶς τό γεγονός αὐτό ἐπικαλοῦνται Βέλγιο, Γαλλία καί Δυτ. Γερμανία πιέζοντας γιά τή νομιμοποίηση τῶν φυσικῶν ὁρμονῶν ἢ ὅποια - ὑποτίθεται - θά ἀποτρέψει τή χρήση τῆς συνθετικῆς. Ἐτσι στή νομοθεσία τῆς Δυτ. Γερμανίας οἱ ὁρμόνες καταγράφονται σέ μιὰ θετική - ὡς πρός τή ἄδεια χρήσης τους - καί μιὰ ἀρνητική λίστα. Κριτήριο γιά τίς τελευταῖες ἡ οἰστρογόνο δράση ($> 1/5$ DES). Ἐπιτρέπεται δηλαδή καί ἡ φυσική οἰστραδιόλη ἀλλά καί ἡ συνθετική ζερανόλ πού ὅπως ἀποκαλύφθηκε κυκλοφορεῖ καί ἐδῶ. Ἐνῶ ἀπαγορεύεται ἡ DES καί ἡ σχετική ἐξοιστρούλη. Στή Μ. Βρετανία ἡ νομοθεσία εἶναι πιά «ρεαλιστική». Ἡ ἴδια ἡ Κτηνιατρική Ὑπηρεσία χορηγεῖ τά ὄργανικά σκευάσματα. Ἄλλα πωλοῦνται ἐλεύθερα (ζερανόλ, ἐξοιστρούλη), ἀλλά χορηγοῦνται ἀπό κτηνιάτρος. Χαρακτηριστικά, ἡ χρήση τους ἀπαγορεύεται 60 ἡμέρες ἢ 4 ἐβδομάδες πρό τῆς σφαγῆς γιά μοσχάρια καί πούλερικά ἀντίστοιχα. Ἡ ἴδια ἡ DES δέν χρησιμοποιεῖται παρά μόνο στή χοιροτροφία, καί ὄχι συστηματικά.

Αὐτή τήν κατάσταση ἤρθε νά ἀναταράξει τό φετινό Σεπτέμβρη ἡ ἀπόφαση τοῦ ἰταλικοῦ ὑπουργείου Ὑγείας πού ἔθεσε ὑπό προσωρινή ἀπαγόρευση 22 κρεοσκευάσματα παιδικῶν τροφῶν πού θεωρήθηκαν ὑπεύθυνα δημιουργίας παιδομαστιῶν. Τά ἐργαστήρια τοῦ ὑπουργείου ἀνέλαβαν νά προσδιορίσουν μ' ἀκρι-

βεια τήν παρουσία ἐνεργοῦ οἰστρογόνου, πιθανότατα τῆς DES πού εἶχαν δείξει οἱ πρῶτες βιοδοκιμές. Ἐνῶ εἰδικοί ἤδη ὑπέθεταν ὅτι τά ἐπίπεδα πρέπει νά εἶναι «πολύ ὑψηλά», ἄλλως δέν θά μπορούσαν ν' ἀνιχνευθοῦν μέ τίς ἀρχικές μεθόδους.¹

Θεσμικές παραλλαγές στό ἴδιο θέμα καί ὁ ρόλος τῶν καταναλωτῶν

Μέ δεδομένα τῆ διαφορετικῆς θεσμικῆς ἀντιμετώπισης ἀπό τίς χώρες μέλη τῆς Κοινότητος τῶν ὁρμονικῶν σκευασμάτων καί τίς σοβαρές ἐπιπτώσεις τῶν τελευταίων στή δημόσια ὑγεία, χρήσιμο εἶναι ν' ἀναζητηθοῦν οἱ λόγοι αὐτῶν τῶν διαφοροποιήσεων. Ὅχι μόνο γιατί, ὅπως δικαιολογημένα θά ὑπέθετε κανεῖς, οἱ διαφοροποιήσεις αὐτές ἐνθάρρυναν τίς πιέσεις τῶν παραγωγῶν γιά τή νομιμοποίηση τῆς χρήσης ἢ τήν λαθραία διακίνηση τῆς ὁρμόνης ὅπου ἀπαγορευόταν ἐντελῶς, ἀλλά καί γιατί ἐπιτρέπουν νά συζητηθεῖ ὁ καθορισμός τῶν ὁρίων προστασίας τῆς δημόσιας ὑγείας σέ διακρατικό ἐπίπεδο. Βεβαίως, ἡ κυρίαρχη ἀποψη συνδέει αὐτές τίς διαφορές μέ τήν ὑπαρξη πάντα μιᾶς σοβαρῆς ἐπιστημονικῆς διαφωνίας. Σέ ποιός βαθμό ἡ ἀποψη αὐτή ἀποδίδει τήν πραγματικότητα γίνεται φανερό ἀπό τίς περιπέτειες θεσμοθέτησης τῆς χρήσης συνθετικῶν ὁρμονῶν στίς ΗΠΑ. Ὅπως πάντα ἄλλωστε τό ἄλλοθι τῆς καθαρότητος πού περιβάλλει τήν ἐπιστήμη μεγεθυμένο ἀπό τίς θεωρητικές διαφωνίες ἀπογυμνώνεται μέσα ἀπό συγκεκριμένες κρίσεις.

Τό 1962 τό Κογκρέσο ἐξαιρεῖ ἀπό τήν τροπολογία Delaney στήν Ὁμοσπονδιακή Νομοθεσία γιά τά Τρόφιμα, Ποτά καί Καλλυντικά (πού ἀπό τό 1958 εἶχε ἀπαγορεύσει τήν κυκλοφορία οὐσίας μπορούσε νά προκαλέσει ὡς συστατικό τροφίμου καρκίνο σέ ἄνθρωπο ἢ ζῶο) ἐκεῖνα τά συστατικά πού ὡς ζωοτροφές χρησιμοποιούμενα δέν ἐδλαπταν τήν ὑγεία τοῦ ζῶου ἢ δέν ἐμφανίζονταν ὡς ὑπολείμματα στοῦς ἰστούς τοῦ ζῶου πού προορίζονταν γιά τροφή.² Σήμερα γνωρίζουμε ὅτι τό Κογκρέσο πήρε αὐτή τήν ἀπόφαση εἰδικά γιά τήν DES. Ἡ ἄδεια γιά τή χρήση τῆς ἀπαγορευόταν μέ βάση τήν τροπολογία Delaney καί ἐξαιτίας τῆς καρκινογόνου δράσης της. Ἡ ἀπόφαση τοῦ 1962 δέν ἀμφισβητοῦσε αὐτή τήν δράση, μετέθετε ὅμως τό πρόβλημα στήν ὑπαρξη τῶν ὑπολειμμάτων, γι' αὐτό καί ἀπαγόρευσε τή χορήγηση ἄδειας 7 ἡμέρες πρὶν τή σφαγή. Αὐτή ἡ «ἐξασφάλιση» δέν ἦταν μόνο ἐπιστημονικά ἀτεκμηρίωτη ὅπως ἀποδεικνύεται σήμερα πού ὁ ἀντίστοιχος χρόνος στήν Ἀγγλία εἶναι 60 ἡμέρες ἀλλά καί πρακτικά ἀφηνε ἐντελῶς στή δικαιοδοσία τῶν παραγωγῶν τήν προστασία τῶν καταναλωτῶν. Ἐτσι, πολύ φυσιολογικά, τό 1971 ἄρχισαν νά ἀνιχνεύονται, σέ ὀρισμένα δείγματα, ὑπολείμματα τῆς DES σέ χαμηλά ἐπίπεδα ἐνῶ οἱ ἴδιες οἱ μέθοδοι προσδιορισμοῦ τῆς τέθηκαν σέ ἀμφισβήτηση. Ἐπὶ πέντε χρόνια ἀκολούθησε μιὰ «ἐπιστημονική» συζήτηση πού κατέληξε τό 1976 στήν κατ' ἀρχὴν ἀπαγόρευση τῆς ὁρμόνης, μέχρι νά ἐξαχθοῦν ὀρι-

1. *Nature*, vol. 287, 1980, σ. 475.

2. *New York's Food and Life sciences*, Vol. 13, No 2, 1980, σ. 21.

στικά συμπεράσματα. Η όριστική απαγόρευση όμως ήρθε τό 1979, και άφου ή όρμόνη έχρησιμοποιοιέτο επί τρείς σχεδόν δεκαετίες άν και ύποπη ώς καρκινογόνος παράγοντας για τίς δύο τουλάχιστον άπ' αυτές. Η DES δέν είναι τό μόνο παράδειγμα κρατικής άνοχής και συννεοχής στίς πιεστικές άπαιτήσεις τών παραγωγών και στίς βραδυφλεγείς διευκρινίσεις τής έπιστήμης. Παρόμοιες είναι οι περιπτώσεις τής ζαχαρίνης και τών νιτροδών πού χρησιμοποιούνται ώς συντηρητικά στά ειδικά έπεξεργασμένα κρέατα (άλλαντικά, καπνιστά κ.λπ.) Η ζαχαρίνη χρησιμοποιείται ήδη επί 70 (!) χρόνια από τούς διαβητικούς και όσους κάνουν δίαιτα ώς ύποκατάστατο τής ζάχαρης, μέ συνεχείς άμφισβητήσεις τών έπιπτώσεών της στήν ύγεια. Τελικά τό 1977 απαγορεύεται από τήν Ύπηρεσία Τροφίμων και Ποτών (FDA) για νά ζητήσει και πάλι τό Κογκρέσο άναστολή έκτελέσεως τής άπόφασης επί 18 μήνες πού τόν Ιούλιο τού 1979 άνανεώθηκε μέχρι τόν Ιούνιο τού 1981. Κι όμως οι βιοδοκιμές έχουν δείξει ότι ή ζαχαρίνη είναι (συγκριτικά μόνο) ήλιο καρκινογόνο και είναι γνωστό ότι οι Άμερικανοί τήν καταναλώνουν σέ τεράστιες ποσότητες καθώς άποτελεί συστατικό πολλών άναψυκτικών (soft drinks) ή μέσο μιάς γρήγορης άπώλειας βάρους. Έπειδή και έδώ ή μή απαγόρευση στηρίζεται στά άνεπαρκώς διευκρινισμένα έπιδημιολογικά στοιχεία, είναι άναγκαίο νά συζητήσουμε τά προβλήματα έξαγωγής αυτών τών στοιχείων. Άλλως ό κνισμός τών κρατούντων μπορεί νά θεωρηθεί και ύποταγή τούς στίς έπιστημονικές άμφιλογίες τής σύγχρονης τοξικολογίας.

Τό γεγονός είναι ότι για λόγους συναρτημένους μέ τή λειτουργία τής καπιταλιστικής άγοράς ό ρυθμός εισαγωγής νέων προϊόντων σ' αυτή δέν είναι μόνο ό συνεχής αλλά και αύξανόμενος.

Άνάπτυξη ή φθορά, αυτός είναι ό νόμος τού κεφαλαίου. Η βιομηχανία έχει δύο μέσα ν' άντιμετωπίσει τήν πτώση τών κερδών της από τήν συνεχή αύξηση έντάσεως τού κεφαλαίου της. Αύξηση τής ποσότητας τών προϊόντων ή τής τιμής τούς, κατασκευάζοντάς τα πιο έπεξεργασμένα ή σύνθετα. Η φύση τής κατανάλωσης στίς δυτικές κοινωνίες επιτρέπει και τίς δύο διεξόδους έτσι ώστε ή αύξηση τού κεφαλαίου νά μή συνεπάγεται τήν αύξηση τών άναγκιών χρησίμων προϊόντων. Αύξημένα ποσά ένεργείας, εργασίας, πρώτων ύλών, κεφαλαίου «καταναλώνονται» χωρίς νά άφελούνται οι άνθρωποι ούσιαστικά.

Ίδιαίτερα στήν περίπτωση τής βιομηχανίας τροφίμων, όπου ή κατανάλωσή τους δέν μπορεί νά αύξάνεται άπεριορίστα από τήν ίδια τή φύση τού προϊόντος, υπάρχουν διάφοροι τρόποι νά ξεπεραστεί αυτή ή λεγόμενη άνελαστικότητα τής ζήτησής τους. Έίτε παράγοντας μή θρεπτικές τροφές (π.χ. καφές) ή ένσωματώνοντας τήν ύπεραξία (θά δούμε γιατί) στό ζωικό κεφάλαιο και κυρίως διά τής προστιθεμένης αξίας στήν πρώτη ύλη ή όποία μετατρέπεται σέ ένα όλο και πιο έπεξεργασμένο, «έπιθυμητό» προϊόν. Έτσι τό αρχικό μπισκότο καλύπτεται μέ σοκολάτα, μετά μέ μαρμελάδα, τέλος άποκτά συσκευασία. Συναρτημένη μ' αυτή τή λειτουργία είναι ή παρουσία δεκάδων προσθετικών ουσιών στά τρόφιμα. Προϋπόθεση είναι ή έρευνα και έφαρμογή τής νέας τεχνολογίας νά έ-

ξασκείται πρωταρχικά στό επίπεδο τής παραγωγής και δευτερευόντως για άλλες χρήσεις έν αίς και στόν έλεγχο τής ποιότητάς της πού δέν άφορά μόνο τήν έμπορική της έπάρκεια αλλά και τίς έπιπτώσεις τής κατανάλωσής της στή δημόσια ύγεια. Χαρακτηριστικά, μιά έκτεταμένη έπανεξέταση πού άρχισε τό 1969 στίς ΗΠΑ τού καταλόγου έπιτρεπομένων ουσιών (GRAS) δέν είχε ολοκληρωθεί τό 1980 καθώς τό έγχείρημα άφορά τήν ασφάλεια περισσότερο από 100 ουσιών σέ 400 διαφορετικούς χημικούς τύπους. Οι άνθρωποι και οι μέθοδοι πού έλέγχουν, τρέχουν διαρκώς πίσω από τίς άέναες έπινοήσεις τών έρμητικών εργαστηρίων τής παραγωγής νέων προϊόντων. Σ' αυτό τό πλαίσιο μπορούν νά συζητηθούν και οι δυνατότητες τής έπιστήμης νά άποφανθεί για τήν ασφάλεια ενός τροφίμου. Όπου όντως ύπάρχουν σοβαρά προβλήματα, για παράδειγμα από τήν άναγκαστική διενέργεια βιοδοκιμών σέ πειραματόζωα κι όχι άπευθείας στόν άνθρωπο. Προβλήματα πού εκφράζονται έπιστημονικά μέ τήν διαφορετική έως και άντιθετική έκτίμηση τών ίδιων πειραματικών δεδομένων. Πού όμως θά πρέπει νά άποσαφηνισθούν άμεσα υπό τήν πίεση τής κυκλοφορίας τού προϊόντος. Ουσίες πού ή ασφάλεια χρήσης τούς θά προϋπέθετε βιοδοκιμές σέ γενιές καταναλωτών χαρακτηρίζονται ασφαλείς από δεδομένα πού έξάγονται κατ' άντιστοιχία από διαφορετικά είδη, δόσεις, διατολογία, σέ έλάχιστο χρόνο. Χονδροειδής εικόνα αυτής τής πραγματικότητας είναι ή έντολή τού έλληνικού ύπουργείου Γεωργίας (7.10.80) νά γίνουν βιοδοκιμές μέ ποντίκια για νά έλεγχθούν τά όλλανδικά κρέατα πού βρισκόταν ήδη σέ ποσότητα 10.000 τόνων στό τελωνείο.

Τό πρόβλημα συσκοτίζεται ακόμα περισσότερο από τήν έμφαση πού δίδεται στό γεγονός ότι όρισμένα συντηρητικά, για παράδειγμα, πού θεωρούνται επικίνδυνα ώς καρκινογόνα άποτελούν ταυτόχρονα ώφέλιμα - από άλλες άπόψεις - συστατικά τών τροφίμων. Έτσι τά νιτροδη από τή μιά θεωρούνται ένούμενα μ' άλλες ουσίες καρκινογόνα, από τήν άλλη επιτρέπουν τή συντήρηση και συγκράτηση τού χρώματος τών ειδικά έπεξεργασμένων κρεάτων. Δέν είναι τυχαίο ότι ή πρώτη παρατήρηση τού καθηγητή Γαλανού στήν περιβόητη έκπομπή τής ΕΡΤ (10/10) για τίς όρμόνες άφορούσε τή γνωστή νεομαλθουσιανή έσχολογία για τήν άναγκαιότητα νά αύξηθεί ή παραγωγή τροφίμων και τούς άναπόφευκτους κινδύνους πού αυτή συνεπάγεται για τή δημόσια ύγεια. Η σχιζοφρενής αυτή άποψη αλλά και όσα ειπώθηκαν παραπάνω είναι φανερό ώστόσο ότι μπορούν νά στηρίξουν μέ τή «λογική» τούς τήν έπιχειρηματολογία κρατικών ύπηρεσιών, βιομηχάνων, έπιστημόνων, καθώς και νά περιγράψουν ένα ευρύ επίπεδο διαπραγματεύσεων άνάμεσα σ' αυτές τίς ομάδες, ως πρós τά όρια πού κάθε φορά θεωρούν έπισημάλι για τήν ύγεια τών καταναλωτών.

Έχοντας αυτά ύπόψη μπορούμε νά κατανοήσουμε γιατί όχι μόνο στό ίδιο κράτος αλλά και διακρατικά μετατίθενται συνεχώς αυτά τά όρια ασφάλειας στά τρόφιμα. Τό 1925 στήν Άγγλία άπαγορευόταν άπλώς ή χρήση 5 κατ νομαζόμενων χρωμάτων, από τό 1966 επιτρέπονται μόνο 24 χρώματα. Για νά ξαναγυρίσουμε στήν DES, βλέπουμε ότι ή τελική άπαγό-

ρευση - έστω και άργά - δέν όφείλεται ούτε στις υπηρεσίες υγείας ούτε στους παραγωγούς αλλά στους καταναλωτές. Έτσι στην Ιταλία οι εύρειες αρμοδιότητες των Ιταλών Δημάρχων επέτρεψαν, μετά τό θόρυβο πού προκάλεσε τό σκάνδαλο του Σεπτέμβρη, τήν καθολική απαγόρευση πώλησης μοσχαριών πού ανάγκασε τό Άνώτατο Ίνστιτούτο Υγιεινής στή Ρώμη νά προσδιορίσει πιά μέ ακρίβεια τά επίπεδα όρμονών στά επίμαχα σκευάσματα. Στή Γαλλία πάλι τά συνδικάτα των Paysans Travailleurs ανέλαβαν άρχικά τή συλλογή των σχετικών πληροφοριών. Στή συνέχεια ήταν οι καταναλωτές (Union Fédérale des Consommateurs) πού ζήτησαν τό μπουκοτάζ μέ τό περιοδικό τους *Que Choisir* τόν περασμένο Σεπτέμβρη. Άποτέλεσμα του μπουκοτάζ ήταν ή κατακόρυφη πτώση των πωλήσεων μοσχαριών στις δύο χώρες και των εισαγωγών από τή Βρετανία πού άνέρχονταν σέ 500.000 λίρες τήν εβδομάδα. Κάτω από τή πίεση του μπουκοτάζ εισαγωγών ή Βρετανία αναγκάστηκε νά δηλώσει ότι σταματάει έντελώς τή χρήση όρμονών. Άκόμη, στή Δ. Γερμανία, έρευνα μεγάλου περιοδικού αποκάλυψε ότι δύο μεγάλα έργοστάσια παιδικών τροφών διοχέτευσαν στην αγορά κρέας μέ όρμόνες και όχι οι άρμόδιες υπηρεσίες. Από τήν άλλη, ή Κοινότητα, ή όποια μέχρι τό Σεπτέμβρη δέν επενέβαινε στις θεσμικές ιδιαιτερότητες των μελών της σχετικά μέ τή χρήση της DES, αναγκάστηκε νά εξαγγείλει τήν επεξεργασία ενός κοινού σχήματος έλέγχου του κρέατος. Άς σημειωθεί ότι αυτός ό στόχος δέν θά προχωρήσει άκώλυτα. Η πίεση των Ευρωπαϊκών καταναλωτών μέ τό Γραφείο Ένώσεων Καταναλωτών (BEUC) και ιδιαίτερα της Ιταλικής κοινής γνώμης θά συναντήσουν τήν αντίδραση των Βρετανών πού επιμένουν στή διάκριση μεταξύ συνθετικών παραγόντων και φυσικών στεροειδών μέ επιτρεπτό όριο για τή χρήση των τελευταίων τά επίπεδα πού συναντώνται φυσιολογικά στά ζώα. Η έμμονή σ' αυτές τές άπόψεις, ενώ είναι γνωστή ή αδυναμία των αρχών έλέγχου νά διαχωρίσουν φυσικές από συνθετικές όρμόνες αλλά και ή συνέχιση κυκλοφορίας του μοσχαρισίου κρέατος τόσο στην Μ. Βρετανία όσο και στην Δ. Γερμανία, άποδεικνύει, άρνητικά αυτή τή φορά, τό ρόλο των καταναλωτών στον καθορισμό, έστω βραχυπρόθεσμα, ή εκ των ύστερων, της κρατικής πολιτικής στον τομέα της υγιεινής των τροφίμων. (Άς σημειωθεί ότι οι αρχές της ΕΟΚ απαγόρευσαν στις 30.10.80 και από 1.1.81 έντελώς τή χρήση όρμονών στα παχυνόμενα ζώα). Από τήν άλλη μεριά δέν θά πρέπει νά υπερεκτιμηθεί ή επέμβαση των καταναλωτών στή συγκεκριμένη περίπτωση. Από τήν ίδια τή λειτουργία της καπιταλιστικής αγοράς, πού ήδη έστω και σχηματικά περιγράψαμε, ό καταναλωτής αποκλείεται έξ όρισμού από τό σχεδιασμό, τές διαδικασίες, και γενικότερα τον έλεγχο της παραγωγής και των προϊόντων της. Έτσι ό καταναλωτής, άκόμα και ό πιο πληροφορημένος, δέν μπορεί παρά έμπειρικά και άμυντικά νά αντιδρά στις πρωτοβουλίες των παραγωγών και διόλου δέν κατέχει τήν κεντρική θέση πού του επιφυλάσσουν οι νεοφιλελεύθεροι άπολογητές του συστήματος πού υποστηρίζουν σοβαρά ότι ή άλλαγή των καταναλωτικών συνθηκών «όφείλεται περισσότερο στην αύξηση του εισοδήματός μας, πού

μάς δημιουργεί επιθυμίες για νέες απολαύσεις»... (Κ. Κόλμερ, έφ. *Τά Νέα*, 31.10.80) τές όποιες δήθεν έρχονται νά ίκανοποιήσουν λαχανιασμένοι οι βιομήχανοι. Μιά σύντομη άναφορά στην κεντρική θέση πού κατέχει τό κρέας στο σύγχρονο διαιτολόγιο και τους όρους παραγωγής του άποδεικνύει πόσο παραπλανητική είναι ή εικόνα του άχόρταγου και πανίσχυρου καταναλωτή και πώς ή χρήση της DES αλλά και των αντιβιοτικών, των ήρεμιστικών, των βιταμινών ουδόλως έπινοήθηκαν υπό τήν πίεση των άνεπαρκώς διατρεφόμενων λαών άπανταχού της γης.

Όιστρογόνα: άποθέωση του κέρδους ή συμβολή στο κοινωνικό όραμα;

Η έντυπωσιακή αύξηση της παραγωγής κρέατος πού σημειώθηκε μεταπολεμικά στή Δύση δέν έχει μόνο γαστρονομικά αίτια αλλά, όπως θά δούμε, συνδέεται και μέ τή φύση του καταναλωτικού μοντέλου πού επικράτησε σ' αυτήν. Ηδη συζητήσαμε τά προβλήματα πού συνεπάγεται για τή βιομηχανία τροφίμων ή έντός όρίων κατανάλωση των προϊόντων της. Όρια πού καθορίζονται βιολογικά και όχι οικονομικά. Στον τομέα της γεωργικής παραγωγής ιδιαίτερα, πού δέν υπάρχουν οι δυνατότητες βιομηχανίας τροφίμων πού περιγράψαμε, ό περιορισμός αυτός είναι πιο άυστηρός. Καί έγινε άπειλητικός για τήν επιβίωση των παραγωγών όταν τήν άνελαστικότητα ζήτησε των προϊόντων τους ήρθε νά οξύνει ή δραματική αύξηση των άποδόσεων πού προκάλεσαν εκμηχάνιση, γενετική βελτίωση, φυτοπροστασία και χημική λίπανση των καλλιεργειών. Πολύ σύντομα ή γεωργία έντασης κεφαλαίου ενώ επέτυχε άπόλυτα στή βασική της επίδιωξη νά αναπτύξει τή βιομηχανία γεωργικού έξοπλισμού και τροφίμων - έφτασε νά άπασχολεί σήμερα δύο εργάτες για κάθε άγροεργάτη - δημιουργήσει παράλληλα μία άλυσίδα οικολογικών και ενεργειακών προβλημάτων στα όποια έχω άναφερθεί εκτενέστερα άλλου.³ Από μία άλλη σκοπιά - των παραγωγών άμεσα - κυριότερο πρόβλημα είναι ή διάθεση των προϊόντων αυτής της γεωργίας. Οι επιτυχημένοι άγρότες - επιχειρηματίες επένδυναν τά κέρδη τους στην εκμετάλλευσή τους, παρήγαγαν περισσότερο αλλά δέν ήσαν σέ θέση νά πουλήσουν πέντε σακκιά καλαμπόκι σ' ανθρώπους πού μπορούσαν νά καταναλώνουν μόνο ένα. Οι δυτικές κυβερνήσεις δέν άδιαφόρησαν για τους υπερπαραγωγικούς άγρότες τους. Άφήνοντας άκαλλιέργητες έδαφικές εκτάσεις, θάβοντας ή καίοντας πλεονάσματα, χορηγώντας τιμές στηρίξεως και επιδοτήσεως προσπάθησαν νά καλύψουν ένμέρει τό πρόβλημα της άνελαστικής διάθεσης του γεωργικού προϊόντος. Παρ' όλα αυτά ό γεωργός δέν μπορούσε νά ένσωματωθεί στο κυρίαρχο άναπτυξιακό μοντέλο. Η έξαιρετικά πολύπλοκη και άτυχής κοινοτική άγροτική πολιτική άφείλεται άκριβώς και στις δυσχέρειες νά βρεθεί ή δέουσα άναλογία Βιομηχανίας και Γεωργίας στο πλαίσιο της καπιταλιστικής οικονομίας.

Ηδη άναφερθήκαμε στα μέσα μέ τά όποια ή βιομηχανία άντιμετωπίζει τήν πτώση των κερδών της από

3. Β. σχετ. άρθρο: «Έν όνόματι του οικολογικού αντίλογου», περ. *Σύγχρονα θέματα*, περ. Β', χρόνος 2ος, τεύχος 7, 1980, σελ. 45-68.

τή συνεχή αύξηση της οργανικής σύνθεσης του κεφαλαίου της. Στη γεωργία ή αύξηση της ποσότητας όδηγησε σε άδιέξοδα διαθέσεως ενώ ή αύξηση της τιμής προϋπέθετε τήν «κατασκευή» πιά έπεξεργασμένων προϊόντων. Η παραγωγή κρέατος, χωρίς νά λύνει έντελώς τό πρόβλημα, προσέφερε μιά διέξοδο σ' αυτή τήν κατεύθυνση. Από τά 5 σακκιά καλαμπόκι ό παραγωγός μπορούσε πιά νά δίνει 4 1/2 στους χοίρους και τελικά νά πουλάει λιγότερο καλαμπόκι αλλά και κρέας μαζί. Κι σε ύπερπροσφορά κρέατος νά πετάει «άχρηστα» μέρη του σφάγιου ή νά τά διατιμά ως τροφές κατοικιδίων ζώων. Βεβαίως αυτή ή ρύθμιση προϋπέθετε μέ τή σειρά της τήν προεξάρχουσα θέση του κρέατος στό διαιτολόγιό μας. Η άλλως, ότι γενιές δυτικών έπρεπε νά προσαρμοστούν σ' αυτή τή προτίμηση του κρέατος όπως άλλες είχαν προσαρμοστεί στήν έλλειψη του. Διότι ούτε ανθρωπολογικά, διαιτολογικά ή κυρίως μέ τά δεδομένα μιάς όρθολογικής γεωργίας αιτιολογείται αυτή ή προτίμηση. Ο άνθρωπος υπήρξε πάντα παμφάγος και καμιά ιστορική ένδειξη δέν άποδίδει τή σημερινή αύξημένη κατανάλωση κρέατος στήν κατακυρίευσή του από ύπολείμματα παλαιότερων προτύπων ζωής. Διαιτολογικά, κατά τήν Συμβουλευτική Έπιτροπή του ΟΗΕ για τίς πρωτεΐνες, ή πρωτεΐνη του κρέατος άξιοποιείται καλύτερα συνδυαζόμενη μέ τή φυτική πρωτεΐνη από τήν άποψη τής συμπληρωματικότητας των βασικών θρεπτικών τους συστατικών. Τά γεωργικά δεδομένα είναι ακόμα πιά εύγλωττα. Όπως αναφέρεται και στό ύπερσυντηρητικό περιοδικό Time (άφιέρωμα στήν παγκόσμια κρίση τροφίμων, Νοέμβρης 1974): «οί άνθρωποι στίς υπό ανάπτυξη χώρες καταναλώνουν σέ σιτηρά περίπου 500 γρ. τήν ήμέρα κατά κεφαλή, πού ίσοδυναμεί μέ τίς ανάγκες άπλως επίβιωσης τους. Αντίστοιχα ό μέσος Άμερικανός καταναλίσκει πέντε φορές αυτό τό ποσό υπό μορφή κρέατος από μοσχάρια, χοίρους, κοτόπουλα πού τρέφονται κυρίως από σιτηρά. Η σπατάλη αυτή είναι έμφανής από τό γεγονός ότι ένα μοσχάρι καταναλίσκει 10 κιλά σιτηρών για 1/2 κιλό καταναλισκομένον κρέατος». Καί κατά τόν ζωοτέχνη Jean Meyer: «Τό ίδιο ποσό τροφής πού καταναλώνουν 210 έκ. Άμερικανών θά επαρκούσε νά θρέψει 1,5 δισεκ. κατοίκους του Τρίτου Κόσμου σύμφωνα μέ τό μέσο διαιτολόγιό τους».

Όλα αυτά άποδεικνύουν ότι ή ύπερκατανάλωση κρέατος δέν όφείλεται κυρίως στήν προτίμηση των καταναλωτών. Τό κρέας έχει «πουληθεί» για τούς λόγους πού αναφέραμε όπως κάθε άλλο καταναλωτικό είδος, ως δείκτης ύψηλου επιπέδου ζωής και σύμβολο κοινωνικής εύμερίας. Ο δυτικός άνθρωπος μέσα από τίς σύνθετες διαδικασίες του πλέγματος πληροφορησης προσαρμόστηκε στίς γαστρονομικές επιλογές του κοινωνικού του συστήματος. Αν κανείς άμφισβητεί αυτή τήν καθολική προσαρμογή δέν έχει παρά νά σκεφθεί μιά άνάλογή της: τήν άλματώδη αύξηση κατανάλωσης τής ζάχαρης άνάμεσα στα 1850 και 1900 ως άποτέλεσμα τεχνολογικών εξελίξεων στήν παραγωγή, έξαγωγή και διαφήμιση-διανομή της σε βάρος άλλων άμυλωδών προϊόντων (πατάτα, ψωμί κ.λπ.)

Σ' αυτό τό πλαίσιο δέν είναι παράδοξο ότι οί Ανατολικές χώρες μιμοούνται τό ίδιο πρότυπο. Στη μεγάλη άποτυχία τής σοδειάς του 1972 οί Σοβιετικοί αντί νά σφάξουν ζώα (όπως τό 1963) για νά έξοικονομήσουν σιτηρά προτίμησαν νά εισάγουν 28 έκ. τόνοους καλαμπόκι, σάρι, σόγια. Καί μετά τό έμπάργκο

Σ.Ι. ΖΑΧΑΡΟΠΟΥΛΟΣ & ΣΙΑ Ο.Ε.

ΜΑΥΡΟΜΙΧΑΛΗ 60, ΑΘΗΝΑ - 144
ΤΗΛ. 36.05.501 & 36.08.550

ΒΙΒΛΙΟΠΩΛΕΙΟ:
ΠΡΑΞΙΤΕΛΟΥΣ 141, ΠΕΙΡΑΙΑΣ - 7,
ΤΗΛ. 41.16.530

ΣΤΟ
ΝΕΟ ΒΙΒΛΙΟΠΩΛΕΙΟ
στό κέντρο του ΠΕΙΡΑΙΑ
ΠΡΑΞΙΤΕΛΟΥΣ 141

Θά βρείτε ό,τι χρειάζεστε για τή μάθηση,
τήν εκπαίδευση, τόν προβληματισμό σας

● ΕΞΥΠΗΡΕΤΕΙΣΤΕ ●
μ' ένα σας τηλεφώνημα
στό 41.16.530

ΣΩΚΡΑΤΗ ΡΑΓΓΑ
Δυό βιβλία ντοκουμέντα:

1.
«ΤΙ ΛΕΕΙ Ο ΜΑΡΞ
ΓΙΑ ΤΗΝ
ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ ΚΑΙ ΤΗ
ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ»

2.
«ΤΙ ΛΕΕΙ Ο ΙΔΙΟΣ Ο
ΛΕΝΙΝ
ΓΙΑ ΤΟ ΣΤΑΛΙΝ»

● Η πραγματική αλήθεια
για κάθε
σκεφτόμενο άνθρωπο. ●

■ Στα βιβλιοπωλεία
■ ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΔΙΑΘΕΣΗ:
«ΣΩΚΡΑΤΗΣ»
Ζωοδόχου Πηγής 4
τηλ. 3639365

λόγω του Άφγανιστάν ή άνησυχία των Σοβιετικών αποδίδεται όχι στο σάρι, πού ή χώρα είναι πλεονασματική αλλά στο καλαμπόκι πού ως ζωοτροφή θά εξασφάλιζε την άνάπτυξη της παραγωγής κρέατος, πού έχει γίνει συνώνυμη γιά τό σοβιετικό πολίτη μέ την έπιτυχία του συστήματος.

Ξεκινώντας από αυτή την «παράλογη» αίτηση γιά όλο και περισσότερο κρέας, ως εξετάσουμε τώρα τους όρους παραγωγής του. Όπως στή βιομηχανία ή επιμήκυνση της μεταποιητικής διαδικασίας, πού αυξάνει τίς δυνατότητες κέρδους, απαιτεί μεγάλες συγκεντρωτικές μονάδες, όπου ή τάση ελαχιστοποίησης των εργατικών εισροών αναπληροῦται μέ την εφαρμογή ύψηλης τεχνολογίας, έτσι και στο γεωργικό τομέα επιχειρήθηκε μοναδικά ή προσέγγιση σ' αυτό τό πρότυπο παραγωγής. Στή φυτική παραγωγή μέ την επέκταση της εκμηχανισμένης μονοκαλλιέργειας, στή ζωική παραγωγή μέ τίς τεράστιες αυτοματοποιημένες κτηνοτροφικές μονάδες. Μιά εικόνα αυτών των σύγχρονων έργουστasiών κρέατος μάς δίνει ή Μ. Λέιν σέ πρόσφατο άρθρο της στον *Sunday Telegraph*. Άναφέρεται σ' ένα βρετανικό πτηνοτροφείο:

«Υπήρχαν τρία κίτριά στο πτηνοτροφείο πού τό καθένα περιείχε 2.800 πουλιά. Κατά μήκος των εσωτερικών διαδρόμων υπήρχαν τρεις όροφοι μέ σωματόφρακτα κελιά. Ο πρώτος όροφος φωτιζόταν, ο δεύτερος ήταν μισοσκοτεινός, και ο τρίτος πρακτικά δυθισμένος στο απόλυτο σκοτάδι. Οι διαστάσεις των κελιών 46 X 41 X 16 εκ. περιείχαν έξι πουλιά τό καθένα τόσο συνωστισμένα πού ήταν αδύνατο νά μετακινήθουν. Συνέχεια ακούγονταν κτυπήματα από κεφάλια πού προσπαθοῦσαν νά διαπεράσουν τό σωματόπλεγμα. Όλοι οι λαιμοί των πουλιών ήταν γυμνοί από φερά, καθώς έπρεπε νά περνούν τό κεφάλι τους μέσα από τό σύρμα γιά νά φθάνουν την τροφή ή τό νερό... κατά την διάρκεια των δώδεκα μηνών πού περνούν στα κελιά τους τά πουλιά φαίνονται νά είναι ύγιη παρά τό θόρυβο και την όσμή πού κατακλύζουν τό χώρο. Άρα και' όρισμένους πρέπει νά είναι και εύτυχιόμενα...»

Παρακάμπτοντας τή συναισθηματικότητα πού αποπνέει αυτή ή περιγραφή, όχι γιατί στερείται κοινωνικής σημασίας αλλά γιατί εδώ δέν μάς άπασχολεί πρωτίστως ή σκληρότητα πρós τά ζώα αλλά ή αδιαφορία γιά τόν άνθρωπο, άναρωτιόμαστε, και μεις με την σειρά μας, πώς είναι ύγιη αυτά τά πουλιά. Τό ίδιο ερώτημα ισχύει και γιά τό μωσχάρι έντατικής παχύνσεως πού ζει και διατρέφεται σέ σκοτεινούς θαλάμους όπου του αντίστοιχεί χώρος περίπου αντίστοιχος ή και μικρότερος των διαστάσεων του. Η άπάντηση είναι σύντομη: μέ τή λήψη ειδικών χημικών ουσιών. Οι κίνδυνοι άσθενειών, διαταραγμένης συμπεριφοράς και άγχους πού παρατηρούνται όταν ζωντανά πλάσματα συνωστίζονται σέ κλειστούς χώρους γιά τίς ανάγκες μιάς μαζικής παραγωγής χωρίς ήλιο, επαφή μέ τό έδαφος, διατρεφόμενα μέ έτοιμα φυράματα πού περιέχουν παρασιτογόνα, όρμόνες, ήρεμιστικά, είναι μεγάλοι, και δέν αντιμετώπιζονται παρ'ό μέ τή προσθήκη σοβαρών δόσεων αντιβιοτικών.

Τό άμέσως επόμενο ερώτημα άφορά θεαίως τόν ίδιο τόν άνθρωπο. Είδαμε τίς επιπτώσεις από τή χρήση συνθετικών όρμονών. Μέ τά αντιβιοτικά οι κίνδυνοι είναι έξίσου μεγάλοι όχι μόνο γιατί προκαλούν έθισμό μέ τό «πέρασμά» τους στον ανθρώπινο οργανισμό, πού άδρανοποιεί μελλοντική τους χρήση ως μέσων θεραπευτικής άγωγής, αλλά και γιατί δέν

είναι γνωστές οι επιπτώσεις τους όταν προσφέρονται σέ τόσο μεγάλες ποσότητες. Άκόμη δευτερευόντως προκαλούν και πρόβλημα ρύπανσης καθώς τά απόβλητα αυτών των κτηνοτροφείων δέν μπορούν νά αποδομηθουν λόγω άκρίβως των ύψηλών ποσοτήτων αντιβιοτικών πού περιέχουν. Καί ο κατάλογος θά μπορούσε νά συμπληρωθεί μέ τά ήρεμιστικά πού προκαλούν δερματίτιδες στους έργάτες κ.λπ.

Δέν είναι λοιπόν ή χρήση της DES ούτε παράδοξη ούτε άκραιο δείγμα «άποθέωσης του κέρδους» όπως την θέλουν όρισμένοι άρθογράφοι έλληνικών έφημερίδων (βλέπε Β. Φίλια: «Οίστρογόνα»: Η άποθέωση του κέρδους», έφ. *Έλευθεροτυπία*, 15.10.80). Άς μήν ξεχνάμε τό έπιχείρημα των Άγγλων βοοτρόφων κατά της άπαγόρευσης εκ μέρους της ΕΟΚ των όρμονών, ότι στην περίπτωση αυτή, θά αυξηθεί ή πείση χρήσης αντιβιοτικών πού έχουν παρόμοιο άποτέλεσμα. Άντίθετα, άποτελεί έπέμβαση ρουτίνας όπως και οι λοιπές πού αναφέραμε στην παραγωγική διαδικασία όπου ζώα-μηχανές εγκλειστο σέ ειδικές βιο-μηχανίες κατασκευάζουν μέ τό φθηνότερο και άποτελεσματικότερο τρόπο ένα προϊόν: τό κρέας πού άπευθύνεται στα όράματα και τίς αίταιήσεις γιά «μιά καλύτερη ζωή» του ανθρώπου = καταναλωτή. Τί σημασία έχει άν ο τελευταίος μπορεί, και δέν μπορεί νά έλέγχει την άπόλαυσή του, δέν φτάνει πού τή χαιρέται;

Και όλίγα (πρό του τέλους) γιά την ψωροκωσταινίτσα...

Οί έλληνικές αντιδράσεις στο σκάνδαλο των «όρμονών» ήταν... οι άναμενόμενες. Κυβέρνηση, άρμόδιες ύπηρεσίες, συμπολιτευόμενος τύπος προποικήθηκαν είτε άγνοια είτε δέος μπροστά στα μυστήρια της φύσεως και της παραγωγής. Άντιπολίτευση, κόμματα, τύπος απέδωσαν αυτή τή φορά στίς όρμόνες όλες τίς δυστυχίες του βίου μας. Ένδεικτική των δύο στάσεων ή άποψη της καθηγήτριας κ. Τριχοπούλου πού άναρωτιόταν δημόσια - από την περιβόητη «ένημερωτική» έκπομπή της ΕΡΤ - «άν τόσο μεγάλες έπιχειρήσεις μπορούν νά κάνουν τόσο κακά πράγματα», και του κοινοβουλευτικού εκπροσώπου του ΠΑΣΟΚ πού δίνοντας την πολιτική διάσταση (κατά την έφ. *Βήμα*, 18.10.80) του θέματος στή Βουλή είχε στους κυβερνώντες: «Τώρα άποδεικνύεται ότι έχετε φθείρει και τή δημόσια ύγεια. Έχετε άρρωστήσει όλες τίς σημερινές γενιές».

Η πραγματικότητα υπολείπεται σέ λυρικήτητα του κ. Άλευρά. Έχει όμως ενδιαφέρον:

Γνωρίζουμε λοιπόν σήμερα, ότι ή κυβέρνηση ήξερε ήδη από δωδεκαμήνου τά διεθνή προβλήματα μέ τίς όρμόνες. Επί ένα μήνα μετά τό σκάνδαλο της Ιταλίας έπικαλείτο διατάγματα πού είχαν εκδοθεί από τό 1961-1977 πού άπαγόρευαν τή διάθεση, κατανάλωση και είσαγωγή κρεάτων μέ όρμόνες, ενώ στην *Έφημερίδα της Κυβερνήσεως* είχε δημοσιευθεί τόν περασμένο Μάιο άπόφαση πού καθόριζε πλήρη πίνακα 1.100 αύξητικών (όρμονούχων στην πλειοψηφία τους) μέ σκοπό την αύξηση των ζωικών άποδόσεων. Άν και θά ίσχυε από 1.1.81, ή ίδια άπόφαση άποκαλύπτει ότι μέσα στο 1980 (άρα και νωρίτερα) κυκλοφορούσαν ζωοτροφές μέ προσθετικά. Η κυβέρνηση εύθύνεται ακόμα γιατί μέχρι τίς 8/10 δέν είχε άπαγορεύσει την είσαγωγή ύποπτων κρεάτων

ενώ η κυκλοφορία τους συνεχιζόταν ανεμπόδιση καθώς κανένα από τα αρμόδια υπουργεία δεν αναλάμβανε την κατάσχεσή τους.

Στις 10/10 και εν μέσω γενικού πανικού έγινε η «ένημερωτική» συζήτηση από την ΕΡΤ. Ίδου η άποψη ενός άπλου τηλεθεατή αφιερωμένη στο κυβερνητικό δαιμόνιο και τους στυλοβάτες του: (η συζήτηση) «είχε όλα τα στοιχεία διά να χαρακτηριστεί βαδύλωνία: ήχηράν θυμηδίαν, άσυνεννοησία και άφελείας... Ήτο χαρακτηριστική ή τάσις, άκόμη και ή προσπάθεια εύτραπέλου τροπής τής συζητήσεως... οί συνομιληταί συζητούντες προχείρως, χωρίς προπαρασκευήν και συγκεκριμένα στοιχεία... όμίλουν άπλώς πρός ίδιικήν των τέρψιν και όχι πρός ένημέρωσιν του άγωνιώντος κοινού» (έπιστολή Χ. Παπαδάτου, έφ. Έλευθεροτυπία, 29.10.80). Τέλος ή κυβέρνηση και οί αρμόδιες υπηρεσίες της απέφυγαν νά άποκαλύψουν τά άποτελέσματα των δειγματοληπτικών εξετάσεων, έπέμεναν μέχρι τέλους στην έγκυρότητα και την άξιопιστία του έπίσημου κτηνιατρικού πιστοποιητικού εισαγωγής, ενώ έπέτρεψαν την κυκλοφορία παιδικών τροφών από την Άμερική και τόν Καναδά πού όπως είδαμε άπαγορεύτηκαν μόλις τό 1979.

Γνωρίζουμε ακόμα από τίς άποκαλύψεις μιās σειράς έπιστημονικών έταιρειών και συνδικαλιστικών σωματείων ότι:

- μέ εισαγωγές τής τάξεως των 700 εκ. δολ. (1979), άνεπαρκή έξοπλισμό και όργάνωση δέν γίνεται έλεγχος των ζωοκομικών προϊόντων πού εισάγονται και καταναλίσκονται
- τό Γενικό Χημείο του Κράτους έλέγχει μόνο τό οικονομικό μέρος τής παράβασης, όχι όσα άφορούν την υγεία του καταναλωτή. 322 χημικοί έπρεπε τό 1979 νά εξετάσουν 700.000 δείγματα
- ή ύπηρεσία του ύπουργείου Γεωργίας πού έλέγχει τά εισαγόμενα φυτοφάρμακα δέν άσκει παρά τυπικό έλεγχο
- δέν ύπάρχουν προδιαγραφές για κανένα βιομηχανοποιημένο τρόφιμο, ποτό, φάρμακο, καλλυντικό
- τό Κέντρο Έλέγχου Φαρμάκων άπασχολεί 48 έπιστήμονες και 144 διοικητικούς
- οί κτηνοτροφικές επιχειρήσεις λειτουργούν χωρίς δημόσιο κτηνιατρικό έλεγχο, ενώ από τούς 700 κτηνίατρους μόνο 25 ύπηρετούν στην Άθήνα πού συγκεντρώνει τό μισό πληθυσμό τής χώρας
- τό έλεύθερο έμπόριο χορηγεί παρασιτοκτόνα, άντιβιοτικά, βιταμίνες, φάρμακα, ήρεμιστικά χωρίς άδεια κτηνίατρου.

Όλα αυτά είναι πολύ χρήσιμα, μιά μόνο έρώτηση: γιατί νά φυλάσσονται μυστικά ή νά διεκδικείται ή επανόρθωσή τους μόλις τόν Οκτώβριο του 1980;

Γνωρίζουμε ότι τό Ίνστιτούτο Καταναλωτών κίνησε μιά διαδικασία μπουκοτάς, ήδη όμως ή κατανάλωση είχε πέσει από την πρώτη μέρα του σκανδάλου 60-90%. Η τιμή του μοσχαριού έφτασε τίς 69 δρχ./κιλό, οί καταναλωτές αναάλυψαν τό κατσίκι

(480 δρχ./κιλό), τά ψάρια, τά όσπρια, τά λαχανικά και - όσοι είχαν- τούς... συγγενείς στο χωριό.

Γνωρίζουμε ότι ό τύπος άφιέρωσε επί ένα μήνα όκτάστηλους τίτλους, ως συνήθως τρόμου σημαντικές στο θέμα: «Υδρογονοδόμβα στους άδένες μας» (έφ. τά Νέα, 16.10.80). Επί 20 ήμέρες περίπου, μετά την παρέλευση των όποιων οί σχετικές είδήσεις καταχωρούνται πλέον «στά ψιλά». Από μιά άποψη αυτό περιορίσε την ιδιαίτερα δημιουργική έπιστημονική φαντασία των συντακτών, αλλά φαίνεται οί εκδότες είχαν τούς λόγους τους όπως άποδεικνύει τό παραπάνω σχόλιο τής Έλευθεροτυπίας (15.10.80): «Κρέατα, όρμόνες, ύπονόμευση τής λαϊκής υγείας είναι παρωνυχίδες μπροστά στις κεφαλαιώδεις διαφορές πού σπαράσσουν την έξουσία όπως άσκειται αυτόν τόν καιρό στην Έλλάδα».

Γνωρίζουμε τέλος ότι ή μόνη έναλλακτική πρόταση πού διατυπώθηκε από την αντιπολίτευση συμπυκνώνεται στα όσα είπε ό βουλευτής του ΠΑΣΟΚ κ. Στάικος στη σχετική συζήτηση τής Βουλής. "Ότι δηλαδή πρέπει νά συσταθεί ένας «ένιαίος φορέας πού θα αναλάβει όλη την ευθύνη όργανώσεως, τυποποίησης, συντάξεως και έλέγχου για όλα τά είδη καταναλώσεως». Η πρόταση δέν διακρίνεται για την πρωτοτυπία και τή ριζοσπαστικότητα της στο πλαίσιο των προβλημάτων πού αυτό τό κείμενο σχολίασε. Αυτό φαίνεται αναγνωρίζει και ή Κυβέρνηση πού διά του ύφυπουργού Έμπορίου ανακοίνωσε ότι την πρόταση έχει ήδη έγκρίνει ό Πρωθυπουργός...

Έπιμύθιο: άνθρωποι και έμπειρίες

Μ' όλες αυτές τίς γνώσεις και έμπειρίες γίναμε καθόλου σοφότεροι; Σέ μιά εποχή πού ό κατ' έξοχήν εκπρόσωπος του αυτόνομου αντικαταναλωτισμού Ράφ Νάντερ πολιτικοποιεί τό κίνημά του μιλώντας για δομικές αλλαγές, ενάντια στις έξουσίες τής μεγάλης έπιχείρησης, πολλαπλασιασμό των μικρών συνεργατικών μονάδων παραγωγής, έλεγχο τής διανομής από τούς καταναλωτές, προσπαθώντας νά πείσει τούς Άμερικανούς φίλους ότι «σοσιαλισμός» δέν σημαίνει λιγότερη έλευθερία και περισσότερη γραφειοκρατία, αλλά ακριβώς τό αντίθετο, έμεις τί κάνουμε;

Η άπάντηση δέν είναι εύκολη. Γιατί ή Έλλάδα στερείται και «ένιαίου φορέα», και «αυτόνομου καταναλωτικού όργανισμού», και στοιχειωδώς έπαρκούς Κώδικα Τροφίμων, και προδιαγραφών έλέγχου και ύπηρεσιών έφαρμογής τής έλλιπούς νομοθεσίας, και...

Στό Σεβέξο τό 1976 οί κάτοικοι του έμαθαν νά δυσπιστούν άπέναντι στην παντοδυναμία, την άποτελεσματικότητα αλλά και τό ένδιαφέρον του καπιταλισμού και τής έπιστήμης στην αντιμετώπιση τής χημικής μόλυνσης πού προκάλεσε στο τόπο τους ή πολυεθνική La Roche. Αυτή ή δυσπιστία απέδειξε ότι ή κριτική κάτω από την πίεση όρισμένων γεγονότων δέν έξασκεΐται προνομιακά στο επίπεδο τής διανοήσης αλλά και τής λαϊκής κουλτούρας. Αποτελεί άραγε και στην περίπτωση των «όρμονών» άρχή μιās παρόμοιας στάσης ή πλήρης περιφρόνηση των Έλλήνων καταναλωτών στις έπίσημες διαβεβαιώσεις τής ίθαγενούς έξουσίας; Θά ήταν μιά σημαντική άρχή.

ΤΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΣΠΟΥΔΩΝ ΤΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗΣ ΣΧΟΛΗΣ ΣΤΟ ΡΕΘΥΜΝΟ

Στό πρώτο τεύχος του Πολίτη (Μάιος 1976) είχε δημοσιευτεί η πρόταση μιας ομάδας καθηγητών της Φιλοσοφικής Σχολής του Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης για ένα νέο πρόγραμμα σπουδών. Οι αναγνώστες του Πολίτη, που θυμούνται το πρόγραμμα της Θεσσαλονίκης – και ίσως αναρωτιούνται γιατί δεν μπήκε ως τώρα σε εφαρμογή – θά ενδιαφέρονται να μάθουν ότι ένα παρόμοιο – ως προς τις αρχές και τους βασικούς μηχανισμούς λειτουργίας του – πρόγραμμα άρχισε να εφαρμόζεται από φέτος στη Φιλοσοφική Σχολή του Πανεπιστημίου Κρήτης.

Αναδημοσιεύουμε παρακάτω από τον Όδηγό Σπουδών της Σχολής το κεφάλαιο για την «Οργάνωση των Σπουδών» και μερικά από τα άρθρα του «κανονισμού Σπουδών», για να δοθεί μια σαφής εικόνα του συστήματος σπουδών της Κρήτης.

Από τα υπόλοιπα περιεχόμενα του Όδηγού σημειώνουμε ότι το διδακτικό προσωπικό της Σχολής για τη φετινή ακαδημαϊκή χρονιά αποτελείται από 45 μέλη (2 όμοτιμους καθηγητές, 5 καθηγητές άλλων ελληνικών ΑΕΙ, 2 επισκέπτες καθηγητές από ξένα πανεπιστήμια, 30 ειδικούς επιστήμονες και 6 εντεταλμένους επιμελητές άλλων φιλοσοφικών σχολών). Ο αριθμός είναι εντυπωσιακός, όπως είναι και η αναλογία διδασκόντων προς τους 440 περίπου διδασκομένους (καλύτερη από 1 προς 10). Πώς όμως δικαιολογείται να μπαίνει η Σχολή στην τέταρτη χρονιά της λειτουργίας της και να στηρίζεται ακόμη σε επισκέπτες και δανεικούς καθηγητές; Το πράγμα είναι σχεδόν ανεξήγητο, ακόμη και για τα ελληνικά δεδομένα.

Πολύ πιο ενόια είναι η εικόνα της Πανεπιστημιακής Βιβλιοθήκης που περιέχει ήδη 65.000 τόμους βιβλίων και 15.000 τόμους περιοδικών. Σημαντικός αριθμός από τα βιβλία αυτά προήλθαν από δωρεές (όκτώ) ή αγορές (τρεις) ιδιωτικών βιβλιοθηκών (δωρεές: οι βιβλιοθήκες Ίω. Κοντή, Έρ. Μοάτσου, Γ. Σπυριδάκη, Γ. Λάιου, Κ. Κιστόπουλου, Ίω. Παλασταύρου, Στ. Παλασταύρου, Αναστ. Όρλάνδου· αγορές: οι βιβλιοθήκες Μέλωσ και Octave Merlier, Γ. Αρβανιτίδη και R. de Simony).

ΟΡΓΑΝΩΣΗ ΤΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

Το πρόγραμμα σπουδών της Φιλοσοφικής Σχολής του Π. Κ. μοιάζει με τα προγράμματα των άλλων φιλοσοφικών σχολών της χώρας μόνο ως προς τους συνδυασμούς γνωστικών αντικειμένων που προϋποθέτουν τα πτυχία που απονέμει, μία και οι σπουδές στο Π. Κ. πρέπει να αντιστοιχούν με τις σπουδές στα άλλα ιδρύματα ως προς τους στόχους και σκοπούς που επιδιώκουν: Νά ετοιμάσουν (α) επαγγελματικά επαρκή στελέχη για τη μέση εκπαίδευση και (β) επιστήμονες ικανούς για έρευνα σε μία πλειάδα επιστημών που ανήκουν στο πλαίσιο μιας φιλοσοφικής σχολής. Διαφοροποιείται όμως ριζικά ως προς τον τρόπο που επιδιώκει τους σκοπούς αυτούς, γιατί η οργάνωση των σπουδών στη Φ. Σ. του Π. Κ. είναι διαμετρικά αντίθετη με τον τύπο του προγράμματος, που ισχύει σε μεγάλο βαθμό στα παλαιότερα πανεπιστήμια της χώρας.

Σύμφωνα μ' αυτόν, το πανεπιστημιακό έτος αντι-

στοιχεί προς τη σχολική τάξη και ακολουθεί ένα καθορισμένο πρόγραμμα μαθημάτων, που επιτρέπει λίγες και περιορισμένες επιλογές. Αντίθετα, στην Κρήτη δεν υπάρχουν έτη-τάξεις. Υπάρχουν διδασκόμενα μαθήματα, που δεν απευθύνονται σε συγκεκριμένα έτη, αλλά μπορούν, σχεδόν όλα, να επιλεγούνται από όλους τους φοιτητές, εφόσον τό επιτρέπει τό ωρολόγιο πρόγραμμα. Στο σύστημα αυτό, που στηρίζεται στην αρχή των πολλαπλών επιλογών, όπως θά εξηγηθεί παρακάτω, είναι οι διδασκόμενοι που κατευθύνονται και συγκλίνουν προς τά μαθήματα που προσφέρουν οι διδάσκοντες και όχι οι διδάσκοντες προς τις τάξεις-έτη των διδασκομένων. Και αφού δεν υπάρχει ή έννοια του έτους-τάξης, δεν είναι δυνατή ούτε απώλεια έτους σπουδών, αλλά μόνο απώλεια μαθήματος, εφόσον ο φοιτητής αποτύχει να περάσει τό μάθημα σε δύο εξετάσεις (για τις εξετάσεις βλ. τό άρθρο 6 του Κανονισμού Σπουδών παρακάτω). Τό

μάθημα, επομένως, είναι ή πραγματική μονάδα μέτρησης των σπουδών. (Βλ. άρθρο 6, παρ. 1, 2, 3, του Κανονισμού).

Γνωστικά αντικείμενα και μαθήματα

Η λέξη «μάθημα» χρησιμοποιείται εδώ ως τεχνικός όρος με πολύ συγκεκριμένο περιεχόμενο και σε αντιδιαστολή προς τό «γνωστικό αντικείμενο». Γνωστικά αντικείμενα είναι, π.χ., ή αρχαία ελληνική φιλολογία, ή προϊστορική αρχαιολογία, ή ψυχολογία, ή γλωσσολογία, κ.ο.κ. Μάθημα, από τήν άλλη μεριά, είναι ή διδασκαλία μέρους ενός γνωστικού αντικειμένου κατά τή διάρκεια ενός ακαδημαϊκού εξαμήνου και επί τρεις ώρες τήν εβδομάδα. Για τήν διαβάθμιση των μαθημάτων σε τρία επίπεδα βλ. τό άρθρο 12 του Κανονισμού Σπουδών παρακάτω.

Η οργάνωση διδασκαλίας – σπουδών

Καθένας από τούς πέντε τομείς τής Φιλοσοφικής Σχολής οργανώνει (ανάλογα και με τό διδακτικό του δυναμικό) τήν προσφορά των μαθημάτων του έτσι πού νά καλύπτει τīs κυριότερες πλευρές των γνωστικών αντικειμένων πού άνήκουν σ' αυτόν σε 4-6 ακαδημαϊκά εξάμηνα. Μαθήματα γενικά/εισαγωγικά, ή βασικά για τή σπουδή ενός γνωστικού αντικειμένου, ή ιδιαίτερα δημοφιλή, μπορεί νά επαναλαμβάνονται κάθε χρόνο ή και σε συνεχόμενα εξάμηνα άκόμη, εφόσον ό Τομέας κρίνει άναγκαία ή χρήσιμη τήν επανάληψή τους.

Ο φοιτητής επιλέγει τά μαθήματα πού θά παρακολουθήσει από τό σύνολο των προσφερομένων σε κάθε εξάμηνο μαθημάτων με βάση, πρώτα πρώτα, τīs απαιτήσεις του πτυχίου πού επιδιώκει ν' άποκτήσει (όρίζονται στό άρθρο 14 του Κανονισμού Σπουδών), τīs προσωπικές του άνάγκες, τόν επιθυμητό ρυθμό των σπουδών του, τά ειδικότερα ενδιαφέροντά του, και τούς συνδυασμούς μαθημάτων πού του επιτρέπει τό ώρολόγιο πρόγραμμα (συγκεκριμένες οδηγίες για τīs επιλογές παρακάτω).

Όλα τά πτυχία τής Σχολής (βλ. άρθ. 13 του Κανονισμού Σπουδών) προϋποθέτουν τόν ίδιο άριθμό εξαμηνιαίων μαθημάτων, δηλαδή πενήντα δύο (στόν άριθμό αυτό συμπεριλαμβάνονται και τέσσερα εξάμηνα ξένης γλώσσας). Διαιρώντας τά 52 μαθήματα με τά 8 εξάμηνα, βρίσκουμε ότι ό μέσος όρος μαθημάτων άνά εξάμηνο είναι 6, 5, επειδή όμως τήν ξένη γλώσσα πρέπει νά τήν παρακολουθήσει ό φοιτητής στό δύο πρώτα χρόνια των σπουδών του, ό μέσος όρος των μαθημάτων είναι 7 για τά πρώτα τέσσερα εξάμηνα και 6 για τά τέσσερα τελευταία. Αν μεταφράσουμε τά μαθήματα σε ώρες εβδομαδιαίας διδασκαλίας, έχουμε τούς εξής άριθμούς: 52 μαθήματα X 3 ώρες τήν εβδομάδα = 156 ώρες (γενικό σύνολο, 7 μαθήματα X 3 ώρες = 21 ώρες τήν εβδομάδα για τά τέσσερα πρώτα εξάμηνα και 6 X 3 = 18 ώρες τήν εβδομάδα για τά τέσσερα τελευταία εξάμηνα). Ο Κανονισμός επιτρέπει άξιομοιώσεις του μέσου όρου (άρθρο 9): ελάχιστος άριθμός μαθημάτων τό εξάμηνο 4, μέγιστος 9. Μειώνοντας τό μέσο όρο και ελαττώνοντας έτσι τό ρυθμό των σπουδών του ό φοιτητής μπορεί, αν θέλει, νά παρατείνει τό χρόνο φοίτησης (αν π.χ. εργάζεται), ή νά άσχοληθεί περισσότερο και σε βάθος με τά μαθήματα και τά γνωστικά αντικείμενα τής ιδιαίτερής του προτίμησης (ιδίως κατά τά

τελευταία εξάμηνα), ενώ ή αύξηση του μέσου όρου του επιτρέπει νά αναπληρώσει μαθήματα, στό όποια μπορεί νά είχε άποτύχει σε προηγούμενα εξάμηνα.

Από τό σύνολο των μαθημάτων τό ένα τρίτο περίπου (ή και λίγο περισσότερα) είναι μαθήματα ειδίκευσης, π.χ. αρχαιολογικά μαθήματα για τούς αρχαιολόγους, ιστορικά για τούς ιστορικούς κ.ο.κ., όχτώ μαθήματα επιλέγονται ελεύθερα από όποιαδήποτε γνωστικά αντικείμενα, τέσσερα είναι τής ξένης γλώσσας και τά υπόλοιπα είναι μαθήματα γενικής επιστημονικής παιδείας και επαγγελματικής προετοιμασίας για τή μέση εκπαίδευση (δεδομένου ότι όλα τά πτυχία, ανεξαρτήτως ειδίκευσης, είναι επαγγελματικοί τίτλοι πού δίνουν τό δικαίωμα διορισμού στό σχολεία τής μέσης εκπαίδευσης). Τά όρια όμως εδώ επικαλύπτονται: π.χ. τά αρχαία ελληνικά είναι γνωστικά αντικείμενα τής κατηγορίας αυτής, αλλά είναι και αντικείμενο άμεσα σχετικό με τήν επιστημονική ειδίκευση των αρχαιολόγων, λόγου χάρη, ή όσων θά άσχοληθούν με τήν αρχαία φιλοσοφία ή ιστορία. Τά νέα ελληνικά ή ή φιλοσοφία δέν είναι καθόλου άσχετα με τήν επιστημονική ειδίκευση των κλασικών φιλολόγων ή των ιστορικών κ.ο.κ. (Βλ. άρθρ. 13 Κανονισμού).

Η αρχή τής πορείας των σπουδών και ή όρθή πληροφόρηση

Εκτός αν έχει άποκρυσταλλωμένες ιδέες ήδη από τήν αρχή των σπουδών του, ό φοιτητής πρέπει νά προσανατολιστεί κατά τά πρώτα δύο εξάμηνα των σπουδών του στό γνωστικά αντικείμενα πού μπορεί νά σπουδάσει και τīs επιστήμες στίς όποιες μπορεί νά ειδικευτεί κατά τή φοίτησή του στή Φ. Σ. Είναι σκόπιμο, επομένως, νά επιλέγει μαθήματα από τά γνωστικά αντικείμενα πού είναι κοινά σε όλα τά πτυχία, καθώς και γενικά ή εισαγωγικά μαθήματα διαφόρων κλάδων, τά όποια μπορεί νά προσμετρήσει άργότερα είτε ως μαθήματα ειδίκευσης του πτυχίου πού θά επιλέξει, είτε ως μαθήματα ελεύθερης επιλογής (ή από τά όποια μπορεί και νά άποσυρθεί έντελώς, βλ. άρθρο 3 του Κανονισμού). Καθώς τά ενδιαφέροντά του θά έντοπίζονται προς όλο και πιο συγκεκριμένες περιοχές, ή επιλογή θά γίνεται ένκολότερα και άσφαλέστερα και ή επιστημονική ειδίκευση θά στενεύει και θά σαθαίνει.

Είναι άπαραίτητο όλες οι άποφάσεις πού σχετίζονται με τήν πορεία των σπουδών νά βασίζονται σε πλήρη και όρθή πληροφόρηση. Για τό σκοπό αυτό υπάρχει ό 'Οδηγός Σπουδών, ό όποιος όμως είναι άδύνατο νά προβλέπει όλες τīs ειδικές περιπτώσεις και άπορίες. Ειδικότερα στήν αρχή των σπουδών του και επίσης όταν πρόκειται νά διαλέξει τομέα και πτυχίο (άλλά και για νά καταρτίσει τό πρόγραμμα του κάθε εξαμήνου σπουδών), ό φοιτητής μπορεί και είναι σκόπιμο νά ζητά πληροφορίες και οδηγίες πρώτα πρώτα από τόν ακαδημαϊκό του σύμβουλο (βλ. άρθρο 2 του Κανονισμού), αλλά και από όποιονδήποτε διδάσκοντα (όλοι δέχονται τούς φοιτητές σε τακτές μέρες και ώρες) και από τή Γραμματεία τής Σχολής. Διευκρινίζεται ότι ή Γραμματεία είναι αρμόδια μόνο για πληροφορίες διαδικαστικής ή νομικής φύσεως, ενώ για θέματα ούσιας των σπουδών αρμόδιος (και ύποχρεωμένος) νά πληροφορεί τό φοιτητή είναι ό ακαδημαϊκός σύμβουλος (ό φοιτητής, ώστόσο, δέν είναι ύποχρεωμένος νά τόν συμβουλευτεί). (Βλ. άρθρα 2 και 3 του Κανονισμού).

Έπιστημονική ειδίκευση και σεμινάρια

Τά σεμινάρια (βλ. άρθρο 12) είναι ο κυριότερος τρόπος, με τον οποίο επιδιώκεται η επιστημονική εμπέδωση και ειδίκευση. Τά σεμινάρια απευθύνονται σε προχωρημένους φοιτητές, που έχουν ήδη επιλέξει το πτυχίο που θέλουν να πάρουν, και απαιτούν την ενεργό συμμετοχή τους. Οί φοιτητές παύουν πιά να παρακολουθούν παθητικά (έστω και κριτικά) τις παραδόσεις-διαλέξεις των καθηγητών τους και να στηρίζονται (συνήθως) σ' ένα εγχειρίδιο ή «σύγγραμμα» για τις εξετάσεις. Τά μέλη ενός σεμιναρίου έρευνούν οι ίδιοι πηγές και βιβλιογραφία (ανάλογα με τό θέμα τους), για να συνθέσουν με τή βοήθεια του υπεύθυνου καθηγητή μικρές εργασίες, τις οποίες ανακοινώνουν στις σεμιναριακές συναντήσεις. (Γι' αυτό είναι σημαντικό να μάθουν στά δύο πρώτα χρόνια των σπουδών μιά ξένη γλώσσα, για να μπορούν να μεταχειρίζονται τήν επιστημονική βιβλιογραφία που συνήθως απαιτεί πολύ μικρότερο βαθμό γλωσσομάθειας απ' όσο, π.χ., ή λογοτεχνία ή ο προφορικός λόγος). Τά σεμινάρια εξοικειώνουν τό φοιτητή με συγκεκριμένες επιστημονικές περιοχές και με τά βασικά εργαλεία και τεχνικές τής έρευνας, τόν άσκούν στό επιστημονικό γράψιμο, που πρέπει να χαρακτηρίζεται από άμερόληπτη όργάνωση τών δεδομένων και τής έρμηνείας τους και από ακρίβεια, σαφήνεια και οικονομία στήν έκφραση. Τόν άσκούν επίσης στήν προφορική παρουσίαση ενός θέματος και στήν επιστημονική συζήτηση.

Η επιστημονική εμπέδωση που επιτρέπουν τά σεμινάρια ύποκαθιστά τήν κατά πλάτος εξοικείωση με μεγαλύτερο μέρος του γνωστικού αντικειμένου, που επιδιώκεται με τις πτυχιακές εξετάσεις τών άλλων ΑΕΙ πάνω σε προκαθορισμένη, πέρα από τή διδασκόμενη, ύλη.

Τά σεμινάρια που απαιτεί κάθε πτυχίο και όλες οι εναλλακτικές επιλογές όρίζονται στό άρθρο 14 του Κανονισμού. Κάθε φοιτητής είναι ύποχρεωμένος να λάβει μέρος σε όχτώ σεμινάρια και να γράψει ισάριθμες εργασίες. Ο διευθυντής του σεμιναρίου έχει τή διακριτική εξουσία να βαθμολογήσει τό φοιτητή με βάση μόνο τήν εργασία του, ή με βάση τήν εργασία και εξετάσεις προφορικές ή γραπτές. (βλ. άρθρο 14 Κανονισμού).

Παρακολούθηση μαθημάτων και ώρολόγιο πρόγραμμα

Η παρακολούθηση τών μαθημάτων δέν έλέγχεται και ή έλλιπής παρακολούθηση δέν λαμβάνεται ύπόψη κατά του φοιτητή. Είναι όμως ύποχρεωτική σύμφωνα με τό νόμο (Ν. 5343/32, άρθρο 159, 167 κ.έ.), γι' αυτό και ο φοιτητής δέ δικαιούται να επιλέξει δύο μαθήματα που ή διδασκαλία τους συμπύπτει στό ώρολόγιο πρόγραμμα, εκτός αν προσκομίσει στή Γραμματεία δεδαιώση του ενός από τούς διδάσκοντες ότι αναλαμβάνει τήν εθύνη τής διδασκαλίας του φοιτητή που δέν θά τόν παρακολουθεί, με άλλον, κατά τήν κρίση του πρόφορο, τρόπο.

Η έννοια τών πολλαπλών επιλογών και οι γενικές αρχές τής όργάνωσης τών σπουδών

Από τά παραπάνω και από τό άρθρο 14 του Κανονισμού προκύπτει ότι οι φοιτητές τής Σχολής επιλέ-

γουν: (1) Όχτώ μαθήματα από οποιαδήποτε γνωστικά αντικείμενα (έλεύθερη επιλογή). (2) Ένα μεγάλο αριθμό μαθημάτων ανάμεσα σε εναλλακτικά γνωστικά αντικείμενα. (3) Ύλη και διδάσκοντες μέσα στό πλαίσιο του ίδιου γνωστικού αντικειμένου. Έπιλέγουν ακόμα (4) τή σειρά παρακολούθησης τών μαθημάτων/γνωστικών αντικειμένων και (5) τόν αριθμό τών μαθημάτων κάθε εξαμήνου (από 4 έως 9) και τόν συνακόλουθο ρυθμό τών σπουδών τους (άλλά ή ολοκλήρωση τών σπουδών δέν μπορεί να γίνει σε λιγότερα από όχτώ εξάμηνα, βλ. άρθρο 1 του Κανονισμού). Οί επιλογές αυτές ύπόκεινται στους περιορισμούς του ώρολογίου προγράμματος. Ο τελευταίος αυτός περιορισμός δέν ύπάρχει σ' ένα πρόγραμμα που δέν επιτρέπει επιλογές, αλλά μεγαλώνει σε εθύθεια άναλογία με τήν έλευθερία στις επιλογές.

Η όργάνωση τών σπουδών με βάση τις πολλαπλές επιλογές άπορρέει από τήν αρχή τής θεώρησης του φοιτητή ως ενήλικου και υπεύθυνου μέλους τής ακαδημαϊκής κοινότητας, που δικαιούται ένα πολύ μεγαλύτερο μέτρο άποφασιστικής πρωτοβουλίας στή συγκρότηση του προγράμματος και (μέσα σε όρισμένα όρια που επιβάλλει τό γεγονός ότι τό πτυχίο είναι έπαγγελματικός τίτλος) του περιεχομένου τών σπουδών του.

Μέ τό να ενθαρρύνει τήν πρωτοβουλία του φοιτητή, να κεντρίζει τό ενδιαφέρον του για τήν επιστήμη και γενικά να τόν ενεργοποιεί άπέναντι στις ίδιες του τις σπουδές, τό πρόγραμμα του Π. Κ. άποσκοπεί στή βελτίωση τής ποιότητας τών σπουδών. Γι' αυτό μειώνει τις ώρες παρακολούθησης κατά 25-30% και μετατοπίζει τό κέντρο βάρους τών σπουδών από τήν παθητική παρακολούθηση τών παραδόσεων, τήν άποστήθιση τών γνώσεων και τις συνεχείς εξεταστικές δοκιμασίες σε μιάν ενεργότερη συμμετοχή στά μαθήματα, άτομική δουλειά στή βιβλιοθήκη και μιά βαθύτερη γνωριμία με τήν επιστήμη, τις μεθόδους και τούς στόχους της. Τό πρόγραμμα αυτό ούσιαστικοποιεί τις σπουδές χωρίς να τις έντατικοποιεί.

Ο Κατάλογος τών προσφερόμενων μαθημάτων και ή δυνατότητα εξατομίκευσης του προγράμματος

Αντί για ένα «πρότυπο» ή «κανονικό» πρόγραμμα σπουδών, που ψυχολογικά έπενεργεί ως ύποχρεωτικό, καθώς όργανώνει τήν προσφορά τής ύλης κατά συνεχόμενα εξάμηνα (και έπανεισάγει τήν έννοια τής τάξης-εξαμήνου), τόν Κανονισμό Σπουδών άκολουθεί ένας κατάλογος Μαθημάτων κατά τομείς και γνωστικά αντικείμενα. Από τά μαθήματα αυτά τό 50-75% θά διδαχτούν στά δύο εξάμηνα του 1980-81 (τά υπόλοιπα ή διδάχτηκαν κατά τό 1979-80 ή θά διδαχτούν, μαζί με έπαναλήψεις όρισμένων μαθημάτων και ένδεχομένως νέες προσθήκες στόν Κατάλογο, τό 1981-82). Ποιά ακριβώς μαθήματα θά διδαχτούν και σε ποιά εξάμηνα τό καθένα ανακοινώνεται, μαζί με τό ώρολόγιο πρόγραμμα, σε χωριστό έντυπο.

Θά πρέπει να έχει γίνει σαφές ως τώρα ότι ή όργάνωση τών σπουδών τής Φ. Σ. επιτρέπει τήν εξατομίκευση του προγράμματος για κάθε φοιτητή. Για όσο, ωστόσο, θά ήθελαν να τούς ύποδειχτεί ένα λογικό σχήμα, τό όποιο να άκολουθήσουν κατά τά πρώτα στάδια τής πορείας τών σπουδών τους, προτείνονται παρακάτω όρισμένοι συνδυασμοί γνωστικών αντικειμένων (όχι μαθημάτων, δηλαδή συγκεκριμένης ύλης, άφού κάτι τέτοιο δέν θά μπορούσε να γί-

νει για οκτώ εξάμηνα σπουδών χωρίς τη δημιουργία ενός άκαμπτου και στην ουσία υποχρεωτικού προγράμματος σχολικού τύπου). Διευκρινίζεται ότι τα προγράμματα αυτά δεν αντικατοπτρίζουν την οργάνωση της προσφοράς των μαθημάτων εκ μέρους της Σχολής, αλλά αποτελούν παραδείγματα προγραμματισμού που θα μπορούσε να καταρτίσει ένας φοιτητής για τα πρώτα 3-4 εξάμηνα των σπουδών του. Για τα υπόλοιπα εξάμηνα, οι απαιτήσεις του πτυχίου που θα έχει διαλέξει, το ωρολόγιο πρόγραμμα και τα ιδιαίτερα ενδιαφέροντά του θα είναι άρκετοί και ασφαλείς οδηγοί για τη συγκρότηση του προγράμματός του.

Είναι πιθανό ότι οι περισσότεροι φοιτητές θα χρειαστούν 2-3 εξάμηνα για να προσανατολιστούν στις επιστήμες που μπορούν (και προτιμούν) να

σπουδάσουν στη Φ. Σ. Είναι καλό λοιπόν να αρχίσουν τις επιλογές τους από τις κοινές απαιτήσεις όλων των πτυχίων, που είναι οι εξής: ΑΕΦ 12-15, ΑΦ 9, ΝΕΦ 9-12, Φ 6-9, Παι 9, ΞΓ 12, ΕΕ 24, (για τις συντομογραφίες των γνωστικών αντικειμένων βλ. στο τέλος του Όδηγού. Οι αριθμοί αντιπροσωπεύουν ώρες εβδομαδιαίας διδασκαλίας και πρέπει να διαιρεθούν με τρία, για να μετατραπούν σε μαθήματα). Δεν είναι όμως σκόπιμο να περιοριστεί κανείς μόνο σ' αυτά τα γνωστικά αντικείμενα, αλλά να ξρθεί σε μία πρώτη επαφή και με άλλες σφαίρες γνώσης και επιστήμες, με τις οποίες η εξοικείωσή του είναι μικρή, π.χ. την αρχαιολογία, τη γλωσσολογία, την κοινωνιολογία, την ιστορία του θεάτρου, κ.ο.κ. Άκολουθούν τρία παραδείγματα προγραμματισμού των πρώτων τριών ή τεσσάρων εξαμήνων.

α' εξάμ:	Άρχ.	Έλλ.	Φιλολ.	Νεοελ.	Φιλολ.	Φιλοσ.	Ίστορ*.	Άρχαιολ.	Λασογρ.	ή Κοινωνιολ.	Ξέν. Γλώσ.
β' εξάμ:	Άρχ.	Έλλ.	Φιλολ.	Νεοελ.	Φιλολ.	Φιλοσ.	Ίστορ.	Άρχαιολ.	Κοινων.	ή Λασογρ.	Ξέν. Γλώσ.
γ' εξάμ:	Άρχ.	Έλλ.	Φιλολ.	Λατιν.	Φιλολ.	Παιδ.	Ίστορ.	Άρχαιολ.	Γλωσσολ.	ή Ψυχολ.	Ξέν. Γλώσ.
δ' εξάμ:	Άρχ.	Έλλ.	Φιλολ.	Λατιν.	Φιλολ.	Παιδ.	Ίστορ.	Άρχαιολ.	Ψυχολ.	ή Γλωσσολ.	Ξέν. Γλώσ.

B

α' εξάμ:	Άρχ.	Έλλ.	Φιλολ.	Νεοελ.	Φιλολ.	Γλωσσ.	Ίστορ.	Φιλοσ.	Κοινωνιολ.	Ξέν. Γλώσ.	
β' εξάμ:	Άρχ.	Έλλ.	Φιλολ.	Νεοελ.	Φιλολ.	Λασογρ.	Ίστορ.	Ψυχολ.	Ελευθ.	Έπιλογή	Ξέν. Γλώσ.
γ' εξάμ:	Άρχ.	Έλλ.	Φιλολ.	Νεοελ.	Φιλολ.	Λατ. Φιλ.	Άρχαιολ.	Παιδαγ.	Ίστορία		Ξέν. Γλώσ.
δ' εξάμ:	Άρχ.	Έλλ.	Φιλολ.	Βυζαν.	Φιλολ.	Λατ. Φιλ.	Άρχαιολ.	Παιδαγ.	Έλευθ.	Έπιλ.	Ξέν. Γλώσ.

Γ**

α' εξάμ:	Άρχ.	Έλλ.	Φιλολ.	Άρχ.	Έλλ.	Φιλ.	Λατ. Φιλ.	Πρ. Άρχ.	Κλασ.	Άρχ.	Άρχ.	Ίστορ.	Ξέν. Γλώσ.
β' εξάμ:	Άρχ.	Έλλ.	Φιλολ.	Νεοελ.	Φιλολ.	Φιλοσ.	Παιδαγ.	Ψυχολ.	Κοινωνιολ.				Ξέν. Γλώσ.
γ' εξάμ:	Νεοελ.	Φιλολ.	Νεοελ.	Φιλ.	Νεοελ.	Ίστ.	Έλλ.	Λασογρ.	Γλωσσολ.				Ξέν. Γλώσ.

Κράτ.

* Ίστορικό και αρχαιολογικό μάθημα οποιασδήποτε περιόδου.

** Στο σχήμα Γ ή εμφαση δρίσκεται στίς αρχαιογνωστικές επιστήμες στο πρώτο εξάμηνο, στίς κοινωνικές επιστήμες στο δεύτερο και στίς νεοελληνικές σπουδές στο τρίτο.

ΚΑΝΟΝΙΣΜΟΣ ΣΠΟΥΔΩΝ ΤΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗΣ ΣΧΟΛΗΣ (Άποσπάσματα)

Άρθρο 1

3. Τό εξάμηνο που περιλαμβάνει τίς διακοπές των Χριστουγέννων λέγεται χειμερινό και αρχίζει τήν πρώτη εργάσιμη μέρα του Οκτωβρίου. Τό εξάμηνο που περιλαμβάνει τίς διακοπές του Πάσχα λέγεται εαρινό και λήγει στίς 30 Ιουνίου τό αργότερο. Άν ή έναρξη των μαθημάτων του πρώτου εξαμήνου καθυστερήσει, ή διάρκειά του περιορίζεται αντίστοιχα, δέν μπορεί όμως να είναι μικρότερη από δεκατρείς (13) εβδομάδες.

Άρθρο 2

Μέσα στο πρώτο εξάμηνο ή Σχολή ή οι Τομείς όρίζουν από τά μέλη του διδακτικού προσωπικού έναν ακαδημαϊκό σύμβουλο για κάθε φοιτητή. Έργο του συμβούλου είναι να πληροφορεί τό φοιτητή σχετικά με κάθε ζήτημα που άφορα τίς σπουδές του και ειδικότερα σχετικά με τόν καταρτισμό του προγράμματός του. Άν ό σύμβουλος άπουσιάζει ή κωλύεται, όρίζεται αντικαταστάτης του.

Ό φοιτητής, κατά τή διάρκεια των δύο πρώτων μηνών από τόν όρισμό του συμβούλου του, μπορεί με αίτησή του να ζητήσει άλλαγή του συμβούλου του.

Άρθρο 3

1. Ό φοιτητής με αίτησή του, που υποβάλλεται τό αργότερο ως τό τέλος τής τρίτης εβδομάδας μετά τήν έναρξη του εξαμήνου, εγγράφεται στα μαθήματα που θα άκολουθήσει.

2. Ό φοιτητής, με έγγραφη δήλωσή του, έχει δικαίωμα να άποσυρθεί από μάθημα στο όποιο έχει εγγραφεί, εφόσον τηρείται ή διάταξη του άρθρου 9, που προβλέπει έλάχιστον αριθμό μαθημάτων για κάθε εξάμηνο. Η δήλωση πρέπει να έχει κατατεθεί τό αργότερο ως τό τέλος τής ένδεκάτης εβδομάδας του αντίστοιχου εξαμήνου. Στην περίπτωση αυτή, ή έγγραφη του φοιτητή στο μάθημα από τό όποιο άποσύρεται θεωρείται ότι δέν έχει γίνει.

Άρθρο 6

1. Τελικές εξετάσεις σε κάθε μάθημα διεξάγονται δύο φορές σε τρεις εξεταστικές περιόδους, που έχουν διάρκεια δύο εβδομάδων.

Η πρώτη εξεταστική περίοδος είναι στο πρώτο δεκαπενθήμερο του Φεβρουαρίου, η δεύτερη εξεταστική περίοδος στο δεύτερο δεκαπενθήμερο του Ιουνίου και η τρίτη εξεταστική περίοδος μέσα στο μήνα Σεπτέμβριο.

2. Φοιτητής που αποτυγχάνει σε ένα μάθημα έχει το δικαίωμα να επανεξεταστεί στο μάθημα αυτό μόνο κατά την περίοδο των τελικών εξετάσεων του επόμενου Σεπτεμβρίου. Αποτυχία και στη δεύτερη τελική εξέταση σημαίνει οριστική αποτυχία στο μάθημα. Σε περίπτωση οριστικής αποτυχίας ο φοιτητής μπορεί να εγγραφεί κατά το επόμενο (ή άλλο) εξάμηνο σε μάθημα που ανήκει στο ίδιο γνωστικό αντικείμενο ή, αν το μάθημα είναι επιλεγόμενο, σε μάθημα του ίδιου ή άλλου γνωστικού αντικειμένου.

3. Δεν επιτρέπεται η έγγραφη σε μάθημα, του οποίου η ύλη συμπίπτει εν όλω ή εν μέρει με την ύλη μαθήματος που έχει ήδη περάσει ο φοιτητής, εκτός αν πρόκειται για μάθημα υψηλότερης βαθμίδας, κατά τα οριζόμενα στο άρθρο 12.

Άρθρο 12

1. Όλα τα μαθήματα που διδάσκονται στη Φιλοσοφική Σχολή εντάσσονται σε μία από τις έξι τρεις βαθμίδες: (α) Στις αυτότελες ασκήσεις, (β) Παραδόσεις και (γ) Σεμινάρια. Και στις τρεις βαθμίδες τα μαθήματα είναι κατά κανόνα τρίωρα.

2. (α) Αυτότελες ασκήσεις ονομάζονται τα ανεξάρτητα μαθήματα που αποσκοπούν στην παροχή ή εμπέδωση βασικών ή γενικών γνώσεων και γίνονται, κατά το δυνατόν, σε μικρές ομάδες φοιτητών. (β) Παραδόσεις ονομάζονται τα μαθήματα, στα οποία παρουσιάζεται εποπτικά μια εύρεια περιοχή ενός γνωστικού αντικείμενου και ο σχετικός μ' αυτήν επιστημονικός προβληματισμός, μέρος των οποίων μπορεί να είναι ειδικές ασκήσεις. (γ) Σεμινάρια

ονομάζονται τα μαθήματα, στα οποία οι διδασκόμενοι, με τις οδηγίες του διδάσκοντος, έρευνούν ένα ειδικό θέμα με τη βοήθεια της σχετικής επιστημονικής βιβλιογραφίας.

3. Στόν Κατάλογο των προσφερόμενων μαθημάτων της Σχολής οι ασκήσεις αριθμούνται από το 1 ως το 99, οι παραδόσεις από το 100 ως το 199 και τα σεμινάρια από 200 ως 299.

4. Τα μαθήματα των ξένων γλωσσών εντάσσονται στην κατηγορία των ασκήσεων.

Άρθρο 13

1. Η Φιλοσοφική Σχολή απονέμει πέντε πτυχία, που αντιστοιχούν στους πέντε Τομείς της Σχολής: (α) Κλασικής φιλολογίας, (β) Μεσακωνικών και Νεοελληνικών σπουδών, (γ) Ιστορίας, (δ) Αρχαιολογίας και (ε) Φιλοσοφίας, Ψυχολογίας και Παιδαγωγικής.

3. Δικαίωμα έγγραφης σε σεμινάριο έχει ο φοιτητής που έχει ήδη παρακολουθήσει και εξεταστεί επιτυχώς τουλάχιστον σε δύο παραδόσεις ή τρεις ασκήσεις ή μία παράδοση και δύο ασκήσεις του ίδιου ή παρεμφερούς γνωστικού αντικείμενου. Αν δεν εκπληρώνονται οι παραπάνω προϋποθέσεις, απαιτείται συγκατάθεση του διδάσκοντος.

Περιορισμοί για την έγγραφη σε παραδόσεις δεν υπάρχουν, εκτός από ειδικές περιπτώσεις προαπαιτούμενων μαθημάτων, για τις οποίες αποφασίζει ο Τομέας ύστερα από πρόταση του διδάσκοντος.

Άρθρο 14 (περίληψη)

Σύμφωνα με το άρθρο 14, παρ. 2, τα σεμινάρια για το Πτυχίο Μεσακωνικών και Νεοελληνικών Σπουδών, π.χ., ορίζονται: Τρία για την Ελληνική Φιλολογία, ένα για τη Βυζαντινή ή την Αρχαία Φιλολογία, ένα για τη Γλωσσολογία ή τη Λαογραφία ή την Ιστορία του Θεάτρου, ένα για οποιαδήποτε περίοδο μεσακωνικής ή νεότερης ιστορίας· δύο ακόμη μπορούν να επιλεγούν από οποιαδήποτε γνωστικά αντικείμενα.

ΜΙΑ ΣΗΜΕΙΩΣΗ ΓΙΑ ΜΕΡΙΚΑ ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΑ

Τό πρόγραμμα της Κρήτης αντιπροσωπεύει αναμφίβολα μία μορφή οργάνωσης των σπουδών ριζικά διαφορετική από τα ισχύοντα στα άλλα ελληνικά πανεπιστήμια. Γι' αυτό θά περιμένουμε με ενδιαφέρον τα αποτελέσματα της εφαρμογής του. Ο Πολίτης θά δημοσίευε ευχαρίστως κείμενα τόσο μελών του διδακτικού προσωπικού όσο και φοιτητών, σχετικά με τις εμπειρίες τους από την εφαρμογή του προγράμματος (καθώς φυσικά και απόψεις τρίτων).

Δημιουργεί, π.χ., προβλήματα στους φοιτητές ή δυνατότητα των «πολλαπλών επιλογών»; Περιορίζεται ή ελευθερία επιλογής από «προαπαιτούμενα» μαθήματα και σε ποιο βαθμό ή λειτουργούν ικανοποιητικά τα σεμινάρια, που για πρώτη φορά, απ' όσο ξέρουμε, θεσμοθετούνται επίσημα σε ελληνικό πανεπιστήμιο, και είναι ή Βιβλιοθήκη προσιτή και χρήσιμη στους φοιτητές που ετοιμάζουν σεμιναριακές εργασίες; Είναι, όπως θά περίμενε κανείς, σημαντικά μικρότερο τό ποσοστό αποτυχίας στις εξετάσεις των εξαμηνιαίων μαθημάτων από ό,τι στις τμηματικές των άλλων ΑΕΙ;

Αυτά είναι μερικά από τα ερωτήματα που γεννά η ανάγνωση του 'Οδηγού Σπουδών. Και οι απαντήσεις σ' αυτά πρέπει να μελετηθούν από τις αρχαιότερες φιλοσοφικές σχολές της χώρας (και όχι μόνο από αυτές), καθώς τό πανελλήνιο αίτημα του εκσυγχρονισμού και αντιαυταρχισμού στις σπουδές γίνεται ολοένα και πιο πιεστικό. Τή στιγμή που οι προσπάθειες για τό περίφημο Νόμο-πλαίσιο και για οποιαδήποτε μείζονα αλλαγή στα παλιά ΑΕΙ καρκνοδοτούν τόσα χρόνια τώρα, είναι σημαντικό ότι στην Κρήτη έγινε ένα βήμα προς τή σωστή κατεύθυνση, παρά τό γεγονός ότι η Φιλοσοφική Σχολή δεν έχει ακόμα δικούς της καθηγητές, ούτε τό Πανεπιστήμιο παλιωμένη διοικητική δομή και οργάνωση - ή μήπως ακριβώς γι' αυτό;

Η ΑΝΑΖΗΤΗΣΗ ΤΟΥ ΑΤΟΜΟΥ

ΜΕΣΑ ΣΤΗ ΝΕΟΛΙΘΙΚΗ ΚΟΙΝΟΤΗΤΑ

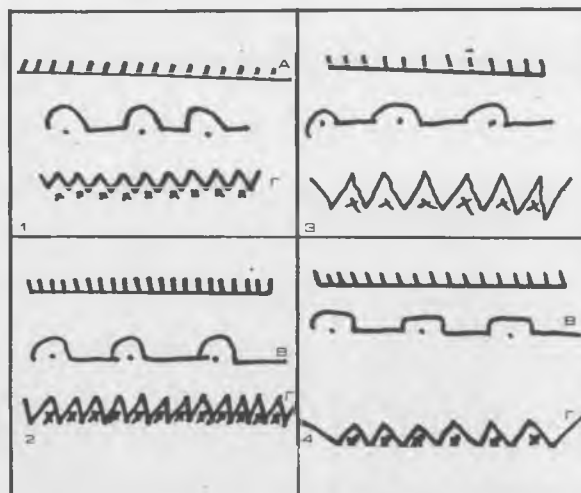
(προβλήματα τής προϊστορικής δημογραφίας)

του Γκώργου Χουρμουζιάδη

1. Προλεγόμενα. Τό ότι ή άρχαιολογία είναι ή επίσημη πού φέρνει στό φώς και μελετά τά κατάλοιπα τής δραστηριότητας τών ανθρώπων πού έζησαν στό παρελθόν και σέ οργανωμένες κοινότητες πού δέν υπάρχουν σήμερα, ήταν μιά παλιά και σωστή γιά τά επιστημολογικά δεδομένα τής εποχής - μιάς άλλης εποχής - άποψη.¹ Τό ίδιο σωστή και σύμφωνη μέ τά δεδομένα τής εποχής πού τήν εξέφραζε ήταν και ή άποψη ότι σκοπός τής άρχαιολογίας είναι ή μελέτη τών αντικειμένων τής τεχνολογίας (artifacts) του παρελθόντος και τών σχέσεων μέσω τών οποίων προωθούνται οι πολιτιστικές αλλαγές και παγιώνονται τά νέα σχήματα τής δυναμικής ή τής στατικής συμπεριφοράς τών πολιτιστικών φορέων. Μιλούμε γιά τή συμπεριφορά πού θά μπορούσε κανείς νά τήν αναζητήσει, νά τήν περιγράψει και νά τήν έρμηνεύσει ως μέγεθος μετασχηματισμού όχι μόνο στό επίπεδο τής μορφολογίας, αλλά και σέ επίπεδο λειτουργίας και χρήσης.

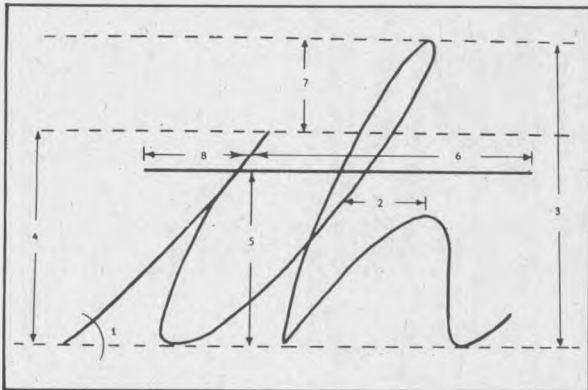
Έκείνο όμως πού δέν είναι σωστό και πού οδηγεί μοιραία στη διάθρωση και τόν τελικό γραφειοκρατικό άφανισμό τό αντικείμενο τής άρχαιολογικής έρευνας είναι τό νά επιμένει κανείς στις άπόψεις αυτές. Μέσα στό όμοιοστατικό κλίμα του παραδοσιακού έφησυχασμού, προϊόν άμμοσος αυτής τής έπιμονής, ή ιδεαλιστική αντίληψη τής 'Ιστορίας άποτελεί τή μεγάλη και άστείρευτη πηγή τής επιχειρηματολογίας πάνω στην οποία θεμελιώνονται οι προσπάθειες γιά τήν έρμηνεία τών μετασχηματισμών μέ

μεθόδους καθαρά θετικιστικές, όπου ή δουλεία τής φόρμας, μέ χαρακτήρα μεταφυσικού δεδομένου, επιβάλλει προσεγγίσεις συχνά μονοδιάστατες. Στο πλαίσιο μιάς τέτοιας άρχαιολογικής λογικής είναι δυνατόν νά αναγνωρίσει κανείς πολύ εύκολα μιά τάση - ή διάφορες τάσεις - πού αντιμετώπιζει τούς πολιτιστικούς μετασχηματι-

Εικ. 1. Τά τέσσερα (άπό τά 250) αυτά δελτία περιέχουν 3 γραμμικά θέματα, όπως τά αντίγραφα 4 διαφορετικά άτομα μέ βάση κοινό πρότυπο.

1. Γιά τήν πιο πρόσφατη αναφορά στην ιστορική θεώρηση τών θέσεων τής θεωρητικής άρχαιολογίας σχετικά μέ τούς σκοπούς και τίς μεθολογικές άφειτηρίες του άρχαιολογικού έργου βλ. *The Cambridge Encyclopedia of Archaeology* (Cambridge, 1980).

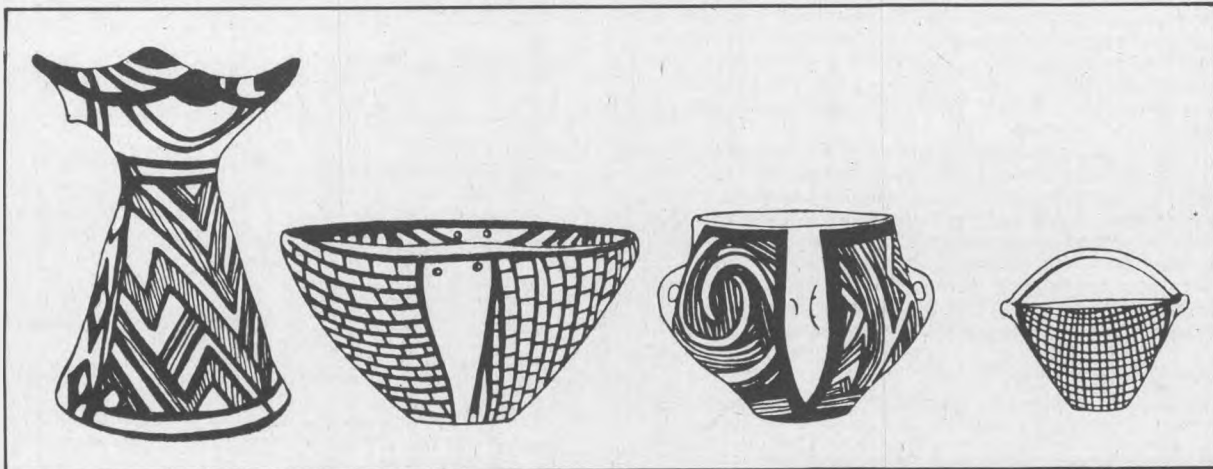

Είκ. 2. Τό σύμπλεγμα th πού χρησιμοποιήσε ο F. Plog (βλ. σμν. 23) γιά τό πείραμά του τό σχετικό μέ τή διαφοροποίηση των άτομικοποιημένων στοιχείων τής γραφής.

σμούς - καί μέσα σ' αυτούς τίς διαχρονικές διαφοροποιήσεις του στυλ όποιασδήποτε καλλιτεχνικής δημιουργίας - ως φαινόμενα βιολογικής εξέλιξης, όπου ή Α δεδομένη λειτουργία θά οδηγήσει αναγκαστικά στή λειτουργία Α1, μέσω αναπόφευκτων μεταβολισμών. Κι άκόμα ή ίδια τάση αντιμετώπιζει τούς πολιτιστικούς μετασχηματισμούς ως ύποσυστήματα πού βρίσκονται κάτω από τήν επίδραση του μηχανισμού τής θετικής επανατροφοδότησης ή τέλος ως δομές μέσα στίς όποίες αναπτύσσονται συγκρούσεις, άποτέλεσμα ιστορικών αντιφάσεων.²

Όλα αυτά τά πικρά καί τά μελαγχολικά λόγια θέλουν νά περιγράψουν τήν άδυναμία τής άρχαιολογίας πού μή έχοντας μία δική τής θεωρία καί μία δική τής μεθοδολογία, δανείζεται όσα τής λείπουν κάθε φορά από συγγενείς επιστήμες (γεωλογία, βιολογία, ψυχολογία κ.λπ.). Ποτέ δέν καταφέρνει όμως νά επενδύσει σωστά τούς δανεισμούς τής αύτούς. Έτσι ποτέ δέν τά κατάφερε νά λυτρωθεί από τήν άγωνία μίας έπερχόμενης χρεοκοπίας. Λείπουν οι τρόποι πού θά οδηγήσουν στίς άνάλογες προσαρμογές. Προσαρμογές πού άπαιτούνται καί από τήν επιστημολογική δεοντολογία, αλλά καί τίς όποιασδήποτε

Είκ. 3. Τέσσερα βασικά σχήματα άγγείων τής διακοσμημένης διμηνιακής κεραμικής (ή σχέση μεγέθους των άγγείων δέν άποδόθηκε μέ κλίμακα).

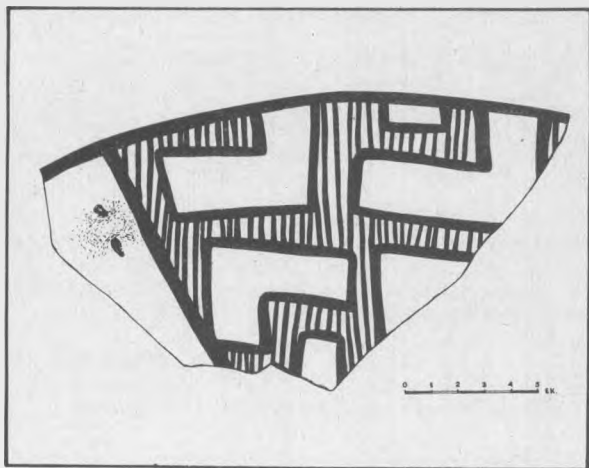
ποτε φιλοσοφικές θέσεις τής άρχαιολογίας. Μέ τόν τρόπο αυτό πιστεύω πώς έντείνεται στο χώρο τής άρχαιολογικής έρευνας μία θεωρητική άνασφάλεια πού είναι δύσκολο νά εξουδετερωθεί μέ τήν προσφυγή στα ά-ιστορικά έρμηνευτικά σχήματα των δομών ή τή μηχανιστική άντίληψη τής θεωρίας των συστημάτων ή τέλος στίς μαθηματικές άφαιρέσεις τής θεωρίας τής καταστροφής.³

Έιδιαίτερα σε άρχαιολογικές έργασίες, όπου ή αναλυτική προσέγγιση άποτελεί τό βασικό καί μοναδικό μεθοδολογικό εργαλείο, άναγνωρίζει κανείς τίς άνιάτες άνεπάρκειες του παραδοσιακού νεοθετικισμού. Στίς περιπτώσεις αυτές μπορεί κανείς νά παρακολουθήσει τήν περιγραφή μίας εναγώνιας προσπάθειας γιά τόν έντοπισμό των ρυθμών τής μορφολογικής εξέλιξης, χωρίς τούς αναγκαίους συσχετισμούς μέ τά δεδομένα ιστορικά πλαίσια άναφοράς, όπως αυτά στοιχειοθετούνται άπό τά παραμετρικά μεγέθη τής οικονομίας καί των έποικοδομηματικών συμπεριφορών. Διαισθάνεται κανείς άκόμα τόν ύποκειμενισμό των τυπολογικών επιλογών, όπως αυτοί προωθούνται καί τελικά οργανώνονται άπό τό ταλέντο καί τήν αυθεντία των μελετητών. Καί τέλος άναγνωρίζει κανείς σε όλες αυτές τίς περιπτώσεις τήν κυρίαρχη μεταφυσική λογική!

Έτσι οικοδομείται, χωρίς νά θεμελιώνεται, ή μεταφυσική τής άρχαιολογικής σκέψης πού προσπαθεί, όπως είπα καί πιο πάνω, νά επενδύσει τίς άδυναμίες τής σε θεωρητικά σχήματα πού έχουν ήδη σταδιοδρομήσει καί παγιωποιηθεί σε άλλους τομείς θεωρητικών άναζητήσεων, όπως είναι ο στρουκτουραλισμός, ή θεωρία των συστημάτων, παλιότερα πάλι ή θεωρία τής εξέλιξης του Δαρβίνου καί οι προτάσεις τής εθνολογικής θεωρίας του

2. Σχετ. βλ. C. H. Waddington, *Tools for thought* (St Albans, 1977), D. L. Clarke, *Analytical archaeology* (London, 1968), C. Renfrew, *The emergence of civilisation* (London, 1972), J. Friedman, *System, structure and contradiction in the evolution of «Asiatic» social formations* (N. York, 1972), *Marxism, strukturalism and vulgar materialism* (1974, Man 9: 444-49), M. Harris, «History and significance of the «emic - etic» distinction», *Annal Review of anthropology* 5, 1976 Levy - Straus, *Structural anthropology*, M. Codellier, «Modes of production Kinship and demographic structures», (στό *Marxist analyses and sosial anthropology*, εκ. M. Bloch, N. York, 1975), M. Sahlins, «Economic anthropology and anthropological economic» (*Social Sciences information* 8, 5, 1969), A. H. Berger, «Structural and eclectic revisions of marxist strategy: A cultural materialist critique (όπου σχετική βιβλιογραφία, *Current Anthropology*, 17, 2, 1976).

3. C. Renfrew, «Trajectory discontinuity and morphogenesis: the implications of the catastrophe theory in arhaeology» (*American Antiquity*, 43, 2, 1978).

Εικ. 4. Χαρακτηριστικό παράδειγμα του γραμμικού διμη-
νιακού στύλ.

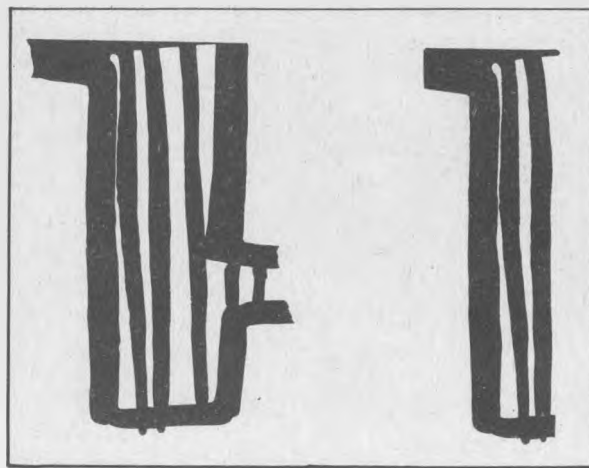
Morgan.⁴ Τό περίεργο βέβαια είναι πώς πολύ λίγο, θά
έλεγα καθόλου από όσο μπορώ νά ξέρω αυτή τή στιγμή,
χρησιμοποιήθηκαν σέ τέτοιες προσπάθειες, σέ καθαρά
άρχαιολογικές εργασίες, οι μαρξικές θεωρίες γιά τούς
προκαπιταλιστικούς σχηματισμούς. Από τό 1964 που
μεταφράστηκαν στά αγγλικά από τόν Cohen καί σχο-
λιάστηκαν από τόν Hobsbawm τά ξεσοχα καί βαθιά αυτά
κείμενα⁵ - μ' όλες τίς ελλείψεις καί τά ιστορικά λάθη πού
έχουν - στάθηκαν σπουδαία πηγή πληροφοριοδότησης
θεωρητικής μόνο γιά τήν ανθρωπολογική έρευνα καί
άκόμα άφορμή γιά σκληρή κριτική.⁶ Καί θεωρώ περί-
εργη, ιδιαίτερα στό χώρο τής προϊστορικής άρχαιολο-
γίας, τήν άποσιώπηση αυτών των κειμένων, γιατί τήν
ίδια στιγμή είναι εύκολο νά άναγνωρίσει κανείς σέ ση-
μαντικές θεωρητικές προσπάθειες έρμηνείας άρχαιολο-
γικών προβλημάτων άνεξήγητους μεταγλωττισμούς.
Άνεξήγητες άπόπειρες γιά φραστική παραλλαγή θεώ-
ρητικών σχημάτων σκέψης καί μεθοδολογικής πρακτι-
κής πού σέ κάθε τους διατύπωση παραπέμπουν νοημα-
τικά στήν ουσία τής μαρξικής θεωρίας. Άς θυμηθούμε
έδώ τή θεωρία των συστημάτων, στή χρησιμοποίησή
της γιά τήν έρμηνεία των πολιτιστικών αλλαγών στήν
περιοχή τής άρχαιολογικής έρευνας. Όλες οι μεταθλητές
του σύνθετου πολιτιστικού συστήματος εντάσσονται
μέσα σέ ύποσυστήματα.⁷ Αυτά άλληλοεξαρτιούνται
μέσω του κοινωνικού καί φυσικού περιβάλλοντος. Η
άλληλοεξάρτηση αυτή δέν είναι στατική. Δέν εξασφαλί-
ζει δηλαδή πάντα μιά ίσορροπιστική «όμοιοστασία» (Ho-
meostasis), πού θά μπορούσε νά τυποποιήσει τά συστή-
ματα καί νά άκίνητοποιήσει σέ μιά άντιστορική-άντιεξ-
ελικτική παραγωγή καί άναπαραγωγή των δομών καί
των λειτουργιών τους. Η άλληλοεξάρτηση αυτή είναι
δυναμική. Προκαλεί αλλαγές καί επιβάλλει τήν προώ-
θηση καί τήν άναπαραγωγή αυτών των αλλαγών από
τό ένα ύποσύστημα στό άλλο. Άν λοιπόν άντικαταστή-
σουμε τή βασική μονάδα τής θεωρίας, δηλαδή τό ύπο-
σύστημα, μέ τό δυναμικό μέγεθος τής παραγωγικής δύ-

4. Η έργασία του L. H. Morgan (*Ancient society*, Cleveland, Ohio, 1877) άποτελεί βασικό μοντέλο γιά τή μελέτη των κοινωνικοπολι-
τικών συνόλων τής άρχαιότητας μέ βάση παρατηρήσεις σέ σύγχρο-
νους πρωτόγονους κοινωνικούς σχηματισμούς.

5. K. Marx, *Precapitalist economic formations* (μετάφραση J. Cohen, εισαγωγή E. Hobsbawm, London 1964).

6. Αυτό φαίνεται ιδιαίτερα στήν εισαγωγή του Hobsbawm, (βλ. σμ. 5).

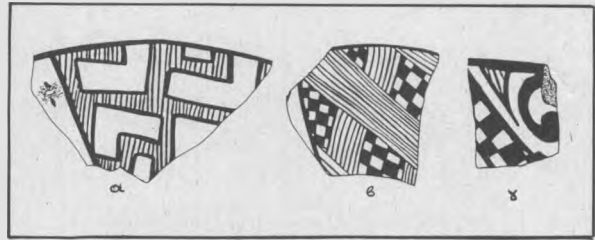
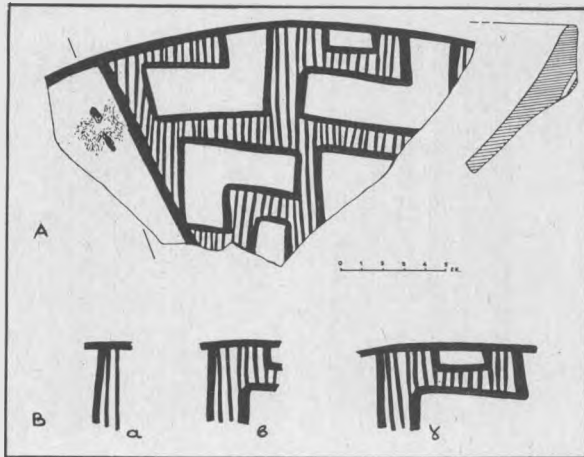
7. Βλ. ιδιαίτερα τή μελέτη του C. Renfrew, (σμ. 2).

Εικ. 5. Τά δύο επίμερους γραμμικά στοιχεία τής εικόνας
(βλ. καί εικ. 6 Βα, Β) θεωρούνται άυτότελή στοιχεία του
διακοσμητικού θέματος μέ τήν έννοια ότι λειτουργούν άύ-
τοτελώς γιά τή στοιχειοθεσία του γραμμικού χαρακτήρα
του στύλ. Η γραμμή η άμωσ (π.χ.) του στοιχείου α δέν
είναι άυτότελής, όπως παριστάνεται. Δέν είναι μετρή-
σιμη, άρα δέ συμμετέχει στή στοιχειοθεσία τής λειτουρ-
γίας του στύλ.

ναμης καί τή συνδετική (καί προωθητική) ύλη του φυσι-
κού καί κοινωνικού περιβάλλοντος μέ τίς ιστορικά νόμι-
μες παραγωγικές σχέσεις, άντισταθμισμένες εύκολα
τους μεταγλωττισμούς καί τίς ουδετεροποιήσεις. Τά
ύποσυστήματα, πιστεύω, δέν μπορούμε νά τά κατανοή-
σουμε διαφορετικά: δέν πρέπει νά τά κατανοήσουμε
διαφορετικά. Ένωώ πάντα τό χώρο τής προσπάθειας
γιά τήν έρμηνεία των πολιτιστικών αλλαγών. Τά βιολο-
γικά ύποσυστήματα, τά μηχανικά άκόμα ή τά μαθημα-
τικά λειτουργούν μέ βάση τυποποιημένες ρυθμίσεις. Πο-
λιτιστικά ύποσυστήματα πού λειτουργούν καί άναπαρά-
γονται έξελικτικά μέ βάση ρυθμίσεις βιολογικού, αναγκα-
στικού χαρακτήρα φαντάζουν λίγο πολύ ως μεταφυσικά
μεγέθη. Τά πράγματα αλλάζουν, όταν στό πεδίο τής
έρευνας τοποθετηθεί ή βασική παραγωγική δύναμη: ο
άνθρωπος. Όπλισμένος μέ τή σκευή πού του εξασφαλί-
ζει ο άγώνας γιά τήν άναπαραγωγή δίνει τό νόημα στή
διαλεκτική σύγκρουση των στοιχείων πού ύλοποιούν
κάθε κοινωνική, έπομένως καί ιστορική, διαδικασία. Έ-
κλεκτικές άφαιρέσεις όπως «δομή», «σύστημα», «άγορά»,
«δώρο» κ.λπ.⁸ στό χώρο τής έρευνας των πολιτιστικών
φαινομένων, τής έρμηνείας τής γένεσης καί των αλλα-
γών τους διασαφίζονται μόνον όταν προβληθούν στό
πλαίσιο μιάς συγκεκριμένης κοινωνικής δράσης των
ατόμων. Τό άτομο δρά κοινωνικά-ιστορικά πολύ πρίν
άπό τήν κοινωνική σύγκρουση, όπως αυτή άναπτύσσε-
ται στό πλαίσιο των παραγωγικών σχέσεων. Η προ-
σπάθειά του γιά επιβίωση άντιφάσκει μέ τήν άνάγκη νά
διατηρηθεί άνέπαφος ο ζωτικός χώρος τής «έργασίας». Μιά
άντίφαση πού αναλύεται ως ιστορική δραστηριό-
τητα του «πρωτογενούς» κοινωνικού ατόμου. Ός επί-
μονη προσπάθεια γιά τήν επίλογη των φυσικών στοι-

8. Γιά τή «δομή» καί τό «σύστημα» βλ. σχετικές γενικές μελέτες
στή σμ. 2 καί στή βιβλιογραφία τής μελέτης σμ. 14. Γιά τίς έννοιες
«άγορά» καί «δώρο» βλ. σχετ. θεωρίες στό βιβλία των H. Schneider,
Economic Man, (N. York, 1974), R. Firth, *Economic anthropology*
(Bristol, 1978), M. Mauss, *The Gift* (N. York, 1967), S. T. Epstein,
Capitalism Primitive and Modern, some of total economic growth
(Cambridge, 1968), K.-E. Polanyi, *Trade and market in the early empi-
res* (N. York, 1957).

Εικ. 7. α: μονοθεματική διακόσμηση, β: διπλοθεματική και γ: πολυθεματική.

Εικ. 6. α: μικροστοιχείο, β: συστοιχείο, γ: διαστοιχείο. Τα στοιχεία αυτά μπορεί κανείς να τα αναγνωρίσει στο δσπρακό Α και να τα συσχετίσει επίσης με τα στοιχεία της εικ. 5.

χείων πού θά τού επιτρέψουν όχι μόνο τή βιολογική του αναπαραγωγή, αλλά και τήν κοινωνική του δυναμική ανάπτυξη. Στίς επιτεύξεις αυτές καταλήγει με τή θηρευτική του δραστηριότητα (αναφέρομαι στό στάδιο τής παλαιολιθικής οικονομίας), τήν οργάνωση τής θηρευτικής κοινότητας, τήν επινόηση και κατασκευή και χρήση τών θηρευτικών όπλων, εργαλείων και σκευών. Με τή δραστηριότητα αυτή τό «πρωτογενές» άτομο αναπαράγει τίς αντικειμενικές συνθήκες τής ύπαρξής του, ταυτόχρονα όμως μετατρέπει τήν προσωπική του προσπάθεια σέ συλλογικό προϊόν. Θά μπορούσαμε επομένως να μιλήσουμε γιά μιά μορφή «άλλοτρίωσης», άποτέλεσμα όχι τής ειδικής ανάπτυξης τού οικονομικού στοιχείου τής προϊστορικής κοινότητας, αλλά τής αδυναμίας τού ανθρώπου να αντιμετωπίσει τή φύση σωστά και προγραμματισμένα. Κατά τή γνώμη μου ή αναζήτηση, περιγραφή και ερμηνεία τών ρυθμών και ιδιαίτερα τών αιτίων κάθε άλλαγής στήν περιοχή τών πολιτιστικών φαινομένων (:τών επινοήσεων, τών κατασκευών και τών χρήσεων) πού προωθούνται άποκλειστικά με τήν άνάλυση τών «αντικειμένων» ή, σέ μιά πιο θεωρητική προσέγγιση, με τήν άνάλυση τών δομών και τών συστημάτων ως μοναδικών βασικών μονάδων μέτρησης τής πολιτιστικής συμπεριφοράς τών άτόμων έξοστρακίζονται στήν περιοχή τών άφαιρετικών διατυπώσεων. Έτσι ή συμμετοχή τού άτόμου άποσιωπάται ή ύπονοείται ως στοιχείο παθητικό άναγκαστικού έλέγχου και όχι ως φορέας ρυθμίσεων. Τό άτομο στήν άρχαιολογική έρευνα δέν είναι άποκλειστικά και μόνο φορέας αισθητικής αλλά κυρίαρχη δύναμη παραγωγής και αναπαραγωγής. Μέσω τής λειτουργίας αυτής προωθείται όποιαδήποτε άλλαγή ιστορικού χαρακτήρα.

2. Προκύπτει λοιπόν άπό τήν περιγραφή αυτή τού προβλήματος ότι σημαντικές πληροφορίες γιά τή συμμετοχή τού άτόμου στήν προώθηση τών πολιτιστικών άλλαγών θά μάς έδινε μιά άμεση ίχνηλάτηση τών κοινωνικών στοιχείων-προϊόντων τής συμπεριφοράς τού προϊστορικού άτόμου. Ένωώ τή συμπεριφορά πού προσδιορίζεται και διαμορφώνεται άπό παράγοντες πού κυρίως στοιχειοθετούνται κατά τήν ανάπτυξη τών οικονομικών δραστηριοτήτων τής κοινότητας σέ σχέση πάντοτε με τήν ιδιαίτερη συμμετοχή τού άτόμου στήν προώθηση τών δραστηριοτήτων αυτών. Κι άκόμα τή συμπεριφορά πού εμπλέκεται με τήν ανάπτυξη τής ειδικευμένης παραγωγής, μέσω τής όποίας (όπως θά δούμε και πιο κάτω) προωθούνται εργασιακοί καταμερισμοί και θεσμοποιήσεις κοινωνικών διαρθρώσεων. Αυτές βέβαια οι «διαρθρώσεις θά πρέπει να είχαν, κατά τήν περίοδο τής νεολιθικής οικονομίας, τό χαρακτήρα τών παραγωγικών σχέσεων σέ πρωτογενή μορφή, όπως αυτές αναπτύσσονται μαζί με τίς παραγωγικές δυνάμεις ως «πράγματα» τής ίδιας «πραγματικότητας» κατά τήν έκφραση και άποψη

τού E. Balibar.⁹ Είναι δηλαδή φανερό πώς όποιαδήποτε έρευνητική και βέβαια ερμηνευτική προσέγγιση τής συμπεριφοράς αυτής τού προϊστορικού άτόμου θά πρέπει να προχωρήσει μέσω τής άνάλυσης τής τεχνολογικής και κοινωνικής άποτελεσματικότητας τών πολιτιστικών καταλοίπων πού στοιχειοθετούν τίς πληροφορίες μας γιά τήν οικονομική βάση κάθε προϊστορικής κοινότητας. Κατά τή γνώμη μου τήν «τεχνολογική άποτελεσματικότητα» (technical effectiveness¹⁰) θά μπορούσαμε να τήν εκτιμήσουμε αναλύοντας τά «τεχνοπράγματα»¹¹ στό επίπεδο τής κατασκευής τους και τής ιδιαίτερης χρήσης τους. Όσο γιά τήν «κοινωνική άποτελεσματικότητα» (social effectiveness, βλ. σημ. 10) θά μπορούσαμε να τήν εκτιμήσουμε εντάσσοντας τά «τεχνοπράγματα» τής προϊστορικής κοινότητας σέ ένα δίχτυ μετακινήσεων-δραστηριοτήτων πού αναπτύσσονται κάτω άπό τήν πίεση α. τών έμπορευματικών ή ανταλλακτικών δραστηριοτήτων β. τών έπιγαμικών σχέσεων και γ. τών μεταναστευτικών μετατοπίσεων.

Χρειάζεται δηλαδή να αντιμετωπίσουμε τό ύλικό μας άπό τή θέση τής δυναμικής θεώρησης, αναζητώντας τά στοιχεία εκείνα πού δρώντας στό επίπεδο τής οικονομικής βάσης προκαλούν τήν άλλαγή στήν περιοχή τών κατασκευών και τών χρήσεων. Αντίθετα, μιά στατιστική αντιμετώπιση θά μάς οδηγούσε στήν εκτίμηση τών φορμαλιστικών παραμέτρων πού άσφαλώς δέ θά φώτιζε τό πρόβλημα. Όπως άκριβώς και στόν τομέα τών κοινωνικών ανταλλαγών, στό επίπεδο δηλαδή τής οικονομικής έρευνας τά προβλήματα παραμένουν χωρίς άπάντηση, όταν αντιμετωπίζονται άπό τή φορμαλιστική, τή μακροοικονομική τους πλευρά.

2.1 Η πυρηνική θέση αυτής τής μελέτης είναι ότι οι μετακινήσεις, οι δραστηριότητες και οι σχέσεις πού άνέφερα πιο πάνω στοιχειοθετούν τό δημογραφικό πρόβλημα τής προϊστορικής περιόδου. Άποτελούν τίς βασικές αίτίες μιάς άρνητικής ή θετικής επανατροφοδότησης και γι' αυτό άκριβώς τό λόγο είναι υπεύθυνες γιά τή διαμόρφωση μορφογενετικών ή όμοιοστατικών πιέσεων στους πληθυσμιακούς μετασχηματισμούς.

3. Κύριο θέμα: Ός συμβολή στήν κατεύθυνση τής θεωρίας πού ανέπτυξα στό «προλεγόμενα» θεωρώ τήν άπόπειρα γιά τή μελέτη τής γραπτής κεραμικής πού ήρθε στό φώς κατά τίς άνασκαφές στό νεολιθικό Διμήνι.

9. E. Balibar, «On the basic concepts of historical materialism» (στό Reading Capital, έκδ. L. Altusser - E. Balibar, N. York, 1970).

10. «Technical effectiveness» και «social effectiveness» βλ. σχετικά Emm. Terray, *Marxism and «primitive» societies* (N. York, 1972).

11. «Τεχνοπράγματα»: με τή λέξη αυτή προσπαθώ να άποδώσω τόν όρο «artifacts».

Χρονολογικά η κεραμική αυτή τοποθετείται στην τελευταία φάση της νεολιθικής οικονομίας, γνωστής με τό συμβατικό χαρακτηρισμό «πολιτισμός του Διμηνίου». ¹² Είναι η περίοδος που σε όλο τον ελλαδικό χώρο παρουσιάζεται μια εκρηκτική δημογραφική διαφοροποίηση. Ο πολλαπλασιασμός των νεολιθικών θέσεων που ανήκουν στην περίοδο αυτή δείχνει ότι στους αρχαιότερους οικισμούς, σ' αυτούς δηλαδή που είχαν αναπτυχθεί και άκμασει κατά την αρχαιότερη και μέση νεολιθική περίοδο (8000-7000 πρὶν ἀπὸ σήμερα), η δημογραφική αυτή διαφοροποίηση δημιουργεί προβλήματα οικονομικά και ότι τα προβλήματα αυτά θα πρέπει να λύνονται με μαζικές πληθυσμιακές μετακινήσεις, τους πρώτους δηλαδή άποικισμούς. ¹³ Στις μετακινήσεις αυτές βέβαια δεν θα πρέπει να αποδώσουμε τό χαρακτήρα των γνωστών μυθολογημένων φυλετικών μεταναστεύσεων-εισβολών. Είναι απλές μετακινήσεις με μοναδικό σκοπό τή θετική επανατροφοδότηση τής αναπαραγωγής μέσω τής ανανέωσης των παραγωγικών δυνάμεων. Μετακινήσεις που συνεχίζονται μέχρι σήμερα με έντονες και ιστορικά ενδιαφέρουσες αλλοιώσεις στα επίπεδα τής πολιτιστικής συμπεριφοράς των ατόμων.

Ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα θα πρέπει να λογίζεται μία τέτοια μετακίνηση από τό Σέσκλο πρὸς τό Διμήνι. ¹⁴ Η εκμετάλλευση τής θάλασσας και του δασωμένου Πηλίου, που άσφαλώς από τό Διμήνι θα ήταν πίο εύκολη, άποτελεί συγκεκριμένη προσπάθεια των ανθρώπων τής εποχής εκείνης να επανατροφοδοτήσουν τή λειτουργία των παραγωγικών τους δυνάμεων, που ή μη ανανέωση των μέσων παραγωγής σε συνδυασμό με τήν πληθυσμιακή αύξηση τις οδηγεί σε μία αντιοικονομική στασιμότητα.

4.1 Στή μελέτη αυτή τής κεραμικής αναφέρεται τό άρθρο. Περιέχει:

α) τήν περιγραφή ενός μοντέλου που τό στοιχειοθετούν ή δεδομένη θεωρητική τεκμηρίωση, όπως αυτή άπορρέει από τό σχετικό βιβλιογραφικό περιβάλλον του θέματος, και οι σχετικές προτάσεις, και

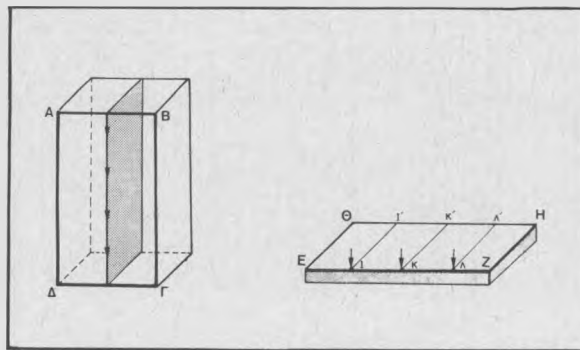
β) τήν προτεινόμενη μεθοδολογία που τήν στοιχειοθετούν δύο ειδικά πλαίσια αναφοράς, τό «Θήτα-Δ» και τό «Κάπα-Δ». Τό πρώτο όρίζεται από τρεις μεταβλητές (τήν αρχαιολογική πληροφορία, τό χαρακτηρισμό του αρχαιολογικού χώρου και τίς θεωρητικές διαστάσεις του αρχαιολογικού ατόμου), τό δεύτερο όρίζεται από τά στάδια τής αναλυτικής προσέγγισης του ύλικού.

5. Τό Μοντέλο: ή θεωρητική τεκμηρίωση. Μία σειρά επιστημονικών αναζητήσεων με διαφορετικά έρευνητικά άντικείμενα οδηγήθηκε στή μελέτη τής ανθρώπινης κίνησης, όπως αυτή εκδηλώνεται είτε για τήν εκτέλεση μιάς πρακτικής χειρονομίας είτε για τήν κατασκευή μιάς οργανωμένης γραφικής παράστασης. Τέτοιες έρευνητικές προσπάθειες αναπτύχθηκαν βασικά στα πλαίσια τής

12. Ο «πολιτισμός του Διμηνίου» εντάσσεται χρονολογικά πρὸς τό τέλος τής 4ης χιλιετίας. Έγινε γνωστός από τίς ανασκαφές του Χ. Τσοούντα (πρὶν ἀπὸ 80 χρόνια) ως νεολιθική περίοδος Β και πήρε τό όνομά του ἀπὸ τόν προϊστορικό οικισμό, κοντά στο Βόλο, Διμήνι. Άναλυτικότερα έγινε γνωστός ἀπὸ τίς μελέτες των Milojcic - Hauptmann και τίς νέες ανασκαφές 1975, 1976 και 1978 του Χουρμουζιάδη. Για τά πορίσματα των νέων ανασκαφών και τίς μελέτες των άλλων μελετητῶν του πολιτισμού αυτού βλ. στή μελέτη σημ. 14.

13. C. V. Cook, «Population control among hunter-gatherers», *World Archaeology*, 4: 205-221 (1972), M. Harer, «Population pressure and the social evolution of agriculturists», *Southeastern Anthropology*, 26, 67-86 (1970), L. E. P. Smith, «Changes in population pressure in archaeological explanation», *World Archaeology*, 4, 5-18 (1972), M. N. Cohen, *The food crisis in prehistory* (London, 1977), K. Gottfried, «Der Wanderungsbegriff in Prähistorie und Kulturgeschichte unter paläodemographische und bevölkerungsbiologischen Gesichtspunkten», *Alt Thüringen*, 6, 1962/3, W. Petersen, «A demographer's view of prehistoric demography», *Current Anthropology*, 16, 2, 1975 (όπου μία εξαντλητική του θέματος βιβλιογραφία).

14. Γ. Χουρμουζιάδης, *Τό νεολιθικό Διμήνι* (Βόλος, 1979).

Εικ. 8. α: θεωρητική άπόδοση των κάθετων επιπέδων του άγγείου, β: θεωρητική άπόδοση των όριζόντιων επιπέδων.

Ίστορίας τής τέχνης, τής γραφολογίας, ¹⁵ τής κινησιολογίας, ¹⁶ τής ψυχολογίας, ¹⁷ τής έθνολογίας ¹⁸ και τής αρχαιολογίας. ¹⁹ Τό πρόβλημα στις αναζητήσεις αυτές ήταν σε γενικές γραμμές ή γραφική ταυτότητα τής ανθρώπινης κίνησης. Για να χρησιμοποιήσω καλύτερα τά ίδια τά λόγια του J. Hill, τό πρόβλημα αυτό είναι «*Individuality in motor performance and artistic expression...*». ²⁰ Στόν τομέα τής ιστορίας τής τέχνης π.χ. αναπτύχθηκε επιστημονικό ενδιαφέρον για τή θεμελίωση ενός εμπειρικού τρόπου αναγνώρισης τής γνησιότητας έργων τέχνης μεγάλων καλλιτεχνών.

Η έρευνα αυτή βασίζεται στόν έντοπισμό δευτερευόντων στοιχείων του θέματος που έχουν διατυπωθεί με άπόλυτα προσωπικό ύφος είτε ως τελική πραγματοποίηση μιάς ένότητας γραμμικών στοιχείων είτε ως ιδιόμορφη εκτέλεση συγκεκριμένης παραστατικής λεπτομέρειας.

Η παρουσία των στοιχείων αυτών επαναλαμβάνεται σε μιά σειρά έργων έτσι που να είναι δυνατή ή κωδικοποίησή τους και μ' αυτό τόν τρόπο ή εύκολη αναγνώρισή τους. ²¹

Σέ όλους αυτούς τούς τομείς που ή έρευνα έχει τό ίδιο

15. M. Bunker, *Handwriting analysis* (Chicago, 1963), E. Malespine «Graphology and its applications», *International criminal police Review*, 51: 266-273 (1951).

16. B. J. Grafty, *Movement behavior and motor learning* (Philadelphia 1973), J. A. Grenzeback, *Individual differences in movement* (Los Angeles 1958), J. A. Jones, «Operant psychology and the study of culture», *Current Anthropology*: 12, 2, 1972, J. K. Peddock, *A neglected viewpoint on humanity and science in archaeology* (Mexico, 1961), W. H. Sheldon, *The varieties of human physique* (N. York, 1940), T. Verhaave, (έκδ.), *The experimental analysis of behavior* (N. York, 1966), A. Wallace, *Culture and personality* (N. York, 1969).

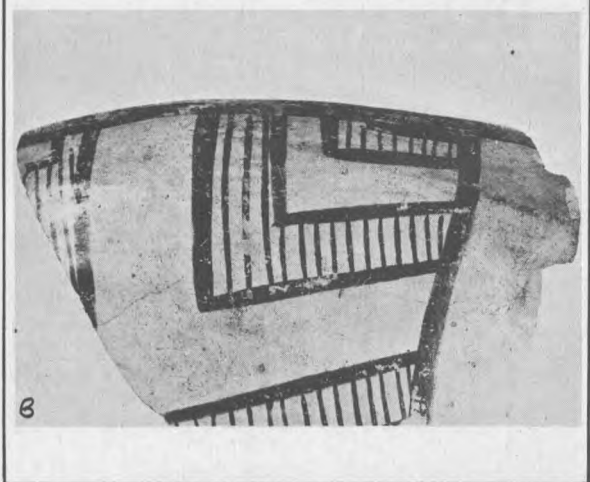
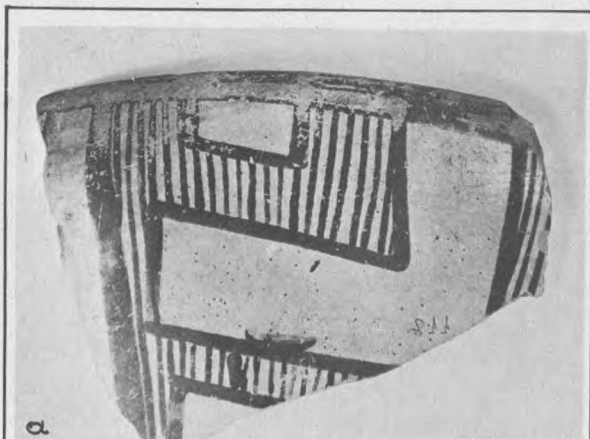
17. H. Modlin, «Use of graphology in psychiatric evaluation» (*Journal of the American medical Association*, 210:240, 1969), Y. Sonnemann, *Handwriting analysis as a psycho-diagnostic tool* (N. York, 1950).

18. R. L. Bunzel, *The Pueblo potter* (N. York, 1972).

19. J. Deetz, *Invitation in Archaeology*, J. Gunn, *Idiosyncratic behavior in chipping style: Some hypotheses and preliminary analyses: Lithic technology: making and using stone tools* (έκδ. E. Swanson, the Hague, 1975), J. Hill, (a) *Broken K Pueblo: prehistoric social organisation in the American southwest* (University of Arizona, 1970), (b) *Individual variability in ceramics and prehistoric social organisation: Individual in prehistory* (έκδ. J. Hill - J. Gunn, N. York, 1977), εδώ και άλλη σχετική με τό θέμα βιβλιογραφία, J. Beazley, *Attic red-figured vase-painters* (N. York, 1963), G. Richter, *Attic red-figured vases, a survey* (Yale University Press, 1958).

20. Βλ. σημ. 19, J. Hill (6).

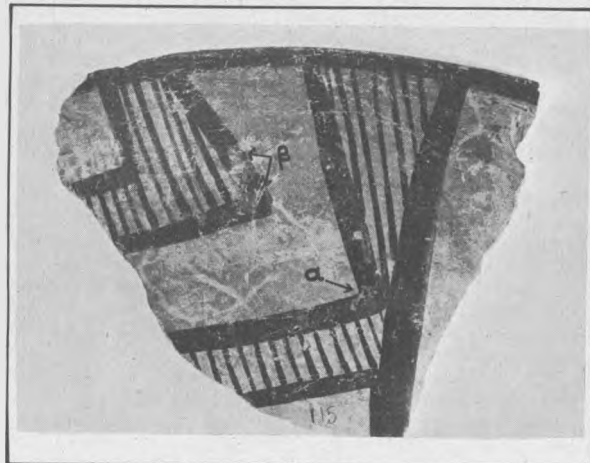
21. Για προσπάθειες τέτοιες στο χώρο τής ιστορίας τής τέχνης βλ. B. Berenson, *Rudiments of connoisseurship* (N. York, 1962).

Εικ. 9. δοτρακο S (αριστερό) και δοτρακο D (δεξιά). Τό Σ δείχνει τή γραμμή του χείλους και τό Κ την κερκίδα.

άντικείμενο (τήν ανθρώπινη κίνηση ως γραφική διατύπωση) οι παρατηρήσεις οδηγούν στο ίδιο συμπέρασμα: ότι ένα μέρος των κινητικών εκδηλώσεων του ανθρώπου αναπτύσσεται με βάση μία ιδιαίτερη διάθεση που δεν είναι τό αποτέλεσμα άσκησης ή μίμησης ή σωματικής ιδιομορφίας, αλλά τό προϊόν μίας υποσυνείδητης τάσης, μέσω της οποίας ή κίνηση του χεριού, μέχρι ένα σημείο της διαδρομής της για τήν τελική διατύπωση ενός γραφικού στοιχείου ή τήν εκτέλεση μίας πρακτικής χειρωνακίας, δεν ελέγχεται «γνωστικά». Έτσι τό αποτέλεσμα της κίνησης αυτής είναι τό ίδιο σε κάθε περίπτωση, γιατί αποτελεί δεδομένο του άτομικού υποσυνείδητου και εκδηλώνεται σχεδόν αυτόματα ύστερα από όμοιο έρεθισμό κάθε φορά. Τό φαινόμενο αυτό χαρακτηρίζεται ως μία συγκεκριμένη εξατομίκευση της κίνησης που προσδιορίζεται από υποσυνείδητες σταθερές γι' αυτό και αποκλείεται ή μετάδοσή της μέσω της διδασκαλίας ή της αντιγραφής.

5.1. Οι ένότητες αυτών των εξατομικευμένων στοιχείων, που άσφαλώς, έτσι που εκδηλώνονται υποσυνείδητα μόν, όπωσδήποτε όμως «όργανωμένα» με βάση καθορι-

Εικ. 10. α: μεταθλητή λ, β: Θέμα Β.

σμένες επιβολές, συνθέτουν ένα μέρος του τελικού θεματικού στύλ,²² δεν είναι πάντα εύκολα διακριτές. Δεν μπορούμε δηλαδή πάντα, χωρίς ιδιαίτερη προσπάθεια, να αναγνωρίσουμε ποιό μέρος ενός γραμμικού θέματος προέρχεται από τήν περιοχή της υποσυνείδησιακής λειτουργίας του δημιουργού.

Αν παρατηρήσουμε τά τέσσερα σχέδια της εικ. 1, θα μπορούσαμε να πούμε σε πρώτη κρίση πως και τά τέσσερα είναι σχεδιασμένα από τό ίδιο άτομο. Όταν όμως αναλύσουμε τά γραμμικά στοιχεία που αποτελούν τά τρία θέματα της εικόνας, θα διαπιστώσουμε πολύ εύκολα πως τέσσερα διαφορετικά άτομα προσπάθησαν να μιμηθούν τό ίδιο γραμμικό σχέδιο. Κατά τήν προσπάθεια αυτή της μίμησης-αντιγραφής οι κατασκευαστές των θεμάτων κατόρθωσαν να αποδώσουν πιστά τά μορφολογικά επιμέρους στοιχεία και τό δομικό τους συσχιστικό μέσα στο πλαίσιο του δεδομένου δελτίου, στίς διατυπώσεις όμως των γραμμών κατά τήν αυτότελή τους, τή στατική ανάπτυξη, δεν απέφυγαν να χρησιμοποιήσουν προσωπικούς τρόπους. Ο σχεδιαστής 1 π.χ. (εικ. 1,1) αναπτύσσει τό στοιχείο Α σε όλο τό μήκος του δελτίου, ενώ τό στοιχείο Γ, αντίθετα με τούς άλλους σχεδιαστές, τό περιορίζει και στίς δύο πλευρές του δελτίου. Ο σχεδιαστής 2 προεκτείνει τίς κάτω όριζόντιες γραμμές του καμπυλόγραμμου στοιχείου Β στο χώρο του επόμενου ήμικύκλιου (εικ. 1:Β8). Επίσης ό ίδιος σχεδιαστής 2 διατυπώνει με άσφυκτική πυκνότητα τό στοιχείο Γ. Ο σχεδιαστής 3 παρουσιάζει άβεβαιότητα έντονη (γραμμές τρεμουλιαστές) κατά τή δεξιά κάθοδο των γραμμών και στίς καμπύλες και στίς εϋθύγραμμες διατυπώσεις. Τέλος ό σχεδιαστής 4 παρουσιάζει δύο χαρακτηριστικές ιδιομορφίες στην κατασκευή των στοιχείων: άδυναται να διατυπώσει καμπυλόγραμμα τό στοιχείο Β και επιχειρεί μία σταθερή «πάκτωση» του στοιχείου Γ στα όριζόντια και κάθετα όρια του δελτίου.

Φαίνεται λοιπόν και από τή γρήγορη αυτή ανάλυση ότι έχουμε τή δυνατότητα να άπομονώσουμε τίς ιδιομορφίες ενός σχεδίου που όφειλονται στην εξατομίκευση της κίνησης σε δευτερεύοντα επίπεδα της παράστασης. Χρειάζεται λοιπόν σε μία τέτοια έρευνα να έντοπίσουμε τά στοιχεία αυτά, τούς φορείς της «κινητικής ιδιομορφίας» του επιμέρους αντιγραφέα. Τά στοιχεία αυτά τά ονομάζω «άτομογενή» (Ατ.Σ). Τελικός σκοπός της μελέ-

22. Τό «θέμα» αυτό μπορεί να είναι μία ζωγραφική παράσταση, ένα διακοσμητικό μοτίβο, ό γραφικός χαρακτήρας ενός προσώπου κ.λπ.

της είναι να εντάξει αυτά ακριβώς τα στοιχεία σε μικρές και δυσδιάκριτες για τόν μή ειδικό «ένότητες». Οι ένότητες αυτές στοιχειοθετούν το άθροισμα των άτομογενών στοιχείων πού ο F. Plog²³ τις ονόμασε «μικροστόλ».

5.2. Σημαντικές προσπάθειες για τόν έντοπισμό άτομογενών στοιχείων, όπως αυτά παρουσιάζονται οργανωμένα σε ένότητες «μικροστόλ», έχουν αναπτυχθεί και στην περιοχή της αρχαιολογίας. Πολύ γνωστές είναι οι μελέτες οι σχετικές με τήν αγγειογραφία της κλασικής εποχής του J. Beazley, για να αναφέρω τήν πιό χαρακτηριστική περίπτωση, πού θά έλεγα πώς παρουσιάζει σχεδόν μυθικές διαστάσεις στον τομέα αυτό.²⁴ Στην περιοχή της αμερικανικής προϊστορίας ο Χιλ και οι συνεργάτες του έχουν αναπτύξει αξιόλογες έρευνητικές προσπάθειες.²⁵ Θά ήθελα όμως να αναφέρω και τήν αμερικανίδα G. Richter όχι τόσο για τις πολυάριθμες μελέτες της στον τομέα αυτό της αρχαιολογικής έρευνας, αλλά ιδιαίτερα για να παραπέμψω σε ένα μικρό απόσπασμα από τό βιβλίο της για τά έρυθρόμορφα αγγεία της κλασικής εποχής: «Οι προσωπικότητες, σημειώνει ή Ρίχτερ, ξεχωρίζουν, όπως και στή ζωγραφική της 'Αναγέννησης και μπορούμε με τόν ίδιο τρόπο να τις διακρίνουμε. Κάθε καλλιτέχνης αποκαλύπτει τόν έαυτό του με τή γενική έντύπωση της ζωγραφιάς του και με τόν ιδιαίτερο τρόπο πού αποδίδει τις ιδιαίτερες φόρμες». Τονίζει δηλαδή ή 'Αμερικανίδα αρχαιολόγος τήν «έντύπωση» πού προκαλεί μία παράσταση. Μιλάει επομένως για τό στόλ. Για τήν παράσταση-δομή, όπου τά άτομογενή στοιχεία άφομοιώνονται στο σύνολο. Είναι ή περίπτωση όπου ο δημιουργός, είτε άνήκει στην 'Αναγέννηση είτε στο «χρυσό» αιώνα του Περικλή, λειτουργεί ως έντύπωση πού ή κοινωνιολογική της διάσταση αυτοεντάσσεται στα πλαίσια της «προσωπικότητας» στην περιοχή του άτόμου, όπως αυτό προσδιορίζεται από αισθητικές παραμέτρους, αυθαίρετες τις πιό πολλές φορές, και όχι από τις δεδομένες ιστορικές συνθήκες πού καλύπτουν αναγκαστικά τις όποιεσδήποτε ιδιομορφίες του.

Αλλά και ο Μπίτλεϋ δέν αξιοποιεί κοινωνιολογικά τις πολυτιμες πληροφορίες πού κερδίζει από τις μελέτες του. Αντιλαμβάνεται τις άτομογενείς διατυπώσεις, όπως και ή Ρίχτερ, της διακοσμητικής ή των εικονικών παραστάσεων ως προϊόντα αυτόματης προσωπικής λειτουργίας πού δημιουργήθηκαν και «συσκευάστηκαν εν κενώ». Φαίνεται να μή τούς άπασχολεί εάν αυτά επηρεάζονται από τά φυσικά ή ανθρωπογενή περιβαλλοντολογικά στοιχεία. Έτσι, θά πρέπει να πιστευαν και ο Μπίτλεϋ και ή Ρίχτερ, δέν είναι δυνατή ή παρακολούθηση της γένεσης και της επανάληψής τους, αλλά ούτε και του ιδιαίτερου τρόπου της εμφάνισής τους. Άποκλείει επομένως μία τέτοια προσέγγιση τήν έρμηνεία των τεχνολογικών τυποποιήσεων στα επίπεδα της καλλιτεχνικής έκφρασης αλλά και σ' εκείνα της κατασκευής. Και ακόμα άποκλείει ή προσέγγιση αυτή τήν πρόβλεψη της παρουσίας των άτομογενών στοιχείων σε περιοχές, όπου έχουν αναπτυχθεί οι αντίστοιχες περιβαλλοντολογικές συνθήκες, όπου θά μπορούσαν να παραγάγουν τά

ίδια άτομα ή να προωθηθούν τά προϊόντα της παραγωγής τους.

Υποθέτω πώς θά μπορούσαμε να θεωρήσουμε τή λογική αυτής της προσέγγισης ως αίτια σημαντικών παλινδρομήσεων πού μπορεί κανείς να αναγνωρίσει στις ακόλουθες παρατηρήσεις του Μπίτλεϋ²⁶: «... στο παρελθόν τοποθέτησα μαζί έναν αριθμό από μελανόμορφα αγγεία και ονόμασα τό ζωγράφο *Lyssipides painter*. 'Αργότερα είπα ότι αυτός θά μπορούσε να είναι ο ίδιος με τό ζωγράφο του 'Ανδοκίδη, μά δέν τό άποφάσισα αυτό. 'Αργότερα πάλι άλλαξα γνώμη και είπα ότι οι δυο αυτοί ζωγράφοι ήταν ο ίδιος, αλλά αργότερα έφτασα στο συμπέρασμα ότι δέν ήταν και ξανάφερα στην επιφάνεια τό όνομα *Lyssipides painter*».

Ο αμερικανός αρχαιολόγος F. Plog δίνοντας άλλη διάσταση στην προσέγγισή του επιχειρεί να έρμηνεύσει τήν ποικιλία της άτομικής συμπεριφοράς στα επίπεδα της ιδιαιτερότητάς της και μάλιστα όπως αυτή αναπτύσσεται με αναλλοίωτες τυποποιήσεις (patterning), διατυπώνει τις ακόλουθες άπόψεις: α. Τά άτομα βρίσκονται σε διαφορετικές καταστάσεις. «Κατάσταση» στην περίπτωση θά πρέπει να χαρακτηριστεί μία μεγάλη κλίμακα κοινωνικών και φυσικών μεταβλητών β. Τά άτομα παρατηρούν τις «καταστάσεις» μέσα στις όποιες βρίσκονται με διαφορετικό τρόπο. 'Η «παρατήρηση» στην περίπτωση μας αυτή εξαρτάται και από τό διαφορετικό όπλισμό του άτόμου για παρατήρηση και από τις διαφορετικές «προσαρμθάνουσες καταστάσεις» πού κέρδισαν τά άτομα κατά τις άλληλοεπιδράσεις του παρελθόντος γ. Τά άτομα έμαθαν να χρησιμοποιούν διαφορετικούς τρόπους για τή λήψη μιας άπόφασης, όσον άφορά τήν αξιοποίηση και τήν επιλογή της αντίδρασης προς τήν παρατήρηση δ. Τά άτομα αντιδρούν με διαφορετικό τρόπο σε κάθε τους παρατήρηση και ε. Τά άτομα έχουν διαφορετική ικανότητα ως προς τις αντιδράσεις τους, όσον άφορά τό φυσιολογικό τους έξοπλισμό και τό κοινωνικοφυσικό ύλικό πού έχουν στή διάθεσή τους (σημ. 23).

5.3. Στην ενδεχόμενη άποψη πού θά πρόβαλε τή θέση ότι ή εξατομικευμένη συμπεριφορά θά ήταν δυνατό με τό πάρασμα του χρόνου να ύποστεί διαφοροποιήσεις έτσι πού να είναι δύσκολος ή και άδύνατος ο έντοπισμός και ή περιγραφή της, θά ήθελα να άπαντήσω με τά συμπεράσματα πού προέκυψαν από έρευνα πού πραγματοποιήσε ο Χιλ.²⁷ Χρησιμοποίησε δηλαδή ένα γραφολογικό, ός πούμε, πείραμα. Άπομόνωσε τό σύμπλεγμα th (εικ. 2) από τις χειρόγραφες έπιστολές πού έγραψαν τέσσερις άγγλοι πεζογράφοι σε διάστημα χρονικό από 20 μέχρι 60 χρόνια. Με βάση τις ποσοτικές αναλύσεις πού φαίνονται στην εικόνα 2, και πού όλες αναφέρονται στις έπιμέρους διατυπώσεις «μικροστοιχείων»²⁸ της δλης παράστασης του συμπλέγματος th, ο Χιλ προχώρησε στην κατασκευή μιας σειράς στατιστικών προσεγγίσεων πού τόν οδήγησαν να διατυπώσει τήν ακόλουθη θέση: «*Συμπεραίνω γι' αυτό ότι ακόμα και άν ή μηχανική συμπεριφορά των άτόμων αλλάξει με τό χρόνο, τό ποσό της αλλαγής δέν είναι πιθανό να μάς έμποδίσει να ταυτίσουμε τήν άτομική δουλειά*».

5.4. Θά ήταν λοιπόν δυνατό να αναζητήσουμε στα αρχαιολογικά τεχνοπράγματα (artifacts) τά εξατομικευμένα αυτά στοιχεία πού τά ονομάζω άτομογενή και πού άσφαλώς με τή δυναμική τους γραφική οργάνωση στοιχειοθετούν ό,τι ακριβώς ο Πλόγκ ονόμασε «μικροστόλ» (βλ. σημ. 23) και ο C. L. Redman «analytical individual»²⁹

23. Βλ. σημ. 19 «The individual in prehistory» στή σελ. 13 «Archaeology and the individual».

24. Βλ. σημ. 19, Beazley και Richter και ακόμα στο περιοδικό *Πολίτης*: 36, 42 - 51 (1980).

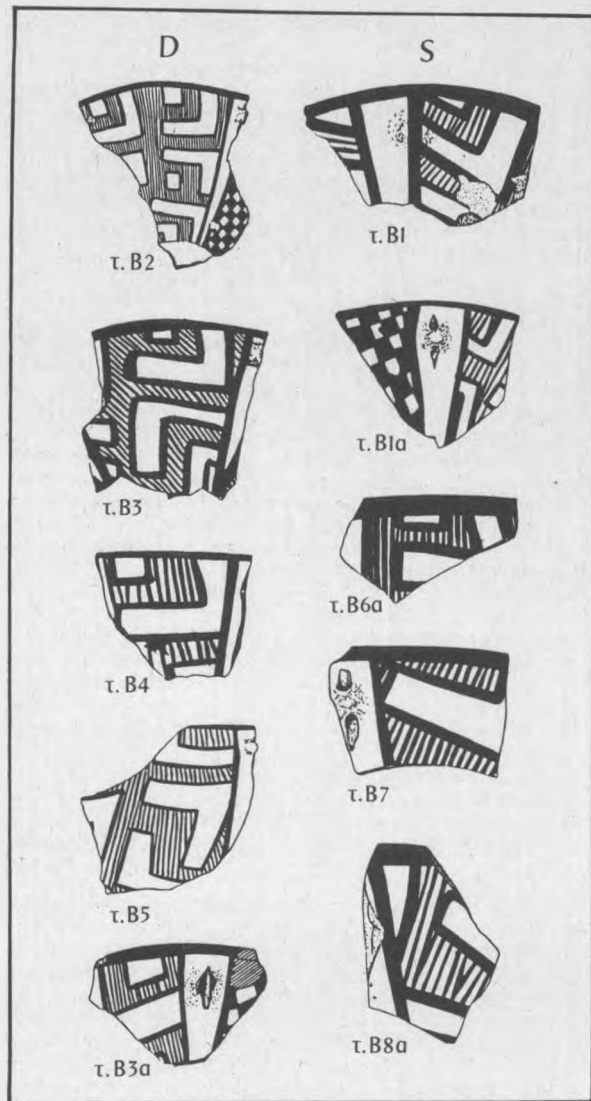
25. Βλ. σημ. 19. Έπίσης θά ήθελα να αναφέρω τις εργασίες της Β. Otto πού άσχολείται κυρίως με τή συμμετρία των κοσμημάτων της νεολιθικής κεραμικής. Περιορίζει δηλαδή τήν έρευνά της σε επίπεδο άποκλειστικά φορμαλιστικό. 'Ιδιαίτερα στο επίπεδο πού αναπτύσσεται ή λειτουργία των έπιμέρους στοιχείων της φόρμας μέσω δομικών παραθέσεων. Στην ίδια έρευνητική λογική όφείλονται και οι εργασίες του Furumark, *The Mykenean pottery: analysis and classification* (1941), N. Himmelman - Wildstütt, *Der Mäander auf geometrischen Gefäßen* (1962), A. Zois, *Kamares Stil, Werden und Wessen* (1968) και παλιότερες μελέτες P. Jacobstal, *Ornamente griechischer Vasen* (1927), F. Matz, *Die frühgeschichtlichen Siegel: eine Untersuchung über Wesen und Werden des minoischen Stils* (1928).

26. J. Beazley, *Attic red-figured vase-painter* (N. York, 1963).

27. Βλ. σημ. 19, Hill (6).

28. Για τόν όρο «μικροστοιχείο» βλ. στην παράγραφο 6.4.2.2.2.: «Μορφολογία».

29. G. Redman, «The «analytical individual» and prehistoric style variability» στο βιβλίο *The individual in prehistory* (σημ. 19).

Εικ. 11. Τά τυπώματα που έντοπίστηκαν μέχρι τό στάδιο αυτό τής μελέτης (τ: τυπώνυμο).

θέλοντας νά αναφερθεί όχι άκριβώς όπως ο Πλόγκ στήν ελάχιστη μονάδα μιās ανθρώπινης κοινότητας που αποκαλύπτεται ύστερα από τήν προσεκτική άνάλυση τών «μικροστύλ». Πιστεύω πώς ο έντοπισμός και ή ομαδοποίηση αυτών τών άτομογενών στοιχείων άσφαλώς οδηγεί στή δόμηση τύπων. Οι τύποι αυτοί είναι τά προϊόντα που προκύπτουν άμεσα από τήν επεξεργασία τών μορφολογικών προτύπων που επιβάλλονται στό άτομο από ένα συγκεκριμένο και κοινωνικά προσδιορισμένο γενικό στύλ. Θά πρέπει λοιπόν οι τύποι αυτοί νά άντιστοιχούν σέ συγκεκριμένα άτομα. Έτσι θά μπορούσαμε νά εντάξουμε μιιά σειρά τεχνοπραγμάτων, π.χ. μιιά σειρά άγγείων, εργαλείων κ.λπ. στό πλαίσιο τής παραγωγικής δραστηριότητας ενός άτόμου ή ενός «αναλυτικού άτόμου», άς πούμε (βλ. σημ. 28). Ένωθί τή δραστηριότητα εκείνη που έπακριβώς καθορίζουν οι βασικές οικονομικές άνάγκες τής κοινότητας στό επίπεδο τής τροφοπρομήθειας και στό επίπεδο τής τροφοπαραγωγής, αλλά και στό επίπεδο τών κατασκευών.³⁰ Οι δεδομένες

αυτές εντάξεις μάς οδηγούν στή διατύπωση τών ακόλουθων προτάσεων που αποτελούν τόν τελικό σκοπό αλλά και τίς άπαραίτητες προϋποθέσεις αυτής τής μελέτης.

5.4.1. **πρόταση 1η:** 'Ο συσχετισμός μιās σειράς τεχνοπραγμάτων με μιιά συγκεκριμένη κατηγορία άτομογενών στοιχείων είναι δυνατό νά άποδεικνύει τήν άπασχόληση συγκεκριμένου άριθμού άτόμων με τήν κατασκευή τους. Αυτό θά σήμαινε πώς ύπάρχει μιιά ομάδα άτόμων που άπασχολούνται μέσα στήν κοινότητα και πάντα στό πλαίσιο τών εξαρτημένων από αυτήν οικονομικών δραστηριοτήτων, με τήν παραγωγή «πραγμάτων», τών όποιων τόσο ή χρήση όσο και ή κατασκευαστική τους διαδικασία είναι καθορισμένες κοινωνικά.³¹

5.4.2. **πρόταση 2η:** 'Η άπασχόληση μιās ομάδας άτόμων με τήν παραγωγή «πραγμάτων» με χρήση και κατασκευαστική διαδικασία καθορισμένες κοινωνικά άποδεικνύει τήν παρουσία ειδικευμένης παραγωγής. Γιατί άκριβώς αυτός θά μπορούσε νά είναι ένας γενικός όρισμός τής ειδικεύσης: ή άπασχόληση μιās ομάδας άτόμων για τήν παραγωγή άντικειμένων που ή χρήση τους και ή κατασκευαστική τους διαδικασία είναι κοινωνικά προκαθορισμένες. Τά στοιχεία που μάς βοηθούν νά συμπεράνουμε μιιά τέτοιας λογής λειτουργία μέσα στό πλαίσιο μιās προϊστορικής κοινότητας μάς οδηγούν επίσης και στό συμπέρασμα πώς στήν ίδια αυτή κοινότητα άναπτύσσεται σέ πρωτογενή μορφή ο καταμερισμός τής δουλειάς! Αιτία δηλαδή και άφορμή τής κοινωνικής διαστρωμάτωσης!

5.4.3. **πρόταση 3η:** 'Η διαπίστωση τής παρουσίας αυτών τών άτομογενών διαφοροποιήσεων και τής οργανωμένης επανάληψής τους σέ συγκεκριμένα χωροχρονικά πλαίσια, αλλά και ή εκτίμησή τους με τή βοήθεια άριθμητικών μεγθών στατιστικής σημασίας από κτίσμα σέ κτίσμα, από οικισμό σέ οικισμό και από περιοχή σέ περιοχή, πιστεύω πώς είναι δυνατό νά μάς οδηγήσει στήν ίχνηλάτηση τών κινήσεων τών προϊόντων και τών άτόμων. Οι κινήσεις αυτές μπορεί νά όφειλονται σέ έμπνευματικές δραστηριότητες, σέ άπλές έπιγαμικές σχέσεις ή τέλος σέ μεταναστευτικές μετατοπίσεις μεγάλων ή και μικρών πληθυσμιακών ομάδων με σκοπό τήν άνάζητηση νέων πλουτοπαραγωγικών πηγών και τήν ίδρυση νέων οικισμών.

6. 'Η μεθοδολογία: 'Η μεθοδολογία που προτείνεται για τήν προώθηση τής μελέτης του ύλικού χρησιμοποιεί δύο ειδικά πλαίσια αναφοράς: τό «Θήτα-Δ» και τό «Κάπα-Δ».³²

6.1. Πλαίσιο αναφοράς «Θήτα-Δ»: όρίζεται α. 'Από τήν άρχαιολογική πληροφόρηση που έχουμε στή διάθεσή μας σχετικά με τήν κεραμική τής νεότερης νεολιθικής έποχής. β. Τό χαρακτηρισμό του άρχαιολογικού χώρου από όπου προέρχεται τό ύλικό τής μελέτης αυτής: τό Διμήνι. Τό νεολιθικό Διμήνι είναι ένας οργανωμένος γεωροκτηνοτροφικός οικισμός, ή οικονομία του όποιου βασίζεται στήν έκμετάλλευση τών οικολογικών κύκλων μέσω τής καλλιεργητικής-κτηνοτροφικής τροφοπαραγωγικής δραστηριότητας. 'Η άνάπτυξη αυτή τών οικονομικών δραστηριοτήτων άπαιτούσε τή συμμετοχή τών κατοίκων του οικισμού στό παραγωγικά προγράμματα τής κοινότητας με πλήρη άπασχόληση του άτόμου. Έτσι θά πρέπει νά προκαλούσε άνατροπή του παραγωγικού δυναμικού τής κοινότητας ή άπασχόληση ενός ή μιās ομάδας άτόμων με τήν κατασκευή ειδικευμένων άντικει-

30. Για τούς δρους αυτούς βλ. Γ. Χουρμουζιάδης, σημ. 14.

31. Γ. Χουρμουζιάδης, *Die Spezialisierung im Neolithikum*, άνάκοίνωση στό συνέδριο τής Alexander v. Humboldt Stiftung «Palast und Hütte». Τυπώνεται.

32. «Θήτα Δ»: Θεωρητικά δεδομένα, «Κάπα Δ»: κεραμικά δεδομένα.

μένων και επομένως απομάκρυνσης των ατόμων αυτών από τα προγράμματα της κοινότητας. γ. Τις θεωρητικές διαστάσεις που θα μπορούσαμε ή που θα έπρεπε να δώσουμε στο αρχαιολογικό άτομο, άφορμη και κέντρο της μελέτης αυτής. Το αρχαιολογικό άτομο ως έρευνητικό μέγεθος πρέπει να ένταχθει μέσα στα κοινωνιολογικά και βιολογικά δεδομένα. Ιδιαίτερα στην προϊστορική έρευνα το άτομο δέ θα πρέπει να σημαίνει μόνο το φυσικό άτομο, τη μεμονωμένη δηλαδή βιολογική δομή, το προϊόν αμετάκλητων βιολογικών λειτουργιών χημικομηχανικής νομοτέλειας, αλλά το κοινωνικό άτομο, το προϊόν και ταυτόχρονα την αίτια του κοινωνικού και ιστορικού γίνεσθαι. Ίσως μιλώντας για το προϊστορικό άτομο εννοούμε το «ατομικό» σε αντιδιαστολή με το «συλλογικό». Και μιλώντας για το προϊστορικό «συλλογικό» εννοούμε ένα άθροισμα δραστηριοτήτων που όριζον οικονομικά μία κοινότητα και όχι ιδεολογικά μία κοινωνία. Γι' αυτό το λόγο, πιστεύω, πώς στην προϊστορία το «ατομικό» λειτουργεί πάντα ως «ατομικό», δέν αντιπαρατίθεται ως «ατομικό» σε ένα ευρύτερο «συλλογικό» και ως «συλλογικό» σε ένα μικρότερο «ατομικό». Υπάρχει αυτότελως μέσω των οικονομικών του δραστηριοτήτων. Έτσι το προϊστορικό άτομο εισέρχεται στο πεδίο της έρευνας ως κοινωνιολογική αφαίρεση με συγκεκριμένη και ιστορικά ανεπανάληπτη λειτουργία και όχι αποκλειστικά ως μοναδική και βιολογικά καθορισμένη οντότητα.

6.2. Πλαίσιο αναφοράς «Κάπα-Δ»: όρίζεται από δύο ομάδες παραδοχών που προέρχονται: α. από τις παρατηρήσεις που έγιναν κατά την επεξεργασία των αποτελεσμάτων του πειράματος Α-3 και β. από τις μετρικές παρατηρήσεις που έγιναν στο σύνολο των όστράκων της διακοσμημένης διμηνιακής κεραμικής.

6.3. Το πείραμα 3-Α αναπτύχθηκε με τόν ακόλουθο τρόπο: α. 25 άτομα διαφορετικά στην ηλικία, το φύλο και τη μόρφωση παρακλήθηκαν να αντιγράψουν σε 10 ισόμετρα δελτία ο καθένας τα τρία θέματα της εικ. 1, με όσο γίνεται μεγαλύτερη πιστότητα στην αντιγραφή, χρησιμοποιώντας το ίδιο γραφικό όργανο και σε χρονικό διάστημα το ίδιο σε κάθε περίπτωση. β. Τα δείγματα που συγκεντρώθηκαν αρχικά ήταν 25X10:250. Έπειδή όμως το κάθε δελτίο ήταν χωρισμένο σε 4 μέρη, τελικά το σύνολο των δειγμάτων ανέβηκε στα 1000. γ. Η ανάλυση των δειγμάτων της αντιγραφής έλαβε υπόψη της τρεις μεταβλητές: την τεχνική, τη μορφολογία και τη δομική. Στις τρεις βασικές δηλαδή μεταβλητές που αποτελούν το σύνολο της εικόνας που στοιχειοθετείται από τα επιμέρους θέματα Α-3. Στόν πίνακα 1 φαίνονται οι μετρικές προτάσεις.

ΠΙΝΑΚΑΣ 1

τεχνική		
γραμμές		στιγμές
πάχος		τελική διατύπωση
κατεύθυνση χρωστήρα		
τρόπος ένωσης		
μορφολογία		
γραμμές	ήμικύκλια	τρίγωνα
γελική διατύπωση		
δομική		
διαστάσεις μεταξύ Α, Β και Γ στοιχείων	Θέση στιγμών μέσα στα ήμικύκλια	Θέση στιγμών μέσα στα τρίγ.

δ. Μέ βάση τις μετρικές αναλύσεις του πίνακα 1 έγινε ο εντοπισμός των ατομογενών στοιχείων που παρατηρήθηκαν σε κάθε δελτίο και κάθε τέταρτο του δελτίου. Ο εντοπισμός αυτός βοήθησε να αποδοθούν σωστά στους κατασκευαστές τους 985 δελτία.

6.4. Οι μετρικές παρατηρήσεις που έγιναν στο σύνολο των όστράκων της διακοσμημένης κεραμικής του νεολιθικού Διμηνιού προώθησαν την ανάλυση του υλικού με τα ακόλουθα στάδια:

6.4.1. στάδιο πρώτο: σχηματολογική κατάταξη: Μέ βάση τις εκτιμήσεις της σχηματολογικής κατάταξης διακρίνουμε τέσσερα βασικά σχήματα της διακοσμημένης διμηνιακής κεραμικής: τη φιάλη, τη φρουτιέρα, το κύπελο και το διακοσμητικό (εικ. 3).

6.4.2. στάδιο δεύτερο: Χαρακτηρισμός και περιγραφή του στύλ.

6.4.2.1. Χαρακτηρισμός: Το στύλ της διακοσμημένης διμηνιακής κεραμικής χαρακτηρίζεται με βάση το σύνολο των θεμάτων του ως γραμμικό-άνεικονικό. Βασίζεται δηλαδή στη χρησιμοποίηση της γραμμής, την οποία εκμεταλλεύεται γραφικά με ευθείες και καμπύλες διατυπώσεις (εικ. 4).

6.4.2.2. Περιγραφή: Το γραμμικό-άνεικονικό στύλ της διακοσμημένης διμηνιακής κεραμικής αναπτύσσεται σε τρία επίπεδα: Τεχνική, μορφολογία και δομική.

6.4.2.2.1. Τεχνική: Θά δριζα ως τεχνική τη δυνατότητα του ατόμου να εκτελέσει ένα συγκεκριμένο έργο, στη δική μας περίπτωση ένα διακοσμητικό θέμα, με τη βοήθεια ειδικών εργαλείων, χρωστικής ύλης και μίας σειράς συνδυασμένων κινήσεων.³³ Έτσι το προϊόν της τεχνικής, δηλαδή ένα διακοσμητικό θέμα π.χ., μπορούμε να το αναλύσουμε ως προς τόν ιδιαίτερο χαρακτήρα της χρησιμοποίησης των υλικών (εργαλεία + χρωστικές ύλες), όπως αυτός εκδηλώνεται στην τελική διατύπωση των επιμέρους διακοσμητικών στοιχείων (βλ. εν μέρει στόν πίν. 1). Η ανάλυση αυτή είναι δυνατό να μάς προμηθεύσει πληροφορίες, σχετικές πάντα με τη μεταβλητή της τεχνικής. Οι πληροφορίες αυτές αναφέρονται στην ποσοτική και ποιοτική, στατική δηλαδή και δυναμική ανάπτυξη των επιμέρους στοιχείων της τεχνικής. Και σ' αυτό ακριβώς το επίπεδο είναι δυνατό να συλλέξουμε τις ενδείξεις για τα ατομογενή στοιχεία. Για την ιδιαίτερη δηλαδή, την προσωπική συμμετοχή του συγκεκριμένου ατόμου στην κατασκευή ενός δεδομένου διακοσμητικού θέματος. Η ποσοτική και ποιοτική διατύπωση της γραμμής εξαρτάται από την προσωπικότητα του κατασκευαστή, από τις υποσυνείδητες σταθερές, όπως είπαμε και πιο πάνω· δέν διδάσκεται. Η έσχατη επομένως κατάληξη της τεχνικής είναι ατομογενής. Το στύλ ως μία συνειδητή δόμηση ενός ή πολλών συγκεκριμένων διακοσμητικών θεμάτων είναι δυνατό να διδαχτεί, να επιβληθεί ακόμα. Είναι δυνατό να κυκλοφορήσει, να διαδοθεί και να «κοινοποιηθεί». Γι' αυτό, το στύλ είναι εκείνο που χαρακτηρίζει ευρύτερες ομάδες ατόμων, εποχές δλόκληρες. Όχι η τεχνική, ή οποία ως διατύπωση των επιμέρους θεματικών στοιχείων του διακοσμητικού θέματος εξαρτάται από το άτομο-κατασκευαστή.

6.4.2.2.2. Μορφολογία: Μέ τόν όρο «μορφολογία» χαρακτηρίζω το σύνολο των αυτότελων στοιχείων ενός διακοσμητικού θέματος (Σδ. Θ. εικ. 5). Η ανάλυση των επιμέρους στοιχείων της μορφολογίας αποτελεί τη βασική βοήθεια για τόν εντοπισμό των θεματικών διατυπώσεων του στύλ: των ατομογενών στοιχείων. Για να

33. Αντιμετωπίζεται δηλαδή στη θέση αυτή ο όρος «τεχνική» ως μία απλή αναφορά στο επίπεδο των πρακτικών δυνατοτήτων του ανθρώπου. Δέν επιχειρείται η ανάλυση του όρου ούτε η προβολή του σε οποιοδήποτε συγκεκριμένο κοινωνικο-ιστορικό χώρο.

προχωρήσω στην ανάλυση της μορφολογίας, διακρίνω τρεις μεταβλητές: τό μικροστοιχείο, τό συστοιχείο, και τό διαστοιχείο (εικ. 6, σημ. 3 4). Τό μικροστοιχείο είναι ή άπλή γραμμή, όπως αυτή μπορεί νά απομονωθεί από τό χώρο της τελικής ένταξης της, όπου λειτουργεί ως Σδ. Θ. (βλ. σελ. 16). Τό συστοιχείο είναι μία ένότητα μικροστοιχείων πού οργανώνεται, γιά νά αποτελέσει τελικά μία πλήρη και αναγνώσιμη διακοσμητική συλλαβή. Τέλος διαστοιχείο χαρακτηρίζω τό αποτέλεσμα της όργανωσης των συστοιχείων μέ σκοπό τήν παραγωγή μιάς μορφής αυτότελου και μετρήσιμης... Οι τρεις αυτές μεταβλητές της μορφολογίας συναποτελούν τό διακοσμητικό θέμα. Η δόμηση μιάς ομάδας διακοσμητικών θεμάτων οδηγεί στη θεμελίωση του στυλ. Μέ βάση τον αριθμό των θεμάτων πού χρησιμοποιούνται στη δόμηση του διακοσμητικού στυλ της διμηνιακής κεραμικής διέκρινα τρεις ομάδες διακοσμητικών τύπων: τό μονοθεματικό, τό διπλοθεματικό και τό πολυθεματικό (εικ. 7). Τό επίπεδο στο όποιο αναπτύσσεται ή σύζευξη των διακοσμητικών θεμάτων όρίζει ταυτόχρονα και τά όρια της δομικής όργανωσης της κεραμικής διακόσμησης.

6.4.2.2.3. *Δομική:* Γιά νά παρακολουθήσω τό μηχανισμό της δομικής όργανωσης των διακοσμητικών θεμάτων, χωρίς τό άγγείο σε δύο κάθετα επίπεδα και σε τέσσερα όριζόντια. Τά κάθετα επίπεδα της διακόσμησης όρίζονται από τή διαδρομή της τομής ή όποία θεωρητικά διαχωρίζει τήν έξωτερική διακοσμημένη επιφάνεια του άγγείου από τήν έξωτερική (εικ. 8). Τά τέσσερα όριζόντια επίπεδα όρίζονται από τή διαίρεση της έξωτερικής επιφάνειας σε τέσσερα κερκιδόσχημα τμήματα (τίς κερκίδες) και τά χαρακτηρίζω ως όριζόντια, γιατί τά σημεία της τομής τους I, K και Λ προεκτείνονται στα σημεία I', K' και Λ' όρίζουν τά όριζόντια επίπεδα ΘΕΙΙ', Ι'ΙΚΚ', Κ'ΚΛΛ' και ΛΛ'ΖΗ. Ο τρόπος μέ τον όποιο αναπτύσσονται τά διακοσμητικά θέματα επάνω στα κάθετα και τά όριζόντια επίπεδα του άγγείου αποτελεί και τή δομική τους όργανωση.

6.4.3. *Προετοιμασία των μετρήσεων:* Στην προσπάθειά μου νά έντοπίσω τά άτομογενή στοιχεία στη διακοσμημένη κεραμική του Διμηνίου χρησιμοποίησα σε πρώτο στάδιο τίς πληροφορίες της τεχνικής και της μορφολογίας. Δύο είναι οι βασικοί λόγοι πού άποφεύγω τήν ανάλυση της δομικής όργανωσης: α. Η προϊστορική κεραμική έρχεται στα χέρια μας σε πολύ μικρά κομμάτια, έτσι οι επιφάνειες πού μας προσφέρουν τά μικρά αυτά όστρακα γιά τήν εφαρμογή των αναλυτικών μας μετρήσεων είναι πολύ μικρές, άκατάλληλες γιά νά παρακο-

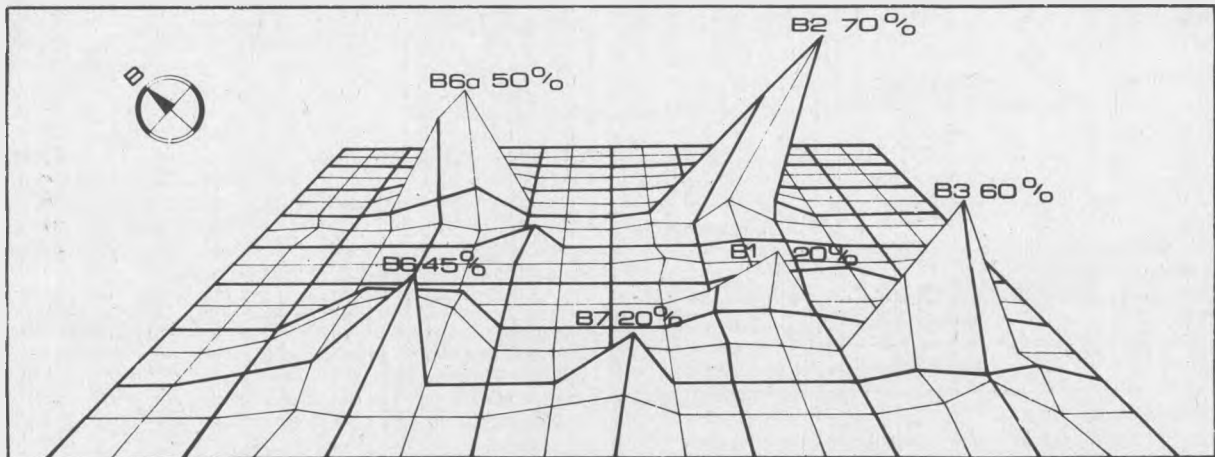
λουθήσουμε πάνω σ' αυτές τή δομική όργανωση των διακοσμητικών θεμάτων. β. Όπως έγραψα και πιο πάνω ή δομική όργανωση των διακοσμητικών θεμάτων είναι δυνατό νά αποτελέσει τό προϊόν αντίγραφής. Λειτουργεί επομένως μέσω της γενικής έντύπωσης και όχι των επιμέρους δυναμικών ή στατικών διατύπων πού έχουν σημασία γιά τήν μελέτη.

Αν όμως αναλύσουμε τό διακοσμητικό θέμα στα επιμέρους Σδ. Θ., (βλ. σελ. 16), πού τό αποτελούν και προσεγγίσουμε μετρικά τόσο τή στατική τους διατύπωση, όσο και τή δυναμική, τόσο δηλαδή τήν αυτότελή τους λειτουργία, όμοια μέ τή λειτουργία του φωνήματος μέσα στη λέξη, όσο και τήν όργανώσή τους μέσα στο συστοιχείο, μία λειτουργία και αυτή όμοια μέ τή λειτουργία της συλλαβής μέσα στη λέξη, τότε, πιστεύω, πολύ σύντομα θα είμαστε σε θέση νά έντοπίσουμε λεπτομέρειες πού ή γενετική τους αίτια μας οδηγεί στο κατασκευαστικό άτομο, στο άρχαιολογικό «άτομικό», όπως τό θεωρήσαμε πιο πάνω.

6.4.4. *Περιοχές των μετρήσεων:* Τήν μετρική ανάλυση των Σδ. Θ. (βλ. σελ. 16) τήν ανέπτυξα μέσω τριών προγραμμάτων: τό «πρόγραμμα Μ» (μετρήσεις), τό «πρόγραμμα Κ» (κατάταξη των μετρήσεων) και τό «πρόγραμμα ΔΠ» (διατύπωση των προτάσεων).

6.4.4.1. Έπειδή τά όστρακα στον πιο μεγάλο τους αριθμό δέν περιλαμβάνουν όλα τά Οδ. Ε. (όριζόντια επίπεδα διακόσμησης, βλ. σελ. 17) και τίς περιπτώσεις πού σώζεται ένα Οδ. Ε. αυτό δε διατηρείται σε όλη του τήν ανάπτυξη, αναγκάστηκε νά χωρίσω τά κεραμικά όστρακα σε άριστερα (όστρακα S) και σε δεξιά (όστρακα D). Άριστερό είναι τό όστρακο εκείνο πού διασώζει τό άριστερό μέρος του διακοσμητικού θέματος σε σχέση μέ τό μικροστοιχείο Σ (γραμμή χείλους) και τό μικροστοιχείο Κ (γραμμή πού όρίζει τήν κερκίδα), όπως παρατηρούμε τό άγγείο (εικ. 9). Στο χώρο αυτό είναι δυνατό νά συλλέξω πληροφορίες και ως προς τή μεταβλητή της «τεχνικής» και ως προς τή μεταβλητή της «μορφολογίας». Σε κάθε ένα από τά όστρακα απομονώθηκαν 17 μεταβλητές (βλ. πίν. 2). Η μετρική προσέγγιση των μεταβλητών αυτών και ή στατιστική τους επεξεργασία και όσον άφορά τήν αυτότελή τους διατύπωση και όσον άφορά τήν «έν σχέσει» μας οδηγεί στον έντοπισμό διατυπώσεων μέ άτομογενή χαρακτήρα.

Μέ βάση τή λογική επανάληψη της μεταβλητής λ και τό συσχετισμό του θέματος β (εικ. 10) έντοπίστηκαν μέχρι τή στιγμή τά άτομογενή στοιχεία μέ τά τυπώνυμα: Β1, Β6α, Β8α, σε όστρακα S. Σε όστρακα D πάλι μέ βάση

Εικ. 12. Μέ γραμμική συμβατική παράσταση άποδίδεται ό οικισμός (έδώ τό Διμήνι). Οι κορυφές πού στεγάζονται από τά σύμβολα Β6α 50%, Β2 70% κ.λπ. δείχνουν τή συσσώρευση των τοπώνυμων σε κάθε θέση χωριστά του οικισμού. Τό Β2 70% π.χ. μπορούμε νά τό αναζητήσουμε στην κάτοψη της εικ. 13, όπου ό οικισμός άποδίδεται, όπως άποκαλύφθηκε (οι γραμμές δείχνουν σε κάτοψη τά όρια των αρχιτεκτονικών λειψάνων της νεολιθικής περιόδου).

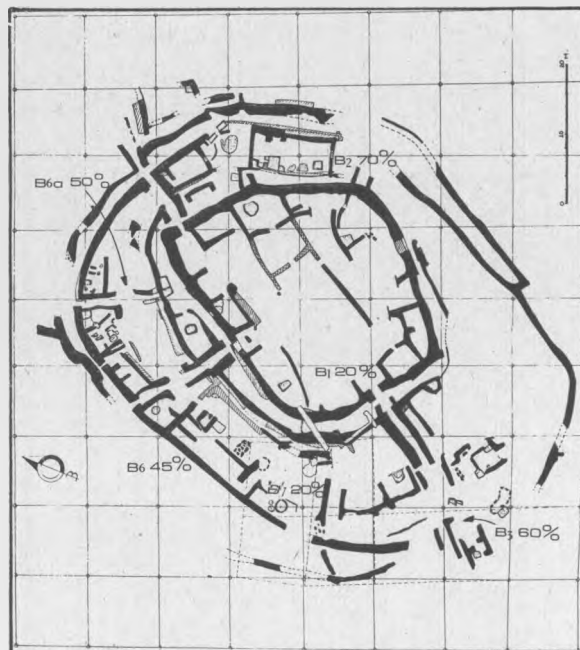
ΠΙΝΑΚΑΣ 2

Μικρο-στοιχεία *	Μεταβλητές	Ψηφίο
Σε	αυτότελης έκτιμηση: μέτρηση πάχους	α
Σμ	αυτότελης έκτιμηση: μέτρηση πάχους	β
Γγ	αυτότελης έκτιμηση: μέτρηση πάχους	γ
Γγ	αριθμός στο χώρο του συστοιχείου	δ
Γκ	αυτότελης έκτιμηση: μέτρηση πάχους	ε
Γπ	αυτότελης έκτιμηση: μέτρηση πάχους	ζ
Γγ	γωνία πάκτωσης στο μικροστοιχείο Σε	η
Γγ	γωνία πάκτωσης στο μικροστοιχείο Γπ	ι
Γπ	γωνία πάκτωσης στο μικροστοιχείο Σε	κ
Γπ	γωνία πάκτωσης στο μικροστοιχείο Γκ	λ

* Για τις επεξηγήσεις των μικροστοιχείων βλ. σημ. 35

τή μεταβλητή λ' εντοπίστηκαν τὰ τυπώνυμα B2, B3, B4, 5 (είκ. 11).

6.4.4.2. Με τὸ πρόγραμμα KM προωθούνται οἱ κατατάξεις τῶν μετρήσεων με σκοπὸ τὴν κατανομή τοῦ ὑλικοῦ πάνω στὸν ἀνασκαμμένο χώρο (είκ. 12) καὶ τὴν ὁμαδοποίηση τῶν τυπώνυμων. Με βάση δηλαδή τὸ συσχετισμὸ τῆς ἀνασκαφικῆς ἐνδείξης, πού συνοδεύει πάντα τὸ «ὑπὸ μελέτην» ὄστρακο, καὶ τοῦ τυπώνυμου γίνεται ἡ κατανομή τῶν ὄστράκων πάνω στὴ σχέση Θε. Δ. -κτίσμα.³⁶ Με τὴν κατανομή αὐτὴ ἐξαντλεῖται ἡ πρώτη ἐρευνητικὴ προσέγγιση πού προωθεῖ τὴν κατασκευὴ τοῦ προγράμματος KM. Τὰ ἀποτελέσματα αὐτῆς τῆς κατανομῆς ἀποτελοῦν τὸ ἀντικείμενο τῆς δευτέρας ἐρευνητικῆς προσέγγισης πού προωθεῖται μέσω συστατικῶν ἀναλύσεων. Οἱ ἀναλύσεις αὐτές ἔχουν σκοπὸ τὸν ἐλεγχὸ τῆς πιθανότητας τῶν προτάσεων πού θὰ διατυπωθοῦν. Ἀποβλέπουν ἐπομένως στὴ δόμηση μοντέλων ἐλέγχου: (πινάκων κανονικῆς συχότητας, κατανομῆς χ^2).³⁷ Οἱ ἐρευνητικὲς αὐτές προσεγγίσεις με τὴ βοήθεια τῶν στατιστικῶν ἀναλύσεων εἶναι ἀπαραίτητες, γιατί μόνο με τὸν τρόπο αὐτὸ μπορούμε νὰ ἐλέγξουμε τὴν κανονικότητα τῶν κατανομῶν τῶν τυπώνυμων καὶ τὴν τελικὴ ἀποδοχὴ ἢ ἀπόρριψη τῶν ἐμπειρικῶν προτάσεων πού ἀναφέρονται στὴ σημασία τῆς σχέσης «διακοσμητικὸ θέμα-οἰκισμὸς ἢ κτίσμα» (διακοσμητικὸ θέμα: ἀτομογενῆς στοιχείο). Μιά τέτοια ἐμπειρικὴ ὑπόθεση π.χ. εἶναι ἡ ἀκόλουθη: Ἡ παρουσία μιᾶς μεγάλης ποσότητας ἀτομογενῶν στοιχείων με τὸ τυπώνυμο B2 στὴ Θε. Δ/α δείχνει ὅτι στὴ θέση αὐτὴ τοῦ οἰκισμοῦ βρισκόταν «ἀτομο» πού κατασκεύαζε τὰ ἀγγεῖα με τὸ στοιχείο αὐτό. Ἐπειδὴ ὁμως ἡ ἐμπειρικὴ αὐτὴ ὑπόθεση καὶ ὅλες ὅσες θὰ διατυπωθοῦν σχετικὰ με τὸ θέμα μας εἶναι γενικεύσεις πού δὲ θεμελιώνονται σὲ ὅλον τὸν πληθυσμὸ τοῦ ὑλικοῦ, ἀλλὰ σὲ ἓνα «δείγμα» (τὸ ἴδιο συμβαίνει ἐξάλλου με κάθε ἀρχαιολογικὸ ὑλικό), ἐκφράζουν ἐπομένως συμπεράσματα στατιστικὰ με βάση τὰ χαρακτηριστικὰ αὐτοῦ τοῦ δείγματος μόνο, εἴμαστε ὑποχρεωμένοι νὰ διερευνήσουμε τὴν ἰσχὺ τοῦ στατιστικοῦ συμπεράσματος καὶ στὸ παραμετρικὸ του ἐπίπεδο. Νὰ διερευνήσουμε τὰ ὄρια

Εἰκ. 13. Στὴν κάτοψη τοῦ οἰκισμοῦ φαίνεται ἡ συσκόρευση τοῦ τυπώνυμου B2 στὴ Θε. Δ/Α, ὅπου θὰ πρέπει νὰ τοποθετήσουμε καὶ τὴ δραστηριότητα τοῦ συγκεκριμένου «ἀτόμου».

τῶν δυνατοτήτων μας γιὰ τὴν ἐπιτυχὴ μετάβαση ἀπὸ τὸ «δείγμα» στὸν «πληθυσμὸ» (είκ. 12 καὶ 13).

6.4.4.3. Ἡ διερεύνηση αὐτὴ προωθεῖται με τὴ διατύπωση τῶν προτάσεων-ὑποθέσεων πού προβλέπει τὸ «πρόγραμμα ΔΠ». Ἀπὸ τὶς δύο αὐτές προτάσεις-ὑποθέσεις τὴν πρώτη τὴν ὀνομάζω: «Υ - Α» (ὑπόθεση ἀρνηση), τὴ δεύτερη: «Υ - Θε» (ὑπόθεση θέση).

«Υ - Α»: Τὰ συμπεράσματα δὲν εἶναι σωστά, ὀφείλονται στὴν τύχη. Ἡ μετάβαση ἀπὸ τὸ «δείγμα» στὸν πληθυσμὸ ἀνατρέπεται.

«Υ - Θε»: Τὰ συμπεράσματα εἶναι σωστά, γιατί τὰ δείγματα ἀποτελοῦν τὸν πραγματικὸ μέσο τοῦ πληθυσμοῦ. Ἡ μετάβαση ἀπὸ τὰ χαρακτηριστικὰ τῶν δειγμάτων στὸν πληθυσμὸ δὲν ἀνατρέπεται.

7. Ἐπίλογος: Στὸ σημεῖο αὐτὸ βρίσκεται ἡ ἐρευνα πού γίνεται με βάση τὸ ὑλικὸ πού βρέθηκε στὸ νεολιθικὸ Διμήνι. Σὲ ἓνα δεύτερο ἀρθρο θὰ δημοσιευθοῦν οἱ τελικὲς προτάσεις μαζί με τὴν ἀνάπτυξη τῶν μοντέλων ἐλέγχου πού ἐφαρμόστηκαν.

34. Χρήση παρόμοιων σὲ νόημα καὶ λεκτικὴ διατύπωση ὄρων κά-νει ἢ Β. Otto στὸ διβλίο τῆς *Geometrische Ornamente auf anatolischer Keramik* (σελ. 4). Βλ. σημ. 25.

35. Σε: ταινία τοῦ χεῖλους ἐξωτερικῆ, Σμ: ταινία τοῦ χεῖλους ἐσωτερικῆ, Γγ: γραμμὲς γεμίματος, Γπ: γραμμὲς πλαισίου, Γκ: γραμμὲς πού ὀρίζουν τὶς κερακίδες (βλ. στὴν παράγραφο 6.4.2.2.3).

36. Θε. Δ.: Θέση οἰκοτεχνικῆς δραστηριότητας. Γιὰ τὸν ὄρο αὐτὸ βλ. στὴ μελέτη τῆς σημ. 14.

37. Γιὰ τὴν κατανομή χ^2 καὶ γενικά γιὰ ὅλους τοὺς στατιστικούς ὄρους αὐτῆς τῆς μελέτης βλ. βασικά F. D. Herzon - M. Hooper, *Introduction to statistics for the social sciences*, N. York, 1976.

‘Ο λογοτεχνικός Πολίτης

‘Επιμέλεια τεύχους: Μαριάννα Δήτσα, Διονύσης Καψάλης

Περιεχόμενα

Μανόλης Ξεζάκης
Ποιήματα

Νάσος Βαγενάς
Τέσσερα ποιήματα

‘Αντρέας Φραγκιάς
Στό σταθμό
(κεφάλαιο από μυθιστόρημα)

Λία Μεγάλου - Σφεφριάδη
Πουτάνα Δεξιά

Γιώργης ‘Αριστηνός
τέσσαρα κείμενα
(άπό ανέκδοτα πεζογραφήματα)

●
Μπέρτολτ Μπρέχτ
Ιστορίες

●
Μιχάλης Χρυσανθόπουλος
Μεταξύ φαντασίας και μνήμης
«Τό μόνο τής ζωής του ταξιδιον»
του Γ.Μ. Βιζυηνού

●
Γκεόργκ Λούκατς
Συζήτηση για τόν εξπρεσιονισμό
δύο κείμενα
Α. «‘Ακμή και παρακμή
του εξπρεσιονισμού»
Β. «‘Αφήγηση ή περιγραφή;»

●
Ρέα Γαλανάκη
«Πεθαίνω σά χώρα»
του Δ. Δημητριάδη

●
Μαριάννα Δήτσα
«Προβλήματα λογοτεχνίας
και αισθητικής»
του Μ. Μπαχτίν

●
Παντελή Μπουκάλα
‘Ενδοτική «άφέλεια»,
έκδοτική ώφέλεια

Κριτική θέλουμε, κριτική

‘Αφοϋ κυκλοφόρησαν τέσσερις «Λογοτεχνικοί Πολίτες», μέχρι τή σημερινή μας επανεμφάνιση μεσολάβησαν μήνες σχεδόν πέντε και δύο τεύχη του περιοδικού μας χωρίς τό λογοτεχνικό παράρτημα. Πολλοί – δικαίως – σκέφτηκαν πώς ήταν μιά ιδέα πού γρήγορα βούλιαξε. Δέν θά ήταν ούτε τραγικό ούτε άσυνήθιστο. Γύρω μας έχουμε συνηθίσει στό «έφήμερον σπέρμα» κάθε είδους δραστηριοτήτων. ‘Εκδοτικά, περιοδικά, άκόμα έφημερίδες, άνοίγουν και κλείνουν σά συνοικιακές μπουτίκ, άνθρωποι μιλούν και ζέπειτα σιωπούν, κι όλα αυτά χωρίς ν’ αναρωτιούνται οί πολλοί τό γιατί και πώς. Τό γιατί έχει τήν κοινότητα άπάντησή του: όλα στόν τόπο μας είναι έφήμερα και έρασιτεχνικά. ‘Αρκετοί σήμερα θεωρούν τόν έρασιτεχνισμό βασική άρετή πού έγγυάται τήν μή έμπλοκή σέ «κυκλώματα» και «κατεστημένα», τή μή συνέργεια μέ τόν «άστικό τύπο». ‘Αλλο όμως ή χειροτεχνία τής κουλτούρας πού έν συνεχεία πλασάρεται στήν κανονική άγορά τών βιομηχανικών προϊόντων, κι άλλο μιά πολιτιστική δραστηριότητα πού ύπαγορεύεται άπό άντιλήψεις του underground ρεύματος. Καθώς έμεις, καλώς ή κακώς, δέν έχουμε επιλέξει τήν underground διάδοση τών άπόψεων μας, είναι θεμιτό ή άνησυχία μας για τόν «Λογοτεχνικό Πολίτη» νά συσχετίζεται και μέ τόν προβληματισμό για τό κατά πόσο ή προσπάθειά μας ξεπερνά τά όρια του έρασιτεχνισμού. Κατά πόσον ή περιοδική μας παρουσία έκκινεί άπό άντιλήψεις για τήν πολιτιστική ζωή πού διαφοροποιούνται σέ σχέση μέ κάποιες άλλες αντίστοιχες προσπάθειες. ‘Η διαφοροποίηση για τήν πλειοψηφία τών άναγνωστών ύπάρχει κυρίως ως πρός τήν ποιότητα τής ύλης, πού μοιραία, άκριβώς λόγω τής μεγάλης ζήτησης, κυμαίνεται άπό τεύχος σέ τεύχος. ‘Αν αυτό τό άχρωμο σχήμα δέν ισχύει για πολιτικά περιοδικά, άκόμη και για περιοδικά πολιτικής παιδείας, για τά λογοτεχνικά περιοδικά μοιάζει νά είναι ή μόνη θεμιτή έπιλογή.

Φανταστεῖτε τή δυσφορία (ἢ τήν κολακεία) τῶν μετρημένων στά δάκτυλα ἐπώνυμων καί «ἀξιόλογων» λογίων, ὅταν τοὺς πολιορκοῦν ζητώντας τους συνεργασία, μέ τήν ἴδια συχνότητα καί κατά ἀλφαθητική σειρά, περιοδικά ὅπως τό Ἄντι, Δέντρο, Διαβάζω, Ἐποπτεία, Νέα Ἐστία, Παραλλάξ, Πολιορκία, Πολίτης, Πρίσμα, Σχεδία, Τομές καί τόσα ἄλλα. Καί φυσικά οἱ περισσότεροι δίνουν σ' αὐτόν πού πρῶτος πρόλαβε καί τόν κύριον εἶδε. Ἡ δυσφορία αὐτῶν πού ζητοῦν κείμενα (ὁμολογῶ) εἶναι πίο δυσβάσταχτη. Δίνει σχεδόν τήν αἴσθηση ἀγώνα δρόμου γιά τυπωμένο χαρτί. Κι ὁμως. Τά περιοδικά δέν εἶναι καθόλου ὅλα ἴδια καί ὅμοια, ὅσο κι ἂν οἱ ἀντιστάσεις μας ἔχουν κατεβεῖ στό βαθμό μηδέν τῆς ἀδράνειας. Οἱ λόγοι τῆς ἀνοχῆς μας εἶναι κοινωνικότεροι ἀπό τή δῆθεν ὁμοιομορφία τῶν τυπωμένων χαρτιῶν. Στίς προθέσεις ὅλων μας ὑπάρχουν πάντα κάποιες ὀροθετήσεις, ἔστω κι ἂν λέγονται ἀπλῶς γούστο. Κι ὅταν ὑλοποιούμε τίς προθέσεις μας, συχνά βλέπουμε νά ἀνατρέπονται καί νά καταργοῦνται ἀκόμα καί οἱ στοιχειωδέστερες ὑποκειμενικές λογοτεχνικές μας προτιμήσεις.

Πῶς ὁμως νομιμοποιεῖται ἡ ἀπόσταση, κάποτε καί διάσταση, αὐτῶν πού συντάσσουν ἓνα περιοδικό ἀπό τήν ἴδια τήν ὕλη πού ἀποδέχεται νά δημοσιεύσει; Τό σημεῖωμα τοῦτο μοιάζει ἄλλωστε σάν νά γράφεται ἀπό ἓναν ἀναγνώστη τοῦ περιοδικοῦ καί ὄχι ἀπό ὑπεύθυνο πού ὀργανώνει καί ἐπιλέγει τήν ὕλη, ἄρα ταυτίζεται μέχρι ἓνα ὀρισμένο σημεῖο μέ τίς ἐπιλογές του. Καί πῶς ἐπεμβαίνουν ὀρισμένοι ἄνθρωποι γιά νά διατυπώσουν κάποιες ὀριακές γραμμές – βάσεις γιά τήν ἀπόρριψη καί ἐπιλογή, γιά τίς συσπειρώσεις καί τοὺς ἀποκλεισμούς; Ὅχι φυσικά κατευθύνοντας τά λογοτεχνικά κείμενα, ὅταν μάλιστα, ὅπως στήν περίπτωση μας, δέν πρόκειται γιά περιοδικό προώθησης νέων λογοτεχνικῶν τάσεων, ἀλλά γιά περιοδικό πού κυρίως φιλοξενεῖ γνωστούς ἤδη λογοτέχνες.

Γιά νά σφίξουν πάλι οἱ ἄρμοι, γιά νά ἀναδειχθοῦν οἱ ὑπάρχουσες ἀλλά λανθάνουσες διαφοροποιήσεις, γιά νά φανοῦν οἱ «φίλοι καί οἱ ἐχθροί», χρειάζεται ν' ἀναστηθεῖ ἡ λογοτεχνική κριτική: ἡ πυκνή ἄσκηση κριτικῆς τῆς τρέχουσας λογοτεχνικῆς καί φιλολογικῆς παραγωγῆς. Βιβλία, κατά τή γνώμη τοῦ καθενός σημαντικά ἢ ἀσήμαντα, προβάλλονται, διαβάζονται καί παρουσιάζονται, γιά τά ὁποῖα ὄλοι, περιοδικά, κριτικοί, λογοτέχνες καί ἐφημερίδες ἀποφεύγουν νά μιλήσουν κριτικά. Κριτική καί κριτικοί σήμερα ἔχουν ἀποδυναμωθεῖ καί αἰσθητικά καί ἰδεολογικά, χωρίς ὁμως αὐτό ν' ἀνησυχεῖ κανέναν. Διαφοροποιήσεις, φυσικές ἐπιλογές, συσπειρώσεις καί ἀποκλεισμοί θά γονιμοποιηθοῦν μοιραῖα ἀπό τή στιγμή πού θά ξαναγονιμοποιηθεῖ ἡ ἄσκηση κριτικῆς τῆς λογοτεχνίας. Τό κενό εἶναι τόσο μεγάλο πού θά μποροῦσε κανεῖς νά ἀναφωνήσει, μέ δραματική ρητορεία ἀνάλογη μέ ἐκείνην τοῦ Ψυχάρη στά 1880: «Πεζά θέλουμε, πεζά», σήμερα, στά 1980, τή φράση: Κριτική θέλουμε, κριτική.

Μανόλης Ξεζάκης

Ποιήματα*

Άσκηση δωδεκάτη

(Λεγόμενη και μαύρα μεσάνυχτα).

Έφτασα νύχτα κι αποκοιμήθηκα
καί συνάντησα τήν άλυσίδα
πού χαϊδεύει τά πέλματα
τοῦ βαθύτερου ὕπνου,

τά πρόσωπα τῆς ἡλικίας
πού διηγούνταν πῶς ἔχασαν
μέσα στούς κλώνους
τοῦ αἰμοδόρου βάλτου –

ψάχνω τά λουλούδια τά νεκρά
πού συνοδεύσανε
τήν ἀπόφαση τῆς λογικῆς
νά μήν ἀποκεφαλίσει τήν Ὑδρα
προτοῦ χαθεῖ στό πέλαγο
κι ἐξατμιστεῖ κι ὁ ὕπνος.

(Νά κάμετε γραφική παράσταση τοῦ σκαμπιλισμένου
ἀγωνιστῆ. Νά βρεῖτε ἄν περνᾷ ἀπ' τό «ψάχνω» ἡ καμ-
πύλη).

Ἐφαρμογές

1. Μέσα στήν τάξη σου μέσα στή λύπη σου,
ἡ κόλαση ἐνεδρεῖ ἀπέξω.

* (Ἐπ' τή συλλογή *Ἀσκήσεις Μαθηματικῶν* πού θά κυκλοφο-
ρήσει σύντομα ἀπό τίς ἐκδόσεις Μπαρμπουνάκη).

2. Ἐσύ κοπέλα μου προχωρεῖς ἀμέριμνη στή βροχή
ἢ ὀμίχλη τοῦ λιμανιοῦ βάφει τά παπούτσια μου
καί ὄλοι πεινᾶμε.
3. Πολλοί ἀγωνιστές προχώρησαν
σέ μιὰ σκοτεινή παύση αἰσθημάτων
φορώντας τά ὑποδήματα τῆς μελαγχολίας.

Πρόβλημα

Τρεῖς φίλοι ἐπέστρεφον ἐκ κυνηγετικῆς ἐκδρομῆς φέροντες ἀριθμόν τινα ὀρτυκίων ἕκαστος. Καθ' ὁδόν ἐρίσαντες περί τῆς σκοπευτικῆς ἰκανότητός των προέτεινον τό ἐξῆς διαγώνισμα· θά δάλη ἕκαστος ἀπαξ διά τοῦ ὄπλου του κατά τῆς κορυφῆς παρακειμένου δένδρου. Καί ἂν μέν ἐπιτύχη θά λάβῃ παρ' ἑκάστου τῶν ἄλλων τό ἡμισυ τῶν ὀρτυκίων αὐτοῦ, ἐάν δέ ἀποτύχη θά διπλασιάσῃ τά ὀρτύκια, τά ὁποῖα, ἕκαστος τῶν ἄλλων θά ἔχη τότε. Ἐκτελεσθέντων τῶν συμπεφωνημένων ἀπέτυχον καί οἱ τρεῖς τοῦ στόχου καί ἐπανῆλθον ἔχοντες ἀνά 8 ὀρτύκια. Πόσα ὀρτύκια εἶχεν ἕκαστος;

Σημειώσεις καθηγητοῦ

Ἐπέστρεψα τό μεσημέρι ἀπ' τό σχολεῖο κατάκοπος. Ἐκοψα γκόρτσια ἀπ' τοῦ Βαγγέλη τή δεντράρα καί τάφαγα. Εἶπα δεντράρα καί θυμήθηκα ἐκεῖνο τό μαθητή τήν τελευταία ὥρα πού τοὺς ἔβαλον πρόβλημα συστήματος μέ τρεῖς ἐξιώσεις. Τό περίεργον; Σηκώθηκ' ἀπάνω ἕνα μόμολο καί λέει: «Δέν τό λύνω· ἀφοῦ τώρα ἔχουνε τά ἴδια ὀρτύκια καί πᾶνε νά τά ψήσουν εὐχαριστημένοι – τί θέλετε; Νά βροῦμε πόσα εἶχανε καί νά ξαναμαλιώσουνε, κύρ καθηγητή μου;

Παρατήρηση

Τό βιβλίο ἀπ' ὅπου ἀντέγραψα ἐπιμένει πώς ἡ (ἐνδιαφέρουσα) λύση τοῦ προβλήματος εἶναι: «Ὁ εἷς εἶχεν ἀρχικῶς δέκα καί τρία, ὁ ἕτερος ἐπτά καί ὁ τρίτος τέσσαρα σκοτωμένα ὀρτύκια.

Πρόβλημα

Θά λύσουμεν τώρα ἓνα πρόβλημα· ἔμπρός, Νικολάκη, τό 218.

Νικολάκης: «Φιλάνθρωπος εἶχε νά διανεῖμη τριακοσίας δραχμάς εἰς τινες πτωχοῦς. Ἐπειδή δέ δέν προσήλθεν εἰς πτωχός, ἕκαστος τῶν ἄλλων ἔλαβεν δέκα δραχμάς περισσότερον. Πόσοι ἦσαν οἱ προσελθόντες πτωχοί;»

Παρατηρητής

1. Ὁ φιλάνθρωπος ὀρίζεται σάν αὐτός πού ἔχει καί ἐπιθυμεῖ νά διανεῖμει;
Καί, γιατί ἐπιθυμεῖ νά διανεῖμει κάτι πού μαζεύεται δύσκολα;
2. Ὁ φτωχός πού δέν προσήλθε εἶναι ἄρρωστος;
Δύστροπος καί ἀγνώμων;
3. Ἀφοῦ ἔλειπε ἓνας καί οἱ ἄλλοι πήρανε περισσότερο στό μόν-
ρασμα, καλό εἶναι νά λείπει πάντα κάποιος;
4. Τά πνευματικά ἀγαθά διανέμονται πάλι ἀπό φιλανθρώπους;
5. Αὐτοί πού πήρανε, πήρανε μαζί καί κάποια ἐμπειρία.

– Ἄς κάνουμεν τώρα ὦδική καί τήν ἄλλη ὥρα νά φύγουμε:

«Φαντάρε μου, φαντάρε μου, πάρε με στή στρατώνα
νά σοῦ γυαλίζω τά κουμπιά καί τή χρυσή κορώνα» – ὄλοι
μαζί μέ μιά φωνή, παιδιά.

Πρόβλημα

Ἴππεύς διανύων 12,5 χιλιόμετρα καθ' ὥραν καταδιώκει πεζόν
ὄστις ἀνεχώρησεν πολλούς αἰώνας πρό αὐτοῦ καί πορπατεῖ
ἀκόμη. Μετά πόσας ὥρας ὁ ἵππεύς θά φθάσῃ τόν πεζόν καί εἰς
ποῖαν ἀπόστασιν ἀπό τοῦ σημείου τῆς ἀναχωρήσεώς του θά τόν
φονεύσῃ;

Λύση

Ὁ πεζός, ὄλον αὐτό τό μακρὺ καιρό, ἔχει λιπάνει ἓνα σωρὸ
βουνά καί φύτεψε ρουμάνια δέντρα, ἀλλά ὁ ἵππεύς οὔτε καθυ-

στερεῖ οὔτε θαυμάζει· ἔτσι, ὁ ἱππέας, θά φτάσει τόν πεζό σέ Χί ὥρες καί θά διανύσει $12,5 \cdot X$ χιλιόμετρα.

Ὁ θεματοθέτης σκόπιμα δέν μᾶς ἔδωσε τήν ταχύτητα τοῦ πεζοῦ γιατί αὐτός ξεκουράζεται, γιατί αὐτός θαυμάζει τά φυτά, τά φουσκωμένα μέσ στην ἀνοιξη ὀπωροφόρα δέντρα.

Λοιπόν, ἄς πάρουμε τόν πεζό πού βαδίζει κανονικά καί σπάνια σαλτέρνει, νά διανύει 5 χιλιόμετρα τήν ὥρα.

ἔχουμε $12,5 \cdot X = 5 \cdot (X + \text{πολλούς αἰῶνες})$. Λύνουμε τήν ἐξίσωση.

Σημείωση

Πολλοί ὑποστηρίζουν, πώς στό χρόνο πού θά διαρρεύσει, θά ἔχει σκληρύνει ὁ σβέρος τοῦ πεζοῦ καί τό μαχαίρι τοῦ ἱππέα θά σκουριάσει. Δέν εἶναι ὅμως ἔτσι.

Αὐτοί πού νομίζουν πώς ἴσως δέν δολοφονήσει τόν πεζό, δέν ξεύρουν τί λέγουν· γιατί, ὁ ἱππέας, ἔστεμμένος καί τραγισκοφόρος, συνήθως δέν γνωρίζει τό χρόνο πού βαδίζει ὁ πεζός.

Κανείς ἱππέας δέ λυπάται τό λουλουδάκι τοῦ ἀγροῦ.

Νάσος Βαγενάς

Τέσσερα ποιήματα

ΜΙΚΡΗ ΜΠΑΛΛΑΝΤΑ ΓΙΑ ΤΗ ΡΩΞΑΝΗ

Δέν ἀποτελεῖ μέρος τῆς αἰώνιας ἀλήθειας νά φορᾶς ψηλά τακούνια μενεξεδί μέ χρυσούς κρίκους στίς μύτες. Οὔτε νά προσπαθεῖς ν' ἀποσπάσεις τά πιά ὠραῖα μέλη σου ἀπό τά δόντια τοῦ χρόνου. Πράσινα φύλλα πέφτουν μέ κρότο καί σκεπάζουν τό χῶμα. Στό ἔδαφος φαίνονται περισσότερο ἀπ' ὅ,τι θά μπορούσε νά φανταστεῖ κανείς. Σκέφτομαι, ἂν ὑπάρχει ὁ θάνατος εἶναι κυρίως ἡ ἐπιθυμία του ν' ἀνατρέπει τή φυσική τάξη τῶν πραγμάτων. Δῶσ' μου τό χέρι σου. Ὁ χρόνος δέν ψεύδεται καί ἀπό τά τόσα πού ἀποφαίνεται ἴσως κάτι ν' ἀπομείνει

στό δέρμα σου σάν ἓνα ἐλάχιστο ποσοστό ἀθανασίας.

Ο ΟΡΦΕΑΣ ΣΤΟΝ ΕΠΑΝΩ ΚΟΣΜΟ

Μετέφεραν μπροστά στά παράθυρα κλαδιά. Φύ-
τεψαν τ' απαραίτητα δέντρα. "Όμως τά σπί-
τια έχουν ύπονόμους επίσης. Λεπτοί όριζόντιοι
σωλήνες σάν φλέβες μεταδιδάζουν στόν κάτω κό-
σμο τό περίσσειμα τής μέρας. 'Από τέτοια ύ-
λικά είναι καμωμένη ή ζωή. 'Από τέτοιους σω-
λήνες φτιαγμένη. "Όμως ακολουθήσε τή νοητή
τους προέκταση και – ποιός ξέρει – ίσως κάπο-
τε συναντήσεις τήν Εύρυδίκη.

Fr 91

'Αέρας. Βροχή. Κατά καιρούς χιόνι. Είμαι τό χιό-
νι πού μάς κάνει νά σκεφτόμαστε τήν άνοιξη.
'Η πράσινη εποχή. "Όμως πόσο διαρκεί; ('Ηρά-
κλειτος κλπ.). 'Αλλά τό νά επιμένεις ότι ή γή
γυρίζει κάτω από τά πόδια σου μάλλον συ-
σκοτίζει τά πράγματα. "Όπως και τό ν' άγγί-
ξεις μέ τό δάχτυλο τίς μελανές ούλές τ' ού-
ρανου. Σκάψε βαθιά στό κρανίο σου φίλε μου.
'Η ωραιότερη έκδοχή δέν είναι άναγκαστικά
και ή λιγότερο σωστή.

ΕΩΘΙΝΟ

Περιπλανήσου όσο μπορείς στό σκοτάδι ψηλαφητά
κι έπειτα – ξαφνικά – βγές στό ξέφωτο πού σε πε-
ριμένει. Είμαι τό φώς του φεγγαριου καμωμένο ά-
πό τό αίμα. Ψυχρός άέρας γεμίζει τίς άδειες
άορτές. Κάτι σάν μέταλλο σκουριασμένο. Στή
μέση τής πλατείας ένας γηραιός όδοκαθαρι-
στής περισυλλέγει σ' ένα σωρό τά κατάλοιπα
τής προτεραίας.

Ποδοβολητά. Τροχαλίες. 'Αλλαγή σκηνικου.
Στά νύχια σου καθρεφτίζεται μιά καινούρια
μέρα. 'Αλλά οι νόμοι αυτής τής χώρας παρα-
μένουν άμετάβλητοι. Στά παράθυρα άνεβοκα-
τεβαίνουν τρωκτικά. Και ό θάνατος έξωθει
πρός τίς συνήθεις έπινοήσεις.

Ἄντρεας Φραγκιάς

Στό σταθμό

(κεφάλαιο από μυθιστόρημα)

1

Τό άλλο πρωί, ὁ Γιάννης βρισκόταν ἀπό νωρίς στό σταθμό. Ἄπ' ὅταν ξεκίνησε ἔνωθε νά τόν ρουφάει ὄλο καί βαθύτερα ἡ δύναμη τοῦ ταξιδιοῦ, σά νά βρισκόταν σ' ἓνα πανίσχυρο μαγνητικό πεδίο. «Εἶναι τό πλησίασμα. Ἀνήκω πιά σ' αὐτό», εἶπε καί προχώρησε παραδομένος στόν αὐξανόμενο ρυθμό πού τοῦ ἔδινε ἡ ὄλο καί πιό κοντινή ἀναχώρηση.

Στήν ἀποδόθρα περίμενε τό ἴδιο σημαιοστόλιστο τραϊνάκι. Δέν ἦταν ὅμως ὥρα ν' ἀσχολεῖται μέ ἀστεία πράγματα. Διέσχισε διαστικός τόν κόσμο ἀφοσιωμένος στό σκοπό του. Ρώτησε διάφορους ὑπαλλήλους πῶς θά τακτοποιηθεῖ ἡ ἐξαιρετική περίπτωση του καί στάθηκε μέ δέος μπροστά στούς πίνακες μέ τά δρομολόγια. Τό σημαντικότερο εἶναι νά προσδιορίσει τή διαδρομή του, ὅλα τ' ἄλλα ἀνήκουν στίς ὑπηρεσιακές διαδικασίες.

Ἄλλοι τοῦτοι μιλοῦν ἀλλιώτικα. Ἀπαντοῦν μέ τυποποιημένες στρογγυλές φράσεις σά νά διαβάζουν τίς πληροφορίες καί τίς μεταξύ τους συνηνοήσεις ἀπό κάποιο βιβλίο. Ἀλλά καί πάλι δέ σοῦ ἀπαντᾶνε καθαρά σέ μιά ἐρώτηση ἂν δέν περιέχεται σ' αὐτά πού ἔχουν ἀποστηθίσει. Οἱ μιλιές ἀντηχοῦν σάν σέ σπῆλαιο, ὁ θόρυβος γενικεύεται κι ἀλλάζει τόνους. Θά ὀφείλεται σίγουρα στό μέγεθος τῆς αἴθουσας καί στήν ἀδιάκοπη κίνηση.

Ἐπιτέλους, ἔφτασε σέ πραγματική αἴθουσα σταθμοῦ. Δέν ἔλεγε πῶς βρισκεσαι χρόνια σέ μιά ἀποδόθρα περιμένοντας κάποιο τραῖνο; Νά την, γεμάτη κόσμο μέ τήν πολυτάραχη προετοιμασία του. Ἡ μόνη σου ἀναμονή εἶναι πιά τό σφύριγμα τῆς ἀναχώρησης. Ζήτημα λίγης ὥρας. Τά τραῖνα, ἔστω καί μέ καθυστέρηση, φεύγουν πάντοτε ἀπό τούς σταθμούς. Ἀλλιῶς παύουν νά εἶναι μεταφορικά μέσα, γίνονται ὁμοιώματα. Οἱ ἀλλαγίες καί τά σύμβολα πού μᾶς περιζώνουν καί μᾶς πνίγουν γίνονται κάποτε ἀληθινά. Πολύ ἀπλά καί καθημερινά πράματα. Οἱ ἀποδόθρες ἀδειάζουν καί γεμίζουν, τόσος κόσμος μέ βαλίτσες, δέματα, κοφίνια πρῶχνεται καί θορυβεῖ χωρίς καμιά ταραχή πῶς πλησιάζει σέ κάποιο σύμβολο ἢ πῶς ζεῖ μέσα στό ὄνειρο.

Ἐνα κύμα ταξιδιώτες τόν παρέσυρε πρὸς τό ὑπόστεγο καί μέ τήν δύναμή του θά τόν εἶχε χάσει σ' ἓνα τραῖνο ἀγνωστου προορισμοῦ ἂν δέν κατάφερε νά γλιτώσει ἀνάμεσα ἀπό τά καροτσάκια, τούς σάκκους, τά μωρά καί τά πακέτα. Ἐμεινε ἔξω ἀπό τό κύμα

2

κρατώντας σφιχτά τό εισιτήριό του. Πῶς θά φύγει χωρίς νά τό επικυρώσει; «Ὅχι δέ φοβάμαι νά ξεκινήσω», εἶπε μόνος του κι ὕστερα βρῆκε ὅτι τό κύριο γι' αὐτόν εἶναι ἡ σιγουριά καί ὄχι ἡ διασύννη.

Τό σημαιοστόλιστο τραϊνάκι φαίνεται περισσότερο ἀστεῖο καθώς περιμένει μέσα σ' αὐτή τήν ἀδιάκοπη κίνηση. Θά ἐκτελεῖ σίγουρα κάποιο μικρό τοπικό δρομολόγιο. Σ' ἓνα τέτοιο εὐχάριστο καί διασκεδαστικό τραῖνο ἔχεις ἀνέβει μέ τή φαντασία σου πολλές φορές νά ταξιδέψεις μέ τήν τελευταία στιγμή δειλιάζεις, σ' ἐπιανε δέος μόλις ἀκουγες τό σφύριγμα, ἔβρισκες πάντα πῶς δέν εἶχες τό κατάλληλο εισιτήριο, σοῦ ἔλειπε κάθε προετοιμασία. Τριγύριζες στό σταθμό, χάζευες μέ τόν κόσμο, ἀνέβαινες γιά λίγο στά βαγόνια καί κατέβαινες πρὶν σέ καταλάβουν ὅτι δέν εἶσαι κανονικός ταξιδιώτης.

Οἱ μανοῦβρες τῶν συρμῶν συνεχίζονται μέ τά σφύριγματά τους. Ἡ χρήσιμη πληροφορία πού ἀποκόμισε μέ τίς ἀλλεπάλληλες ἐρωτήσεις του ἦταν ὅτι πρέπει νά επικυρώσει τό εισιτήριό του σέ κείνη τήν τελευταία θυρίδα. Πρὶν ἀπό αὐτή τή λεπτομέρεια, ὁ Γιάννης μελέτησε τά δρομολόγια. Ἀριθμοί, τόξα, συνθηματικές ἐνδείξεις, κομμένες λέξεις, ἀγνωστα ὀνόματα, σήματα, κενά κι ἄλλα ἀκατανόητα.

Ἐνας ὑπάλληλος μέ πλήκιο ἦρθε κοντά του. Φρόντιζε νά τακτοποιήσει ἄλλους ταξιδιώτες. Ὅταν τελείωσε μ' αὐτούς, ὁ ὑπάλληλος τόν πλησίασε σάν παλιός γνώριμος καί τόν ρώτησε:

«Πάλι ἐδῶ; Δέ βγάλατε ἀκόμα εισιτήριο;»

«Εἰσιτήριο ἔχω. Ψάχνω γιά τό κατάλληλο δρομολόγιο».

«Ἐτσι ὅμως θά χάσεις τό τραῖνο».

«Γνωστές ἀνοησίες»... σκέφτηκε χωρίς νά μιλήσει.

Ὁ ὑπάλληλος ἀπομακρύνθηκε πρὶν προλάβει νά τόν ρωτήσει πού τόν ξέρει καί γιατί τοῦ μίλησε μέ τόση οικειότητα μέσα σέ χιλιάδες ἄλλους πού ζητοῦν πληροφορίες. Ὁ Γιάννης γύρισε πάλι στούς πίνακες. Εἶναι περιττό νά ἐκθέτεις στόν καθένα τό προσωπικό σου θέμα ἢ νά ἐπηρέαζεις ἀπό τίς ὑπηρεσιακές βλακειές. Πῶς νά ἐξηγήσεις σ' αὐτόν ὅτι δέν εἶναι δυνατό νά χάσεις τό τραῖνο, ἀφοῦ τοῦτο τό ταξίδι εἶναι ἀνάγκη ζωῆς, ὅτι τό μόνο πού ἀπομένει πιά εἶναι νά τοῦ ὀρίσουν τή θέση καί νά ἐπιβιβασθεῖ στό πραγματικό τραῖνο πού θά ἔρθει ἀργότερα. Σημείωσε

3

δρομολόγια και αριθμούς για να ζητήσει συγκεκριμένες διευκρινίσεις από τον υπάλληλο της θυρίδας.

Ἐβγαλε τὸ ἀνεκτίμητο εἰσιτήριό του καὶ προχώρησε.

Ὁ υπάλληλος τὸ κοίταξε πολλή ὥρα, τὸ γύρισε ἀπ' ὄλες τὶς μεριές, ἐρεύνησε καὶ τοὺς ἀριθμούς καὶ τὶς σφραγίδες καὶ τοῦ εἶπε ξερά:

«Τὸ εἰσιτήριο αὐτὸ εἶναι ἄκυρο».

«Ἀφήστε τ' ἄστεία. Κοιτάξτε καλύτερα σὰς παρακαλώ».

«Σὰς εἶπα κύριε, ἄκυρο».

Καὶ τοῦ πέταξε τὸ εἰσιτήριο σάν παλιόχαρτο μὲ μιὰ χειρονομία τελεσίδικα ἀπορριπτική.

«Μὴ μὲ καθυστερεῖτε, μὲ περιμένουν... Ἄν ἀργήσω θὰ σημαίνει καταστροφή. Δέν εἶναι δυνατόν. Κοιτάξτε καλύτερα...»

«Ξέρω τί λέω: ἄκυρο. Για νὰ δεβαιωθείτε περάστε ἀργότερα μέσα, στό γραφεῖο».

Ὁ υπάλληλος ἔγινε μονομιᾶς ἀδιάφορος σάν παγωμένο ἀγάλμα, στήμένο στό ἀνοιγμα τῆς θυρίδας. Οὔτε ἄκουγε, οὔτε ἀλλάζε ἐκφραση.

«Λυπούμαι, κύριε. Δέν παίρνω στά σοβαρά τὴν ἐπιπολαιότητα καὶ τὴν ἀνεπάρεχιά σας. Περιττὸ νὰ μιλάμε...»

Ἀπομακρύνθηκε μὲ περιφρόνηση ἀπὸ τὸν ἠλίθιο τῆς θυρίδας, πού δέν ἔμαθε ἀκόμα νὰ διακρίνει τὰ εἰσιτήρια. Ὁ υπάλληλος αὐτός, ἔτσι πού δέν ξέρει τί τοῦ γίνεται, εἶναι ἐπικίνδυνος σ' αὐτὴ τὴ θέση. Μὲ τὴ δλακεία του εἶναι ἱκανὸς νὰ ματαιώσει ταξίδια, ν' ἀνατρέψει σχέδια ζωῆς, συμφέροντα, ἐπιδιώξεις,

5

αὐτά; Πρόσεξες ἐκείνη τὴν γυναῖκα μὲ πόσο ἀγάπη τὸ μεταφέρει;

Πολλοὶ ἀρχισαν νὰ γελᾶνε μὲ τὶς μορφές καὶ βρισκουν παρομοιώσεις, ὁ κῶλος μιᾶς ἀγελάδας, τὸ ρουθούνη τοῦ δεινόσαυρου, κλαμένη κατσαρίδα, ἔμβρυο παπαγάλου. «Τὸ τραῖνο θὰ γεμίσει μ' αὐτά, θὰ μᾶς ἀφήσουν ἔξω», γκρινιάζουν καὶ οἱ πιὸ λογικοὶ ἀπαντοῦν ὅτι θὰ τὰ φορτώσουν σὲ ξεχωριστὰ βαγόνια. Σκέψου νὰ ἔχεις δίπλα σου στό ταξίδι αὐτὸ τὸ ἀόμματο ξόανο μὲ τ' ἀνοιχτὸ στόμα; Ἄστεία ταινία θὰ γυρίσουν μὲ τέτοια τέρατα. Μπορεῖ καὶ καμιά τρομαχτική.

Ὁ Γιάννης ξεχάστηκε πολλή ὥρα μὲ τὸν κόσμο καὶ τὴν παράξενη σὺνάξη τῶν ἀγαλμάτων στό ὑπόστεγο... Πάγωσε ἀπὸ ἀγωνία ὅταν ἔνωσε ὅτι ἀπομακρύνεται, ὅτι χάνει τὸν στόχο του μὲ ξένους καὶ ἀσχετους περιστασιμούς. Κάθε φασαρία ἢ ἐκτροπή ἀπὸ τὸν κανονικὸ ρυθμὸ, αὐξάνει τὶς δυσκολίες. Κι ἂν ἡ γνώμη τοῦ ἀνόητου αὐτοῦ ἀνθρώπου γιὰ τὸ εἰσιτήριό του ἔχει κάποια βάση; Κοίταξε μὲ κάποιο φόβο τοὺς προβολεῖς. Πολύ δυσάρεστα σύνεργα. Ὁ θόρυβος στὴν αἴθουσα ἔχει ἀῦξηθεῖ, οἱ ἐνδείξεις στοὺς φωτεινοὺς πίνακες ἀλλάζουν συνέχεια, οἱ νέοι ταξιδιώτες φτάνουν κατὰ κύματα.

Πλησίασε πανικόβλητος τὴν θυρίδα. Ὁ ἴδιος ἀνέκφραστος υπάλληλος, παγερός κι ἀπλησίαστος στὴν δόλια ἀπραξία του.

«Τὸ σκεφτήκατε καλά, κύριε, αὐτὸ πού μοῦ εἶπατε πρῖν; Νομίζετε ὅτι μπορεῖτε μὲ τόση ἀνεύθυνη εὐκολία νὰ ἀπορρίψετε ἓνα εἰσιτήριο, νὰ ἐμποδίζετε ἓνα ταξίδι; Ἄν σὰς περιμένε κάποιος κι ἀπὸ αὐτὸ τὸ τα-

4

ἄναιρα... Θὰ ἔπρεπε νὰ ἐπιλέγουν ἱκανότερα πρόσωπα στὶς κρίσιμες θέσεις.

Κάθισε ἡσυχος σ' ἓνα πάγκο μὲ τὰ μάτια στὸν πίνακα τῶν ἀναχωρήσεων καὶ μὲ τὴν ἀκοή τετωμένη νὰ πιάνει κάθε σφύριγμα. Παρατήρησε ὅτι πολλοὶ πού τριγυρίζουν ἐδῶ μοιάζουν σάν ἐπισκέπτες ἀπὸ ἄλλους χώρους, ἐνῶ οἱ ξηλασμένοι τῶν ταξιδιῶν περνοῦν ὑπεροπτικά γιὰ νὰ δείξουν ὅτι ἡ ἐμπειρία τῶν μετακινήσεων κυλάει φυσικά στό αἷμα τους, ὅτι εἶναι συνηθισμένοι νὰ τρῶνε τὶς ἀποστάσεις μὲ τὸ κουτάλι καὶ τοὺς ἐνδιαφέρει νὰ ἐκτελοῦν μὲ τὸ κατάλληλο ὕψος τὴν ταξιδιωτικὴ ἐθιμοτυπία.

Ὁ θόρυβος τῆς αἴθουσας κόπασε μονομιᾶς ὅταν πολλοὶ ἀνθρωποὶ προσπαθοῦσαν νὰ μπάσουν στό σταθμὸ κάτι μεγάλα κομμάτια πού δέν χωροῦσαν ἀπὸ τὶς ψηλές πόρτες του. Μοιάζουν μὲ κομμάτια ἀπὸ ἀγάλματα, μὲ τμήματα σκηναῶν κι ἄλλα ἔχουν ἀκατανόητα σχήματα σάν μυθικά ζῶα. Τὰ ἀγάλματα θὰ εἶναι κούφια τόσο εὐκόλα πού τὰ μετακινοῦν. Ἡ δυσκολία εἶναι τὸ μέγεθός τους. Εἶδαν πὼς δέν γινόταν καὶ τὰ πῆραν νὰ τὰ μπάσουν ἀπὸ ἄλλου. Ἄλλοι φέρανε μηχανές, προβολεῖς, βαγονέια, κασόνια, καὶ διάφορα σύνεργα. «Πᾶνε νὰ γυρίσουνε ταινία» συμπέραναν μερικοὶ. Σὲ λίγο τὸ ὑπόστεγο γέμισε ἀπὸ τὰ θεόρατα αὐτὰ κομμάτια. Τὰ βάλαν ἀπὸ ἄλλα ἀνοίγματα τοῦ σταθμοῦ. Τερατώδεις ἐπιβάτες πού περιμένουν ἀκίνητοι στὴ σειρά τους τὸ τραῖνο. Ἀνάμεσα διακρίνονται καὶ κανονικά μὰ ἐλαφριά ἀγάλματα σάν ξόανα πού τὰ κρατοῦν προσεχτικά μερικοὶ σάν νὰ εἶναι αὐτὴ ἡ δουλειά τους. Δέν δείχνουν ὅμως οὔτε τεχνικοὶ οὔτε ἀχθοφόροι. Θὰ ταξιδέψουν μ'

6

ξίδι κρεμόταν ἡ ζωὴ σας; Ἄν τὸ σχεδιάζατε χρόνια; Ἄν πρόκειται νὰ συναντήσετε ἓνα πολὺ ἀγαπημένο σας πρόσωπο. Ἄν μὲ μιὰ ἀπλή καθυστέρηση τὸ χάσετε γιὰ πάντα;»

«Δέν ταξιδεύω ποτέ. Δέν ξέρω ἀπὸ αὐτά, δέ μ' ἐνδιαφέρουν», εἶπε ὁ ἀνθρωπος τῆς θυρίδας. «Τακτοποιήστε τὸ θέμα σας μὲ τοὺς προϊσταμένους. Γιὰ δένα, ἀλλά καὶ γι' αὐτούς, εἶναι ἄκυρο. Ἄν αὐτοὶ σὰς ἐπιτρέψουν...»

«Αὐτοὶ εἶναι ἄλλη ὑπηρεσία;...»

«Δέν ὑπάρχουν πολλές. Ἡ ὑπηρεσία εἶναι μία καὶ μόνη... Γίνεστε κουραστικὸς μὲ τὴν ἐπιμονή σας», εἶπε καὶ τὸ πρόσωπό του ξαναβρῆκε τὴν ἀκίνησά του. Ἐκλείσε κάθε ἐπαφή.

Γύρισε στὸν πάγκο του. Σὰ νὰ εἶχε μικρύνει, νὰ ἔχασε μονομιᾶς τὸ βάρος του, ἔνωθε πὼς τὸν ἔφερε ὡς ἐδῶ κάποιος ἄνεμος, ὅπως σπρώχνει τὰ ξερά φύλλα καὶ τὴ σκόνη. Εἶναι δυνατόν ἡ Δανάη νὰ τοῦ ἔστειλε ἄκυρο εἰσιτήριο; Ὁχι, αὐτὸ ἀποκλείεται. Τὸ δικὸ της εἰσιτήριο δέν μπορεῖ ποτέ νὰ εἶναι ἄκυρο. Ἄν ὅμως ὄλα αὐτὰ σημαίνουν ματαίωση; Ὁ Γιάννης ἔσφιξε μὲ τὴν παλάμη τοὺς κροτάφους του γιὰτὶ κατάλαβε πὼς δὲ θὰ χωρέσει στό νοῦ του τέτοιο ἐνδεχόμενο. Ἦρθε δηλαδή ἡ καταστροφή, τὸ ἀκατανόητο χάος; Τοῦ ἔστειλε ἓνα ἀμφισβητούμενο εἰσιτήριο πού ἡ ἀκυρότητά του εἶναι ἀμέσως ὁρατὴ ἀπὸ τὸν πρῶτο τυχαῖο υπάλληλο;

Καθὼς ἦταν ζαρωμένος στὸν πάγκο του, εἶδε ἔξω τοὺς δυὸ νέους. Ἐκεῖνος τὴν περιμένε καὶ μόλις τὴν εἶδε ἀνοιξε τὴν ἀγκαλιά του. Τὸ κορίτσι πέταξε ἄπάνω του σάν πουλί. Ἐμειναν ἀγκαλιασμένοι σὰ νὰ

δρίσκονταν ολομόναχοι στό πολύβουο πλακόστρωτο τοῦ σταθμοῦ. Ἐμειναν μέ τά πρόσωπά τους ἑνωμένα. Τί νά λέγαν ἄραγε; Σά νά βγαίνουν ἀπό τόν χτεσινό ἐφιάλτη. Τόν διέλυσαν μόνοι τους μέ τό σίγουρο χαμόγελό τους. Καί τώρα ἐπιβεβαιώνουν εὐτυχισμένοι τό ἀγκάλιασμά τους. Θά ταξιδέψουν, καθώς φαίνεται, μαζί, θά ἔφτασε ἡ ὥρα πού ὄνειρεύονταν τόσο καιρό. Αὐτοί δέν σκιάζονται ἀπό δυσκολίες. Ὁ ἕνας δίνει τό εἰσιτήριο στόν ἄλλον καί δέν τούς χωρίζει καμιά ἀπόσταση. «Πάμε;» συνεννοήθηκαν μέ τήν ἴδια ματιά καί προχώρησαν στήν εἴσοδο.

Μπήκαν στήν αἴθουσα μαζί μέ ἄλλους διαστικούς ταξιδιώτες. Οἱ δύο ἀγαπημένοι προχώρησαν χωρίς τόν πανικό πού μεταδίδουν τά δευτερόλεπτα σ' αὐτούς τούς χώρους. Ὅλοι θέλουν νά προλάβουν, δέν μπορεῖς νά ἔχει ἐμπιστοσύνη στούς χρόνους τοῦ σταθμοῦ, δέν ξέρεις πῶς ἀνατρέπεται ἕνα πρόγραμμα, τί σημασία ἀποκτᾷ ἡ παραμικρή καθυστέρηση. Ὁ Γιάννης σηκώθηκε καί πλησίασε τό ζευγάρι τῶν ἀγαπημένων σά νά ἔθελε νά τούς προστατέψει ἀπό ἕνα μυστικό κίνδυνο πού πλανιέται γύρω τους. Νόμιζε πῶς θά τοῦ ἀναγνώριζαν τό δικαίωμα νά νοιάζεται γι' αὐτούς ὕστερα ἀπό τό χτεσινό ἀτύχημα. «Φυλαχτεῖτε... φυλαχτεῖτε...». Οἱ δύο ἀγαπημένοι πέρασαν δίπλα του, ἀφοσιωμένοι στή δική τους ἀναχώρηση. Τούς παρακολουθοῦσε μέ τή ματιά του σάν κάτι δικό του πού τό ἀγαπάει καί τό πονάει. Οἱ δύο νέοι δέν ἔχουν ἰδέα ἀπό τούς κινδύνους πού τούς πολιορκοῦν. Γιατί νά τούς τρομάξει καί νά χαλάσει τίς φωτεινές ὥρες τους;

Ὅλα λειτουργοῦν τέλεια, μέ ἀκριβεία καί μέ πλήρη

9

ὀρίου, ἕνα χέρι τόν διάλεξε μέσα ἀπό τόν κόσμο πού τό ἔκοψε τό προχώρημα.

«Ποῦ πᾶς ἐσύ;»

Ἐδειξε ὅτι ἡ ἐρώτηση ἦταν περιττή ἀφοῦ τόσοσ κόσμος προχωρεῖ χωρίς ἐμπόδιο πρὸς τό τραῖνο. Ἡ ἀπάντηση ἦταν αὐτονόητη, ἰσχύει γι' αὐτόν ὅτι καί γιά ὅλους τούς ἄλλους.

Εἶδε μπροστά του μιά ὄψη ἄγνωστη μέ πληθῆριο πού τόν πρόσταξε:

«Γύρνα πίσω. Τούς μυρίζομαι τούς λαθρεπιβάτες! Χά, χά... Δέν περνοῦν ἐδῶ, φιλαράκο, οἱ ἐξυπνάδες σου...»

Ὁ Γιάννης ἔκανε νά βγάλει τό εἰσιτήριο του, ἀλλά ὁ ἄνθρωπος πού λέει ἀπαγορεύεται οὔτε καταδέχτηκε νά τό κοιτάξει.

«Θα καθαρίσεις μέ τήν ὑπηρεσία! Γιά δές ἕνας μέ ἄκυρο εἰσιτήριο πού θέλησε νά μᾶς κοροϊδέψει!... Ἄχουρα τῶμε ἐμεῖς δωχάμω;»

Ὁ Γιάννης ἀποδιώχτηκε, σά νά τόν κλωτσοῦσε μέ τά προσβλητικά του λόγια ὁ ὑπάλληλος μέ τό πληθῆριο, πού καυχίεται γιά τόν προσωπικό του θρίαμβο νά ἀνακαλύψει ἕναν τιποτένιο ἀπατεῶνα.

«Ρέ κάτι ἔξυπνοι πού θέλουν νά κοροϊδέψουν τήν ὑπηρεσία!»

Τό τραῖνο ἔφυγε. Οἱ ταξιδιώτες χαιρετοῦσαν ἀπό τά παράθυρα. Ἡ ἀποβάθρα ἄδειασε. Ἐμειναν μόνο τά περίεργα ἀγάλματα, θά ταξιδέψουν καθώς φαίνεται μέ τό ἐπόμενο. Ὁ αὐστηρός χάθηκε.

Ὁ Γιάννης πλανήθηκε σέ στενοῦς δρόμους γεμάτους κόσμο πού ψάχνει, κουβαλάει βαλίτσες καί τρέχει μέ τήν ἔξαψη τῆς ἀναχώρησης. Ὡστε τό ξέρουν

8

αἴσθησή τῆς εὐθύνης γιά τό δύσκολο καί χρήσιμο ἔργο τους. Τό τραῖνο ἐφοδιάζεται μέ καύσιμα. Οἱ εἰδικοί παρακολουθοῦν τό φόρτωμα. Πρέπει νά ἔχει ἐπαρκεῖς ποσότητες, ἡ διαδρομή εἶναι μεγάλη. Γεμίζουν κάρβουνο τό μικρό βοηθητικό βαγόνι μετά τή μηχανή. Τό κάρβουνο ἐξάγεται ἀπό τά ἔγκατα τῆς γῆς. Ὑπάρχουν βέβαια καί ἄλλες ὕλες πού καιγονται ἐκλύοντας θερμότητα, ἀλλά αὐτές οἱ μικρές γυαλιστερές πέτρες θά εἶναι τό καλύτερο.

Μιά ομάδα μοτοσυκλέτες φάνηκε στό δρόμο. Στάθηκαν γιά λίγο ἔξω ἀπό τό σταθμό. Οἱ ἀναβάτες φοροῦν κάσκες πού κρύβουν τό πρόσωπό τους... Ἐνας ἀπό αὐτούς ἔκανε σῆμα καί φύγατε μέ πολύ θόρυβο. Σέ λίγο ξαναπέρασαν σάν ἀστραπή.

Τό μεγάφωνο τοῦ σταθμοῦ ἀνάγγειλε ὅτι ἡ ἀμαξοστοιχία σέ λίγα λεπτά ἀναχωρεῖ, οἱ ἐπιβάτες νά καταλάβουν τίς θέσεις τους καί ν' ἀπομακρυνθοῦν ὅσοι δέν θά ταξιδέψουν.

Οἱ καθυστερημένοι κι ὅσοι περίμεναν ἀκόμα στήν αἴθουσα κινήθηκαν πρὸς τήν ἀποβάθρα σά νά σπρώχτηκαν ἀπό κάποιο κύμα. Μαζί τους προχώρησε κι ὁ Γιάννης, ἴσως συνεπαρμένος ἀπό τήν ἀκατανίκητη ἔλξη, ἴσως ἀπό φόβο μόλις εἶδε τίς μοτοσυκλέτες, ἴσως μέ τή σκέψη ὅτι ἂν σταθεῖ στό ὑπόστεγο θά ἔχει κάνει ἕνα σημαντικό θῆμα. Ἐκεῖ θά εἶναι εὐκολότερο νά διαπιστώσουν τή γνησιότητα τοῦ εἰσιτηρίου του. Στήν ἀνάγκη θά κοιτάξει νά μπερδευτεῖ μέ τά ἀγάλματα καί νά τρυπώσει μαζί τους στό τραῖνο.

Κι ἐκεῖ, στό πέρασμα τῆς μεγάλης ὀρθάνοιχτης τζαμινίας πόρτας, ἀκριβῶς στή νοητή γραμμή τοῦ

10

ὄλοι ὅτι ἔχει ἄκυρο εἰσιτήριο; Ἐχουν εἰδοποιηθεῖ ὅλες οἱ ὑπηρεσίες καί τόν παρακολουθοῦν; Τό ταξίδι τώρα γίνεται ἀμφίβολο, ξεμακραίνει σέ κάποιο ἀνεξερεύνητο βάθος κι ὅλα ἀνατρέπονται.

Καθώς ἔβγαине ἀπό κάποιο διάδρομο, ἔπεσε στό ζευγάρι τῶν ἀγαπημένων, καί χωρίς νά τό καταλάβει τούς εἶπε ἀμέσως σά νά τούς παρακαλοῦσε:

«Φυλαχτεῖτε... προσέχετε... Τό νοῦ σας, ὅλα εἶναι ἐπικίνδυνα».

Στάθηκαν κι ὁ νέος τοῦ ἀπάντησε πολύ εὐγενικά:

«Εὐχαριστοῦμε πολύ, κύριε, γιά τήν ὑπόδειξή σας. Τήν ἀκούμε συνέχεια. Μᾶς λένε ὅλοι φυλαχτεῖτε, ἀλλά κανένας δέ μᾶς δείχνει τόν κίνδυνο. Ἀπό τί κινδυνεύουμε;...».

«Δέν θέλω νά χαλάσω τή διάθεσή σας... Ἄλλά ἔτυχε νά βρεθῶ μπροστά στό χτεσινό περιστατικό μέ τ' αὐτοκίνητα... Ἀργότερα, ὅταν φύγατε, γίναν χειρότερα... Μή σᾶς ἐπηρεάσω... Προσέχετε ὡστόσο...»

Τούς ἄφησε. «Σᾶς εὐχαριστοῦμε πολύ κύριε», ἀκούστηκε ἡ φωνή τῆς κοπέλας. Ξαναγύρισε στή μεγάλη αἴθουσα τοῦ σταθμοῦ. «Τό εἰσιτήριό μου εἶναι γνήσιο καί δέν θά παραιτηθῶ τόσο εὐκόλα», εἶπε καί κάθισε ἤρεμα νά περιμένει.

Ἀπό τό ρεῦμα τοῦ κόσμου πού εἰσρέει ξεχώρισε ὁ Κώστας Δημητρίου ψηλόλιγνος κι ἀλαφροπερπάτητος. Ἐδειξε ὅτι εἶχε φτάσει κι αὐτός στή δική του ἀποβάθρα ἔτοιμος γιά τό ταξίδι. Ἀναγνώρισε τόν Γιάννη καί τόν χαιρέτησε σά ν' ἀναζητοῦσε ἕνα δικό του πρόσωπο.

«Ἐλπίζω νά ξεκινήσουμε σήμερα», εἶπε.

11

«Ὅπωςδήποτε», ἀπάντησε ὁ Γιάννης. «Δέν ἀπομένει πιά τίποτ' ἄλλο».

«Ἐβγαλες εἰσιτήριο;» ρώτησε ὁ Δημητρίου.

«Ἐχω... Ἐνας ἠλίθιος ὅμως ἀμφισβήτησε τήν ἐγκυρότητά του. Ἄστεια πράγματα... Προσδιόρισα εὐτυχῶς τή διαδρομή... Κι αὐτό ἦταν τό δυσκολότερο...»

Ὁ Δημητρίου σά νά μήν ἄκουσε αὐτές τίς ἐπεξηγήσεις. Ἐδωσε στό Γιάννη τήν ἐφημερίδα πού κρατοῦσε μέ μιά χειρονομία πού σήμαινε «τό διάβασες;»

«Μήπως καταργήθηκαν τά δρομολόγια;»

Ὁ Δημητρίου ἐπέμεινε νά κοιτάξει τήν εἰδηση πού τοῦ ἔδειχνε. «Πτώμα ἀγνώστου στήν παραλιακή λεωφόρο». Καί ὑπότιτλος: «Πιθανότερη ἐκδοχή τό τροχαιο ἀτύχημα». Στή φωτογραφία ἕνας ἄνθρωπος πεσμένος προοῦντα. Ὁ μελαχρινός νέος μέ τό κλειστό πούλοδο! Ὁ χτυπημένος βρίσκεται σέ μιά παραλία μέ λίγα θράξια καί μακριά διακρίνονται μερικές βαρκοῦλες μέ πανί στό γαλήνιο πέλαγος. Στή διπλανή φωτογραφία τό ἴδιο πτώμα κι ἀπό πάνω του ὄρθια πέντ-ἕξι ἄτομα. Ἡ λέξιάντα: «Οἱ ἀρμόδιες ἀρχές ἔσπευσαν ἀμέσως στόν τόπο πού βρέθηκε τό πτώμα τοῦ ἀγνώστου γιά νά ἐξετάσουν τίς συνθήκες τοῦ δυστυχήματος».

Ἡ σύντομη εἰδηση, ὅπως τή διάβασε μέ γρήγορη ματιά, ἔλεγε ὅτι τό θύμα χτυπήθηκε ἀπό ἀγνωστο αὐτοκίνητο πού ἔτρεχε προφανῶς μέ μεγάλη ταχύτητα καί πέταξε τόν ἀγνωστο νέο ἀρκετά μέτρα ἔξω ἀπό τό δρόμο.

«Τό κινηματογραφικό ἔργο πού γυρίζανε χτές...» εἶπε ὁ Κώστας Δημητρίου.

13

ἔχουν τόν τρόπο νά καταργήσουν τόν φωτογράφο. Δείχνουν ὅτι τούς ενδιαφέρει τό ἀποτέλεσμα, ὁ φόνος καί μαζί μ' αὐτόν ἡ πρόκληση μέ τό ψέμα».

«Κι ἐσύ θά δεχτεῖς αὐτή τή συννεοχή; Παρακολούθησες ὅλη τή διαδικασία, μού τήν ἔδειξες κι ἐμένα. Ἡ σιωπή μας δέν εἶναι μιά ἔμμεση συννεοχή;»

Ὁ Δημητρίου σκέπασε τό πρόσωπο μέ τά χέρια του κι ἔμεινε ἔτσι ἀρκετές στιγμές. Ὑστερα τράβηξε τά χέρια του ἤρεμα καί εἶπε.

«Τί μπορούσα νά κάνω; Ἦταν δυνατό νά τόν σώσω;»

Ἐνα τραϊνάκι μέ χίλια στολίδια στάθηκε πάλι στήν ἀποβάθρα. Δέν ξέρεις ἂν εἶναι τό ἴδιο ἢ ἄλλο, τί σημασία ἔχει;

«Δέ νομίζω νά μᾶς βάλουν σέ τοῦτο τό γελοῖο ὄχημα. Ἴσως ἔρθει ἀργότερα τό κανονικό... Δέν γίνεται μ' αὐτό ἕνα τόσο σοβαρό ταξίδι...»

«Θά πάρω ὅποιο τύχει», εἶπε ὁ Δημητρίου. «Δέν μοιάζουν οἱ ἀποβάθρες μας. Ἡ δική μου εἶναι ἀλλιῶτικη. Δέν ἔχω καμιά πρόσκληση, καμιά ὑπόσχεση. Ἐμένα μέ διώξανε τά παιδιά μου, ἡ γυναίκα μου, οἱ φίλοι μου, ὅλοι μου φωνάζουν φύγε».

«Καί φεύγεις;»

«Τί ἄλλο νά κάνω; Πῶς νά μείνω; Ἡ ἀποβάθρα ἡ δική μου...»

Ὁ Δημητρίου σωριάστηκε στόν πάγκο μέ τό κεφάλι κάτω. Ὁ Γιάννης ἔμεινε χαμένος. Τριγύρω του ὅλα ἔχουν γίνει σύμβολα. Καί τό ταξίδι, τό εἰσιτήριο, ἡ ἀποβάθρα, ἡ φωτογραφία, τό ἔγκλημα, ὁ ὑπάλληλος πού σοῦ ἀπαγορεύει, οἱ μοτοσυκλέτες, ἡ θυρίδα, τό τραῖνο, ἀκόμα καί τό σφύριγμά του. Νά, καί τοῦ-

12

«Μιά ἀπάτη!» ἔκανε μέ ἀγανάκτηση ὁ Γιάννης.

«Καθόλου. Τό ἔγκλημα ἔγινε, ὅλα τ' ἄλλα δέν ἔχουν καμιά σημασία».

«Μά ἡ εἰκόνα ἦταν ζωγραφισμένη, μιά σκηνογραφία, ἡ φωτογραφία ψεύτικη...»

«Δέ μέ βασανίζει τέτοια ἀγωνία, τί εἶναι ψεύτικο καί τί ἀληθινό. Ὅλα ἦταν πραγματικά, τό περιστατικό συνέβη, ἀφοῦ ὑπῆρχε, ὅπως εἶδαμε, ὁ σκοτωμένος...»

«Καί τώρα;»

Ἡ φασαρία στήν αἴθουσα τοῦ σταθμοῦ ἔγινε ἀσυνάρτητη καί χαώδης. Ὁ κόσμος, οἱ φωνές, τά σκουνητήματα, οἱ ἀποσκευές καί τά σφυρίγματα πλήθυναν.

«Τί γίνεται τώρα;» ξαναρώτησε μέ ἀγωνία ὁ Γιάννης.

«Γιά ποιό;»

«Γιά ὅλα. Πές μου, φοβᾶσαι σήμερα ὅπως καί χτές; Γιά μένα, γιά σένα, γι' αὐτά τά δυό ἀγαπημένα παιδιά...»

«Μά δέν εἶμαι μάντης», ἀπάντησε ὁ Δημητρίου. «Χτές ἦταν ὀλοφάνερο».

«Οἱ μοτοσυκλέτες πέρασαν πάλι ἀπό δῶ...»

«Τίς εἶδα. Κάποιες μοτοσυκλέτες θά περνοῦν πάντα».

«Κι ἐμεῖς πού εἶδαμε τό ἔγκλημα, τί θά κάνουμε;

« Δηλαδή;»

«Ἀποκτήσαμε κι ἐμεῖς κάποια σχέση μ' αὐτό τό ἔγκλημα πού καλύπτεται μ' ἕνα ψέμα; Ἡ εἰκόνα τό φωνάζει, ὁ φωτογράφος...»

«Ὁ φωτογράφος δέν φαίνεται ἀλλά ὑπάρχει πάντα σέ κάθε φωτογραφία. Αὐτοί πού ἐνήργησαν χτές

14

τοί οἱ δυό ἀγκαλιασμένοι νέοι κινδυνεύουν, ἐκτός ἀπό τά ἄλλα, νά γίνουν σύμβολα. Ὁ ὠκεανός σέ πνίγει. «Σύμβολο πάει νά γίνει καί ἡ Δανάη μέ τήν πρόσκλησή της καί ἡ ἀκυρότητα τοῦ εἰσιτηρίου μου. Τί ἀπομένει λοιπόν ἀληθινό;», ἀναρωτήθηκε ὁ Γιάννης καί ὕστερα πρόσθεσε: «Ὅλα αὐτά εἶναι ἀληθινά, ὁ σκοτωμένος, ἡ ἀπαγόρευση τοῦ ταξιδιοῦ, τό τραῖνο, ἡ πρόσκληση».

«Θέλω νά ταξιδέψω γιά συγκεκριμένο λόγο, νά συναντήσω ἕνα πραγματικό καί ἀγαπητό μου πρόσωπο...» εἶπε ὁ Γιάννης.

Κι ὁ Κώστας Δημητρίου αἰσθάνθηκε τήν ἀνάγκη νά καταθέσει κι αὐτός τήν δική του περίπτωση: «Ἐγώ ἔζησα πάντα μέσα στά ὁμοιώματα, τώρα μέ διώχνουν. Ὅλα γιά μένα ἦταν ὁμοιώματα, καί οἱ φίλοι μου καί τό σπίτι καί ἡ δουλειά μου... Μοῦ ἔδειξαν ὅτι εἶμαι περιττός, πῶς δέν χρειάζομαι...»

Τό γραφεῖο πού ἐλέγχει τά εἰσιτήρια θά εἶναι σ' αὐτό τό διάδρομο. Μερικοί δείχνουν κάτι καί προχωροῦν. Ἐτσι ἔκανε κι ὁ Γιάννης. Μπήκε σέ μιά αἴθουσα καί περίμενε μαζί μέ ἄλλους τή σειρά του. Μερικοί ἔρχονται καί ζητοῦν μέ ἀγωνία, σά νά τελειώνει ἡ ἀναπνοή τους, ἕνα εἰσιτήριο κι ἄλλοι ἰκετεύουν καί ἐκλιπαροῦν καθώς ἐξηγοῦν ὅτι ἂν δέν φύγουν μ' αὐτό τό δρομολόγιο χάνεται ὀλόκληρη ἡ ζωή τους. Μέ πόση ἔνταση ἀλλά καί μέ πόση εὐκολία διηγοῦνται τίς περιπτώσεις τους γιά νά πείσουν τόν ὑπάλληλο. Πρόσεξε καί μερικούς πού κλαίνε κρυφά, ἴσως καί μέ κάποιο παράπονο. Εἶναι, λοιπόν, τόσο δύσκολο ν' ἀποκτήσεις ἕνα κοινό εἰσιτήριο;

Ἀπό τήν τζαμαρία ἔβλεπε τήν κίνηση στήν ἀποβά-

15

θρα, τόν κόσμο πού τρέχει, τούς ανέμελους και τούς άλλους πού δέ βλέπουν τίποτα γύρω τους, μόνο τό βαγόνι και τό ρολόι. Άλλοι περνούν τίσ υπόγειες διαβάσεις, αγοράζουν εφημερίδες, καραμέλες και ζαχαρωτά, ανταλλάσσουν τά τελευταία διαστικά λόγια ή τίσ τυπικές φράσεις πού φέρνει ή άνία τής σύντομης άναμονής. Τά καροτσάκια μέ τίσ άποσκευές και τά έμπορεύματα πλησιάζουν τά βαγόνια, οί σταθμάρχες τρέχουν νά ρυθμίσουν κρίσιμες λεπτομέρειες, τό ρολόι δείχνει τόν χρόνο του.

Οί μόνοι πού δέν επιτρέπεται νά τό πάρουν στ' άσπεία, αλλά και δέν θά τό ήθελαν, είναι τό προσωπικό μέ τ' άσημένα και τά χρυσά διάσημα. Τά πλήθια τους έχουν διαφορετικά χρώματα για νά διακρίνεται από μακριά ο ρόλος του καθενός στη διαδικασία των μεταφορών. Οί υπάλληλοι αυτοί εκτελούν μέ σοβαρότητα τήν άποστολή τους, οί κινήσεις τους είναι μετρημένες και άψογες, σά νά είναι όλοι τους κουρντισμένοι. Δείχνουν ότι συναισθάνονται τίσ βαρύτατες ευθύνες για τό σοβαρό έργο πού τους έχει άνατεθει. Ίσως όμως νά γίνεται και αυτό σκόπιμα, γιατί μέ όσο μεγαλύτερη ακρίβεια και κάπως φτιαχτή υπερβολή εκτελούνται αυτά τά τυπικά καθήκοντα, τόσο περισσότερο πετυχαίνει τό παιχνίδι μέ τό τραϊνάκι. Όσοι έχουν άνέδει και όσοι περιμένουν θρίσκονται στην άπόλυτη έξουσία αυτών εδώ πού μέ τίσ επιδεικτικές και τίσ κρυφές, τίσ γεμάτες νόημα κινήσεις τους νομίζουν ότι κάτι κάνουν. Άκόμα κι όταν δέν υπάρχει συμφός στό σταθμό αυτοί κανονίζουν τότε θά φτάσουν και θά φύγουν όλοι οί έπόμενοι.

17

μου και μου τό τρύπησε ο έλεγκτής. Έτσι τρύπησε και τό χέρι μου μέ κείνο τό μηχάνημα...»

Και άνοιξε τό χέρι του για νά δουν τίσ τρύπες.

«Νά, από τότε έχω αυτό τό σημάδι... Δέν είναι τραύμα, κάτι άς πούμε σάν ταυτότητα... Γι' αυτό, ό,τι πιάνω διαρρέει και χάνεται.»

«Αυτά δέν μάς ενδιαφέρουν. Μπορεί νά τρυπήσατε τό χέρι σας μέ κανένα καρφί...»

«Έγώ δέ θέλω νά σας πείσω, έσεις μέ ρωτήσατε. Δέν μ' ενδιαφέρει τί νομίζετε... Τώρα θέλω ένα πραγματικό ταξίδι. Νά σας πληρώσω μία άπλή μετάδωση και νά μου κρατήσετε θέση. Όλα τά άλλα είναι περιττά.»

Ένας άλλος ενδιαφέρθηκε άπαιτητικά για ειδικότερα θέματα:

«Δέ μάς όνομάσατε σέ ποιές χώρες, από αυτές πού δέν υπάρχουν στό χάρτη, έχετε πάει.»

«Μάλιστα, έχω πάει σέ πολλές. Δέ μ' ενδιαφέρουν τά έξωτικά και τά τουριστικά. Έχω ζήσει και σέ άταξικές κοινωνίες και σέ πολιτείες ιδανικές και σέ άλλες πού οί κάτοικοι δέν συναλλάσσονται μέ χρήματα. Στά ρούχα τους δέν ράβουν τσέπες, δέν έχουν νά βάλλουν νομίσματα ή κλειδιά. Ούτε ντουλάπια, χρηματοκιβώτια, ιδιοκτησίες, συμβόλαια και άλλες ήλίθιες προλήψεις... Στίς μετακινήσεις αυτές έχω αναλώσει μεγάλο μέρος τής ζωής μου κι έχω λιώσει τίσ σόλες τής ψυχής μου νά ξεπορω μπρός και πίσω... Και μή νομίζετε πώς ήμουν μόνος. Τά τραϊνά εκείνα ήταν άσφυκτικά γεμάτα. Ρωτήστε μερικούς από τούς διαβάτες νά σας πουν...»

Οί υπάλληλοι κάγχασαν μέ πάταγο.

16

«Έμένα μ' ενδιαφέρει νά ξεκινήσουμε... Δέν προφταίνω νά δώ τίποτ' άλλο.»

«Πρόσεξέ τους, είναι κι αυτοί μία όψη του παιχνιδιού.»

«Έγώ δέ μετέχω σέ κανένα παιχνίδι.»

«Άσε τίσ κουταμάρες, δές τί γίνεται...»

Πέρασε στην αίθουσα μέ τά γραφεία, βέβαιος ότι θ' άναγνωρίσουν τό λάθος τους. Έκει βρήκε σοβαρούς υπαλλήλους μέ πολλά χαρτιά στό γραφείο τους. Κάποιος κλητήρας του έκανε νόημα πώς ήρθε ή σειρά του. Ένας μέ τυπική όψη γραφέα άρχισε νά τόν ρωτάει πολλά άπαραίτητα για τήν ύπηρεσία, καθώς έπτε, στοιχεία. Πότε και πού έχει ταξιδέψει, για ποιούς λόγους και τί άποκόμισε από τά ταξίδια του. Ρώτησε ποιά σημασία μπορούν νά έχουν όλα αυτά για τό όρισμένο ταξίδι πού θέλει τώρα και του άπάντησαν: «Καμιά. Είναι τυπικές έρωτήσεις στατιστικού ενδιαφέροντος». Όσο όμως προχωρούσαν σέ πληροφορίες, ή στατιστική γινόταν πραγματική άνάκριση. Πείστηκαν ότι τούτος εδώ δέν είναι ένας κοινός πελάτης και προχώρησαν σέ βαθύτερη έρευνα.

Κι ο πελάτης αυτός τους έπτε:

«Ταξιδεύω από μικρό παιδί. Έχω πάει σέ χίλιες δυό χώρες. Και σ' αυτές πού σημειώνουν οί χάρτες αλλά και σέ άλλες πολλές. Έχω συνομιλήσει μέ πολλούς ανθρώπους...»

«Σέ ποιές άλλες δηλαδή;» άπόρησαν άνήσυχοι.

Ένας άλλος τόν ρώτησε:

«Έχετε άποδείξεις, τά εισιτήρια ή κάτι άλλο;»

«Τό εισιτήριο τό κρατούσα σφιχτά στην παλάμη

18

«Τά πιστεύετε και τώρα αυτά πού λέτε;»

«Τά ταξίδια αυτά είναι πραγματικά. Η ύπαρξη τους δέν εξαρτάται άν εγώ τά πιστεύω ή όχι. Έσεις πού πουλάτε εισιτήρια για τίσ διάφορες χώρες δέ νομίζω νά άμφιβάλλετε άν υπάρχουν. Ούτε άν σεις νομίσσατε κάποια μέρα τούτο ή τό άλλο οί χώρες αυτές θά έπηρεαστούν άπ' αυτό. Δέν εξαρτώνται από τή δική σας γνώμη γι' αυτές ούτε από τήν άγνοιά σας.»

«Νάι, αλλά οί χώρες πού γι' αυτές έμεις πουλάμε εισιτήρια βρίσκονται στό χάρτη. Κι άν ακόμα χαθούν, αυτό θά γίνει γνωστό σέ όλους...»

«Και θά τυπώσετε καινούριους χάρτες.»

Κάποιος από τό γραφείο τόν πλησίασε κάπως άπότομα.

«Πού βρίσκονται αυτές οί χώρες;»

«Μή μου ρίχνετε τό φώς στά μάτια άν θέλετε νά σας άπαντήσω.»

«Λέγε πού βρίσκονται.»

«Έγώ δέν είμαι ταξιδιωτικό γραφείο νά σας όδηγήσω, ούτε νά σας δώσω εισιτήριο. Δέν αναλαμβάνω καμιά τουριστική ξενάγηση. Έσεις μπορείτε νά μου πείτε πού θά βρω τό πρόσωπο πού άναζητώ; Λογαριάσατε τίσ χώρες πού δέν αναγράφονται ακόμα στους χάρτες σας. Οί καινούριες πού θά γεννηθούν. Νομίζετε λοιπόν ότι ο κόσμος σας είναι άναλλοίωτος; Ύστερα από μερικά χρόνια, ίσως τούς χάρτες σας θά τούς δάζουν σέ κορνίζες όπως κάνουν σήμερα μέ τίσ γραβούρες των άρχαίων γεωγράφων...»

«Τώρα όμως ισχύουν μόνο αυτοί εδώ οί χάρτες.»

Ο Γιάννης έδειξε πώς δέν τόν ίκανοποίησε ή άπάντηση.

19

Κάποιος από τό βάθος άφησε τό βαρύ γραφείο του, πλησίασε και είπε στους άλλους:

«Γιατί τόσες περιττές ερωτήσεις; Ό κύριος θέλει ένα εισιτήριο διαρκείας».

«Τί σημαίνει αυτό;»

«Νά πηγαίνετε όπου θέλετε».

«Φοβούμαι ότι θά είναι πολύ ακριβό. Τώρα θέλω μιά συγκεκριμένη διαδρομή».

«Δέν έχει σημασία. Μπορεί νά σάς χρειαστεί πάλι, είναι για μικρές και μεγάλες διαδρομές. Θα παίρνετε τό τραίνο όποτε θέλετε. Μή τρομάζετε, θά τό πληρώσετε με ευκολίες. Δέ μās ενδιαφέρουν οι άλλες διαδρομές σας».

«Δηλαδή, τί θά μου στοιχίσει;»

«Αυτό θά εξαρτηθεί από σās... θά τά κανονίσουμε όλα».

«Μήπως πρόκειται, κύριε, γι' αυτό τό άστείο τραίνο;»

«Μά δέν υπάρχει άστείο και σοβαρό τραίνο. Αυτό πηγαίνει παντού».

«Άδικα λοιπόν μιλάμε τόση ώρα; Σās είπα, διάζομαι νά συναντήσω τό ταχύτερο ένα αγαπητό μου πρόσωπο. Θέλω τό όρισμένο ταξίδι και μόνο αυτό. Δέν εξυπηρετείται μιά τόσο σοβαρή ύπόθεση με όμοιώματα και παιχνίδια...»

«Τό ύποτιμάτε και αυτό είναι τό λάθος σας».

Ό ύποψήφιος ταξιδιώτης ήταν δύσπιστος κι ό πωλητής τών εισιτηρίων νευρίασε.

«Δέν υπάρχει άλλο. Είναι τό μοναδικό, για όλα τά ταξίδια και για όλες τίς διαδρομές...»

«Όραία. Δώστε μου λοιπόν τό εισιτήριό μου».

«Δέν είναι αυτό για σās... Για τόν κύριο πού θέλει νά πάει εδώ, πολύ κοντά. Μή διάζετε... έσείς θά πάρετε τήν ειδική διαδρομή».

«Ναί, έχετε δίκιο, πότε όμως;» είπε ό Γιάννης κι άμέσως ρώτησε: «Θά ταξιδέψω μ' αυτά τά τέρατα;» κι έδειξε τίς άκατανόητες φιγούρες πού περιμένουν άραδιαστές στην άποβάθρα.

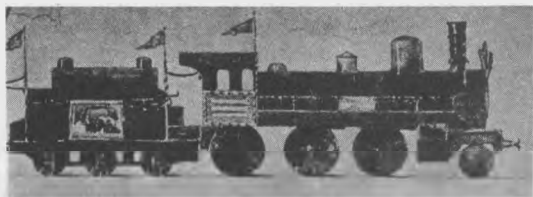
Ό έρώτησή του αυτή παρ' όλο πού έμοιαζε σάν άστείο φαίνεται ότι ενδιέφερε πολύ τόν τυπικό υπάλληλο γιατί άμέσως κάτι σημείωσε στά χαρτιά του.

«Όστε τά θεωρείτε τέρατα;»

«Τί άλλο είναι; Έσείς πώς τάχα τά βλέπετε;»

Ό υπάλληλος δέν τού απάντησε, σημείωσε πάλι κάτι και τού έδειξε ότι μπορεί νά περάσει.

Όταν τό πήρε και βεβαιώθηκε πώς κρατούσε σφιχτά ένα πραγματικό κι έλεγμένο εισιτήριο, ξεφτερούγησε πρós τήν άποβάθρα. Τό τραίνο πού στεκόταν τόση ώρα είχε φύγει. Ήσυχία, μάλλον κάποια ερημιά. Χάθηκαν κι οι φωτογράφοι και τά ζαχαρωτά, τό πολύχρωμο και πολυθόρυβο πλήθος.

ΕΝΑ ΛΕΥΚΩΜΑ ΜΕ 10 ΕΡΓΑ ΤΕΧΝΗΣ

*Δέκα χρωματιστές
λιθογραφίες του Ζωγράφου –
χαράκτη
ΤΑΚΗ ΚΑΤΣΟΥΛΙΔΗ,
μέ δέκα έρωτικά έπιγράμματα
από τήν Παλατινή
Άνθολογία. Οι λιθογραφίες
έγιναν μέ τό χέρι από τόν
ίδιο τόν Καλλιτέχνη και
τυπώθηκαν σέ 300 μόνο
άντίτυπα. Τήν εισαγωγή
έγραψε ό καθηγητής του
Πανεπιστημίου Άθηνών
Άριστ. Σκιαδάς τήν
μετάφραση έκανε ή Χρύσα
Προκοπάκη*

«ΜΕΛΙΣΣΑ» Ναυαρίνου 20 Τηλ. 3600865

Λία Μεγάλου-Σεφεριάδη

Πουτάνα δεξιά

«Ταξί φτηνό για όλο τό λαό!» διαδηλώνανε οί ταξιτζήδες στό κέντρο τής Ἀθήνας ἀπαιτώντας ἀτιμωρία τροχαίων παραβάσεων, γκάζι, πετρελαιοκίνηση, φοροαλλαγές, ατζήση κομίστρων! Εἶδε κι ἔπαθε ὡσπου νά βγει στήν Ἐθνική. Ἐπρεπε νά πάει νά ἐλέγξει μιά καταγγελία γιά κάποιον αὐθαίρετο.

Μπάζωσε τό ρέμα κι ἔχτισε ἕνα μικρό μηχανουργεῖο ὁ φουκαράς. Παράνομο εἶναι, χωρίς ἄδεια λειτουργεῖ, ἀλλ' ὄχι πῶς ρυπαίνει κιόλας σάν τήν Πεσινέ. Οἰκογενειάρχης ἄνθρωπος, πνιγμένος στίς ὑποχρεώσεις, ἔχει κι αὐτός ἕνα ἀγόρι κι ἕνα κοριτσάκι, νά τοῦ ζήσουν, νά τά χαιρεται, κι ἐξάλλου φαίνεται καί χουβαρντάς. Ἀπό κάτι μάλιστα «χούντα» πού εἶπε, κάτι «πουτάνα δεξιά, πού θά μᾶς μπάσει στήν ΕΟΚ τῶν μονοπωλίων», τόν ψόνισε πῶς εἶναι δημοκρατικός κι αὐτός. Ἄν ἐπρόκειτο γιά κανένα προνομιούχο, τότε ἀσφαλῶς δέ θά τόν ἄφηνε σέ χλωρό κλαρί, μ' αὐτός μονάχα μιά φορά τή δδομάδα πάει μέ τά φιλαράκια του στό ΠΡΟΣΩΠΟ κι ἄλλη μιά στό ΣΟΥ-ΜΟΥ καί τά σπάει.

Ὅσο γιά τόν ἴδιο, ἄν περίμενε νά ζήσει ἀπ' τό μισθό του... Πῶς ν' ἀντεπεξέλθει σέ τόσα ἐξοδα; Ἡ ζωή ἔχει σήμερα ἀπαιτήσεις. Κι ἔπειτα εἶναι μισθός αὐτός γιά ἕναν ἄνθρωπο, πού ἔφαγε τόσα χρόνια στά θρανία; Ἐνας μπετατζής δγάζει περισσότερα. «Ὅμως οἱ μπετατζήδες ἔχουν φτιάξει χιλιάδες σπίτια καί γιοφύρια, ἐνῶ ἐσύ τό μόνο πού ἔκανες ἦταν νά δίνεις κάτι ἡλίθιες ἐξετάσεις, γιά νά πάρεις ἕνα ἡλίθιο πτυχίο καί νά στρογγυλοκαθίσεις στό γραφεῖο, γιά νά γίνεις ἀκόμη πιό ἡλίθιος!» τόν ἔβρισε ὁ ἀδερφός του. Ποτέ δέν τά πηγαίνανε καλά, γιατί ἡ μάνα του ἔχει ἀδυναμία σ' αὐτόν τόν ἀναρχικό. Τῆς μοιάζει δλέπεις: ἀπότομη καί γλωσσού. Ὅλο κουσούρια βρῖσκει στήν Τζούλια. Λουσοῦ τήν ἀνεβάζει, σουσοῦ τήν κατεβάζει. Ἐπειδή ξέρει νά ντύνεται καί ξέρει νά ντύνει τά παιδιά τους. «Ἄφου δέ θγαίνετε, νά τά βάλετε στό δημόσιο» ἐπεμβαίνει κάθε τόσο. Ἀλλά ἡ Τζούλια οὔτε νά τ' ἀκούσει. Ὡστόσο σ' αὐτό ἴσως νά 'χει καί δίκιο ἡ γριά. Σάμπως εἶναι τίποτε προνομιούχοι; Ἐνα λυόμενο ἔχουν στόν Κάλαμο κι αὐτό τό διαμέρισμα πού μένουν στήν Κυψέλη. Ὅσο γιά τ' αὐτοκίνητο, δέν ἀξίζει κανείς νά τ' ἀναφέρει. Ἐνα HONDA, πού ὅταν μπαίνει κι ἡ πεθερά του κοντεύει νά κλατάρει. Ἄ ναι, καί μιά βαρκούλα μέ μιά ἐξωλεμβιούλα.

Πῆρε λοιπόν τό «δωράκι», μπῆκε στό HONDA πού εἶναι ὄλο προσόντα, καί κατευθεῖαν στό SUPER MARKET ELECTRIC – ἀπέναντι ἀκριβῶς ἀπ' τό Πολυτεχνεῖο – (Τό Πολυτεχνεῖο ζεῖ, ὁμως τό σουπερ μάρκετ ζεῖ περισσότερο, εἰρωνεύτηκε πέρσι στήν ἐπέτειο ἕνας συνάδελφος – χαμένο κορμί – οὔτε ἕνα κόκκινο γαρίφαλο δέν ἀγόρασε γιά νά τιμήσει τούς νεκρούς): διάλεξε μιά ἀπίθανη 18 Ἴντσῶν.

– Μαντέψτε τί σᾶς ἔφερα, εἶπε ξεκλειδώνοντας τήν πόρτα.

Μόλις ἀνοιξε τό κιβώτιο μέινανε γιά μιά στιγμή ὄλοι ἄφωνοι. Ἐπειτα τά παιδιά ἄρχισαν νά χοροπηδοῦν καί ν' ἀλαλάζουν «ἐγ-χρω-μη», ἡ γυναίκα του κι ἡ πεθερά του μπῆκαν κι αὐτές στό χορό: μ' ἄνθρωπινα κόκαλα μπηγμένα στά μαλλιά χιαστί μιά οἰκογένεια μὴ προνομιούχων φάγων χόρευε γύρω ἀπ' τό μαγικό κουτί.

– Ἄχ, εἶπε λαχανιασμένη ἡ πεθερά του, κουβαλήτης ὁ ἄντρας σου. Ὅχι σάν τόν ἀνεπρόκοπο τό μακαρίτη, πού μέ παράτησε μέ δύο μικρά καί πήγε στή Μακρόνησο. Μά κι ὅταν γύρισε, πού δουλειά, ψωμολυσάγαμε.

– Ἐλα τώρα μαμά, μὴν ἀρχίζεις πάλι τά ἴδια, τή σταμάτησε ἡ κόρη της. Καί γυρίζοντας πρὸς τό μέρος του

– Τήν παλιά μποροῦμε νά τήν πουλήσουμε στή μητέρα σου.

– Ἐλεγα νά τῆς τή χαρίσω.

– Γιατί; Τί ἀνάγκη ἔχει; Μήπως δέν παίρνει σύνταξη;

Τῆλεφῶνανε στόν ἠλεκτρολόγο, μ' ἀπόψε δέν προφταίνει, ἔχει πολλές τοποθετήσεις, οἱ Ὀλυμπιακοὶ δλέπετε, ὄλοι θέλουν ἐγχρωμες, θά τοὺς συστήσει ὁμως ἕνα φίλο του, πολύ καλό παιδί καί ἐμπειροτεχνίτη. Ἦρθε ἀργά καί κατασκοτωμένο τό καλό παιδί, μαθητευόμενος ἦταν ἐννοεῖται, μά μέ τά πολλά τά κατάφερε ἐπιτέλους κακῆν κακῶς καί λόγω τοῦ ἐπείγοντος τῆς περιστάσεως ἀμείφθηκε ἀναλόγως.

– Τί κερδίζουν οἱ λωποδύτες, μουρμούρισε ἡ πεθερά του.

Τά παιδιά εἶχαν πάρει κιόλας θέση μ' ἕνα σακκουλάκι πιτσίνια τό καθένα, αὐτός τό οὐσκάκι του, ἡ σύζυγος κι ἡ πεθερά τίς σεβενάπ τους στό δροσερό μπαλκόνι κι ἀπέναντι ἡ ἐγχρωμη στή διαπασῶν.

– Εὐτυχῶς, στό τσάκ προλάβαμε.

Ἀνακουφισμένοι ὄλοι ἀπολαμβάνουν τίς σημαίες, τούς ὕμνους, τά χρώματα, τά σώματα, τά σήματα.

– Τί μεγαλοπρέπεια, τί ὁμορφιά! Τούς Ρώσους δέν τοὺς φτάνει κανείς στήν ὀργάνωση, σχολίασε ἡ Τζούλια.

– Τέλεια ὀργάνωση.

– Ναι, τέλεια, συμφώνησε κι ἡ πεθερά του. Ἄχ καί νά τά ἔβλεπε ὁ μακαρίτης αὐτά τά μεγαλεῖα... Τί δύναμη! πρόσθεσε σχεδόν κολακευμένη!

– Ἡ Ὀλυμπιάδα πέτυχε κι ἄς μὴν πῆραν μέρος οἱ ἱμπεριαλιστές, θριαμβολόγησε ἀντλώντας ἀπ' τό φοιτητικό του χρονοντούλαπο τή δέουσα ἀγωνιστικότητα.

– Ποιοὶ εἶναι οἱ ἱμπεριαλιστές, μπαμπά;

– Οἱ ἱμπεριαλιστές εἶναι... πήγε νά πεί.

– Παιδιά, κοιτάξτε τό ἀρκουδάκι! φώναξε ἡ μαμά.

Γιώργης Ἀριστηνός

Τέσσερα κείμενα

(ἀπό ἀνέκδοτο πεζογράφημα)

Ψιθυριστά

Ἡ περιπέτεια μιᾶς συνείδησης πού ἀνακαλύπτει τή βαθύτερη ταυτότητά της... Καί εἶναι μιά στρωματογραφία παλίμψηστη ἀπό ἀδιάκοπες προσχώσεις πού σβήνουν στό χρονικό *infinitum*... Μπορεῖ νά διώσει ἡ συνείδηση τόν ἑαυτό της; Σάν μιά καταθύβιση, ἴσως, στά βαθύτερα ψυχικά κέντρα, ἐκεῖ ὅπου ἀναδεύεται τό πρωταρχικό συναισθηματικό ρευστό... Ἄ, ἡ Ἑλλάδα! μιά θρώμικη καί οἰσθηλατημένη γουρούνα, πού καταβροχθίζει τά παιδιά της... Ὁ τελευταῖος μόνολογος εἶναι ἡ αὐτοσυνείδηση τῆς γλώσσας, ἡ θέωσή της. Ἡ δόξα καί πρωταρχή τοῦ λόγου, ἡ ἐσχατολογία του... ὁ λόγος σ' ἓνα ναρκισσιστικό ὄργανο, ἀκατάπαυστος καί ἐργώδης, ἀγγώδης καί πνιγερός, διαλυτικός καί ἀνασυνκροτούμενος... Ὁ λόγοςπρακτορεύει τή ζωή μας... ὁ λόγος, ἡ ἀγχόνη τῆς ἱστορίας... ὁ λόγος, ἡ συνείδηση πού ὀμφαλοσκοπεῖ... Ὁ Λόγος τοῦ λόγου, εἶναι ὁ λόγος τοῦ ἀδιεξόδου του... Ὁ λόγος, ἡ δόξα τῆς φυλῆς, ἡ παλιγγενεσία τοῦ ἔθνους, ἡ αὐτοκρατορία τῆς σιωπῆς.

Ψιθυριστά! θά μᾶς ἀκούσουν λύκαινες πού δέν βύζαξαν παιδιά. Εἶδες τό αἶμα πού ψιγαλίζει ἀπό ψηλά; Αἶμα σκύλου πού τοῦ χάραξαν τό πόδι, λάμπει καί ποτίζει παντοῦ, καί τό μυρίζει ἀπό κοντά, ἀπορημένος τό κοιτᾶ καί τρέμουν τ' ἄστρα.

Looking in utter darkness

Καί τήν ἐπούλησαν... πέντε γρόσια μόνο. Στέρφα ψυχή. Ἀπεκδυμένη τό ἔλεος... Μπουραντάδες τήν παζάρεψαν... ψήγματα μίσους παρακαταθήκη. Ντυμένη σέ τοῖτι παμπάλαιο. Γυμνή ὡς τόν μέσα κόρφο. Φλύαρο σῶμα. Κι ὁ γύψος ράγισε ραγίζοντας τό πᾶν. Κι ἐγώ δέν ἔστερξα ἀποφλοιώνοντας τό μῦθο πού μνηκτῆρισε ἀνάληγτα. Μουκανίζοντας τά ζᾶ σέ ἀχερώνα ἔρμο. Καί μ' ἔντυσαν παλιάσο καί τά κουδούνια κρέμασαν στό λιπόσαρκο κορμί... Σύροντας σέ καρόδρους καί ἀλληλοῦια ὁ ἐρχόμενος φτύνοντας αἶμα... Κι' ἄστραψε μπάτσος ἠχηρός στήν παρεῖα, κλυδωνισμένος σκόνταψα... Ἀνέραστο μέ λόμεψαν. Οὔτε τήν ἦβη τίμησαν... μολεῦοντας τό σπέρμα... Ὁ... Ἀκριβῶς, ὁ Schlegel ἐπιχειρεῖ νά περιγράψει τήν οὐσιαστική κριτική:

α) Ἀπαιτεῖται ἓνα εἶδος γεωγραφία τοῦ καλλιτεχνικοῦ κόσμου. β) Μιά πνευματική καί αἰσθητική ἀρχι-

τεκτονική τοῦ ἔργου, τῆς φύσης, τοῦ τόνου του. Καί τέλος γ) ἡ ψυχολογική του γένεση, ὅπως καί τά κίνητρα τῆς ἀνθρώπινης φύσης.

Ρομαντισμός τῆς φθίνουσας αὐτοκρατορίας. Λαϊκισμός σέ ὥρες πτώσης, ὅπου ἡ συγκόλληση, ἔστω καί τεχνητή, τοῦ κατατμημένου ὄλου μετρᾶ ἀπεριόριστα. Ὁ Ἀριστοκράτης πού σαρκώθηκε προβιά μεταμφιέζοντας τήν ἔνδεια. Ὁ Λαός, ὄχι ἀπτός καί ψευριασμένος, ἀλλά ἰδέα ἐξατμισμένη... Τό 1804 - 1854 - 1909 - ψηλαφώντας τίς ρίζες μας πού χάνονται στόν χρόνο. Τό ἄγχος τῆς ἐνότητας... Τό ἀνώνυμο ἄσμα γαλουχημένο ἀπό νεράιδες. Ὁ παμπάλαιος μῦθος πού ἐρμηνεύει τό παρόν. Ἄι-Ἄι Κατερίνα, πυρπολημένη ἀκούσια, τανύζοντας τό βλέμμα σέ οὐράνια τόξα. Σῶμ' ἀλαβάστρινο καί φρύδια τοξωτά... πού κράτησες κοντάρι καί σημαίες σέ καλπισμένους λάκους... Ἀλογάριστος λαϊμός κι ἀνυποχώρητος... Ἄι, μεταπράτες τοῦ θαύματος, μπακάληδες τοῦ χρόνου, τσανάκια πού χαμόσυρτοι λεγώσατε τό πιό λευκό σεντόνι... Κοιτάζοντας τό μέσα σκότος, γαλήνη ἀπειραχτη, ἐπί ταῖς ἰτέαις, ἐν τῷ μέσῳ αὐτῆς, ἐκρεμάσαμε τά ὄργανα ἡμῶν

Θά συνεπάρει γίδια

Τό πρόβλημα τῆς ἱστορίας εἶναι ἡ ἱστορία τοῦ προβλήματος, καί ἀντίστροφα

Καί ἔτσι ἔξικοψε. Ὁ Δημητράκης ὁ ἐμπειρικός, ὁ Γιάννης ὁ ὑψητετής, ἡ Ἀλέκα ἡ εὐπιστη, ὁ Χαρίλαος, (ἡ σάλπιγγα τῆς Ἱερικῶς), ὁ Ἀνακρέων ὁ ἀφισαδόρος, ὁ Σπύρος ὁ ρεφορμιστής, ὁ Χρῆστος ὁ ἐρμαφρόδιτος. Μιά αὐτοκρατορία ἀφέλειας, βατράχια βασιλικά τοῦ ἐλάχιστου δάλτου, ὀμφαλοσκόποι τοῦ ἀνεφικτου, παρείσακτοι τῆς ἐφηβείας. Οἱ χαλασχωρηδες. Ἐφιάλτες τῆς ποίησης, μπροστάρηδες τοῦ ἄερα, νήπιοι τοῦ πάθους, καί τῶν εἰκονογραφημένων κλασικῶν οἱ ἔστεφανωμένοι, χορός γερόντων, ψοφοδεεῖς τῶν στύσεων καί τῶν ἐρώτων οἱ γραφειοκράτες. Μακριά! μακριά νά μή κακοφορμίσεις.

Ἡ Μ.Ψ. ἔγραψε τό χρονικό τους. Ἡ γλώσσα τῆς στέρησης, κι ὁ ἀφυδατωμένος ψυχισμός πού στήριζαν τόν μῦθο μοιάζουν κουτσομπολιό καί ἀγυρτεία. Ὁ Σάκης εἶναι ἀνένδοτος: Καί οἱ μεταφορές, καί οἱ μετωνυμίες τῆς; Ὅλη ἡ παράδοση τῆς εὐκόλης χειρονο-

μίας, μπακάλικη αυτάρκεια και άκριτη σπουδή. Αυτά είναι χαρμόσυνα μυθιστορήματα, ήθογραφία του άστεως. Αρμόζει απόλυτα ο όρισμός του Emile Littre: «Μιά φίνα ιστορία, γραμμένη σε πρόζα, όπου ο συγγραφέας επιζητεί να ερεθίσει το ενδιαφέρον με την ζωγραφική των παθών, των ήθων (des moeurs) ή με την μοναδικότητα της περιπέτειας»

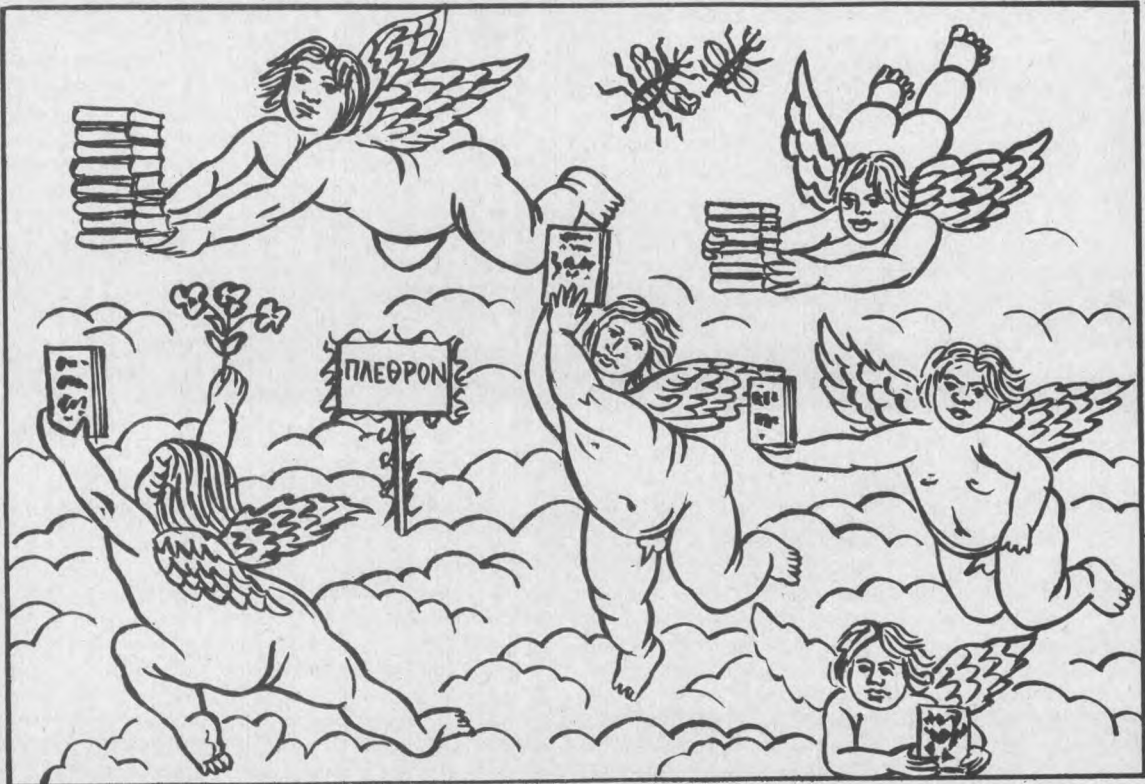
Φευ! Φλυαροκόπε λαγωέ, τί έν' το τσαμπουνίζεις;

Ἡ πορεία

Χίλιοι τόσοι μεροκαματιάρηδες πορεύονται άνδρoι και πάν. Πόδια δεμένα μ' επιδέσμοις, κι άλλοι, με μόνο τον κορμό δουλεύοντας, τά χέρια μέσα στην άμμο και με τό τύμπανο του άρχιμπροστάρη, και γύρισαν τά μάτια ανάποδα, κομμένα από την άχρα και τά μαλλιά εκόλλησαν και μόλυναν τά σουρωμένα μέ-

τωπα και έσπασαν οί καρποί από την βία χαράσσοντας βαθιές ούλές στην άμμο, και τά λιανά μεριά αποκόπηκαν και λίγνεψαν οί πλάτ' τώνοντας τον ήλιο, μέσα στο τύμπανο του 'Αρχιμπροστάρη, και πώς άλλιώς; Και κάποιοι άλλοι εξέμειναν με άνοιχτά τά σέλη, πού τούς τά κόπρισαν οί σκύλοι, και άλλοι πάλι έπροσκύνησαν τό θείο τραγί για να τούς θυσιάσει. Και λεπίδι έλαμψε πανάρχαιο δέος, θυθίζοντας σε τρυφερές κοιλιές, και τά παιδιά εκρύφτηκαν στους κόλπους των μανάδων, πού τά έσκρούντηξαν, κι έγινε κλάμα ομαδικό και δέν ξανάγινε. Και θρώμισε ή άμμος από τό πολύ τό κάτωρο, με τούς κιοτήδες ν' άλαλάζουν, ύψώνοντας τά μπαιράκια, και άφού... Και όσα κράτησαν άκόμη τή μορφή τους, άγκίστρια βύθισαν στά ούλα, ξυραφίζοντας τή μαλακιά ουσία, καμιά βλαστήμια να μήν ξεφύγει, τρομοκρατώντας τό μοιραίο και με κομμένες τίσ ραφές και τούς αχένες σκοτωμένους να βλαστημήσουν έτόλμησαν: «Φίδι ούράνιο και βδέλλα από σκατό», με τον μέγα μπαλά άνασηκωμένο πατήκωσαν τίσ κεφαλές και πότισε ή γής ρουφώντας ματωμένη γλίτσα.

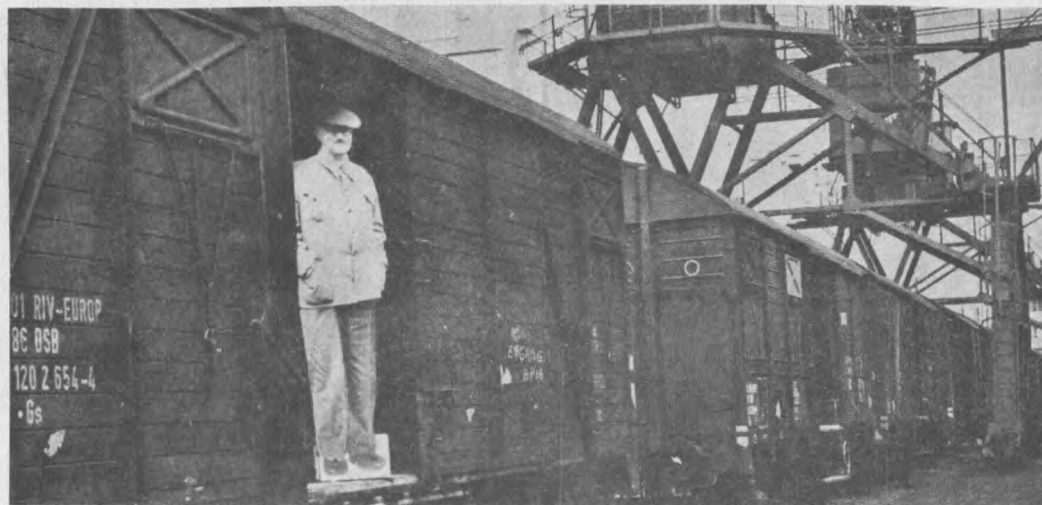

βιβλιοπωλειό πλέθρον

Τοσίτσα 1α, τηλ: 88 34 692

Μπέρτολτ Μπρέχτ

Ίστορίες

μετάφραση: Τζένη Μαστοράκη

Παραμύθι

Ζούσε κάποια φορά ένα βασιλόπουλο, πέρα στη χώρα των παραμυθιών. Ήταν όμως όνειροπαρμένο βασιλόπουλο γι' αυτό, που τό 'χανες, που τό 'βρισκες, τήν άραζε τ' ανάσκελα σ' ένα λιβάδι, δίπλα άπ' τό παλάτι, κι όνειρευόταν μέ τά μάτια στυλωμένα στό γαλάζιο ουρανό. Γιατί σ' εκείνο τό λιβάδι φύτρωναν τά πιό μεγάλα κι όμορφα λουλούδια του κόσμου.

Καί τό βασιλόπουλο όνειρευόταν άσπρα, κάτασπρα παλάτια, μέ ψηλά άστραφτερά παράθυρα κι όλόφωτους εξώστες.

Έλαχε όμως νά πεθάνει ό γερο-βασιλιάς, κι όρίσανε τό βασιλόπουλο διάδοχό του. Τώρα, ό νέος βασιλιάς έβγαινε κάθε λίγο στους εξώστες των άσπρων, κάτασπρων παλατιών μέ τά ψηλά άστραφτερά παράθυρα.

Κι όνειρευόταν ένα λιβαδάκι, όπου φυτρώναν τά πιό μεγάλα κι όμορφα λουλούδια όλου του κόσμου.

Ό θάνατος τής εύσεβοῦς

Ό αδερφή τής γιαγιάς μου ήταν πολύ θεοσεβούμενη. Είχε σύνταξη τετρακόσιες κορόνες τό χρόνο και μιά κάμαρη στό σπίτι τής αδερφής της, τής γιαγιάς μου δηλαδή. Τής έδινε όλα τά λεφτά εκείνης, για νά τής αγοράζει τ' απαραίτητα. Έτσι, δέ θά 'πιανε στό χέρι της παράδες. Τσοντάριζε και κάτι λίγα μέ τόν κόπο της, έπλεκε κάλτσες, δνόμισι δεκάρες τό ζευγάρι, και μοίραζε τά κέρδη στους φτωχούς. Δέν έβαλε ποτέ της κόσμημα, μήτε καρφίτσα· τό φόρεμά της τό 'κλεινε μέ μιά κόπιτσα στό λαιμό. Τριάντα χρόνια φόραγε τό ίδιο ρούχο. Στό δεύτερο μισό τής ζωής της έμαθε δίχως δάσκαλο λατινικά κι ελληνικά, αλλά τήν πέρασε και πάλι μονάχα μέ δυό βιβλία, τήν Άγία Γραφή και μιά Μικρή Κατήχηση. Πέθανε στα όγδόντα πέντε. Τρείς μέρες κράτησε τό ψυχοραγητό της. Μέσα στον πυρετό, φώναζε διαρκώς τό Ναπολέοντα, γιατί στα νιάτα της τόν είχε σέ μεγάλη εκτίμηση. Πάλεινε ακόμα νά προσευχηθεί, όλη τήν ώρα, μά είχε ξεχάσει τό Πατερημών και παιδευόταν. Κείνος ό θάνατος ξεπάστρεψε ό,τι απόμεινε από τήν πίστη μου στα θεία.

Ὁ φιλόανθρωπος Ἐρυθρός Σταυρός

Σάν ἄρχισε ὁ πόλεμος, εἶδαν πὼς χρειάζονταν γυναῖκες γιὰ τὸ νοσηλευτικὸ προσωπικό. Τίς ἐθελόντριες πού μαζεύτηκαν τίς πέρασαν ἀπὸ ἐξετάσεις. Τίς ρώτησαν μὴ θέλουνε πιὸ καλὰ νὰ γίνουν ἀξιωματικίνες, ἀντὶ συνηθισμένες νοσοκόμες. Ὅσες δηλώσαν γιὰ ἀξιωματικίνες τίς ἔβαλαν σ' ἓνα δωμάτιο καὶ τοὺς εἶπαν πὼς δὲν τίς χρειάζονται γιατί δὲν ἔχουν ἔλλειψη ἀπὸ ἀξιωματικούς. Ὅλες τίς ἄλλες τίς κρατήσαν. Ἀνάμεσά τους ἦταν καὶ πολλές τοῦ δρόμου, τώρα πού εἶχε κόψει ἡ πελατεία. Δέ στρῶσαν βέβαια μὲ τὴν πρώτη οἱ νοσοκόμες. Γιὰ κάμποσο καιρὸ, οἱ ἐπόπτες ἔπρεπε νὰ σηκώνονται τίς νύχτες, κάθε μία ὥρα, καὶ νὰ τοὺς κάνουν ἔφοδο, μήπως καὶ τὸ ἴστωσαν στὸν ὕπνο. Σάν τέλειωσε ὁ πόλεμος, δὲν εἶχαν πιά τί νὰ τίς κάνουν καὶ τίς πέταξαν στὸ δρόμο. Ἐδῶ δέ χρειαστήκαν ἐξετάσεις.

Ὁ ἀταίριαστος γάμος

Ὁ βασιλιάς Χριστιανὸς ὁ ἑβδομος παντρεύτηκε μιά ὑπηρέτρια. Ὅταν τὴν πήρε γιὰ περιοδεία στὴν ἐπαρχία, τὴ στραβοκοίταζαν ὡς καὶ οἱ κατώτεροι εὐγενεῖς. Ἐξῆσε, μ' ὅλα τοῦτα, δύσκολη ζωὴ. Μά ἴσως τὸ χειρότερο ἀπ' ὅλα ἦταν πού καὶ ὁ Χριστιανὸς φερνόταν σὰ χωριάτης στὸ τραπέζι καὶ ἄλλου.

Γιὰ τὴ σούπα

Στὸ χωριὸ πού τὸ λένε Μίγια, οἱ φασίστες ἔκαψαν ἓνα στά πέντε σπίτια καὶ μὲ τὰ πολυβόλα κράτησαν πέρα τοὺς χωρικούς γιὰ νὰ μὴ σβήσουν τὴ φωτιά. Ὅταν κατάφτασε τὸ πρῶτο προλεταριακὸ σύνταγμα, βγήκε ἀπὸ ἕνα ἀχούρι μιά χωριάτισσα μὲ τρία κουτσούβελα. Τὸ μόνο πού τῆς εἶχε ἀπομείνει ἦταν ἓνα μοσχάρι, καὶ τὸ ἔδωσε στοὺς παρτιζάνους. Τὴν ὥρα πού ἔφευγαν τοὺς πήρε τὸ κατόπι καὶ τοὺς σταμάτησε παράμερα, νὰ μὴν τὴ βλέπουν τὰ παιδιά. Ἀπὸ ἕνα μαντιλάκι πού ἔχε χωμένο στὸ πονκάμισό της ἔβγαλε μιά χούφτα ἀλεύρι. «Κράτησέ το», τῆς εἶπαν, «καὶ τὰ δικά σου παιδιά πεινάνε». «Πάρτε το ἐσεῖς», τοὺς λέει. «Θὰ κάνει πιὸ πηχτὴ τὴ σούπα καὶ πρέπει νὰ νικήσετε τὸν ἐχθρό».

Ὁ πρωτομάστορας

Σάν ἔχτισαν κι ἀπόχτισαν τὴν πόλη, μαζεύτηκαν καὶ περιδιάβαζαν στά σπίτια καὶ δείχναν ὁ ἓνας τοῦ ἄλλου τοῦ τά ἔργα τῶν χειρῶν τους. Ὅλη τὴ μέρα τοὺς ἀκολουθοῦσε ὁ Καλόγνωμος, σπίτι τὸ σπίτι, καὶ τοὺς παίνευε ὅλους.

Μόνο πού ἐκεῖνος δὲν μιλοῦσε γιὰ τὸ ἔργο τῶν χειρῶν του, μήτε εἶχε σπίτι νὰ τοὺς δείξει. Σάν βράδιασε, συνάχτηκαν στὴν ἀγορὰ, κι ἔβγαине ἓνας ἓνας σέ μιά ψηλὴ ἐξέδρα μὲ σανίδια, νὰ δώσει ἀναφορὰ γιὰ τὸ εἶδος καὶ τὸ μέγεθος τοῦ σπιτικοῦ του καὶ τὸν καιρὸ πού τοῦ πήρε νὰ τὸ χτίσει, ἔτσι πού νὰ φανεῖ ποιὸς εἶχε κάνει τὸ πιὸ μεγάλο σπίτι ἢ τὸ πιὸ ὁμορφο καὶ σέ τί χρόνον. Κι ἔφτασε μὲ τὸ ἀλφάβητο καὶ ἡ σειρά του καὶ φώναξαν καὶ τὸν Καλόγνωμο. Ἦρθε καὶ στάθηκε κάτω ἀπ' τὴ σκαλωσιά, κι ἔσερνε πίσω του τὴν παραστάδα μιᾶς ἐξώθυρας. Ἐδωσε ἀναφορὰ· μονάχα αὐτὴ τὴν παραστάδα ἔφτιαξε ἀπὸ τὸ σπιτικό του. Σώπασαν ὅλοι. Τότε σηκώθηκε ὁ ἀρχηγὸς τῆς σύναξης. «Εἶναι ἀπ' τ' ἀνήκουστα», εἶπε καὶ γύρω πῆγε νὰ ξεσπάσει χάχανο. Μά ὁ ἀρχηγὸς συνέχισε: «Εἶναι ἀπ' τ' ἀνήκουστα πού τώρα δὰ τὸ κουβεντιάζουμε πρώτη φορά. Αὐτὸς ἐδῶ, ἐνὸσω χτίζαμε, βρισκότανε παντοῦ, σ' ὅλη τὴν πόλη, καὶ βοηθοῦσε δεξιὰ κι ἀριστερά. Στου ἑνός τὸ σπίτι ἔβαζε καλκάνια, στοῦ ἄλλου τὰ παράθυρα, δὲν ξέρω τί στοῦ τρίτου, στοῦ παρακάτω σκάρωνε τὸ σχέδιο. Νὰ μὴ σὰς παραξενοφαίνεται λοιπὸν ἂν ἔφτιαξε μονάχα μιά παραστάδα, πού εἶναι βέβαια καλὴ καὶ ἄξια, ὅμως τοῦ λόγου του δὲν ἔχει σπίτι.

»Ἄν λογαριάσετε τί χρόνον ξόδεψε νὰ χτίσει τὰ δικά μας σπίτια, μοιάζει μὲ θαῦμα πὼς τέλειωσε κι αὐτὴ ἡ ὥραια παραστάδα. Γιὰ τοῦτο λέω νὰ τὸ δώσουμε σέ κείνον τὸ βραβεῖο τοῦ καλύτερου σπιτιοῦ».

Ὁ στρατιώτης τῆς Λά Σιοτά

Μετά τόν πρώτο παγκόσμιο πόλεμο, στή Λά Σιοτά, ἕνα μικρό λιμάνι τῆς Νότιας Γαλλίας ὅπου γινότανε γιορτή γιά τήν καθέλκυση ἑνός πλοίου, πήρε τό μάτι μας, καταμεσίς στήν κεντρική πλατεία, τό χάλκινο ἀνδριάντα ἑνός στρατιώτη τοῦ γαλλικοῦ στρατοῦ καί γύρω μαζεμένο πλήθος. Καθώς ζυγώναμε ὅμως πιά κοντά, ἀνακαλύψαμε ὅτι τό ἀγαλμα ἦταν ἄνθρωπος ζωντανός. Στεκόταν ἀσάλευτος, μέ τήν καφετιά του χλαίνη, τό σιδερένιο κράνος στό κεφάλι καί τήν ξιφολόγη ἀγκαλιά πάνω στό πέτρινο βάθρο, καί τόν ἔδερεν ὁ ζεστός ἰουνιάτικος ἥλιος. Εἶχε τό πρόσωπο καί τά χέρια δαμμένα στό χρώμα τοῦ μπρούντζου καί δέν ἔπαιζε μούσκουλο, μήτε τά βλέφαρά του.

Στά πόδια του, πάνω στό βάθρο, ἦταν ἕνα χαρτόνι μέ τό παρακάτω κείμενο:

Ὁ ἀγαλαμάνθρωπος *Homme Statue*

Ἐγώ, ὁ Κάρολος Λουδοβίκος Φρανσάρ, στρατιώτης τοῦ ...ου συντάγματος, θάφτηκα ζωντανός ἔξω ἀπ' τό Βερντέν. Ἔτσι ἀπόκτησα τήν ιδιότητα νά στέκομαι ἐντελῶς ἀκίνητος καί νά παρασταίνω τό ἀγαλμα ὅση ὥρα θέλω. Τοῦ κόσμου οἱ καθηγητές μελέτησαν τήν τέχνη μου καί τήν χαρακτήρισαν ἀνεξήγητη ἀρρώστια. Δώστε ὅ,τι ἔχετε εὐχαρίστηση σ' ἕναν ἀνεργο οἰκογενειάρχη!

Ρίξαμε ἕνα νόμισμα στό τάσι πού εἶχε δίπλα στήν ἐπιγραφή καί προχωρήσαμε κουνώντας τό κεφάλι.

Ἐδῶ λοιπόν, σκεφτήκαμε, στέκει ἀρματωμένος ὡς τά δόντια ὁ ἀκατάλυτος στρατιώτης τόσων χιλιετηρίδων, αὐτός πού βοήθησε νά γίνει ἡ ἱστορία, πού εὐκόλυνε τά κατορθώματα τοῦ Μεγαλέξαντρου, τοῦ Καίσαρα καί τοῦ Ναπολέοντα, ἐκεῖνα πού διαβάζουμε στά σχολικά ἀναγνωστικά. Αὐτός εἶναι λοιπόν. Δέν παίζει μήτε βλέφαρο. Εἶναι ὁ τοξότης τοῦ Κύρου, ὁ ἀρματηλάτης τῶν δρεπανηφόρων τοῦ Καμβύση πού ἡ ἄμμος τῆς ἐρήμου δέν κατάφερε νά τόν σκεπάσει γιά πάντα, ὁ λεγεωνάριος τοῦ Καίσαρα, ὁ λογχοφόρος καθαλάρης τοῦ Τζίνγισ Χάν, ὁ ἔλβετός τοῦ Λουδοβίκου 14ου κι ὁ γρεναδιέρος τοῦ Ναπολέοντα τοῦ πρώτου. Ἐχει τή διόλου ἀσυνήθιστη ιδιότητα νά μήν καταλαβαίνει τίποτα, ἀκόμα κι ὅταν δοκιμάζουν πάνω του ὅλα τά πιθανά σύνεργα τῆς ἐξόντωσης. Μπορεῖ (λέει) νά μείνει ἀναίσθητος σάν πέτρα, ἔστω κι ὅταν τόν ξαποστέλνουν στόν ἀφανισμό. Διάτρητος ἀπό ἀκόντια ὄλων τῶν ἐποχῶν, τῆς πέτρας, τοῦ χαλκοῦ, τοῦ σίδηρου, διαμελισμένος ἀπό τ' ἄρματα τοῦ Ἀρταξέρξη καί τοῦ στρατηγοῦ Λούντεντορφ, ποδοπατημένος ἀπό τοὺς ἐλέφαντες τοῦ Ἀννίδα καί τίς ὀρδές τοῦ Ἀττίλα, κομματιασμένος ἀπό βλήματα πυροβόλων πού βελτιώνονται στοὺς αἰῶνες, ἀλλά κι ἀπ' τίς κοτρῶνες τοῦ καταπέλτη, σκισμένος ἀπό σφαῖρες ντουφεκιῶν χοντρές ἴσαμε ἀγρό περιστεριοῦ ἢ κούτσικες σά μελισσόπουλα, στέκει ἀχάλαστος, πάντα ἀπό τήν ἀρχή, διαταγμένος σ' ὄλων τῶν λογίων τίς γλώσσες, δίχως ποτέ νά ξέρει τό γιατί καί πῶς. Δέν ἔγιναν δικά του τά ὑποστατικά πού κούρσεψε, ὅμοια καθώς ὁ χτίστης δέ θά κατοικήσει στό σπίτι πού ἔχτισε. Ἡ γῆ πού ὑπερασπίστηκε δέν τοῦ ἀνήκει. Μήτε καλά καλά τό ὄπλο κι ἡ στολή του. Στέκει ἐδωδά, πάνω του ἡ φαρμακερή βροχή τῶν βομβαρδιστικῶν καί τό τσουρουφλιστό κατράμι ἀπό τά τείχη, κάτω ἀπό τά πόδια του νάρκες καί τάφροι, ὀλόγυρα πανούκλα καί φαρμακερά ἀέρια, φαρέτρα σάρκινη γιά βέλη καί ἀκόντια, στόχος, λιωμένος ἀπ' τά τάνκς, μπροστά του ὁ ἐχθρός καί πίσω του ὁ στρατηγός!

Ἀμέτρητα τά χέρια πού τοῦ ὕφαναν τό χιτῶνιο, τοῦ σφυρηλάτησαν τό ὄπλο, τοῦ σολιάσαν τίς ἀρβύλες. Ἀμέτρητες οἱ τσέπες πού γέμισαν ἀπό κείνον! Ἀμέτρητες κραυγές πού τόν ξανάβουν νά χιμήξει, σ' ὅλες τίς γλώσσες. Κι οὐτ' ἕνας Θεός πού νά μήν τόν ἔχει εὐλογήσει! Ἐκεῖνον πού σηκώνει τήν ἀπαίσια λέπρα τῆς ὑπομονῆς, σαξακοφαγμένος ἀπό τήν ἀνιάτη ἀρρώστια τῆς ἀναισθησίας.

Τί θάψιμο κι αὐτό, σκεφτήκαμε, γιά νά σοῦ φέρνει τέτοια ἀρρώστια, αὐτή τή φοβερή καί τρομερή ἀρρώστια πού ξαπλώνεται παντοῦ!

Δέ θά ἔπρεπε ὅμως νά γιατρεύεται; ἀναρωτηθήκαμε.

Μεταξύ φαντασίας και μνήμης «Τό μόνον τῆς ζωῆς του ταξίδιον» τοῦ Γ. Μ. Βιζυηνού

τοῦ Μιχάλη Χρυσανθόπουλου

Ἐνάμεσα στά 1883 καί 1884 ἡ Ἔστία δημοσιεύει πέντε διηγήματα τοῦ Γεωργίου Μ. Βιζυηνού. Τά διηγήματα αὐτά γράφτηκαν, ὅπως συνάγεται ἀπό διάφορες πληροφορίες καί ἀπό βιογραφικά στοιχεία γιά τό Βιζυηνό,¹ ἐντός τό πολύ μιάς διετίας, ἀπό τό 1882 καί ἔπειτα. Δημοσιεύονται στήν Ἔστία² μέ τήν ἑξῆς σειρά: τό 1883 «Τό ἀμάρτημα τῆς μητρός μου» πού ἀκολουθεῖται ἀπό τό «Ποῖος ἦτον ὁ φονεὺς τοῦ ἀδελφοῦ μου» καί ἀπό τό «Μεταξύ Πειραιῶς καί Νεαπόλεως». Τό 1884 «Αἱ συνέχειαι τῆς παλαιᾶς ἱστορίας» καί, τέλος, τήν ἴδια χρονιά, «Τό μόνο τῆς ζωῆς του ταξίδιον». Διήγημα τοῦ Βιζυηνού ξαναδημοσιεύεται στήν ἐφημερίδα Ἔστία μετά ἀπό ἑντεκα χρόνια, τό 1895, τρία χρόνια μετά τόν περιορισμό του στό Δαφνί: «Ὁ Μοσκώβ - Σελήμ» εἶναι καί τό τελευταῖο του δημοσιευμένο διήγημα (ἐκτός ἀπό αὐτά τά ἔξι ὑπάρχει καί ἓνα ἀκόμη ἀδημοσίευτο, «Τό θλιβερό πανηγύρι»).

Ἔτσι μποροῦμε νά ποῦμε ὅτι «Τό μόνον τῆς ζωῆς του ταξίδιον» ἀποτελεῖ τήν τελευταία ἐν συνειδήσει δημόσια ἐμφάνιση τοῦ συγγραφέα στό χωρο τοῦ πεζοῦ λογοτεχνικοῦ λόγου.

Ἡ σειρά τῶν πέντε διηγημάτων πού δημοσιεύονται τό 1883-84, ἀποτελεῖ ἴσως τό σημαντικότερο γεγονός τῆς πεζογραφίας μας. Ἡ σημασία τοῦ πεζογράφου Βιζυηνού εἶναι ἓνα ἀπό τά λίγα μὴ ἀμφισβητήσιμα στήν λογοτεχνία μας: ἀπό τούς παλαιότερους³ (Παλαμάς, Βαλέτας, Θρύλος κ.ά.) μέχρι τούς νεότερους⁴ (Μουλλάς, Vittì) ὑπάρχει ὁμοφωνία ἂν ὄχι στό γιατί πάντως στήν τελική κρίση. Ἐδῶ θέλω νά ἐξετάσω τά πέντε αὐτά διηγήματα ὡς μέρη (συνέχεια ἐν ἐξελίξει) ἑνός ευρύτερου σχήματος, ἐπειδή δρῶσκω πῶς τά συστατικά τόσο τοῦ μύθου ὅσο καί τῆς πλοκῆς τους ἐπικαλύπτονται καί συμπληρώνονται. Καί γιά λόγους

τεχνικούς τῆς πρώτης προσέγγισης ἢ ἐμφαση καί ὁ περισσότερο χωρὸς θά δοθεῖ στό τελευταῖο διήγημα τῆς σειρᾶς, «Τό μόνον ταξίδιον τῆς ζωῆς του ταξίδιον».

Καί στά πέντε διηγήματα ἡ ἀφήγηση γίνεται στό πρώτο πρόσωπο. Ὁ ἀφηγητὴς εἶναι ἐνήλικος στά τέσσερα πρώτα καί παιδί στό τελευταῖο. Ὁ τόπος τῆς ἀφήγησης εἶναι ἡ Θράκη στά δύο πρώτα, τό ἀτμόπλοιο Rio Grande πού ταξιδεύει μεταξύ Πειραιῶς καί Νεαπόλεως στό τρίτο καί ἡ Γερμανία στό τέταρτο. Στό τελευταῖο ἡ ἀφήγηση ἐπανέρχεται στήν Θράκη. Ὡς πρὸς τούς περιγραφόμενους χαρακτήρες, στά δύο πρώτα διηγήματα, ὅπως δηλώνουν καί οἱ τίτλοι, δρισοκόμαστε στήν καρδιά τῆς οἰκογένειας τοῦ ἀφηγητῆ: ἡ μητέρα, ἡ ἀδελφή καί ὁ ἀδελφός, καθὼς καί ὁ ἴδιος ὁ ἀφηγητὴς. Ὅμως ἤδη στό δεύτερο διήγημα συντελεῖται μιά σημαντικὴ ἐξέλιξη: ὁ φονεὺς τοῦ ἀδελφοῦ τοῦ ἀφηγητῆ εἶναι ξένος, κυριολεκτικά καί μεταφορικά. Ἐνῶ δηλαδή στό «Ἀμάρτημα τῆς μητρός μου» οἱ υἱοθετημένες ἀδελφές τοῦ ἀφηγητῆ ἦταν τουλάχιστον κατ' ὄνομα ἀδελφές, στό «Ποῖος ἦτον ὁ φονεὺς τοῦ ἀδελφοῦ μου», ὁ φονεὺς Κιαμήλ εἶναι ἀφ' ἑνός Τοῦρκος καί Μωαμεθανός (καὶ ὄχι Ἕλληνας καί Χριστιανός) καί ἀφ' ἑτέρου τρελαίνεται. Τό τρίτο διήγημα δέν ἀσχολεῖται πλέον μέ τήν οἰκογένεια τοῦ ἀφηγητῆ, μιά καί ὁ ἄλλος βασικός χαρακτήρας πλὴν τοῦ ἀφηγητῆ εἶναι ἡ δεκατετράχρονη Μάσιγγα.

Στό τέταρτο διήγημα οἱ κύριοι χαρακτήρες εἶναι ὁ Ἕλληνας φίλος τοῦ ἀφηγητῆ καί ἡ νεαρή Γερμανίδα, ἐγκλειστη σέ ψυχιατρικὸ ἀσυλο. Τέλος, στό πέμπτο διήγημα, «Τό μόνον τῆς ζωῆς του ταξίδιον», ὁ ἀφηγητὴς ἐπιστρέφει στήν οἰκογένειά του καί ἡ ἀφήγηση στήν Θράκη, ὁμως μέ δύο σημαντικὲς διαφορὲς (ἢ

1. Γ. Μ. Παναγιωτόπουλου, *Γεώργιος Βιζυηνός*, Βασικὴ βιβλιοθήκη τόμος 18, Ἀθῆναι. Ἄλλη Θρύλου, *Ἕλληνες Διηγηματογράφοι: Γεώργιος Βιζυηνός, Νέα Ἔστια*, τόμ. 10, σ.σ. 958 ἐπ. Γ. Βαλέτα, *Φιλολογικά στό Βιζυηνό*, *Θρακικά*, τόμ. Η (1937) σ.σ. 211-304.

2. Ἔστια, τόμοι 15, 16 (1883), 17, 18 (1884).

3. Κ. Παλαμά, *Τό ἑλληνικὸ διήγημα: Α' Βιζυηνός*, στά *Ἄπαντα*, τόμ. 2, σ.σ. 150 ἐπ. Ἄλλη Θρύλου, ἔ.α. Γ. Βαλέτα ἔ.α.

4. Π. Μουλλά, «Τό διήγημα, αὐτοβιογραφία τοῦ Παπαδιαμάντη» στό *Α. Παπαδιαμάντης Αὐτοβιογραφούμενος*, Ἀθήνα 1974. Μ. Vittì, *Ἡ ἰδεολογικὴ λειτουργία τῆς ἐλληνικῆς ἠθογραφίας*, Ἀθήνα 1974.

ἀποστάσεις θά μπορούσαμε νά ποῦμε): πρῶτον εἶναι γιά πρώτη φορά παιδί, καμιά δεκαριά χρονῶν, πράγμα πού τοῦ ἐπιτρέπει νά συγχέει μέ μεγαλύτερη εὐκολία τά ὄρια ἐξωτερικῆς καί ἐσωτερικῆς πραγματικότητας καθώς καί τά περιπετειώδη παραμύθια μέ τίς πραγματικές περιπέτειες· δεύτερον τό οἰκογενειακό περιβάλλον τίθεται σέ ἀπόσταση μέ τό ἄλλα γενεῶν, μέ τό ὄποιο κύριος χαρακτήρας γίνεται ὁ παππούς (ὁ ἐκ μητρός).

«Τό μόνον τῆς ζωῆς του ταξίδιον», ὅπως βλέπουμε, ἀκολουθεῖ τά δύο βαρυφορτωμένα ἀπό προσωπικά συναισθήματα διηγήματα, δηλαδή «Τό ἀμάρτημα τῆς μητρός μου» καί τό «Ποίος ἦτον ὁ φονεὺς τοῦ ἀδελφοῦ μου». Τά δύο αὐτά κείμενα ἔχουν τίς ρίζες τους τόσο στήν οἰκογένεια ὅσο καί στήν πατρίδα τοῦ ἀφηγητῆ καί διηγούνται δυό ἐμπειρίες τῆς οἰκογενειακῆς ζωῆς: πρῶτα τόν θάνατο τῆς ἀδελφῆς ἐξαιτίας τῆς ἀμέλειας τῆς μητέρας καθώς καί τίς περαιτέρω ἀγῶνες προσπάθειές της νά ἐπανορθώσει τό «ἀμάρτημά» της μέ καινούριες γεννήσεις καί υἱοθεσίες. Ἰδιαιτέρη σημασία στό διήγημα δέν ἔχει τόσο ἡ σειρά τῶν δραματικῶν γεγονότων ἀλλά ἡ συνεισφορά τους στήν ὠρίμανση τοῦ ἀφηγητῆ καί ὁ τρόπος πού μέ τήν ἐξέλιξή τους συνειδητοποιεῖ τήν ἐνοχή τῆς μητέρας του, πού στήν ἀρχή μπορούσε νά τήν ἀντιληφθεῖ μόνο σάν μιά σειρά ἀπό ἀκατανόητες πράξεις. Καί δεύτερον (στό ἐπόμενο διήγημα) τό θάνατο τοῦ ἀδελφοῦ καί τίς προσπάθειες τοῦ ἀφηγητῆ νά θρεῖ τό δολοφόνο καθώς καί τή σκληρή ἀνακάλυψη ὅτι ὁ δολοφόνος δέν ἦταν ἄλλος ἀπό τόν πιστό καί τρελό Τούρκο πού ζοῦσε στό σπίτι τῆς μητέρας του κι εἶχε τήν ἀγάπη της. Καί πάλι ἡ σειρά τῶν δραματικῶν γεγονότων εἶναι λιγότερο σημαντική ἀπό τήν δομή τοῦ διηγήματος, πού συνίσταται στό νά προστίθενται δυναμικά, ἀπό διαφορετικές σκοπιές καί μέ διαφορετικές προσωπικές, στρώματα γνώσης τῶν ἐξωτερικῶν γεγονότων καί ἀντογνωσίας: ὁ ἀφηγητής μέ τήν ἐπαφή του μέ τήν ἐξωτερική πραγματικότητα (ἡ ἀναζήτηση τοῦ δολοφόνου) ἀντιλαμβάνεται τήν ἐσωτερική του ἀλήθεια (ὁ δολοφόνος στό σπίτι του).

«Τό μόνον τῆς ζωῆς του ταξίδιον» ὅμως ἀκολουθεῖ

καί τά δύο διηγήματα τῆς «ἀπόστασης», στά ὅποια τά γεγονότα λαμβάνουν χώραν μακριά ἀπό τήν πατρική γῆ καί δέν ἐμπλέκουν τήν οἰκογένεια τοῦ ἀφηγητῆ. Κι αὐτά τά διηγήματα βέβαια ἀσχολοῦνται μέ τόν χωρισμό καί τήν ἀπώλεια, ἀλλά ἡ λιγότερο ἐντονη συναισθηματική ἐμπλοκή τοῦ ἀφηγητῆ μέ τούς ἄλλους χαρακτήρες τοῦ ἐπιτρέπουν νά δημιουργήσει γιά τόν ἑαυτό του μιά θέση παρατηρητῆ μᾶλλον παρά ἐνεργοῦ συμμετόχου στήν ἐξέλιξη τῶν γεγονότων.

Ἐν συντομία λοιπόν, ἐνώ στά δύο πρῶτα διηγήματα ὁ ἀφηγητής εἶναι ταυτόχρονα καί ὁ ἐνεργῶν χαρακτήρας στό μῦθο, αὐτός πού προσπαθεῖ νά ἀνακαλύψει τήν ἀλήθεια καί νά λύσει τό μυστήριο (ὁ νετέκτιβ πού ἀφηγεῖται θά μπορούσαμε νά ποῦμε), μέ ἀποτέλεσμα νά ἀλλάξει καί νά συνειδητοποιεῖται καθώς τά ἐξωτερικά γεγονότα τοῦ ἀποκαλύπτουν τήν ἐσωτερική τους ἀλήθεια, στά ἐπόμενα δύο ὁ ἀφηγητής εἶναι κυρίως ὁ παρατηρητής, πού δέν συνεισφέρει ἐνεργητικά στήν ἀποκατάσταση τῆς ἀλήθειας ἀλλά πού παρατηρεῖ κριτικά καί σχολιάζει αὐτό πού οἱ ἄλλοι πιστεύουν γιά ἀλήθεια (ἐνώ συγχρόνως ἀφήνει νά ἐννοηθεῖ ὁ πλασματικός καί διαστρεβλωμένος χαρακτήρας τόσο τῆς δικῆς του ἀποψῆς ὅσο καί τῆς ἀποψῆς τῶν ἄλλων).

Στό πέμπτο διήγημα, μέ τό ὄποιο θ' ἀσχοληθοῦμε κατά κύριο λόγο, βλέπουμε τήν ταυτόχρονη ὕπαρξη καί τῶν δύο ἀπόψεων γιά τό ρόλο τοῦ ἀφηγητῆ καί τήν κριτική στάση γιά τόν τρόπο τῆς παραγωγῆς τοῦ κειμένου. Βλέπουμε τό κείμενο νά ἀναζητεῖ καί νά περιγράφει τήν τεχνική, τό συμβολισμό, τήν πλοκή καί τό μῦθο του· νά σχολιάζει, ὡς λογοτεχνικό κείμενο (μεταφορά), τή δημιουργία τοῦ λογοτεχνικοῦ χώρου (τῆς μεταφορᾶς).

Ἄφηγητής στό διήγημα εἶναι τό ἀγόρι Γεωργάκης· ὁ ἄλλος κύριος χαρακτήρας εἶναι ὁ παππούς τοῦ ἀφηγητῆ, ὀνόματι Γεώργης. Ἡ σχέση αὐτῶν τῶν δυό εἶναι τό κυρίως θέμα τῆς διήγησης καί ἰδιαίτερα ἡ διαχωριστική γραμμή τῆς προσωπικότητας (ἀτομικότητας) τοῦ ἐγγονοῦ καί τοῦ παπποῦ. Αὐτή ἡ διαχωριστική γραμμή δέν χαράζεται ποτέ μέ ἀκρίβεια, ὥστε δέν γίνεται σαφές τό πού, στό διάλογο τῶν δυό χαρα-

κτῆρων, ἡ μνήμη κάνει τόπο στή φαντασία καί πού ἡ φαντασία παρεμβαίνει νά συμπληρώσει καί νά ἀναδιοργανώσει τή δομή τῆς μνήμης. Καί δέν γίνεται ποτέ σαφές πῶς ὁ ἕνας ἀντιλαμβάνεται τίς ἱστορίες τοῦ ἄλλου, μιά καί ἡ διήγηση δέν σταθεροποιεῖται ποτέ, μιά καί δέν ὑπάρχει σημεῖο ὅπου ὁ ἕνας χαρακτηρίζει νά μή συνεισφέρει ἢ νά μήν ἀρνεῖται τούς συνειρμούς τοῦ ἄλλου. Βέβαια στό διήγημα εἶναι σταθερή ἡ κίνηση τοῦ ἀφηγητῆ (ἐγγονοῦ) ἀπό τόν κόσμο τόν φτιαγμένο στό σύνολό του ἀπό φαντασίες στόν κόσμο πού δοκιμάζεται μέ τήν πραγματικότητα, ὅμως αὐτή ἡ κίνηση συνδυάζεται μέ τήν ἀναπτυσσόμενη ἱκανότητά του νά καταλαβαίνει τόν μεταφορικό καί συμβολικό χαρακτήρα τῶν λεγομένων τοῦ παλπού καί νά ἀποδεσμεύεται ἀπό τό βραχνά τῆς κυριολεξίας.

Εἶναι τώρα καιρός νά σημειωθεῖ ἡ κεντρική σχέση πού ἐπαναλαμβάνεται σ' ὅλα τὰ διηγήματα τοῦ Βιζυηνοῦ. Δηλαδή τό πῶς συνδέονται ἀφ' ἑνός ὁ τρόπος πού ὁ ἀφηγητής σχετίζεται μέ τούς ἄλλους χαρακτήρες, ὁ βαθμός τῆς συναισθηματικῆς του ἐμπλοκῆς καί ὁ τόπος ὅπου λαμβάνουν χώραν τὰ γεγονότα (οἱ σχέσεις μέσα στή δομή τῆς διήγησης) καί ἀφ' ἑτέρου ὁ τρόπος μέ τόν ὁποῖο ὁ συγγραφέας σχετίζεται μέ τήν πρακτική τῆς γραφῆς του (ἡ σχέση συγγραφέα καί κειμένου). Νομίζω ὅτι στά διηγήματα τοῦ Βιζυηνοῦ ὑπάρχει ἀναλογία ἀνάμεσα στά δύο ζεύγη σχέσεων. Ἡ ἀναλογία αὐτή γίνεται ἐμφανῆς ἀπό τό χαρακτηριστικό τῆς αὐτοαναφορᾶς τῶν κειμένων, τὰ ὁποῖα, ἰδιαίτερα ἀν θεωρηθοῦν ἐν συνδυασμῶ κι ὄχι ἀπομονωμένα, περιγράφουν τήν ἐξέλιξη τῆς λογοτεχνικῆς πρακτικῆς (μεταφορᾶς) τοῦ συγγραφέα. Τά κείμενα περιγράφουν γεγονότα καί πράξεις πού συμβάλλουν στή χαρακτηρισολόγηση. Ἄλλά ὁ κύριος χαρακτήρας κάθε διηγήματος, ὁ ἀφηγητής, δέν μένει ὁ ἴδιος (στατικούς) ἀπαρχῆς μέχρι τέλους μά ἀλλάζει, καθώς ἡ γνώση τῶν γεγονότων συμβαδίζει μέ τήν ἀξίωση τῆς ἱκανότητάς του νά τὰ ἐρμηνεύσει καί νά τὰ ὀργανώσει, νά τούς ἀποδώσει τή σημασία τους. Ὁ κομματιασμένος κόσμος (κόσμος πού περιγράφεται μέσα ἀπό πράξεις) μεταβάλλεται σέ σύστημα, σέ κώδικα ὅπου κάθε σημείο εἶναι λειτουργικό καί σημαντικό. Ἡ διαδικασία αὐτή τῆς ἐσωτερικῆς ὀργάνωσης καί κωδικοποίησης πού παρατηροῦμε μέσα στά διηγήματα ἐγκαλεῖ τήν ὀργάνωση τῆς πρακτικῆς τῆς γραφῆς τοῦ συγγραφέα: ἐκφράζει τήν διαδικασία τῆς παραγωγῆς τῶν κειμένων καί ὑποδηλώνει τόν τρόπο πού ὀργανώνεται ὁ λογοτεχνικός χώρος τοῦ πεζογράφου Βιζυηνοῦ. Αὐτό πού θέλω νά πῶ εἶναι πῶς ὁ πεζογράφος Βιζυηνός ἐπιχειρεῖ, μέσα ἀπό τή θέση καί τή συναισθηματική ἐμπλοκή τοῦ ἀφηγητῆ στά διηγήματά του, νά μεταδώσει στόν ἀναγνώστη τήν τεχνική καί τίς ιδέες του ὅταν παρήγαγε τὰ κείμενά του. Ἀκριβέστερα νά μεταδώσει τὰ συναισθήματά του ἀπέναντι στό κείμενο ἀπό τήν πρώτη του ἐπαφή μέ τό λευκό χαρτί μέχρι τήν ὀργάνωση σέ κώδικα τῶν διάσπαρτων στοιχείων. Αὐτή ἡ συναισθηματική ἐπικοινωνία πού συντελεῖται μέ τή χρήση συγκεκριμένων ἀλλά οὐσιαστικά μεταφορικῶν ἀντικειμένων (τῶν λέξεων) γίνεται μάλλον συνειρμικά, μέ τό νά κληθεῖ ὁ ἀναγνώστης νά συμμετάσχει συναισθηματικά, καί ὄχι μέ τρόπο ἄμεσο· γίνεται δηλαδή χωρίς νά ἐξηγηθοῦν οἱ κανόνες τοῦ παιχνιδιού. Ἡ μεταφορική σχέση (καί ὄχι ἡ ἀπευθείας) εἶναι ὁ κανόνας σέ κάθε δῆμα τῆς διαδικασίας.

Ἡ παρουσία τοῦ συγγραφέα στό διηγημά του «Τό μόνον τῆς ζωῆς του ταξίδιον» ὑπενθυμίζεται μέ σύν-

τομες ἀναφορές (κυρίως παιχνίδια τοῦ λόγου) ἡ συνάγεται ἀπό τίς δυναμικές σχέσεις τῶν ζευγῶν πού προτείνει: ὁ ἐγγονός Γεωργάκης καί ὁ παλπούς Γεωργῆς, ἡ μνήμη καί ἡ φαντασία, οἱ περιπετειώδεις ἱστορίες καί οἱ πραγματικές περιπέτειες, τὰ ὄνειρα γιά ταξίδια καί τὰ ταξίδια, οἱ διάλογοι καί οἱ περιγραφές τῆς φύσης (τῶν χώρων γενικότερα) καί ἡ χρήση τῆς δημοτικῆς καί τῆς καθαρεύουσας. Αὐτά τὰ ζεύγη μᾶς ὀδηγοῦν σέ δύο κύριους ἄξονες πού διαπερνοῦν τό διήγημα ἀπαρχῆς μέχρι τέλους: τή σημασία τοῦ ἀρσενικοῦ καί τοῦ θηλυκοῦ στοιχείου μέσα στό ἄτομο καί τή σχέση πού μορεῖ νά ἔχει τό κρᾶμα τους μέ τό τί κάνει στή ζωή του τό ἄτομο· καί τή σημασία τοῦ φόβου τοῦ θανάτου (διωμένου εἴτε σάν ἀπώλεια προσώπου ἀγαπητοῦ εἴτε σάν ἀπώλεια μέρους τοῦ ἑαυτοῦ τοῦ ἄτομου).

Τό κοινό ὄνομα παλπού καί ἐγγονοῦ στό διήγημα μορεῖ εὐκόλα ν' ἀποδοθεῖ στά ἔθιμα τοῦ τόπου μας. Μπορεῖ ἀκόμα ν' ἀποδοθεῖ στήν τύχη, μιά καί εἶναι τόσο τό ὄνομα τοῦ συγγραφέα ὅσο καί τό ὄνομα τοῦ ἐκ μητρὸς παλπού του. Ὅμως μέσα στό διήγημα τό κοινό ὄνομα τῶν δύο κυρίων χαρακτήρων ἐξυπηρετεῖ τήν πλοκή καί τό μῦθο. Ὅπως εἶπαμε ἤδη, ἐμποδίζει τή χάραξη τῆς διαχωριστικῆς γραμμῆς ἀνάμεσα στούς δύο χαρακτήρες. Τό διήγημα ἀρχίζει μ' ἕνα παραμῦθι πού ὅσο τό διαβάζουμε νομίζουμε πῶς ὁ ἀφηγητής τό διηγεῖται στόν ἀναγνώστη σάν δικό του παραμῦθι, σάν μέρος τῆς δικῆς του πραγματικότητας. Ὅμως μόλις τελειώνει τό παραμῦθι ὑπάρχει ἕνα κενό διάστημα (τόσο στήν πρώτη ἐκδοση τῆς Ἔστιας ὅσο καί στίς κανονικές)⁵ πού τό ξεχωρίζει ἀπό τό ὑπόλοιπο διήγημα. (σ.81). Καί ἡ πρώτη φράση πού ἀκολουθεῖ εἶναι ἡ ἐξῆς: «Ταῦτα πάντα μοί τὰ διηγείτο ὁ πάππος μου...» Κάτι, νομίζω, σάν ὑποβιβάσιμος τοῦ ὑλικοῦ, μιά καί ὁ ἀναγνώστης πληροφορεῖται ὅτι ἡ πηγή του εἶναι ὁ παλπούς κι ὄχι ὁ ἴδιος ὁ ἀφηγητής. Κι αὐτό εἶναι χαρακτηριστικό τοῦ τί πρόκειται νά συμβεῖ σ' ὅλο τό διήγημα: τό ἕνα μετά τό ἄλλο τὰ παραμῦθια πού ἀναφέρονται ἀπό τόν ἀφηγητῆ σάν μέρος τοῦ κόσμου του (καί τῆς ἀλήθειας του) ὑποβιβάζονται στό κόσμο τοῦ παλπού, πού ἐξακολουθεῖ νά πιστεῖ σ' αὐτά. Ὅμως τό γεγονός ὅτι ἕνα μικρό παιδί ἔχει μεγαλύτερη ἐμπειρία τοῦ κόσμου καί τῆς πραγματικότητας ἀπό ἕνα γέρο ἄνθρωπο δέν εἶναι πειστικό. Καί μόνο περί τό τέλος τοῦ διηγήματος γίνεται σαφές ὅτι τό ζητούμενο δέν εἶναι τό ἄν τὰ παραμῦθια ἀνταποκρίνονται στήν πραγματικότητα, ἀλλά ἡ ἱκανότητα τοῦ ἀφηγητῆ – καί τοῦ ἀναγνώστη – γιά τή μεταφορική (συμβολική) κατανόηση τῶν παραμυθίων. Μπορεῖ νά 'ναι σπουδαία ἡ πραγματικότητα, ὅμως ἀκόμη πιό σπουδαία εἶναι ἡ ἱκανότητα ἀλλαγῆς τῆς πραγματικότητας. Κι ἐνῶ ὁ ἀφηγητής εἶναι ἔτοιμος νά ἐπιτεθεῖ στόν παλπού ἐπειδή, ἐξαιτίας τῶν παραμυθίων του, πῆγε στήν Πόλη νά μάθει ραπτική γιά νά τὰ δεῖ νά πραγματοποιοῦνται στό ἄτομό του, τό ἐκστατικό βλέμμα τοῦ παλπού τόν κάνει νά κρατήσει τή γλώσσα του, τή στιγμή πού ἦταν ἔτοιμος νά πεῖ: «Καλά παλπού! Ἄν μέ διῆς καί σύ ποτέ νά ξαναπιάσω βελόνι, πές πῶς εἶμαι θηλυκός καί δέν τό ξεύρω!» (σ.112).

Στή φράση αὐτή ἔχουμε τήν μόνη ρητή ἀναφορά μέσα στό κείμενο στό πρόβλημα τοῦ ἀρσενικοῦ καί

5. Οἱ παραπομπές σέ σελίδες εἶναι στήν ἐκδοση Γαλαξία (Ἀθήνα, 1961).

τοῦ θηλυκοῦ στοιχείου μέσα στοῦ ἄτομο καί τή σχέση πού ἔχει ὁ συνδυασμός τῶν δύο στοιχείων μέ τό ἐπάγγελμα. Ὅμως τό πρόβλημα αὐτό λανθάνει ἢ ἐκφράζεται ἔμμεσα κι ἐλλειπτικά σ' ὄλο τό διήγημα. Τό ραφτόπουλο Γεωργάκης – τό ἐπάγγελμά του τό μαθαίνουμε ἀπό τήν πρώτη φράση τοῦ διηγήματος – συγγέεται καί ζεῖ μέσα ἀπό τό ραφτόπουλο τοῦ παραμυθιοῦ πού σαγηνεύει βέβαια μέ τό τραγούδι του κι ὄχι μέ τή ραπτική του: ἡ ραπτική, πού ἀσκειῖται μαγικά, ἀπ' τῆς Νεραίδες, εἶναι ἡ πρόφαση κι ὁ τρόπος νά ξεφορτωθεῖ τό βασιλιά, «ὁ ὁποῖος δέν συγκινεῖται πολύ-πολύ ἀπό τραγούδια» (σ.80). Ἄλλά μόλις τό ραφτόπουλο Γεωργάκης μεταφερθεῖ σέ ρεαλιστικότερο πεδίο ἀφήγησης, ἐκτός ἀπό τίς πραγματικές δυσκολίες, τό πρόβλημα τοῦ ἀρσενικοῦ καί τοῦ θηλυκοῦ κυριαρχεῖ: εὐνοῦχος ἢ βασιλοπούλα εἶναι κρυμμένη πίσω ἀπό τό χῶρισμα καί τόν φιλεύει μπουρέκια καί μπακλαδάδες; Καί μόλις κυριαρχήσει ἡ ἀμφιβολία, μόλις χαθεῖ ἡ ἐλπίδα τοῦ ὄνειρου, μόλις ἡ φαντασία ὑπονομευτεῖ, ἡ ζωή γίνεται ἀβάσταχτη: «Μετά τήν θλιβεράν ἐκείνην ἀπογοήτευσιν, ἡ ἀηδής καί ἀνιαρά ἐκείνη μονοτονία τοῦ πρακτικοῦ βίου, αἱ δυσχέρειαι τοῦ ἀρχαρίου περί τά στοιχεῖα τῆς τέχνης, μοί ἐφαίνοντο δύο καί τρεῖς φορές βαρύτεραι» (σ.85). Βέβαια παραμένει ἕνας δρόμος ἀνοιχτός, ὁ δρόμος τῆς ἐπιστροφῆς. Ἡ πηγή τῶν παραμυθίων, ὁ παππούς, ὑπάρχει ἀκόμα στό χωριό. Καί ἡ ἀπογοήτευση ὁργανώνεται σέ ταξίδι ἐπιστροφῆς.

Τό ταξίδι τῆς ἐπιστροφῆς εἶναι ἡ συστηματικότερη κριτική τοῦ κειμένου στούς κανόνες τῆς ρεαλιστικῆς διήγησης. Ἀφορμή γιά τό ταξίδι εἶναι ἡ πληροφόρηση τοῦ ἀφηγητῆ (ἐγγονοῦ) γιά τόν ἐπικείμενο θάνατο τοῦ παππού. Ὅταν ὅμως ὁ ἀφηγητής φτάνει στό χωριό του, ὄχι μόνο βρίσκει τόν παππού του στή συνηθισμένη του θέση στήν κορυφή τοῦ λόφου νά ὄνειροπολεῖ καί νά πλέκει, ἀλλά καί κανεῖς δέν κάνει λόγο γιά κάποια ἀρρώστια ἀπό τήν ὁποία κινδύνεψε. Καί πέρα ἀπό αὐτό, ἡ ἴδια ἡ περιγραφή τοῦ ταξιδιοῦ – πού τρεῖς φορές χαρακτηρίζεται «φανταστικό» (σ.92.93) – μιὰ σειρά ἀπό ὄνειρα, παραισθήσεις, προφητείες τῶν γεγονότων πού πρόκειται νά γίνουν καί σύγχυσης τῶν προσώπων τοῦ παππού καί τοῦ ἐγγονοῦ, νομίζω ὅτι πρέπει νά πείθουν γιά τό ὅτι τό κείμενο βρίσκεται ἔξω ἀπό τά ὄρια τῆς ρεαλιστικῆς διήγησης. Ἄλλωστε ἡ συγκεκριμένη ἀναφορά στό «φανταστικόν» χαρακτήρα τοῦ ταξιδιοῦ, πού πρόκειται γιά αὐτο-ἀναφορά τοῦ κειμένου στόν τρόπο γραφῆς του (θά δοῦμε κι ἄλλες παρακάτω) καί ἀνήκει στόν ἄξονα τῆς σχέσης συγγραφέα-κειμένου κι ὄχι στίς ἐσωτερικές σχέσεις τῆς διήγησης, ἀποτελεῖ ἕνα ἀκόμα στοιχεῖο πού μᾶς ὑποδεικνύει πῶς εἶναι ἐπιτροπή καί ἡ ἀνάγνωσή του ὡς κριτική τῶν ὁρίων τοῦ λογοτεχνικοῦ εἶδους στό ὁποῖο ἀνήκει.

Γιά νά ξαναγυρίσουμε στό πρόβλημα τῆς σχέσης ἀρσενικοῦ καί θηλυκοῦ, τό βλέπουμε νά ἐπανερχεῖται στό τρίτο μέρος τοῦ διηγήματος (ἂν πρῶτο χαρακτηρίσουμε τήν παραμονή τοῦ ἀφηγητῆ στήν Πόλη καί δεύτερο τό φανταστικό του ταξίδι), στή συνάντησή καί στό διάλογο ἐγγονοῦ (ἀφηγητῆ) –παππού. Ὁ διάλογος αὐτός, ἀπό ὁμόνοτος τοῦ ἡ διαλεκτικῆς φαντασίας καί μνήμης χωρίς ἀρχή καί τέλος, πού ἀποκτᾷ ὁμοῦς ἀρχή καί τέλος μέσα στή συνολική προοπτική τοῦ διηγήματος, ὁλοκληρώνεται μόνον ὅταν ἡ συνειρμική σχέση (ἀναμνήσεις τοῦ ἐγγονοῦ στίς ὁποῖες ἀντιπαράτιθενται τά παραμύθια, μέ μορφή ἀναμνήσεων, τοῦ

παππού) καταρρεύσει: ὁ παππούς περιγράφει τό πρόβλημα, ὅτι μεγάλωσε μέχρι δέκα χρονῶν νομίζοντας πῶς εἶναι κορίτσι γιά τό φόβο τῶν Γενίτσαρων, ὅτι μόλις ἔμαθε πῶς εἶναι ἀγόρι τόν πάντρεψαν μέ τή σύντροφό του στό παιχνίδι κι ὅτι τό μόνο του ταξίδι, τίς λίγες ὥρες πού ἦταν ἀγόρι κι ἀνύπαντρος, ἔγινε πρὸς τήν κατεύθυνση τῆς κορυφογραμμῆς πού φαινόταν ἀπό κει πού καθόντουσαν, μέ σκοπό νά μπεῖ στόν οὐρανό, μόνο πού κι αὐτό ἔμεινε ἀτέλειωτο γιατί νύχτωσε καί φοβόταν τό σκοτάδι· ὅλα τ' ἄλλα ἦταν παραμύθια πού εἶχε ἀκούσει ἀπό τή γιαγιά του. Ἐδῶ θά περιμέναμε τήν κρίση στή σχέση τῶν δύο χαρακτήρων, πού προκύπτει ἀπό τήν ἀμφιβολία καί τή διάψευση. Ὁ παππούς δέν ἦταν σπουδαῖος, ἀφού καλά-καλά δέν ἤξερε ἂν ἦταν ἀρσενικός ἢ θηλυκός. Ἄρα δέν ἦταν ἄξιος καμιάς ἐμπιστοσύνης, μιὰ καί δέν εἶχε λύσει αὐτό τό βασικό πρόβλημα. Ὅμως ἀντί γιά κρίση – καί κριτική – ὁ ἀφηγητής (ἐγγονός) φτάνει σ' ἕνα ἄλλο ἐπίπεδο συνείδησης (ἢ σύνθεσης, ἀφού μιλάμε γιά διαλεκτική). Ἀντιλαμβάνεται τό χῶρο τοῦ συμβολισμοῦ καί τῆς μεταφορᾶς, ἀντιλαμβάνεται ὅτι ὁ παππούς δέν ἐνδιαφέρεται γιά τήν κυριολεξία καί, ἴσως ἕνα βήμα πιο πέρα, ἀντιλαμβάνεται ὅτι ἡ κυριολεξία καί ἡ μεταφορά συνυπάρχουν μέσα στό λόγο. Ἔτσι, ἀφ' ἐνός δέν ἀνακόπτει τό δικό του εἶρμό σκέψης καί εἶναι σέ θέση νά κρίνει τόν παππού, κι ἀφ' ἑτέρου μπορεῖ νά δείξει τήν κατανόησή του γιά τόν παππού καί δέν ἐπιβάλλει τόν δικό του λόγο μέσα στή σχέση τους, ἔστω κι ἂν δηλώνει στόν ἀναγνώστη πῶς «δέν ἤξεύρω ποῖα μυστηριώδης δύναμις ἐδέσμευσε τήν φωνήν ἐπὶ τῆς γλώσσης μου» (σ.112). Κι ὁ θάνατος τοῦ παππού ἀκολουθεῖ τό ἴδιο κιόλας βράδυ καί τό κείμενο, μέ τήν τελευταία του φράση, προτείνει τή συνύπαρξη κυριολεξίας καί μεταφορᾶς: «Διότι ὁ καῦμένος ὁ παππούς συνεπλήρωσαν ἄληθῶς τώρα τό μόνον τῆς ζωῆς του ταξίδιον».

Ἀξίζει ἐδῶ νά σημειώσουμε τό πῶς ἡ σχέση συγγραφέα καί κειμένου συνδέεται μέ τή σχέση φαντασίας καί μνήμης μέσα στό κείμενο. Τά γεγονότα τοῦ φανταστικοῦ ταξιδιοῦ καθώς καί ὁ διάλογος, ἐνῶ φαίνεται νά μὴν ἔχουν διακριτή δομή, μιὰ καί ἡ νεαρή ἡλικία τοῦ ἀφηγητῆ καί ἡ ταυτότητα τῶν ὀνομάτων ἐπιτρέπει τή σύγχυση τῶν προσώπων καί τῶν συμβάντων, εἶναι ὁργανωμένα ἔτσι ὥστε νά καθιστοῦν ὑποχρεωτική τήν ἀναφορά στόν κρυπτόμενο συγγραφέα καί νά συνδέουν τούς δύο ἄξονες (σχέση συγγραφέα-κειμένου καί σχέσεις μέσα στό κείμενο). Συγκεκριμένα ἡ φαντασία (μᾶλλον οἱ φαντασιώσεις) τοῦ ἐγγονοῦ εἶναι ὁ τόπος ὅπου προβάλλονται τά γεγονότα πού ἀνήκουν στή μνήμη τοῦ συγγραφέα [ὅπως ἡ σκηνή τοῦ θανάτου τοῦ παππού (σ.94) ἢ ἡ σκηνή τῆς ἐπίσκεψῆς του στόν τάφο του (σ.95)], προσαρμοσμένα βέβαια στό λόγο ἐνός παιδιοῦ· καί ἡ μνήμη (μᾶλλον οἱ ἀναμνήσεις) τοῦ παππού εἶναι ὁ τόπος ὅπου προβάλλονται τά γεγονότα πού ἀνήκουν στό φανταστικό κόσμο τοῦ συγγραφέα (παραμύθια κτλ.).

Αὐτό βέβαια δέν εἶναι ἡ μόνη αὐτοαναφορά τοῦ κειμένου. Ἔχουμε ἕνα σωρό ἄλλα στοιχεῖα, συνειρμούς, λογοπαίγνια ἢ διπλές ἐννοιες, πού παραπέμπουν στόν κρυπτόμενο συγγραφέα καί στή σχέση του μέ τή γραφή του. Πρῶτα-πρῶτα τό ἐπάγγελμα τοῦ ἀφηγητῆ: εἶναι ραφτόπουλο. Τό ῥημα «ράπτω» (συρράπτω) καί τό οὐσιαστικό «ραφή» (συρραφή) φωνητικά ἐγκαλοῦν τό «γράφω» (συγγράφω) καί «γραφή» (συγγραφή). Γιά νά μὴν ξεχνάμε καί τούς «ραψωδούς», ἰδιαίτερα πού τό ραφτόπουλο τοῦ παραμυθιοῦ ράβει καί τραγουδάει. Πρόκειται γιά μιὰ συνειρμική

σχέση, σύμφωνα με τούς όρους τής γλωσσολογίας,⁶ ανάμεσα στο έπάγγελμα του άφηγητή και του συγγραφέα. Πού τονίζεται περαιτέρω από την αίχμηρότητα των όργανων τής δουλειάς τους: γραφίδι και βελόνι.

Έκτός από αυτό, τό κείμενο συνδέει, στο παραμύθι τής άρχής, τήν τέχνη τής ραπτικής με τήν τέχνη του τραγουδιού. Η παράθεση των δύο έννοιών τής λέξης «τέχνη» και ή ενσωμάτωσή τους σε μία μäs υπενθυμίζει τήν τέχνη του λόγου που βρίσκεται μπροστά μας— και πίσω από όλα αυτά τά παιχνίδια.

Τέλος, σ' όλόκληρο τό διήγημα υπάρχει μία και μοναδική φράση σε παρένθεση. Η φράση αυτή που βρίσκεται λίγο πριν άρχίσει ή περιγραφή του φανταστικού ταξιδιού, δηλαδή στο πρώτο μέρος του διηγήματος, είναι ή εξής: «τότε δέν ήξευρον άκόμη νά γράφω» (σ.86). Στο επίπεδο των σχέσεων μέσα στο διήγημα, ή φράση αυτή αναφέρεται στον άναλφαβητισμό του άφηγητή. Όμως εκτός του ότι ή φράση βρίσκεται σε παρένθεση, στην παράγραφο αυτή ό άφηγητής μιλάει για τά προβλήματά του με τήν τέχνη του και για τήν ανάγκη του ν' αφήσει τή ραπτική προκειμένου νά μάθει «άνθρωπινωτέραν τινά τέχνην». Γι' αυτό, παίρνοντας ύπόψη και τή θέση της πριν από τό «φανταστικόν ταξίδιον», πιστεύω ότι πρόκειται για σαφή αναφορά του ίδιου του συγγραφέα, που έρχεται στο προσκήνιο, στα προβλήματα τής γραφής του και στην κριτική που θά κάνει άμέσως μετά τους κανόνες τής ρεαλιστικής αφήγησης.

Γυρνώντας άλλη μία φορά στο πρόβλημα τής σχέσης άρσενικών και θηλυκών στοιχείων, παρατηρούμε ότι ό παλπούς μεγάλωσε σαν κορίτσι, στή συντροφιά των κοριτσιών. Ό έγγονός όμως μεγάλωσε στή συντροφιά του παλπού: δηλαδή ό έγγονός υπέστη έμμεσα τήν επιρροή των κοριτσιών, διά μέσου τής παρεμβολής του παλπού.⁷ Και ή παρεμβολή του παλπού συνίστατο στο νά μεταφέρει στον έγγονό τήν εμπειρία του μεγαλώματός του σαν κορίτσι, μέσα από τά παραμύθια που του διηγόταν. Ό έγγονός ταυτίστηκε με τόν παλπού, έτσι ώστε νά αναλάβει τό χόμπυ του σαν έπάγγελμα: άποφάσισε νά γίνει έπαγγελματίας ράφτης. Στο επίπεδο τής μεταφοράς (στον άξονα τής σχέσης συγγραφέα και τής γραφής του) τό έπάγγελμα περι ό ό λόγος είναι ή διήγηση των παραμυθιών: ό συγγραφέας που έγκαλείται μ' αυτό τό συμβολισμό είναι αυτός που έπεξεργάζεται, αναδιοργανώνει και ξαναγράφει τά παραμύθια που υπάρχουν στο κείμενο. Βλέπουμε δηλαδή— και στο επίπεδο τής σχέσης έγγονου—παλπού και στο επίπεδο τής σχέσης συγγραφέα και του ύλικού του— πώς ταύτιση δέν είναι ή κατάλληλη λέξη. Η ταύτιση συνοδεύεται από τή διαφοροποίηση, από τήν ικανότητα παρατήρησης και κριτικής τής εξέλιξης και από ανακάλυψη τής συνύ-

παφής τής μεταφοράς και τής κυριολεξίας. Έτσι στο διήγημα μäs παρουσιάζεται ή άμεση εμπειρία του παλπού σαν κορίτσι και ή διά μέσου τής παρεμβολής του παλπού (και των διηγήσεών του) έμμεση εμπειρία του έγγονου. Τό αποτέλεσμα δέν είναι τό άρσενικό στοιχείο του έγγονου σε άναπαράθεση με τό θηλυκό του παλπού, αλλά ή ταυτόχρονη ύπαρξη ενός κράματος άρσενικών και θηλυκών στοιχείων και στους δυό και ή υπόμνηση ότι ή διήγηση του παλπού είναι αυτή που επιτρέπει στον έγγονό νά οργανώσει τήν εμπειρία του και ν' άναζητήσει με τό ταξίδι μία άνθρωπινότερη τέχνη.

Όσον άφορά τόν άλλο νοηματικό άξονα του κείμενου, τό φόβο του θανάτου (βιωμένου σαν άπώλεια προσώπου άγαπητού ή μέρους του έαυτού του άτομου) ποτέ δέν φτάνει σε ρητή έκφραση. Υποδεικνύεται όμως από τίσ άνησυχίες τής γιαγιάς, χαρακτήρα σημαντικού όχι στην εξέλιξη του μύθου αλλά στην χαρακτηρισολόγηση του παλπού. Οι άνησυχίες αυτές παρουσιάζονται ειρωνικά στο διήγημα, μία και ή γιαγιά δέν άφηγε τόν παλπού νά ταξιδέψει, επειδή ήθελε νά ταξιδέψει ή ίδια. Και ή ειρωνεία οδηγείται στα έσχατα στο τέλος του διηγήματος, όταν ό άφηγητής σχολιάζει μετά τό θάνατο του παλπού: «Τί δέν θά έδιδεν (ή γιαγιά), όπως τόν έμποδισή από τούτο τό ταξίδιον» (σ.113). Με τή φράση αυτή ύπονομεύεται ή μέχρι στιγμής παρουσίαση των γεγονότων που άφορούν τά ταξίδια από τή σκοπιά του παλπού, και, έστω μέσω τρίτου (του άφηγητή) και στιγμιαία, υποδεικνύεται ή προσατευτικότητα που ένυπάρχει στή συμπεριφορά τής γιαγιάς και ή άποδοχή της από τή μεριά του παλπού. Μπορούμε νά πούμε πώς ό θάνατος κρατιέται σε άπόσταση σ' όλόκληρο τό διήγημα, μέχρι τίσ τελευταίες φράσεις: ό έρχομός του σημαίνει και τό τέλος τής διήγησης.

Αναφέρθηκα προηγουμένως στή σύνδεση περιγραφών τής φύσης (των χώρων) και διαλόγων που γίνονται αντίστοιχα στην καθαρεύουσα και στή δημοτική. Στο διήγημα αυτό, αλλά και σ' όλο τό ύπόλοιπο πεζογραφικό έργο του Βιζυηνού, παρατηρούμε ότι ή εναλλαγή γλωσσικού σχήματος σχετίζεται με τήν αλλαγή τής άπόστασης από τά γεγονότα, που επιβάλλεται στον άναγνώστη. Δηλαδή ή καθαρεύουσα στίς περιγραφές των χώρων και ή δημοτική στίς διαλόγους, μέσω των οποίων έκτυλίσσεται ό μύθος, αποτελούν οργανικά μέρη με συγκεκριμένη λειτουργικότητα στην πλοκή του διηγήματος. Έτσι, για παράδειγμα, σε στιγμή μεγάλης έντασης, όταν ό παλπούς έχοντας διηγηθεί τό πώς μεγάλωσε σαν κορίτσι, ετοιμάζεται νά μιλήσει για τό μόνο ταξίδι που άποπειράθηκε νά κάνει, ό διάλογος διακόπτεται για νά παρεμβληθεί ή περιγραφή του γύρω χώρου σε καθαρεύουσα, που καταλαμβάνει σχεδόν μία σελίδα (σ.108—109). Και πιο κάτω, όταν ή αλήθεια έχει άποκατασταθεί, τό κείμενο επανέρχεται στην περιγραφή τής φύσης. Η «έκφρασις τής χωριογραφίας» παρουσιάζεται παράλληλα με τόν μύθο που έκτυλίχθηκε στο διάλογο και ή δύση του ήλιου προμηνύει τό τέλος. Ό Βιζυηνός χρησιμοποιεί τίσ συμβάσεις του λογοτεχνικού είδους στο όποιο γράφει για νά οργανώσει τήν πλοκή του διηγήματός του. Όμως, κι είναι πολύ σημαντικό στή γραφή του Βιζυηνού, επειδή ή αφήγηση γίνεται στο πρώτο πρόσωπο, δέν ύπάρχει ό συνηθισμένος διαχωρισμός τής καθαρεύουσας ως γλώσσας του άφηγητή και τής δημοτικής (τοπικής διαλέκτου) ως γλώσσας των χαρακτήρων που συναντάμε σε αφήγησης στο τρίτο πρόσωπο,

6. F. De Saussure: *Course In General Linguistics*, London, 1974, σσ. 125-127.

7. Με τή φράση «διά μέσου τής παρεμβολής» άποδίδω τόν άγγλικό όρο «mediatized» ή «mediated». Τό πρόβλημα τής σχέσης λογοτεχνικής διήγησης και γλώσσας και ή άποψη ότι ή λογοτεχνική διήγηση είναι ή διά μέσου παρεμβολής γλώσσα (και όχι άμεση γλώσσα) βρίσκεται πίσω από τήν αναζήτηση του όρου, που ίσως και νά μπορούσε ν' άποδοθεί ως «διαμεσολαβημένη», αν ή λέξη δέν είχε έτσι έξειδικευθεί στή χρήση της στίς συναλλαγές. Γενικότερα στο θέμα δλ. T. Todorov, *The Poetics Of Prose*, Oxford, 1977. Έπίσης D. Lodge, *The Modes of Modern Writing*, London, 1977.

ὅπως γιὰ παράδειγμα στή *Λυγερή* τοῦ Καρκαβίτσα (1890). Ὁ ἀφηγητὴς τοῦ Βιζυηνοῦ μιλάει στήν τοπική του διάλεκτο (δημοτική) καὶ περιγράφει στήν καθαρεύουσα: ἡ γλωσσική ἐνότητα στό πρόσωπο τοῦ ἀφηγητῆ δείχνει τή διορατικότητα καὶ τή γλωσσική εὐαισθησία τοῦ συγγραφέα, πού βρῖσκεται πέρα ἀπό γλωσσικά μοντέλα καὶ γλωσσικές κωδικοποιήσεις. Ἄλλωστε τήν ἄποψη αὐτή τοῦ Βιζυηνοῦ γιὰ τό γλωσσικό μοροῦμε νά τήν συνάγουμε καί κατ' ἀναλογία, ἀπό τίς παρατηρήσεις του γιὰ τό νορδηγικό γλωσσικό πρόβλημα πού κάνει στό ἄρθρο του «Ἐρρικὸς Ἴβσεν».⁸ Ἡ γλωσσική ἐνότητα λοιπόν στό πρόσωπο τοῦ ἀφηγητῆ δηλώνει τήν ἐνότητα τῆς ἐμπειρίας καὶ τήν συνεχή συναισθηματική συμμετοχή τοῦ συγγραφέα στήν πλοκή τοῦ διηγήματος.

Θά τελειώσω μέ μιά τελευταία ματιά στή δομή τοῦ κειμένου καί στό πῶς ὁ κώδικάς του ἐγκαλεῖ τή μεταφορική του ἀνάγνωση σάν περιγραφή τῆς σχέσης τοῦ συγγραφέα μέ τήν πρακτική τῆς γραφῆς του καί τοῦ τρόπου πού οργανώνεται ὁ λογοτεχνικός λόγος (ἡ μεταφορά). Ἄπό τούς δύο χαρακτῆρες τοῦ κειμένου, ὁ παππὸς *διηγείται* τὰ παραμῦθια πού ἀκουσε ἀπό ἕναν χαρακτήρα πού μόνον ἔμμεσα ὑπάρχει στό διήγημα, τή γιαγιά του. Μάλιστα ἡ ἡλικία του ὅταν ἀκουσε τίς διηγήσεις τῆς γιαγιάς του ἦταν περίπου ἀντίστοιχη μέ τήν ἡλικία τοῦ ἀφηγητῆ, ὅταν πρωτόἄκουσε τὰ παραμῦθια ἀπό τόν παππὸ του. Ὁ ἔγγονός, συνονόματος τοῦ παπποῦ, *διηγείται* ὡς ἀφηγητῆς τίς διηγήσεις πού ἀκουσε ἀπό τόν παππὸ, ἄμεσο χαρακτήρα τοῦ διηγήματος. Βλέπουμε δηλαδή ὅτι τό ὑλικό πού ἐπεξεργάζεται ἡ διήγηση τοῦ παπποῦ ξεκινάει ἀπό μιά ἐμπειρία *ἐκτός κειμένου*, καί τήν ὁποία τό κείμενο ἔμμεσα ἀναφέρει: ὁ παππὸς ἀκουσε τὰ παραμῦθια ἀπό τή γιαγιά του. Ἀντιθέτως ὁμοῦς τό ὑλικό πού ἐπεξεργάζεται ἡ διήγηση τοῦ ἀφηγητῆ ξεκινάει ἀπό μιά ἐμπειρία *μέσα στό κείμενο*, δη-

λαδή τό διάλογο παπποῦ-ἔγγονου (ἀφηγητῆ). Ἐποὶ ἡ ἐμπειρία πού δέν ἐμπεριέχεται στό κείμενο δέν ἀποτελεῖ τίποτε ἄλλο παρά πληροφορία: ὁ παππὸς πληροφορεῖται ὅτι δέν εἶναι κορίτσι ἀλλά ἀγόρι· τὰ συναισθήματά του ἀπέναντι σ' αὐτή τήν καιρία ἀλλαγῆ μᾶς εἶναι ἄγνωστα. Ἐνῶ ἡ ἐμπειρία πού ἐμπεριέχεται στό κείμενο συνεισφέρει στήν ἀλλαγῆ καί στή συνειδητοποίηση τοῦ ἀφηγητῆ: ὁ ἔγγονός ἀναρωτιέται γιὰ τή σχέση ἀρσενικοῦ καί θηλυκοῦ ἀπό τήν ἀρχή τοῦ διηγήματος μέχρι τό τέλος· ὁμοῦς αὐτός δέν ἀρκεῖται στήν πληροφορία ἀλλά προσπαθεῖ νά καταλάβει τή σημασία τῆς σχέσης, καί ὁ διάλόγός του μέ τόν παππὸ εἶναι ἡ διαλεκτική αὐτῆς τῆς ἐξέλιξης. Βλέπουμε δηλαδή ὅτι μέσα στό κείμενο ὑπάρχει τόσο ἡ ἐμπειρία πού ἀποτελεῖ τήν ἀφορμή του (ἡ ἀφήγηση τοῦ παπποῦ) ὅσο καί ἡ διαλεκτική τῆς ἀλλαγῆς τοῦ ἀφηγητῆ (ἡ σχέση του μέ τήν ἀφήγηση τοῦ παπποῦ), χωρὶς βέβαια νά σύρεται μιά διαχωριστική γραμμὴ ἀνάμεσα στά δύο (ὅπως δέν διαχωρίζονται σαφῶς καί οἱ δύο χαρακτῆρες). Στό σημεῖο αὐτό μοροῦμε νά ἀναλογιστοῦμε καί τή σχέση γλώσσας καί λογοτεχνικῆς ἀφήγησης: ἡ γλώσσα, πού ἀποτελεῖ τήν ἀφορμή καί τό ὑλικό τῆς λογοτεχνικῆς ἀφήγησης καί εἶναι πάντοτε παρούσα στό κείμενο, μετατρέπεται σέ λογοτεχνικό λόγο μόνον χάρις στή διαλεκτική τοῦ κειμένου, πού παρεμβάλλεται καί μετασχηματίζει τό ὑλικό τῆς γλώσσας. Κι ἐδῶ σαφῆς διαχωριστικὴ γραμμὴ ἀνάμεσα σέ γλώσσα καί λογοτεχνικὴ ἀφήγηση δέν ὑπάρχει. Ὅπως ἀκριβῶς δέν εἶναι δυνατόν νά ξεχωρίσουμε τή συναισθηματικὴ συμμετοχὴ ἀπό τήν τεχνικὴ τοῦ συγγραφέα στό κείμενο.

Ἐπειδὴ ἡ σχέση συγγραφέα καί ἀφηγητῆ δηλώνεται μέσα στό κείμενο (καί δέν συνάγεται ἀπό ἐκτός κειμένου βιογραφικά κ.ἄ. στοιχεῖα), καθορίζει τόσο τόν κυριολεκτικό ὅσο καί τό μεταφορικό ἄξονα ἀνάγνωσης τοῦ κειμένου. Ἐποὶ ἡ περιγραφόμενη σχέση τοῦ ἀφηγητῆ μέ τίς πρώτες ὕλες τῆς ἀφήγησής του καί τόν τρόπο πού τίς ἐπεξεργάζεται ἐγκαλεῖ τή σχέση τοῦ συγγραφέα μέ τή γλώσσα καί τόν τρόπο τοῦ μετασχηματισμοῦ τῆς.

8. *Ἐστία*, τόμ. 33 (1892). Ἀναδημοσιευμένο στή Βασικὴ Βιβλιοθήκη, τόμ. 18.

ΓΙΑΝΝΗ ΤΣΑΡΟΥΧΗ

ΠΟΙΗΜΑΤΑ

1934-1937

Συνοδευόμενα ἀπὸ τρεῖς ὑδατογραφίες
δεκαεννέα σχέδια τῆς ἴδιας ἐποχῆς
καὶ τρεῖς
παντομίμες-μπαλέτα

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΑΓΡΑ

Πλατεία Σταδίου 5, Ἀθήνα 501, 728.263
Διανομὴ στήν Ἀθήνα: τηλ. 3245.332

ΑΓΡΑ
ΕΚΔΟΣΕΙΣ

ΔΗΜΗΤΡΗΣ ΔΗΜΗΤΡΙΑΔΗΣ

ΠΕΘΑΙΝΩ ΣΑ ΧΩΡΑ

ΣΧΕΔΙΟ ΕΝΟΣ ΜΥΘΙΣΤΟΡΗΜΑΤΟΣ
ΠΡΟΛΟΓΙΣΜΑ ΤΟΥ Δ.Ν. ΜΑΡΩΝΙΤΗ

ΚΑΤΑΛΟΓΟΙ 1-4

Πλατεία Σταδίου 5, Ἀθήνα 501 — τηλ. 728.263
Διανομὴ στήν Ἀθήνα: τηλ. 32.45.332

Δύο κείμενα τοῦ Γκέοργκ Λούκατς

ΣΥΖΗΤΗΣΗ
ΓΙΑ ΤΟΝ
ΕΞΠΡΕΣΙΟΝΙΣΜΟ

μετάφραση
Κλαίρη Τρικεριώτη

Α. ΑΚΜΗ ΚΑΙ ΠΑΡΑΚΜΗ ΤΟΥ ΕΞΠΡΕΣΙΟΝΙΣΜΟΥ

III. Ἡ δημιουργική μέθοδος τοῦ
ἐξπρεσιονισμοῦ

Ἡ δημιουργική μέθοδος τοῦ ἐξπρεσιονισμοῦ εἶναι ἀκόμα πιο φανερά κι ἀμεσα συνδεμένη μέ τά προβλήματα τῆς κοσμοθεωρίας του, ἀπ' ὅ,τι συνέβαινε σέ προηγούμενα ρεύματα. Τοῦτο δέν πηγάζει ἀπό τή σχετικά μεγαλύτερη δαπάνη σέ θεωρία, μέ τήν ὅποια δούλευε ὁ ἐξπρεσιονισμός - ἡ θεωρία εἶναι ἀντιφατική καί περίπλοκη - ἀλλά ἀπό τόν βασικά προγραμματικό χαρακτήρα τῶν ἰδίων τῶν ἔργων. Στήν περίοδο ἀκριβῶς τῆς «ἀκμῆς» του, ὁ ἐξπρεσιονισμός ἐπιδιώκει - ὅπως τό ἔκανε πάντα καί ἡ θεωρία του - σάν ποιητική μορφή ἔκφρασης τό μανιφέστο. Καί σ' αὐτή τήν περίπτωση, ἐρχεται στό φῶς ἡ ἴδια ἀκριβῶς διαδικασία ἀντίληψης καί διεργασίας τῆς πραγματικότητας.

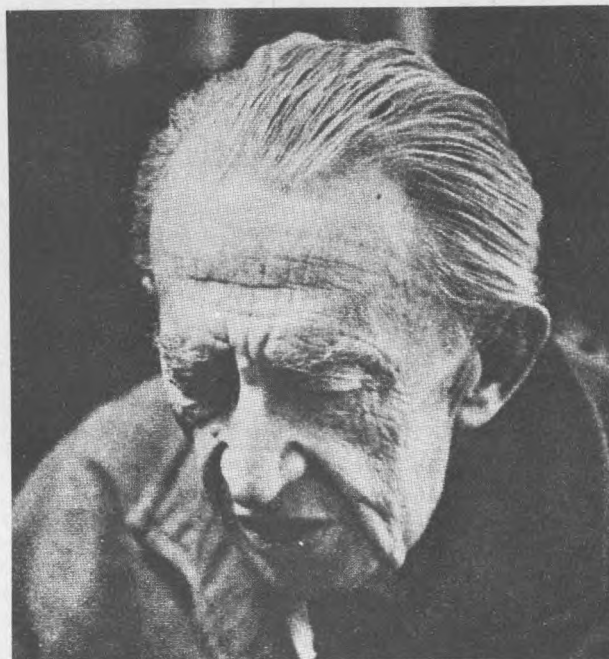
Τή φιλοσοφική στάση τῶν ἐξπρεσιονιστῶν ἀπέναντι στήν ἀντικειμενική πραγματικότητα, ἀλλά καί τήν πρακτική τους ἀπέναντι στήν κοινωνία, τή χαρακτήρισα, μέ τή βοήθεια ἐκτενῶν ἀποσπασμάτων, ὡς ὑποκειμενικό ἰδεαλισμό ὁ ὁποῖος ἀξιώνει νά εἶναι ἀντικειμενικός. Ἐπισημαίνοντας καί πάλι αὐτές τίς ἀπόψεις τῶν Βόρινγκερ, Πίντους καί Πικάρ, θά παραθέσω ἕνα ἀκόμη σημεῖο ἀπό τόν Μάξ Πικάρ, ὅπου γίνεται ολοφάνερα ἀντιληπτή ἡ ἐφαρμογή τῆς γνωσιολογικῆς μεθόδου (διείσδυση στήν «οὐσία») πάνω στή δημιουργική πράξη. «Ὁ ἐξπρεσιονιστής», λέει ὁ Πικάρ, «... εἶναι παθιασμένος γιατί θέλει νά δείχνει ὅτι ποτέ δέν ἐνεργεῖ ὄντας μέσα στά πράγματα, ἀλλά ὅτι

μιά μεγάλη πίεση τόν φέρνει σ' αὐτά ἀπό μακριά· μέ τήν ὁρμή τοῦ πάθους μπορεῖ νά συλλάβει τά πράγματα μέσα ἀπό τή δίνη τοῦ χάους. Ὡστόσο μόνο τό πάθος δέν ἀρκεῖ γιά νά πιάσει καί νά στερεώσει ἕνα πράγμα μέσα ἀπό τό χάος. Πρέπει νά τό μεταμορφώσει κανεῖς, σάν νά μὴν εἶχε ποτέ σχέση μέ τ' ἄλλα πράγματα τοῦ χάους, ὥστε νά μὴν μποροῦν νά τό ἀναγνωρίσουν καί νά ἐπιδράσουν πάνω του. Χρειάζεται ἀφαίρεση καί τυποποίηση ὥστε ὅ,τι πετύχαμε νά μὴν ξαναγλιστρήσει στό χάος. Φορτίζεται λοιπὸν ἕνα πράγμα μέ τόσο πάθος ὅσο σχεδόν νά κομματιαστεῖ, καί νά μὴν μπορεῖ νά κάνει τίποτε ἄλλο πιά, παρά νά συντηρεῖ τήν ἔνταση τῆς ἴδιας του τῆς ρῆξης· δέν μπορεῖ νά προσεγγίσει κάποιο ἄλλο πράγμα». [«Die Erhebung» («Ἡ Ἀνάταση»), σελ. 333. Οἱ ὑπογραμμίσεις δικές μου. Γκ. Λ.].

Εἶναι προφανές ἐδῶ ἡ σχέση μέ τήν «ἀφαίρεση» τοῦ Βόρινγκερ. Ἀξίζει ὡστόσο νά παρατηρήσουμε, σχετικά, τρία πράγματα: Πρῶτο, ὅτι ἡ πραγματικότητα θεωρεῖται ἐξαρχῆς «χάος», δηλαδή κάτι μὴ ἀναγνωρίσιμο καί ἀσύλληπτο, κάτι πού ὑφίσταται δίχως νόμους· δεύτερο, ὅτι ἡ μέθοδος γιά νά συλλάβουμε τήν «οὐσία» (ἐδῶ ὀνομάζεται «πράγμα»), εἶναι νά ἀπομονώσουμε, νά ξηλώσουμε, νά ἐξαλείψουμε ὄλους τούς συσχετισμούς πού τό δίχως νόμους σύμφυρμά τους ἀποτελεῖ ἀκριβῶς τό «χάος»· καί τρίτο, ὅτι τό «ὄργανο» γιά νά συλλάβουμε τήν «οὐσία», δηλαδή τό πάθος - ἐδῶ κάτι ἐξαρχῆς παράλογο - ἀντιπαράτιθεται αὐστηρά καί ἀποκλειστικά στό λογικό.

Ἄν τώρα ἐξετάσουμε ἀναλυτικῶς

«Schöpferische Methode des Expressionismus», τρίτο κεφάλαιο τῆς μελέτης «Größe und Verfall des Expressionismus», πού πρωτοδημοσιεύτηκε στό *Internationale Literatur*, τόν Ἰανουάριο τοῦ 1934. Γιά τή μετάφραση χρησιμοποιήσαμε τήν ἔκδοση Geort Lukács, *Probleme des Realismus, Aufbau* — Verlag Berlin, 1955.

τερα αυτά τὰ τρία στοιχεία τῆς δημιουργικῆς μεθόδου, θὰ διαπιστώσουμε τὸ λόγο πού ἡ πραγματικότητα ἐμφανίζεται στους ἐξπρεσιονιστές σάν «χάος». Ἀντιστέκονται ρομαντικά στὸν καπιταλισμό, ἀπὸ μιά ὁμωσ καθαρὰ ἰδεολογικὴ ἀποψη, χωρὶς νὰ ἀναζητοῦν τὴν οικονομικὴ του νομοτέλεια. Ἡ πραγματικότητα τούς φαίνεται τόσο ἀ-λογη κι «ἀψυχη», πού ὄχι μόνο δὲν ἀξίζει, ἀλλὰ εἶναι καὶ ὑποτιμητικὸ νὰ ἀσχολοῦνται μαζί της. Ἔργο τῆς ποίησης εἶναι ἀκριβῶς νὰ προσδώσει αὐθαίρετα ἓνα νόημα σ' αὐτὴ τὴν «ἀνοησία». Σύμφωνα μὲ τὸν Πίντους, ἡ ποίηση «δὲν εἶναι ἠθικὰ ἀδιάφορη καὶ συμπτωματικὴ ὅπως ἡ ἱστορία, ἀλλὰ ἐκφράζει τὸ πνεῦμα πού ἀποκτᾶ αὐτεπίγνωση, θέληση καὶ μορφῆ». (Στό ἴδιο, σελ. 414). Ὅταν φωτόσο αὐτὴ ἡ φανταστικὴ ὑπεροψία πρέπει νὰ πάρει μιά συγκεκριμένη μορφή, τότε ἐρχεται στὴν ἐπιφάνεια – συνήθως στὶς περιπτώσεις πού οἱ συγγραφεῖς εἶναι εὐκρινεῖς – ἡ μικροαστικὴ ἀμηχανία, ἡ μοναξιά μέσα στὴν τύρβη τοῦ καπιταλισμοῦ, ἡ ἀγανάκτηση τοῦ ἀνίσχυρου μικροαστοῦ ἐναντία στοῦ γεγονότος ὅτι συνθλίβεται καὶ καταπιέζεται ἀπὸ τὸν καπιταλισμό. Τὸ καλύτερο δράμα τοῦ Γκέοργκ Κάιζερ, Ἐξομολογήματα, ἀπὸ τὸ πρῶτο ἕως τὰ μεσάνυχτα, σκιαγραφεῖ πολὺ ζωντανὰ καὶ παραστατικὰ αὐτὴ τὴν κατάσταση καὶ ἰδιαίτερα διεισδυτικὰ τὸ πόσο κούφια καὶ χωρὶς περιεχόμενο εἶναι μιά τέτοια ἐξέγερση. Ὁ φτωχὸς ταμίας του πού κλέβει κι ἐξαφανίζεται γιὰ τὸ τίποτα, δὲν ξέρεי πῶς νὰ χρησιμοποιήσει τὴν «ἐλευθερία» του (καὶ τὴν οικονομικὴ τῆς βάσης). Εἶναι πρό πολλοῦ ἐξουδετερωμένος, ἓνα «γρανάζι» –

μόνο λίγο διαφορετικὰ συναρμολογημένο – μέσα στὴν ἴδια μηχανή, προτοῦ τὸν πλήξει ἡ μοίρα του. Καὶ τὰ ἄλλα δράματα τοῦ Κάιζερ καὶ οἱ κωμωδίες τοῦ Στέρνχαϊμ δείχνουν ὅτι πρόκειται γιὰ ἀδυναμία τῶν συγγραφέων μᾶλλον παρά τῶν ἡρώων τους. Μόνο πού ἡ ἀδυναμία ἐρχεται στὰ καλύτερα καὶ εὐκρινέστερα κομμάτια τοῦ Κάιζερ ἀνοιχτὰ στὸ φῶς, ἐνῶ ὁ Στέρνχαϊμ προσπαθεῖ νὰ τὴν καλύψει μὲ μιά περίκομη καὶ μπωέμικη ὑπεροψία. Τὸ ἴδιο γίνεται καὶ στὰ ποιήματα. Ὁ Βέρφελ λέγοντας «Ξενοὶ εἴμαστε πάνω στὴ γῆ ὄλοι», μιλά συναισθηματικὰ ἀλλὰ μὲ εὐκρίνεια, πράγμα πού στὸν Ἑρυσταῖν βγαίνει μὲ σπουδαιοφάνεια καὶ τόξα:

«Κι ἂν τὰ πελώρια αὐτοκίνητα βουίζουν,
Ἄεροπλᾶνα στὸν αἰθέρα κατοικοῦν,
Λεῖπει στὸν ἄνθρωπο ἡ παντοτινὴ
κοσμοδονήτρια δύναμη.
Κι εἶν' αὐτὸς σάν φτυσιὰ πάνω στὶς
ράγες.
...Οἱ ἀφρισμένοι χεῖμαρροι ντίνγονται
ἀδύναμοι στὴ θάλασσα.
Οἱ Ἰνδιάνοι Σιού δὲν ἔνωσαν τὸν
Γκαίτε στοὺς πολεμικοὺς χοροὺς
τους,
Κι ὁ ἀνελέητα αἰώνιος Σύριος δὲν
ἐνοιωσε τὸ μαρτύριο τοῦ Χριστοῦ.
Χωρὶς ν' ἀναρριγοῦν ἀπὸ συναίσθημα,
Χωρὶς νὰ νιώθουν, ξυλιασμένα
Μεσοουρανοῦν καὶ πέφτουν
Ἄτομα, ἤλιοι: τὰ σώματα στὸ
χῶρο». («Κουράστηκα νὰ ζῶ καὶ νὰ πεθαίνω»,
στό *Λυκόφως τῆς Ἀνθρωπότητας*, σελ. 37).

Ὁ καθένας βλέπει πῶς τὰ συναισθήματα αὐτὰ δὲν εἶναι καινούρια. Ἀποτελοῦν ἀνάκαθεν στοιχεῖο τῆς μικροαστικῆς ποίησης τῆς μεγαλοῦπολης. Ἡ καινοτομία στὸν ἐξπρεσιονισμό, ὅσο ἀφορᾶ τὸ περιεχόμενο, ἐγκρίεται στὴν ποσοτικὴ κλιμάκωση τῆς σύγχυσης καὶ τῆς ἀπόγνωσης – ἀναγκαστὸ ἀποτέλεσμα τῆς κατάστασης τῶν μικροαστῶν στὴν ἐποχὴ τοῦ ἱμπεριαλισμοῦ. Αὐτὴ ἡ κλιμάκωση τοῦ περιεχομένου μεταστρέφεται, ὡστόσο, τυπικὰ σὲ ποιοτικὴ. Τὰ ρεῦματα πού προγήθησαν τοῦ ἐξπρεσιονισμοῦ, καὶ κυρίως ὁ νατουραλισμός, προσπάθησαν νὰ μορφοποιήσουν τὴν ἀνέλπιδη ἐμπλοκὴ τοῦ μικροαστοῦ στὰ γρανάζια τῶν καπιταλισμοῦ, τὴν ἀνίσχυρη ὑποταγὴ στὰ δημιουργήματά του – χωρὶς νὰ τὸ πετύχουν βέβαια, γιατί οἱ νατουραλιστές δὲν ἀναγνώρισαν τίς κοινωνικὲς αἰτίες καὶ τίς οικονομικὲς κινητήριες δυνάμεις· προσκολλήθηκαν σὲ φαινόμενα ἐπιφάνειας (γάμος καὶ οἰκογένεια γιὰ παράδειγμα, στὶς ψυχολογικὲς ἀντανακλάσεις τους), μολονότι προσπάθησαν – τελείως ἐπιδημικὰ – νὰ τούς δώσουν κοινωνικὴ διάσταση. Εἶναι χαρακτηριστικὸ ὅτι ὁ νατουραλισμός ξεπεράστηκε ἐξαιτίας τῆς σταδιακὰ αὐξανόμενης ἀνεπάρκειάς του νὰ μορφοποιήσει τούς κοινωνικοὺς συσχετισμούς. Ὁ ἱμπεριονισμός ἀπέδωσε ἰδιαίτερα ἐκλεπτυσμένα – συγκριτικὰ μὲ τὸ νατουραλισμό – τὴν ἐπιφάνεια τῆς ζωῆς καὶ τὰ ψυχολογικὰ ἐρεθίσματα πού ἐκλύονται ἀπ' αὐτὴν, ἀλλὰ ταυτόχρονα τὰ ἀπομάκρυνε ἀπὸ τὴν κοινωνικὴ τους βάση, καθιστώντας ἀπαρχῆς ἀκόμη δυσκολότερη τὴ μορφοποίησή τῶν ἀντικειμενικῶν αἰτίων. (Ἐδῶ θὰ

για τον εξπρεσιονισμό

έπρεπε ίσως να τονίσουμε ότι αυτή η τεχνική αποδιάρθρωση της αντικειμενικότητας είναι το αποτέλεσμα κι όχι η αιτία). Ο συμβολισμός διαχώρισε τελειδικά τις διαθέσεις και από την επιφανειακή ακόμη αντίληψη του κοινωνικού τους περιγύρου· εξέφρασε τη σύγχυση, εν γένει την άμηχανία, κ.λπ.

Η καινοτομία στη δημιουργική μέθοδο του εξπρεσιονισμού έγκειται στο ότι, από τη μιά μεριά, ή ως τώρα αφαιρετική διαδικασία επιταχύνεται και έντείνεται και, από την άλλη, αντιστρέφεται ταυτόχρονα στην τυπική της κατεύθυνση. Οι Ιμπρεσιονιστές και οι συμβολιστές, σαν άνοικτοί και ελικρινείς υποκειμενιστές, υποκειμενοποίησαν τη δημιουργική μέθοδο όλοένα και περισσότερο, πράγμα που σημαίνει ότι διαχώρισαν πνευματικά αυτό που ήθελαν να αναπαραστήσουν από τις αντικειμενικές του βάσεις. Διατήρησαν ωστόσο τη γενική δομή της άμεσης πραγματικότητας: τά ανεξαρτητοποιημένα στοιχεία που προκαλούν τις εντυπώσεις πρέπει να έχουν πάντα μιά – τουλάχιστον επιφανειακά δυναμική – προτεραιότητα απέναντι στο εντυπωσιαζόμενο υποκείμενο και να αντιπαρτιθενται σ' αυτό σαν «έξωτερικός κόσμος». Τουτό αφορά βέβαια μόνο τον κόσμο που μορφοποιούν. Η θεωρία αντιλαμβάνεται τά στοιχεία αυτά σαν προϊόντα του δημιουργικού υποκειμένου, τουλάχιστον όσον αφορά τό ερώτημα «μέ ποιόν τρόπο» τό «τί» και τό «ότι» παραμένουν ακόμα άγνωστα. (Εδώ οι πιο ποικίλες μεταβατικές φόρμες συνδέουν τό νεότερο νατουραλισμό μ' αυτές τις δημιουργικές μεθόδους). Η αντίστροφη πού επιδιώκει ό εξπρεσιονισμός είναι να μεταφέρει τη δημιουργική διαδικασία – πού υπάρχει στή φαντασία των σύγχρονων συγγραφέων – στή δομή του έργου, ό εξπρεσιονισμός, δηλαδή, μορφοποιεί αποκλειστικά και μόνο την ήδη άρκετά γνώριμη σέ μάς «ουσία»· αυτό είναι και τό καθοριστικό πρόβλημα του ύφους. Τόνισα επανειλημμένα πώς ή «ουσία» δέν έχει τίποτα κοινό μέ την αντικειμενική επιλογή και την έμφαση στά γενικά, μόνιμα και επαναλαμβανόμενα τυπικά γνωρίσματα της αντικειμενικής πραγματικότητας. Ο εξπρεσιονιστής δέν τά λαβαίνει υπόψη του και ξεκινά – όπως οι Ιμπρεσιονιστές και οι συμβολιστές – από την υποκειμενική ανάκλαση του βιώματος, τονίζοντας εκείνο πού αποκλειστικά τό υποκείμενο θεωρεί ουσιαστικό, παραλείποντας τά «μικρά», «άσημαντα» και «έπουσιώδη» στοιχεία (τούς συγκεκριμένους κοινωνικούς νόμους) και άποσιώνοντας την «ουσία» από την τοπική-χρονική και αιτιολογική της συνάφεια. Ο εξπρεσιονιστής θεωρεί την ουσία ποιητική πραγματικότητα, πράξη δημιουργίας πού άποκαλύπτει παράλληλα την προσιτή σέ μάς «ουσία» της πραγματικότητας.

Τό ίδιο κάνει και στή λυρική ποίηση εκθέτοντας γυμνή την ίδια τη δημιουργική διαδικασία, την άπόσταση από τά υποκειμενικά στοιχεία, την άφαιρέση από την αντικειμενική πραγματικότητα· «συμπυκνώνει» την άνικανότητά του να ταξινομήσει και να κυριαρχήσει πνευματικά πάνω στην αντικειμενική πραγματικότητα, σαν χάος του κόσμου και ταυτόχρονα σαν κυριαρχική πράξη του ποιητή πάνω στή μορφή. Τό ίδιο ισχύει και για τις αντικειμενικές μορφές (π.χ. τό θέατρο)· παρουσιάζει σαν πραγματικό μόνο αυτό τό επίκεντρο των βιωμάτων και συγκεντρώνει γύρω άπ' αυτό όλα τά υπόλοιπα. Βρίσκεται έτσι σέ αντίθεση μέ τούς ρεαλιστές συγγραφείς πού αντίληφθηκαν τό θέατρο σαν έναν αντικειμενικό άγωνα αντίθετων κοινωνικών δυνάμεων. Άπό τήν άποψη της κοσμοθεωρίας έχει μιά θατιά συγγένεια μέ τούς Ιμπρεσιονιστές και τούς συμβολιστές, πού δέ μορφοποιούσαν πιά τις αντίθεσεις της αντικειμενικής πραγματικότητας, αλλά όλοένα και περισσότερο την αντίθεση ανάμεσα στο υποκείμενο και την πραγματικότητα. Μόνο πού αυτοί (ός θυμηθούμε εδώ τον Μαίτερλινκ, για παράδειγμα) παραθλέπουν την αντικειμενική πραγματικότητα, μόνο για ν' αφήσουν να δράσει ή έντύπωσή τους πάνω στο υποκείμενο, σαν άφηρημένος φόβος κλπ., ενώ ό εξπρεσιονιστής δραματοουργός βάζει στή σκηνή σαν κεντρική φιγούρα τό υποκείμενο, κι όλες τις άλλες αποκλειστικά μέ τη μορφή πού τις βλέπει ή κεντρική φιγούρα (ή εξπρεσιονιστική «ουσία»).

Έτσι δημιουργείται μιά διπλή, δισηπύλη παραφωνία. Άπό τη μιά μεριά οι μορφές αυτές είναι τυπικά άπλές σκιές πού ωστόσο – εξαιτίας της σκηνικής προοπτικής – άπαιτούν να έχουν πραγματική ύπόσταση. Άπό την άλλη μεριά ό ποιητής είναι αναγκασμένος να εκθέσει τό – άφηρημένο πιά – πρόβλημα σ' όλη του την άπροκάλυπτη κενότητα και επιπολαιότητα· δέν άρκετεί στήν, έξισου κενή βέβαια, άντανάκλαση της άτμόσφαιρας πού δημιουργεί, όπως τό κάνει ό συμβολιστής. Τότε έρχονται στήν επιφάνεια σοφίες σαν κι αυτή:

«Ο γίός: Και τί πρέπει να κάνω;

Ο φίλος: Να καταστρέψεις την τυραννία της οικογένειας, αυτό τό μεσαιωνικό άπόστημα· τη Βαλπούργεια νύχτα, την κόλαση μέ τό θειάφι! Να καταργηθούν οι νόμοι – ν' άποκατασθαι ή έλευθερία, τό ύψιστο αγαθό των ανθρώπων.

Ο γίός: Πύρωσα πάλι σ' αυτό τό σμείο του άξονα του κόσμου.

Ο φίλος: Γιατί σκέψου, ό άγώνας ενάντια στον πατέρα είναι ό,τι ήταν πριν εκατό χρόνια ή εκδίκηση στον ήγεμόνα. Σήμερα έμεις έχουμε δικίο! Τότε, ό έστεμμένοι έκμεταλλεύονταν και υποδούλωναν τούς υπηκόους

τους, έκλεβαν τά χρήματά τους και φυλάκιζαν τό πνεύμα τους στά μπουντρούμια. Σήμερα τραγουδάμε τη Μασσαλιώτιδα! Οι πατεράδες άτιμώρητοι αφήνουν ακόμα τούς γιούς τους να πεινούν, να δουλεύουν σκληρά, τούς έμποδίζουν να μεγαλουργούν. Είναι ή ίδια παμπάλια ιστορία ενάντια στην άδικία και την άμότητα. Κομπάζουν μέ τά προνόμια του κράτους και της φύσης. Τέλος και μέ τούς δυό! Η τυραννίδα εξαφανίστηκε εκατό χρόνια τώρα – άς βοηθήσουμε να γεννηθεί μιά νέα φύση!» (Χάξενκλνμπερ: Ο γίός, IV πράξη, 2η σκηνή).

Παρέθεσα διεξοδικά μιά περικοπή από ένα αντιπροσωπευτικό θεατρικό έργο του εξπρεσιονισμού, για να δείξω πώς τό περιεχόμενο της σύγκρουσης δέ διαφέρει ουσιαστικά σέ τίποτα από τις τυπικές οικογενειακές συγκρούσεις των νατουραλιστών (άπό τη *Γιορτή της Ειρήνης* του Χάουπτμαν ως τις *Μητέρες* του Χίρσφελντ). Και στις δύο περιπτώσεις έχουμε να κάνουμε μ' ένα άκατανόητο στους ποιητές φαινόμενο, άπόρροια της καπιταλιστικής κοινωνικής τάξης πραγμάτων. Ένώ όμως οι νατουραλιστές συνέλαβαν, μέ τη σχεδόν φωτογραφική πιστότητα πού περιέγραφαν την επιφάνεια, τουλάχιστον όρισμένα – άκατανόητα – γνωρίσματα της σύγκρουσης, ή εξπρεσιονιστική άφαιρέση από την πραγματικότητα παρουσιάζει μιά παιδαριώδη άνοησία σαν «ουσία». Βέβαια ή άνοησία αυτή δέν είναι τυχαία· έχει στενή συγγένεια μέ τό περιεχόμενο των ρομαντικών-άντιδραστηκών κινημάτων. Καί μ' αυτή τη δημιουργική μέθοδο πού μεταγράφει στενογραφικά τη διαδικασία – μέ την όποία ό υποκειμενισμός επιδιώκει μάταια να κυριαρχήσει πνευματικά πάνω στην πραγματικότητα – τόσο πιστά κι επιφανειακά, όπως ό νατουραλιστής φωτογράφισε τις άκατανόητες εντυπώσεις του, πρέπει να βρεθεί και να καταδειχτεί μέσα από την ποιητική δουλειά ή «ουσία».

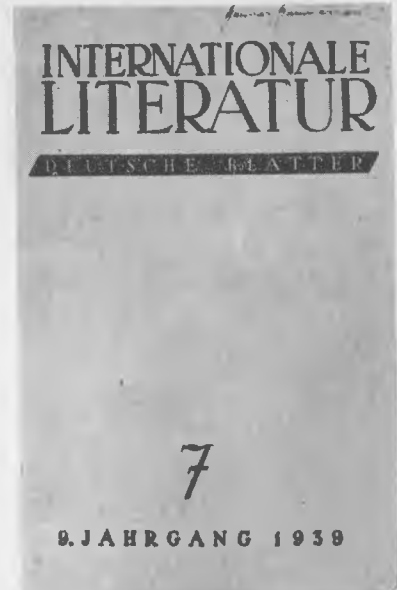
Αυτό πού έμφανίζεται μέ τις κενές χειρονομίες της αντικειμενικότητας είναι ένας υπέρμετρος υποκειμενισμός. Έτσι γενιέται ή φαινομενική δραστηριότητα του δημιουργικού υποκειμένου, στην όποία ή εξπρεσιονιστική θεωρία έβλεπε την άρχή πού διακρίνει τον εξπρεσιονισμό, σαν κάτι ριζοσπαστικό καινούριο, από κάθε προηγούμενη τέχνη (έννοώ πάντα τον άμέσως προηγούμενο Ιμπρεσιονισμό). Οι εξπρεσιονιστές θεωρητικοί παραθλέπουν πώς τό ταξικό περιεχόμενο και ή κοσμοθεωρητική βάση παραμένουν ίδιες και μεγαλοποιούν τη διαφορά στο τυπικό μέρος σέ μιά άσπληρη κι άκαμψη αντίθεση μέ άλληλοαποκλειόμενα σκέλη. Η συνέχεια της εξέλιξης είναι φαινομενική και μένε προσκολλημένη στην επιφάνεια. Ειδικά ή διαδικασία εξασθένισης του περιεχομένου συνεχίζεται έντεινόμενη

στόν εξπρεσιονισμό, χωρίς όμως ν' αλλάζει κατεύθυνση. Ἡ μέθοδος τῆς ἀπομόνωσης με τὴν ὁποία οἱ ἐξπρεσιονιστές πιστεύουν ὅτι θὰ συλλάβουν τὴν «οὐσία», ἀποτελεῖ κι ἕνα ἀποφασιστικό βῆμα πρὸς αὐτὴ τὴν κατεύθυνση, γιατί μαρτυρᾷ τὴ συνειδητὴ παράλειψη τῶν νόμων· ὁ πλοῦτος τῶν νόμων, ἡ διαπλοκή, ἡ πολυπλοκότητα, ἡ ἀλληλεπίδραση, ἡ ὑπερίσχυση καὶ ἡ ὑποταγὴ μέσα στοὺς ζωντανὸ οὐστημά τους, σχηματίζουν τὴ βάση γιὰ τὴ μορφοποίηση τῆς πραγματικότητας. Ἡ ἀφαίρεση τοῦ Βόρινγκερ, ἡ «ἀπόσπαση» ἀπὸ τὶς σχέσεις τοῦ Πικάρ καὶ ἡ «οὐσία» τοῦ Πίντους δηλώνουν ἐπομένως ἕνα συνειδητὸ στέγνωμα τοῦ περιεχομένου τῆς ἀπεικονιζόμενης πραγματικότητας. Ἐὰν τὸ «καινούριο» στὸν ἐξπρεσιονισμό πού γεννήθηκε μέσα ἀπὸ τὸν ἀγῶνα ἐναντία στὶς ἐπουσιώδεις νόρμες τῆς ἐπιφάνειας τοῦ ἱμπρεσιονισμοῦ, αὐξάνει τὴν κενότητα τοῦ περιεχομένου, γιατί στὴν πραγματικότητα ἡ ἀφροσύνη τῶν νόμων ξεπερνιέται μονάχα με τὴ διερεύνηση τῶν πραγματικῶν, βαθύτερων καὶ οὐσιαστικῶν νόμων. Ἡ ἀποχωρισμένη ἀπὸ ὅλες τὶς νόρμες «καθαρὴ οὐσία» εἶναι ὑποχρεωτικὰ κενή. «Καθαρὰ φαινόμενα», λέει ὁ Λένιν, «δὲν ὑπάρχουν – καὶ δὲν εἶναι δυνατό νὰ ὑπάρχουν – οὔτε στὴ φύση οὔτε στὴν κοινωνία· αὐτὸ ἀκριβῶς μᾶς μαθαίνει ἡ μαρξιστικὴ διαλεκτικὴ, δείχνοντάς μας μάλιστα ὅτι ἡ ἔννοια τῆς καθαρότητας ἀποτελεῖ καθαυτὴ ἕναν κάποιο περιορισμὸ καὶ μονοπλευρικότητα τῆς ἀνθρώπινης γνώσης, πού δὲ συλλαμβάνει τὸ ἀντικείμενο τῆς ὥς τὸ τέλος, ὡς ὅλη τοῦ τὴν πολυπλοκότητα». (Ἡ κἀτάρρευση τῆς II Διεθνούς, Ἔργα, τόμ. XVIII, σελ. 345).

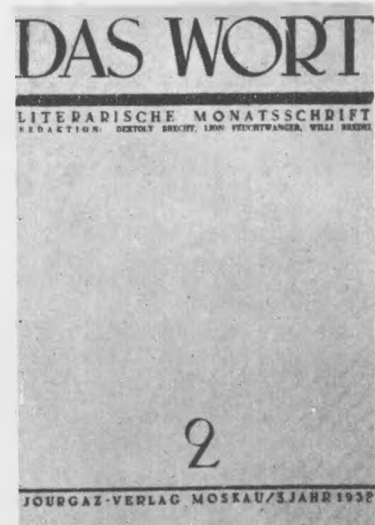
Αὐτὴ ἡ διαπίστωση τοῦ Λένιν εἶναι πολὺ σημαντικὴ γιὰ τὸ πρόβλημά μας, γιατί ὑπογραμμίζει γιὰ μιὰ ἀκόμα φορά τὴ σύνδεση τῆς ἰδεολογίας καὶ τῆς δημιουργικῆς μεθόδου τοῦ ἐξπρεσιονισμοῦ, με τὸ USP (Ἀνεξάρτητο Σοσιαλδημοκρατικὸ Κόμμα) καὶ με τὴν ἀκραία ἀριστερὰ τῆς πολεμικῆς καὶ μεταπολεμικῆς περιόδου (Πφέμπερτ καὶ ἡ «Δράση»)· ἡ ἰδεολογικὴ κενότητα τῆς ἔννοιας ἐπανάσταση – «καθαρός» καπιταλισμός, «καθαρὴ» σοσιαλιστικὴ ἐπανάσταση – εἶναι στενὰ συνδεμένη με τὴ δεξιὰ καὶ ἀριστερὴ ὀπορτουιστικὴ πολιτικὴ. Ἡ ἔννοια ἐπανάσταση ἔμεινε στοὺς ἐξπρεσιονιστὲς κενή· ἀποτελεῖ βέβαια τὴν πιὸ ἀκραία μορφὴ αὐτῶν τῶν τάσεων ὅπου ἀναμειγνύονται κάποτε ἐκλεκτικὰ διάφορες πολιτικὲς ἀποχρώσεις. Καὶ γιὰ μιὰ ἀκόμη φορά ἀποδεικνύεται πῶς ἡ δημιουργικὴ μέθοδος τοῦ ἐξπρεσιονισμοῦ ἀποτελεῖ ἕνα μέρος μόνο τοῦ ἰδεολογικοῦ κινήματος πού περιγράψαμε, μέσα στὴ γερμανικὴ ἀστικὴ διανόηση. Ἐνα ψευδοκίνημα μετ' ὅσο τοῦ περιεχομένου καὶ τὴν ἀντικειμενικότητα, πού «ἀγωνίζεται» ἐναντία στὶς προηγούμενες φανερά ὑποκειμενικὲς – ἰδεαλι-

στικὲς καὶ ἀγνωστικιστικὲς τάσεις, καὶ τὶς ξεπερνᾷ φαινομενικὰ, τυπικὰ πνευματικὰ καὶ καλλιτεχνικὰ· ἕνα ψευδοκίνημα πού στὴν πραγματικότητα ἀκριβῶς ἐνισχύει τὰ ὑποκειμενικὰ ρεύματα, φτωχαίνει τὸ περιεχόμενο καὶ ἀποτελεῖ ἐπομένως ἀντικειμενικὰ τὴν εὐθύγραμμὴ συνέχεια καὶ κλιμάκωση τῶν προἰμπεριαλιστικῶν τάσεων, μιὰ καὶ ἡ ταξικὴ βάση – κάτω ἀπὸ μεταβαλλόμενες συνθήκες – παρέμεινε ἴδια.

Τὸ ἀδυνατισμὸς τοῦ περιεχομένου σάν ἀναγκαῖο ἀποτέλεσμα τῆς συνειδητῆς δημιουργικῆς μεθόδου τοῦ ἐξπρεσιονισμοῦ, ἀποδεικνύεται παντοῦ με τὴν τάση γιὰ συνειδητὴ κἀτάργηση ὅλων τῶν συγκεκριμένων κανόνων. Ὁ Πικάρ ἀπὸ τὴ δικὴ του ἐπίδωξη νὰ «μικρύνει τὸ χάος», συμπεραίνει ὅτι ὁ ἐξπρεσιονισμὸς δὲν θέλει νὰ ξέρει «πῶς δημιουργήθηκε ἕνα πράγμα, οὔτε κἀν τί εἶναι, θέλει μόνο νὰ δεῖ ὅτι εἶναι». Ἡ αἰτιότητα πρέπει νὰ καταργηθῆ, γιατί με «τὴ μεταβολὴ ἀνάμεσα στὴν αἰτία καὶ τὸ ἀποτέλεσμα» αὐξάνει τὸν «ἀριθμὸ τῶν πραγμάτων» στὸ χάος [Die Erhebung (Ἡ ἀνάταση), σελ. 337]. Οἱ ἐξπρεσιονιστὲς ἐντάσσονται λοιπὸν κι ἐδῶ στὴ μεγάλη σειρά τῶν ἰδεολόγων τῆς ἱμπεριαλιστικῆς ἐποχῆς πού ἀρνούνται τὴν αἰτιότητα, τὴν ἀντικειμενικὴ διαπλοκὴ τῶν ἀντικειμένων καὶ τῶν διαδικασιῶν τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου, με σκοπὸ νὰ διασώσουν παλιὲς θεωρητικὲς ἀπόψεις ἢ νὰ εἰσαγάγουν μιὰ νέα μυθολογία. Ἡ σειρά αὐτὴ φτάνει ἀπὸ τὸν Νίτσε καὶ τὸν Μάχ ὡς τὸν Σπένγκελ, τὸν Σπᾶν καὶ τὸν Ρόζενμπεργκ. Ὁ Χέρβαρντ Βάλντεν βλέπει καὶ ἀπὸ ἀποψη γλωσσικῆς τεχνικῆς τὶς συνέπειες αὐτῶν τῶν προϋποθέσεων πού, ὅπως εἶδαμε, εἶναι οἱ γενικὲς προϋποθέσεις τῆς ἐξπρεσιονιστικῆς κοσμοθεωρίας κι ὄχι ἀπλᾶ ἀπόψεις μεμονωμένων θεωρητικῶν. Καταπολεμᾷ τὴν πρόταση γιὰ χάρη τῆς λέξης. «Γιατί πρέπει νὰ εἶναι μόνο ἡ πρόταση κατανοητὴ κι ὄχι καὶ ἡ λέξη;», ρωτᾷ. Ἐν παραλειφθοῦν ἀπὸ τὴν ἀποψη τῆς κοσμοθεωρίας ὅλες οἱ νόρμες σάν «ἐνοχλητικὲς», τότε καὶ γλωσσικὰ δὲν πρέπει νὰ κυριαρχεῖ ἡ ζωντανή, πολὺπλευρα προσανατολισμένη συνάφεια, ἀλλὰ ἡ ἀπομονωμένη λέξη πού τὴν διαλέγουμε καὶ τὴν χρησιμοποιοῦμε με σκοπὸ τὴν ἀπομόνωση. Λέξη καὶ πρόταση ἀλληλοσκοπεύονται, ὅπως παλιότερα στὴ φιλοσοφία οὐσία καὶ διαπλοκή. Ἡ προσπάθεια ν' ἀποδοθεῖ πολὺπλευρα με λέξεις ἢ συνάφεια τῆς πραγματικότητας μοιάζει ἀπ' αὐτὴ τὴ σκοπιὰ σάν «προσωπικὴ» αὐθαιρεσία τοῦ συγγραφέα, σάν βιασμὸς τῆς λέξης. Ἐτοί ὁ Βάλντεν συμπεραίνει: «Κι ἐπειδὴ στοὺς ποιητὲς ἀρέσει νὰ κυριαρχοῦν, φτιάχνουν ἀμέσως μιὰ φράση παραβλέποντας τὴ λέξη. Ἀλλὰ ἡ λέξη κυριαρχεῖ, συντρίβει τὴ φράση καὶ τὸ ἔργο κομματιάζεται. Μόνο οἱ λέξεις δένουν. Οἱ φράσεις πάντα ἐπισωρεύονται» (Εἰσαγωγὴ

Γερμανόφωνο λογοτεχνικὸ περιοδικὸ πού ἐκδίδονταν στὴ Μόσχα στὰ χρόνια 1936-39. Ἡ ἐκδοσις του εἶχε ἀποφασιστεῖ τὸ 1935 στὸ «Διεθνὲς Συνέδριο γιὰ τὴν ὑπεράσπιση τῆς Κουλτούρας» (Παρίσι). Ἀπὸ τὶς στήλες τοῦ ἀνοίξει ἡ συζήτηση γιὰ τὸν ἐξπρεσιονισμό.

Ἐκδίδονταν ἀπὸ τὸν Γ.Ρ. Μιέχερ, ὅπου ὁ Λούκατς δημοσίευσε τὰ ἄρθρα τοῦ κατὰ τοῦ ἐξπρεσιονισμοῦ (βλ. καὶ τὴν εἰσαγωγὴ στὴ «Συζήτηση», Πολίτης, ἀρ. 33, σ. 82-85).

γιά τόν εξπρεσιονισμό

στήν *Ανθολογία Έξπρεσιονιστική ποίηση*, Βερολίνο 1932, σελ. 11/12).

Εδώ οι έσωτερικές αντιθέσεις του εξπρεσιονισμού έρχονται στήν επιφάνεια σάν αντιθέσεις τής δημιουργικής μεθόδου. Πρώτα άπ' όλα αποκαλύπτεται ό άκραιοσ - στα όρια του σολιφισμού - υποκειμενισμός. 'Ο Βάλντεν ξεκινώντας μέ βάση τής προϋποθέσεις του συμπεραίνει: «'Η έξπρεσιονιστική εικόνα τής τέχνης τών λέξεων άπεικνύζει τό έδωλο χωρίς σχέση μέ τόν έμπειρικό κόσμο. Τό ά-λογικό κάνει τήν άνεπαίσθητη έννοια αισθητά άντιληπτή» (στό ίδιο, σελ. 12 και 16). Κάτι παρεμφερές λέει και ό 'Όττο Φλάκε: «Τό γεγονός ότι διαλέγουμε ένα θέμα' είναι ήδη κάτι άτελές... Αυτό που ονομάζουμε πραγματικό, τό περιβάλλον, τά γεγονότα έξω άπό μένα, υπάρχουν στό νού μου μόνο στό μέτρο που τό άναγνωρίζω και θέλω να υπάρχουν...» [Κυριαρχία στο *Erhebung*, *Ανάταση*], σελ. 342] 'Η άντίληψη τής ουσίας, ή δήθεν «καθαρότερη μορφή» του άντικειμενικού μετατρέπεται στή μή άντικειμενική τέχνη τής άπόλυτης αυθαιρείας. 'Η κενότητα του περιεχομένου στον ήμπεριονισμό που έρχεται καλλιτεχνικά στό φώς μέ τή συσσωρευση άνούσιων και υποκειμενικών γνωρισμάτων τής επιφάνειας, κλιμακώνεται έδώ άπό τήν τυπική - και μόνον άπ' αλήτην - άντίθετη πλευρά: ή καθαρά υποκειμενική «έκφραση», άποκομμένη άπό τήν άντικειμενική πραγματικότητα και κενή άπό άποψη περιεχομένου, τό μόνο που μπορεί να δημιουργήσει στήν ολόκλητά της είναι ένα κούφιο σωρό «έκρηξεων», ένα άκαμπτο σύνολο ψευδοκινήσεων. Γιατί - δεύτερο - ό έξπρεσιονισμός άναπόφευκτα θέτει τό πρόβλημα τής ολόκλητας. 'Η ταξική και κοσμοθεωρητική έσωτερική άντίθεση του έξπρεσιονισμού εκδηλώνεται στή δημιουργική μέθοδο μέ τόν άνταγωνισμό: 'Από τή μία μεριά άπαιτείται ή μορφοποίηση του συνόλου (έξαιτίας τής κοινωνικής - πολιτικής τοποθέτησης στή διάρκεια του πολέμου και μετά άπ' αυτόν), και άπό τήν άλλη ή δημιουργική μέθοδος δέν επιτρέπει τή μορφοποίηση τών ζωντανών συσχετισμών. 'Ετσι ή ολόκλητα πέρασε στα έργα τών έξπρεσιονιστών μόνο μ' έξωτερικά υποκατάστατα, έντελώς τυπικά και κενά. Τό ταυτόχρονο, για παράδειγμα, είναι ένα τέτοιο μέσο που αντικαθιστά τήν έσωτερική και πολύπλευρη συνάφεια που λείπει, μέ μία επιπόλαιη παράταξη συνειρμικά συνδεόμενων λέξεων. 'Ετσι τό περιεχόμενο άνταγωνίζεται τή μορφή. 'Η φαινομενική λύση που βρίσκει ό έξπρεσιονισμός, δείχνει τόν ίδιο άνταγωνισμό στήν οξύτερη μορφή του. 'Η άσημαντότητα του περιεχομένου - τρίτο - ντύνεται μέ μία φαντασματική, πομπώδη γλώσσα. 'Ενώ ό πρώιμος έξπρεσιονισμός πρίν άπό τόν πόλεμο ή τό δίκην επιγόνων φυτοζωισμό του μετά τήν κάμψη του πρώτου επαναστατικού

ρεύματος, κατάφερε να δείξει άνοιχτά αυτό τό σχίσμα μέ υπονομευτική αυτοειρωνεία κι έτσι φαινομενικά να τό ξεπεράσει, για τήν εποχή τής άνθισης του έξπρεσιονισμού αυτό ήταν άδύνατο. Οι ποιητές άναγκασμένοι άπό τή στάση τους άπέναντι στον πόλεμο και τήν επανάσταση εμφανίζονταν παθιασμένοι, υπερόπτες, δημοσιομανείς, σάν «άρχηγοί» και κυκλοφορούν τόν κενό υποκειμενισμό τών παράλογων έννοιών τους σάν διακηρύξεις, επικλήσεις και κατευθυντήριες γραμμές. 'Η γλώσσα που άποσπάται άπό τήν άντικειμενική ύπόσταση τής άντικειμενικής πραγματικότητας άπολιθώνεται έτσι σε μία εύτελη «μνημειακότητα», ή δύναμη επιβολής του περιεχομένου που έλειπε άντικαταστάθηκε και καλύφτηκε μέ ύπερκαλώς υπερβολές στήν παράθεση έσωτερικά άσύνδετων εικόνων. Μέ τή γλώσσα αυτή εκφράζεται ολοφάνερα τό ταξικό περιεχόμενο, ή σάν «αύθεντία» καλλωπισμένη άμνηχανία τής δίχως ρίζες άστικής διάνοησης που άποσυντίθεται στους κοσμοιστορικούς, άν και άνώριμους άκόμα ταξικούς άγώνες άνάμεσα στο πρόλεταριάτο και τόν άστικό κόσμο. 'Εξαιτίας του σχίσματος και μέ τή βοήθειά του ή γλώσσα εκφράζει κατάλληλα τό πραγματικό ταξικό περιεχόμενο του έξπρεσιονισμού και ύποκαλύπτει άθέλητα - και γι' αυτό πολύ πιό άπροκάλυπτα - τήν άσημαντότητα τών φανταστικών περιεχομένων. Τό κενό «υποκεινείν» ως άρχή - «ή κινητήρια δύναμη ως άρχή πρέπει να γίνει ανθρώπινη ιδιότητα, τό επαναστατικό μέσα της πρέπει να διαιωνιστεί πέρα άπό τό πρόσκαιρο» (Βόλφενστάιν) - ή «αίώνια», ή διαχωρισμένη άπό τήν ταξική πάλι επανάσταση βρίσκει στή γλώσσα αυτή τήν άνάλογη έκφραση. Δέν πρόκειται για τό ξεσήκωμα που προκαλεί ένας πραγματικός επαναστάτης: επιβάλλεται έξωτερικά στους μικροαστούς συγγραφείς άπό τά ιστορικά γεγονότα και γι' αυτό είναι ύστερικά ύπερβολικό. Είναι λοιπόν άυτόνοητο ότι μέ τήν άρση του έξωτερικού κινήτρου καταλαγιάζει και ή ύστερική ύπερβολή: μέ τή σχετική σταθεροποίηση ή μικροαστική διάνοηση βρίσκει τό δρόμο της προς μία ήρεμη και ξεκαθαρισμένη κενότητα, τή «νέα άντικειμενικότητα». Οι λίγοι, που δέν ήταν επαναστάτες μόνο στή φαντασία τους και - μολονότι κάπως άόριστα άκόμα - επιδίωκαν τήν προλεταριακή κι όχι τήν «αίώνια επανάσταση τής ανθρωπότητας», μέ τό ξεκαθάρισμα τής τοποθέτησής τους άπέναντι στήν επανάσταση, πέταξαν και τήν έξπρεσιονιστική άποσκειή τους. 'Η εξέλιξη ξεπέρασε τόν έξπρεσιονισμό.

'Από τό θάνατο αυτό δέν μπορεί ν' άποφηνιστεί τόν έξπρεσιονισμό τό πολύ άμφιλεγόμενο και προβλημα-

τικό ένδιαφέρον, μέ τό όποιο τόν τιμα ό φασισμός. Και μάλιστα τό γεγονός ότι οι φασίστες θέλουν - μ' ένα κάποιο δικίο - στον έξπρεσιονισμό μία χρησιμη γι' αυτούς κληρονομιά, βαρύνει άκόμα περισσότερο τήν ταφόπλακα του έξπρεσιονισμού. 'Ο Γκαίμπελς δέχεται τόν έξπρεσιονισμό, ένώ παράλληλα - κι αυτό είναι πολύ διαφωτιστικό - άφήνει να ισχύει ή «νέα άντικειμενικότητα»: άπορρίπτει όμως τό νατουραλισμό, που «έκφυλιστηκε στήν περιγραφή του περιβάλλοντος και σε μαρξιστική ιδεολογία», διατηρεί δηλαδή τή συνέχεια του ύφους μόνο μέ τήν τέχνη του μεταπολεμικού ήμπεριαλισμού. Κι αυτό τό κάνει μέ τήν άκόλουθη, επίσης ένδιαφέρουσα αίτιολόγηση: «'Ο έξπρεσιονισμός είχε πολύ υγιείς τάσεις, γιατί ή εποχή καθαυτή είχε μέσα της κάτι έξπρεσιονιστικό». 'Αν τά λόγια έχουν ένα νόημα - κι αυτό άσφαλώς δέ συμβαίνει πάντα μέ τόν Γκαίμπελς -, τούτο σημαίνει ότι ό Γκαίμπελς θεωρεί τήν έξπρεσιονιστική άφαίρεση άπό τήν πραγματικότητα, τήν έξπρεσιονιστική «ουσία», μέ μία λέξη τήν έξπρεσιονιστική παραποίηση ως μέθοδο μορφοποίησης τής πραγματικότητας, κατάλληλο φασιστικό προπαγανδιστικό μέσο. 'Η άντεστραμμένη αίτιολογία ότι ή πραγματικότητα καθαυτή έχει κάτι έξπρεσιονιστικό, δείχνει τό δρόμο που άκολούθησε άπό τότε ό μυθοποιητικός ιδεαλισμός: οι ίδιοι οι έξπρεσιονιστές θεωρούσαν τή δημιουργική τους μέθοδο μόνο σάν μία σύλληψη τής «ουσίας»: ό άνειλικρινής δημαγωγός Γκαίμπελς τήν ταυτίζει κιόλας μέ τήν ίδια τήν πραγματικότητα.

Είναι άυτόνοητο πως ή «ανάσταση» του έξπρεσιονισμού δέν είναι ολοκληρωτική. Δέν μπορεί να ξανακερδίσει πιά τήν κυριαρχική θέση που κατείχε άπό τό 1916 ως τό 1920. 'Από τή μία μεριά ό έξπρεσιονισμός μέ τή «νέα άντικειμενικότητα» συνδέεται άπό τόν Γκαίμπελς μέ τό «χαλύβδινο ρομανισμό» και άπό τήν άλλη άποκτά - π.χ. μέ τό φασίστα καθηγητή Σάρντ - μία έξαιρετικά άριστοκρατική σειρά προγόνων. 'Ο «νατουραλισμός», δηλαδή ή πραγματική άντίληψη κι άπεικόνιση τής πραγματικότητας, άπορρίπτεται άπό τόν Σάρντ σάν «μή γερμανική». 'Αντίθετα, ή άτέλειωτη σειρά τών προγόνων μέ τή «γοθτική-φασουστική θέληση προς τό άπειρο» ξεκινά άπό τόν Walther von Der Vogelheide, τήν πλαστική του Νάουμπουργκ και τόν Grünwald κι οδηγεί στον Στέφαν Γκεόργκε, τόν Νόλντε και τόν Μπάρλαχ. Τό ειδικά έξπρεσιονιστικό υποβιβάζεται έτσι σε άπλό στοιχείο τής έκλεκτικής άναζήτησης ενός ύφους, του όποίου τά έτερογενή στοιχεία συνδέονται μόνο μέ τήν κοινή πρόθεση τών φασιστών ν' άποφύγουν τή μορφοποίηση τής πραγματικότητας: ή άποφυγή αυτή έχει ώστόσο τό πομπώδες προσωπείο τής «φασουστικής» άνάτασης

πάνω από τη συνηθισμένη «μη γερμανική» πραγματικότητα.

Ἡ ἀποδοχή τοῦ ἐξπρεσιονισμοῦ ὡς φασιστικῆς κληρονομιάς δέν εἶναι τυχαία. Ὁ φασισμός – καί στόν τομέα τῆς λογοτεχνίας – δέν ἔφερε τίποτα καινούριο. Συνδέει ὄλες τίς παρασιτικές, ἀποσυνθετικές τάσεις τοῦ μονοπωλιακοῦ καπιταλισμοῦ σέ μιά ἐκλεκτική-δημαγωγική «ἐνότητα», ὅπου βέβαια ὁ τρόπος τῆς σύνδεσης καί εἰδικά ὁ τρόπος τῆς ἀξιολόγησης γιά νά δημιουργήσει μιά μαζική βάση, ἀποτελεῖ πράγματι καινοτομία γιά τόν ἀπειλούμενο ἀπό τήν κρίση καί τήν ἐπανάσταση μονοπωλιακό καπιταλισμό. Νέος εἶναι καί ὁ ριζοσπαστισμός μέ τόν ὁποῖο ἀπορρίπτεται ἡ γνώση τῆς ἀντικειμενικῆς πραγματικότητας, καί μέ τόν ὁποῖο οἱ παράλογες-μυστικιστικές τάσεις τῆς ἱμπεριαλιστικῆς ἐποχῆς ὀξύνονται μέχρι παραλογισμοῦ. Εἶναι σαφές πῶς ἀναπόφευκτο ἀποτέλεσμα στόν τομέα τῆς λογοτεχνίας εἶναι ἡ ριζοσπαστική ἀπόρριψη κάθε μορφῆς ρεαλισμοῦ. Ὁ συγκριτικά μέ τήν ἐπαναστατική περίοδο τοῦ ἀστικοῦ κόσμου ἐπιπόλαιος καί ἐπιφανειακός νατουραλισμός πρέπει λοιπόν ν' ἀφοριστεῖ σάν «μῆ γερμανικός» στό σημείο πού ἡ φασιστική θεωρία καί πράξη τῆς λογοτεχνίας ἐρχεται σ' ἐπαφή μέ μιά μορφή ρεαλισμοῦ, συνδέεται μέ ψευδορεαλιστικές ἡμιαπολογητικές ἢ ὀλοκληρωτικά ἀπολογητικές παραδόσεις τοῦ γερμανικοῦ ὄψιμου ρομαντισμοῦ. Μόνο ὁ ρεαλισμός τῆς «νέας ἀντικειμενικότητας» εἶναι τόσο ἀπολογητικός καί ἀπομακρύνει τόσο ἐκδηλα ἀπό τήν ποιητική ἀναπαραγωγή τῆς πραγματικότητας, πού μπορεῖ νά περάσει στή φασιστική κληρονομιά. Ὁ ἐξπρεσιονισμός δέχεται – ὅπως δείξαμε – ἀκριβῶς αὐτή τήν ἀπομάκρυνση ἀπό τήν πραγμα-

τικότητα τόσο ἀπό κοσμοθεωρητική ἀποψη ὅσο καί στή δημιουργική του μέθοδο. Ὁ ἐξπρεσιονισμός σάν συγγραφική μορφή ἔκφρασης τοῦ ἀναπτυσσόμενου ἱμπεριαλισμοῦ στηρίζεται πάνω σέ μιά παράλογη-μυθολογική βάση. Ἡ δημιουργική του μέθοδος κατευθύνεται στό πομπώδες-κενό ρητορικό μανιφέστο, τή διακήρυξη ἐνός ψευδοακτιβισμοῦ. Ἔχει λοιπόν μιά ὀλόκληρη σειρά οὐσιαστικῶν γνωρισμάτων πού μποροῦσε νά ἀποδεχτεῖ ἡ φασιστική θεωρία τῆς λογοτεχνίας χωρίς νά ἀσκήσει κανένα καταναγκασμό σ' αὐτά ἢ στόν ἑαυτό της. Βέβαια οἱ συνειδητές τάσεις τοῦ ἐξπρεσιονισμοῦ εἶναι ἄλλες, καί μάλιστα ὀρισμένες ἀπ' αὐτές διαμετρικά ἀντίθετες. Γι' αὐτό μπορεῖ νά ἐσωματωθεῖ μόνο σάν δευτερεύον στοιχεῖο τῆς φασιστικῆς «σύνθεσης».

Ἀλλά ἡ ἀφαίρεση τοῦ ἐξπρεσιονισμοῦ ἀπό τήν πραγματικότητα καί ἡ κενότητα τοῦ περιεχομένου του διευκολύνουν ἐξαιρετικά μιά τέτοια ἐνταξη καί ἐξομοίωση. Βέβαια κι αὐτή ἡ ἀναγνώριση τοῦ ἐξπρεσιονισμοῦ εἶναι ἀκόμα ἀμφιλεγόμενη. Οἱ γενικοί ἀγώνες τῶν διαφόρων τάσεων μέσα στόν ἐθνικοσοσιαλισμό ἐκφράζονται καί μέσα στή θεωρία τῆς λογοτεχνίας. Ὁ Ἄλφρεντ Ρόζενμπεργκ χαρακτηρίζει τούς ὁπαδούς τοῦ ἐξπρεσιονισμοῦ «καλλιτέχνες τοῦ Ὀττο Στράσσερ», ἐνῶ οἱ ἐθνικοσοσιαλιστές φοιτητές βρίζουν «τήν εἰκονοκλαστική διάθεση τῶν ξέφρενων ντιλετάντηδων καί τῶν σκουριασμένων μυαλῶν», «τούς γενειοφόρους καί ἀριστοκράτες», τόν «ἐλληνορωμαϊκό ἀκαδημαϊσμό τῆς ἐποχῆς τοῦ Γουλιέλμου τῶν περιθωριακῶν ζωγράφων πού συμπεριφέρονται ἐθνικοσοσιαλιστικά».

Ὅσο σφοδρές κι ἂν γίνονται κάποτε αὐτές οἱ συζητήσεις δέν πρέπει

νά ὑπερτιμούνται. Ὁ Ρόζενμπεργκ μιλά κι αὐτός βέβαια γιά ἕνα «διμέτωπο ἀγῶνα» ἐναντί στήν παρακμή καί τήν ὀπισθοδρόμηση στήν πραγματικότητα ὅμως ἡ θεωρία καί ἡ πρακτική τοῦ ἐθνικοσοσιαλισμοῦ εἶναι ἡ ἐνότητα τῆς παρακμῆς καί τῆς ὀπισθοδρόμησης. Οἱ ἐξπρεσιονιστές ἀναμφίβολα κάθε ἄλλο παρά ἤθελαν τήν ὀπισθοδρόμηση. Ἐπειδή ὅμως δέν μπόρεσαν νά ξεφύγουν στήν κοσμοθεωρία τους ἀπό τό ἐπίπεδο τοῦ ἱμπεριαλιστικοῦ παρασιτισμοῦ, καί συμμετείχαν χωρίς κριτική καί ἀντίσταση στήν ἰδεολογική παρακμή τοῦ ἱμπεριαλιστικοῦ ἀστικοῦ κόσμου καί μάλιστα ὑπῆρξαν παροδικά καί πιονιέροι του, ἡ δημιουργική τους μέθοδος δέ χρειάζεται νά παραιοποιηθεῖ, ὅταν ὠθεῖται στήν ὑπηρεσία τῆς φασιστικῆς δημαγωγίας, τῆς ἐνότητας παρακμῆς καί ὀπισθοδρόμησης. Ἄρα στή γενική «κληρονομιά τοῦ Νοέμβρη» τοῦ ἐθνικοσοσιαλισμοῦ ἀνήκει δίκαια καί ὁ ἐξπρεσιονισμός. Γιατί δέν προχωρεῖ, παρά τίς πομπώδεις του χειρονομίες, πέρα ἀπό τόν ὀρίζοντα πού ἄνοιξε ἡ «Βαϊμάρη» τοῦ 1918. Ὅπως ὁ φασισμός εἶναι τό ἀναγκαῖο ἀποτέλεσμα τῆς προδοσίας τοῦ Νοέμβρη τῆς SPD (Σοσιαλδημοκρατικό Κόμμα Γερμανίας) καί τῆς USPD (Ἀνεξάρτητο Σοσιαλδημοκρατικό Κόμμα Γερμανίας) ἀπέναντι στήν ἐργατική τάξη καί τήν ἐπανάσταση, ἔτσι καί λογοτεχνικά μπορεῖ νά θεωρηθεῖ σάν «κληρονομιά τοῦ Νοέμβρη».

Παρατήρηση τοῦ 1953: Τό γεγονός ὅτι οἱ ἐθνικοσοσιαλιστές ἀπέρριψαν ἀργότερα τόν ἐξπρεσιονισμό σάν «ἐκφυλισμένη τέχνη», δέν ἀλλάζει σέ τίποτε τήν ἱστορική ὀρθότητα τῆς ἀνάλυσής μου.

Β' ΑΦΗΓΗΣΗ Ἡ ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ (1936)

Ἡ ἀντίθεση ἀνάμεσα στή συμμετοχή καί τήν παρατήρηση δέν εἶναι τυχαία: Πηγάζει ἀπό τήν ἴδια τή βασική τοποθέτηση τῶν συγγραφέων ἀπέναντι στή ζωή, στά μεγάλα κοινωνικά προβλήματα, κι ὄχι μονάχα ἀπό μιά μέθοδο καλλιτεχνικῆς κυριαρχίας πάνω στοῦ ὕλικό ἢ σ' ὀρισμένα τμήματά του.

Μετά τή διαπίστωση αὐτή μποροῦμε νά κάνουμε τό πρόβλημά μας πῶς συγκεκριμένο. Στή λογοτεχνία, ὅπως καί σέ ἄλλες ἐκφάνσεις τῆς ζωῆς, δέν ὑπάρχουν «καθαρὰ φαινόμενα». Ὁ Ἐνγκελς παρατηρεῖ κάπου εἰρωνικά ὅτι ἡ «καθαρή» φεουδαρχία ὑπῆρξε μονάχα κατά τή συ-

κρότηση τοῦ βραχύβιου βασιλείου τῆς Ἱερουσαλήμ. Ὡστόσο ἡ φεουδαρχία ἦταν ἀπό μόνη της μιά ἱστορική πραγματικότητα καί εἶναι λογικό νά γίνει ἀντικείμενο μελέτης. Δέν ὑπάρχει ἀσφαλῶς συγγραφέας πού δέν χρησιμοποιοῖ καθόλου τήν περιγραφή. Τό ἴδιο λίγο μποροῦμε νά ἰσχυριστοῦμε ὅτι οἱ σημαντικοί ἐκπρόσωποι τοῦ ρεαλισμοῦ μετά τό 1848 ὁ Φλωμπέρ καί ὁ Ζολά, δέν ἔκαναν καθόλου ἀφηγήσεις. Ἐξαρτᾶται ἀπό τίς ἀρχές πού διέπουν τό χτίσιμο ἐνός ἔργου κι ὄχι ἀπό τό φάντασμα ἐνός «καθαροῦ φαινομένου» τῆς ἀφήγησης ἢ τῆς περιγραφῆς. Ἐξαρτᾶται ἀπό τό πῶς καί γιατί ἡ περιγραφή,

για τον εξπρεσιονισμό

πού άρχικά ήταν ένα από τά πολλά, και όπωσδήποτε δευτερεύοντα, μέσα της έπικρης μορφής, θά διαμορφωθεί ως καθοριστική άρχή της σύνθεσης. Γιατί έτσι ή περιγραφή αλλάζει ουσιαστικά τό χαρακτήρα και τήν άποστολή πού είχε στην έπική σύνθεση.

Ήδη ό Μπαλζάκ στην κριτική του για τό «Chartreuse de Parme» του Σταντάλ, τονίζει τή σπουδαιότητα της περιγραφής ως ουσιαστικού παραστατικού τρόπου στή σύγχρονη πεζογραφία. Τό μυθιστόρημα του 18ου αιώνα (Λεσάζ, Βολταίρος κ.ά) γνώριζε ελάχιστα τήν περιγραφή πού έπαιξε πιά ένα φθινόγοντα και κάτι παραπάνω από δευτερεύοντα ρόλο. Μόνο στό ρομαντισμό άλλαξε πιά ή κατάσταση. Ο Μπαλζάκ ύπογραμμίζει ότι τό λογοτεχνικό ρεύμα πού εκπροσωπεί, πού ίδρυτή του θεωρεί τόν Ουώλτερ Σκότ, άποδίδει μεγάλη σπουδαιότητα στην περιγραφή.

Ο Μπαλζάκ, σέ μεγάλη αντίθεση μέ τή «στεγνότητα» του 17ου και 18ου αιώνα, άναγνωρίζει τή σύγχρονη μέθοδο και ταυτόχρονα τονίζει μία σειρά από νέα στοιχεία πού χαρακτηρίζουν τό ρεύμα αυτό. Θεωρεί πως ή περιγραφή είναι ένα στοιχείο άνάμεσα σέ πολλά και ύπογραμμίζει ιδιαίτερα τή νέα σημασία του δραματικού στοιχείου.

Τό καινούριο ύφος πηγάζει από τήν άναγκαιότητα να άποδοθούν κατάλληλα τά νέα φαινόμενα της κοινωνικής ζωής. Η σχέση του άτόμου μέ τήν τάξη έγινε πιά σύνθετη άπ' ό,τι ήταν τόν 17ο και 18ο αιώνα. Τό περιβάλλον, τά έξωτερικά φαινόμενα, ό τρόπος ζωής των ανθρώπων άπλά άναφέρονται - στον Λεσάζ για παράδειγμα - και μ' όλη τήν άπλότητα προκύπτουν σαφώς και περιεκτικοί κοινωνικοί χαρακτήρες. Η έξατομίκευση ήταν άποκλειστικά άποτέλεσμα της δράσης και της ένεργητικής αντίδρασης των άτόμων στά γεγονότα.

Ο Μπαλζάκ βλέπει ξεκάθαρα ότι ή μέθοδος αυτή δεν του φτάνει. Ο τυχοδιώκτης Ραστινιάκ, για παράδειγμα, διαφέρει ριζικά από τόν τυχοδιώκτη Ζιλ Μπλά. Η λεπτομερειακή περιγραφή της πανσιόν Βωκέ μέ τή θρώμα, τίς μυρωδιές, τά φαγητά και τούς σερβιτόρους της είναι όπωσδήποτε άπαραίτητη για να γίνουν πλήρως κατανοητές οι ιδιόρρυθμες περιπέτειες του Ραστινιάκ. Επίσης τά σπίτια των Γκραντέ, Γκομπσέκ κ.ά. πρέπει να περιγραφούν μέ άκρίβεια, σ' όλες τους τίς λεπτομέρειες, για να διαγραφούν οι διάφοροι άτομικοί και κοινωνικοί τύποι του τοκογλύφου.

Η περιγραφή του περιβάλλοντος στον Μπαλζάκ όχι μόνο δεν περιορίζεται ποτέ στην άπλή περιγραφή και μετατρέπεται σχεδόν παντού σέ δράση (άς θυμηθούμε εδώ μέ ποιο τρόπο ό Γκραντέ έπισκευάζει τή σάπια σκάλα του), αλλά και δεν είναι, έπιπλέον, τίποτε περισσότερο από μία πλάτια θεμελίωση για τό καθοριστικό νέο στοιχείο στή μυθιστορημα-

τική σύνθεση: τό δραματικό στοιχείο. Οι έξαιρετικά πολύπλευρες και σύνθετες μορφές του Μπαλζάκ θά ήταν άδύνατο να έκπτυχθούν μέ τέτοια έντυπωσιακή δραματικότητα, άν ή ζωή τους δεν είχε περιγραφεί τόσο πλατιά. Ήναν όλοτετα διαφορετικό ρόλο παίζει ή περιγραφή στον Φλωμπέρ και τόν Ζολά.

Ο Μπαλζάκ, ό Σταντάλ, ό Ντίκενς και ό Τολστόι δίνουν τήν άστική κοινωνία ενώ συκροείται πιά όριστικά μέσα από σοβαρές κρίσεις. Δίνουν τήν πολύπλοκη νομοτέλεια της γένεσής της, τά ποικίλα και περιπλεγμένα μεταβατικά στάδια πού οδηγούν από τήν καταρρέουσα παλιά στή δημιουργούμενη νέα κοινωνία. Έζησαν και συμμετείχαν οι ίδιοι ένεργά, μέ πολύ διαφορετικούς τρόπους θέβαια, στά γεμάτα κρίσεις μεταβατικά στάδια αυτής της γένεσης. Ο Γκαίτε, ό Σταντάλ, ό Τολστόι συμμετείχαν στους πολέμους πού θοήθησαν στή γένεση αυτών των μεταβολών. Ο Μπαλζάκ ήταν μέτοχος και θύμα των κερδοσκοπικών βλέψεων του ύπό δημιουργία καπιταλισμού της Γαλλίας: ό Γκαίτε και ό Σταντάλ συνεργάστηκαν στή διοίκηση: ό Τολστόι, σάν γαιοκτήμονας και σάν μέλος κοινωνικών οργανώσεων (έπιτροπή άπογραφής, έπιτροπή για τό πρόβλημα της πείνας κ.λπ.), έδωσε σημαντικότητα γεγονότα της μεταβατικής κατάστασης. Άπ' αυτή τήν άποψη, και όσον άφορά τόν τρόπο ζωής τους, είναι έπίγονοι των συγγραφέων, καλλιτεχνών και λογίων της Άναγέννησης και του Διαφωτισμού: ανθρώπων πού συμμετείχαν ένεργά και πολύπλευρα στούς μεγάλους άγώνες της έποχής τους, και όδηγήθηκαν να γράψουν μέσα από τίς έμπειρίες μιας πολύπλευρης και πλούσιας ζωής. Δεν είναι άκόμα «είδικοί», μέ τήν έννοια του καπιταλιστικού καταμερισμού της εργασίας.

Διαφορετικοί είναι οι Φλωμπέρ και Ζολά. Άρχισαν τό συγγραφικό τους έργο μετά τή σφαγή του Ίουνίου στή συγκροτημένη πιά άστική κοινωνία. Άρνήθηκαν να συμμετάσχουν ένεργά στή ζωή της και μ' αυτή τους τήν άρνηση έκφράζουν τήν τραγωδία μιας σημαντικής γενιάς καλλιτεχνών της μεταβατικής περιόδου. Η άρνήσή τους είναι πάνω άπ' όλα μία αντίσταση και μαρτυρά τό μίσος, τήν άποστροφή, τήν περιφρόνηση για τό πολιτικό και κοινωνικό καθεστώς της έποχής τους. Οι άνθρωποι πού συμμετείχαν στην κοινωνική έξέλιξη της έποχής αυτής, κατόνησαν άψυχοι και ψευδολόγοι ύποστηρικτές του καπιταλισμού. Ο Φλωμπέρ και ό Ζολά ήταν πολύ μεγάλοι και πολύ ειλικρινείς για να κάνουν τό ίδιο. Έτσι, τό μόνο πού τους άπέμενε να διαλέξουν σάν λύση της τραγικής τους αντίφασης ήταν ή άπομόνωση. Έγιναν κριτικοί παρατηρητές της καπιταλιστικής κοινωνίας και άρα, ταυτόχρονα και άποκλειστικά, έπαγγελματίες συγγραφείς, μέ τήν έννοια του

καπιταλιστικού καταμερισμού της εργασίας. Τό βιβλίο έχει πιά γίνει ολοκληρωτικά έμπόρευμα και ό συγγραφέας πωλητής του, έφόσον δε γεννήθηκε εισοδηματίας. Στόν Μπαλζάκ βλέπουμε άκόμα τό σκοτεινό μεγαλείο της πρωταρχικής συσσώρευσης στο πεδίο της κουλτούρας. Ο Γκαίτε και ό Τολστόι αντιμετώπιζουν άκόμα τό φαινόμενο αυτό μέ τήν άριστοκρατική στάση του συγγραφέα πού δε ζει άποκλειστικά από τή λογοτεχνία. Ο Φλωμπέρ είναι θεληματικά άσκητικός, και ό Ζολά, πιεσμένος από τήν ύλική ένδεια, είναι ήδη έπαγγελματίας συγγραφέας.

Νέες τεχνολογίες και νέοι τρόποι άναπαράστασης της πραγματικότητας δεν δημιουργούνται ποτέ από μία έμφυτη στην καλλιτεχνική μορφή διαλεκτική, καιτοι πάντα συνδέονται μέ προηγούμενες φόρμες και τεχνολογίες. Κάθε καινούριο ύφος είναι κοινωνικά και ιστορικά άναγκαίο, γεννιέται μέσα από τή ζωή, είναι τό άναγκαίο άποτέλεσμα της κοινωνικής έξέλιξης. Η άναγνώριση ωστόσο της άναγκαιότητας να δημιουργηθούν νέες τεχνολογίες άπέχει πολύ από τό να τίς κάνει και καλλιτεχνικά ισάξιες και ισότιμες. Η άναγκαιότητα αυτή μπορεί να άφορά έξίσου τό καλλιτεχνικό νόθο, παραποιημένο και άσχημο. Η συμμετοχή ή ή παρατήρηση είναι λοιπόν κοινωνικά άναγκαίες μορφές συμπεριφοράς των συγγραφέων δυο περιόδων του καπιταλισμού, ενώ ή άφήγηση ή ή περιγραφή οι δυο βασικές μέθοδοι άναπαράστασης πού αντίστοιχούν σ' αυτές τίς περιόδους.

Για να τονίσω μέ σαφήνεια τήν αντίθεση των δυο μεθόδων, άντιπαράθετα μία έρμηνεία του Γκαίτε προς μία του Ζολά για τή σχέση της παρατήρησης μέ τή δημιουργία. «Δέν παρατήρησα», λέει ό Γκαίτε «ποτέ τή φύση για να κάνω ποίηση. Άλλά επειδή ή παλιότερη ένασχόλησή μου μέ τή ζωγραφική και ή κατοπινή έρευνα της φύσης μέ παρακινούσαν σέ μία διαρκή και λεπτομερειακή παρατήρηση των φυσικών άντικειμένων, γνώρισα σιγά-σιγά τή φύση ως τίς ελάχιστες λεπτομέρειες της τόσο καλά, πού όταν σάν ποιητής χρειάζομαι κάτι, μου προσφέρεται και δεν άστοχώ εύκολα ως προς τήν αλήθεια». Ο Ζολά μιλά επίσης ξεκάθαρα για τόν τρόπο μέ τόν οποίο προσεγγίζει συγγραφικά τό άντικείμενο του: «Ένας νατουραλιστής μυθιστοριογράφος θέλει να γράψει ένα μυθιστόρημα για τόν κόσμο του θεάτρου. Ξεκινά άπ' αυτή τή γενική ιδέα χωρίς να έχει άκόμα στο νου του κανένα δεδομένο ή μορφή. Τό πρώτο του μέλημα είναι να κρατήσει σημειώσεις για κάθε πληροφορία σχετική με τόν κόσμο του θεάτρου. Γνώρισε τόν τάδε ήθοποιό ή είδε τή δείνα παράσταση...Στή συνέχεια θά μιλήσει με ανθρώπους σχετικούς με τό ύλικό του, θά παραβάλει τά λόγια τους, τά ανέκδοτα, τά πορτραίτα. Αυτό δε

φτάνει. Θά διαβάσει ακόμα τὰ γραπτά ντοκουμέντα. Στό τέλος θά ἐπισκεφτεί τόν ἴδιο τό χώρο τοῦ θεάτρου, θά περάσει μερικές μέρες ἐκεῖ γιά νά γνωρίσει ὄλες τίς λεπτομέρειες, θά περάσει τὰ βράδια του στό καμαρίνι κάποιας ἠθοποιού, θά γνωρίσει ὅσο γίνεται καλύτερα τήν ἀτμόσφαιρα. Ὅταν θά ἔχει πιά συγκεντρώσει ὄλα αὐτά τὰ στοιχεῖα, τό μυθιστόρημά του θά γραφτεῖ ἀπό μόνο του. Ὁ μυθιστοριογράφος πρέπει μόνο νά τὰ ἀναδιατάξει λογικά...

Τό ἐνδιαφέρον δέ συγκεντρώνεται στήν ἰδιορρυθμία τῆς ἱστορίας: ἀντίθετα, ὅσο πιά κοινή καί γενικευμένη εἶναι, τόσο πιά τυπικό θά γίνει τό μυθιστόρημα». (Ἡ ὑπογράμμιση τοῦ Γκ. Λ.)

Πρόκειται γιά δύο οὐσιαστικά διαφορετικές τεχνολογίες. Δύο οὐσιαστικά διαφορετικές στάσεις ἀπέναντι στήν ἀλήθεια.

III

Ἡ κατανόηση τῆς κοινωνικῆς ἀναγκαιότητας μιᾶς συγκεκριμένης τεχνολογίας διαφέρει ἀπό τήν αἰσθητικὴ ἀξιολόγηση τῶν καλλιτεχνικῶν τῆς ἀποτελεσμάτων. Στήν αἰσθητικὴ δέν ἰσχύει τό μόντο: «Κατανόηση σημαίνει καί ἀποδοχή». Μόνο ἡ χυδαία κοινωνιολογία, πού βλέπει σάν γενικό ἔργο τῆς τήν ἀποκάλυψη τοῦ λεγόμενου κοινωνικοῦ ἰσοδύναμου τῶν ξεχωριστῶν συγγραφέων ἢ τεχνολογιῶν, θεωρεῖ πῶς μέ τήν περιγραφή τῆς κοινωνικῆς ἱστορικῆς γένεσης ἔχουν λυθεῖ ὄλα τὰ προβλήματα. (Δέ θέλω νά μιλήσω ἐδῶ γιά τόν τρόπο μέ τόν ὅποιο τό κάνει). Πρακτικά, ἡ μέθοδος τῆς μαρτυρᾶ τήν ἐπίδωξη νά υποβιβάσει ὀλόκληρη τήν προηγούμενη ἐξέλιξη τῆς τέχνης τῆς ἀνθρωπότητας στό ἐπίπεδο τοῦ παρακμάζοντος ἀστισμοῦ:

ἽΟ Ὅμηρος ἢ ὁ Σαίξπηρ εἶναι, ἐπομένως, τό ἴδιο «προϊόντα» ὅσο καί ὁ Τζῶνς ἢ ὁ Ντός Πάσο: τό ἔργο τῆς λογοτεχνίας ἐγκτεῖται μονάχα στό νά ἀνακαλύψει τό «κοινωνικό ἰσοδύναμο» τοῦ Ὁμήρου ἢ τοῦ Τζῶνς. Ὁ Μάρξ ἔθεσε τό πρόβλημα ἐντελῶς διαφορετικά. Ἀφοῦ ἀναλύσει τή δημιουργία τῶν ὀμηρικῶν ἐπῶν, λέει: «Ἡ δυσκολία, ὡστόσο, δέν ἐγκτεῖται στό νά κατανοήσουμε ὅτι ἡ ἑλληνική τέχνη καί τό ἔπος συνδέονται μ' ὀρισμένες μορφές κοινωνικῆς ἐξέλιξης, ἀλλά ὅτι μᾶς προσφέρουν ἀκόμα τήν ἀπόλαυση τῆς τέχνης καί μέ μιᾶ ἔννοια ἰσχύουν σάν κανόνες καί ἀνέφικτα πρότυπα».

Εἶναι εὐνόητο πῶς αὐτή ἡ παρατήρηση τοῦ Μάρξ ἀφορᾶ ἐξίσου τίς περιπτώσεις πού ἡ αἰσθητικὴ καλεῖται νά ἐκφέρει μιᾶ ἀρνητικὴ κρίση. Καί στίς δύο περιπτώσεις, ἡ αἰσθητικὴ ἀξιολόγηση δέν πρέπει νά διαχωριστεῖ μηχανικά ἀπό τό ἱστορικό συμπέρασμα. Τό γεγονός ὅτι τὰ ὀμηρικά ἔπη εἶναι ἔπη, ἐνῶ αὐτά τῶν Καμοέν, Μίλτον καί Βολταίρου δέν εἶναι, ἀποτελεῖ παράλληλα ἕνα κοινωνικό-ἱστορικό καί αἰσθητικό πρόβλημα. Δέν ὑπάρχει «μᾶστορία» διαχωρισμένη καί ἀνεξάρτητη ἀπό κοινωνικοἱστορικές καί προσωπικές συνθήκες, πού δέν εἶναι εὐνοϊκές γιά μιᾶ πλοῦσια, περιεκτικὴ, ποικιλόμορφη καί ζωντανὴ καλλιτεχνικὴ ἀπεικόνιση τῆς ἀντικειμενικῆς πραγματικότητας. Οἱ κοινωνικά δυσμενεῖς προϋποθέσεις καί συνθήκες γιά τήν καλλιτεχνικὴ δημιουργία παραμορφώνουν ὑποχρεωτικά καί τίς οὐσιαστικὲς μορφές ἐκφρασης. Τό ἴδιο ἰσχύει καί γιά τήν περίπτωση πού ἐξετάσαμε.

Ἵπάρχει μιᾶ ἀρκετὰ διαφωτιστικὴ κριτικὴ τοῦ Φλωμπέρ γιά τό μυθιστόρημά του *Αἰσθητικὴ Ἀγωγή*, ὅπου λέει: «Εἶναι πολὺ ἀληθινὸ καί

ἀπό αἰσθητικὴ ἀποψη τοῦ λείπει ἡ ψευδὴς προοπτικὴ. Τό σχέδιο γραφῆς ἦταν πολὺ καλὰ δουλεμένο καί γι' αὐτό ἐξαφανίστηκε. Κάθε ἔργο τέχνης πρέπει νά ἔχει ἕνα ἀποκορύφωμα, μιᾶ κορυφαία στιγμή, πρέπει νά σχηματίζει μιᾶ πυραμίδα, διαφορετικά τό φῶς θά πῆσει ἀναγκαστικά σέ κάποιο σημεῖο τῆς σφαίρας. Ἡ τέχνη ὡστόσο δέν εἶναι φύση. Ἵς εἶναι. Νομίζω ὅτι κανεῖς δέν ὑπῆρξε ὡς τώρα τόσο εἰλικρινής».

Αὐτὴ ἡ ὀμολογία μαρτυρᾶ, ὅπως ὄλες οἱ δηλώσεις τοῦ Φλωμπέρ, μιᾶ ἀδυσώπητη εἰλικρίνεια. Ὁ Φλωμπέρ θεωρεῖ τή σύνθεση τοῦ μυθιστορηματῶς του σωστὴ. Κι ἔχει δίκιο ὅταν τονίζει τήν καλλιτεχνικὴ ἀναγκαιότητα τῆς κορυφαίας στιγμῆς. Ἵχει ὄμως δίκιο ὅτι στό μυθιστόρημά του ὑπάρχει «ὑπερβολικὴ ἀλήθεια»; ώπάρχουν πράγματι μόνο στή τέχνη κορυφαῖες στιγμές; Φυσικά ὄχι. Αὐτὴ ἢ πέρα γιά πέρα εἰλικρινὴ ὀμολογία τοῦ Φλωμπέρ ἔχει σημασία γιά μᾶς, ὄχι μόνο σάν δική του κριτικὴ γιά τό σπουδαῖο μυθιστόρημά του, ἀλλά πάνω ἀπ' ὄλα γιὰτί ἀποκαλύπτει τή λαθεμένη ἀντίληψή του γιά τήν ἀλήθεια, γιά τό ἀντικειμενικό εἶναι τῆς κοινωνίας καί γιά τή σχέση φύσης καί τέχνης. Ἡ ἀποψή του ὅτι «κορυφαῖες στιγμές» ὑπάρχουν μονάχα στήν τέχνη, ἐξαρτᾶται δηλαδή ἀπό τόν καλλιτέχνη ἂν θά δημιουργήσει τέτοιες ἢ ὄχι, εἶναι μιᾶ καθαρά ὑποκειμενικὴ του προκατάληψη. Μιᾶ προκατάληψη πού δημιουργήθηκε ἀπό τή ἐπιφανειακὴ παρατήρηση τῶν συμπτωμάτων τῆς ἀστικῆς ζωῆς, τῶν φαινομένων τῆς ζωῆς μέσα στήν ἀστικὴ κοινωνία καί ἀφαιρεῖ ἀπό τίς κινητήριες δυνάμεις τῆς κοινωνικῆς ἐξέλιξης καί τῆς διαρκοῦς ἐπίδρασῆς τους πάνω στήν ἐπιφάνεια τῆς ζωῆς. ώ αὐτὴ τήν ἑλλειπτικὴ καί ἀφρημένη ἀποψη ἢ ζωῆ ἔμφα-

Ἵκδόσεις ὕακινθος

Πανεπιστημίου 44
τηλ. 3607951

Κυκλοφοροῦν μέσα
στόν Δεκέμβρη:

Ἵρνέστος Χόφμαν:
Τὰ παραμῦθια

Ἵοδωρῆς Καλούμενος:
Σκέψεις γιά τό σύμβολο
Καραγκιόζης καί
μιᾶ εἰκονογραφημένη ἱστορία

ΑΓΩΝΑΣ 12

γιά τήν κομμουνιστικὴ ἀνανέωση

Κεντρικὴ ἔκδοση τῆς Ε.Κ.Ο.Ν. Ρήγας Φεραῖος
(Β. Πανελλαδική)
Ἵκτώβριος 1980

■ Οἰκολογικά καί ἄλλα ■ Γιά τήν Πολωνία ■ Ἵπό τὰ ἔξω στὰ ἐνδότερα ■ Τό πραξικόπημα στήν Τουρκία ■ ΠΑΣΟΚ 1980 ■ Ἵ συνέχεια τῶν καταλήψεων ■ Ἵ ἐπέτειος τοῦ θανάτου τοῦ Μάο ■ Τὰ Φεστιβάλ νεολαῖων ■ Τύπος καί τύπος ■ Ἵ μεταπολιτευτικὴ ἐξουσία ■ Ἵ Ὀλυμπιάδα κλπ., κλπ.

γιά τόν έξπρεσιονισμό

νίζεται σάν ένα ρεύμα πού κυλά ομοιόμορφα, σάν μιά αδιάρθρωτη, μονότονη, λεία επιφάνεια. Βέβαια ή ομοιομορφία διακόπτεται κάποτε από «ξαφνικές» μεγάλες καταστροφές.

Στήν πραγματικότητα ωστόσο – φυσικά καί στήν καπιταλιστική – οι «ξαφνικές» καταστροφές έχουν από καιρό προετοιμαστεί. Δέ βρίσκονται σέ μιά αντίθεση πού αποκλείει τήν ήρεμη εξέλιξη τής επιφάνειας. Σ' αυτές οδηγεί μιά σύνθετη καί άνομοιόμορφη εξέλιξη πού διαμορφώνει αντικειμενικά τή φαινομενικά λεία επιφάνεια τής σφαίρας τού Φλωμπέρ. Ο καλλιτέχνης πρέπει βέβαια νά φωτίσει τά θαρύνοντα σημεία τής σύνθεσής της, καί ο Φλωμπέρ τρέφει μιά προκατάληψη πιστεύοντας ότι ή επιφάνεια αυτή δέν διαμορφώνεται ανεξάρτητα από τή θέλησή του. Διαμορφώνεται από τήν άποτελεσματικότητα τών νόμων πού καθορίζουν τήν ιστορική εξέλιξη τής κοινωνίας, μέσω τών κινητήριων δυνάμεων τής κοινωνικής εξέλιξης. Στήν αντικειμενική πραγματικότητα χάνεται ή νόθα καί ύποκειμενική, ή άφηρημένη αντίθεση ανάμεσα στό «φυσιολογικό» καί τό «μη φυσιολογικό». Ο Μάρξ άκριβώς στήν οικονομική κρίση βλέπει τό «πιό φυσικό» νομοτελειακό φαινόμενο τής καπιταλιστικής οικονομίας. «Η άυτονομία πού αποκτούν τά άλληλένδετα καί άλληλοσυμπληρούμενα στοιχεία καταστρέφεται βίαια. Η κρίση επομένως φανερώνει τήν ενότητα τών στοιχείων πού ανεξαρτητοποιήθηκαν». Έντελώς διαφορετική είναι ή θεώρηση τής πραγματικότητας από τήν άστική έπιστήμη πού αναλαμβάνει πιά άπολογητικό ρόλο στό δεύτερο μισό τού 19ου αιώνα. Στήν κρίση βλέπει μιά «καταστροφή», πού άνακόπτει «αιφνίδια» τή «φυσική» εξέλιξη τής οικονομίας. Όμοια καί κάθε επανάσταση είναι κάτι καταστροφικό καί μη φυσιολογικό.

Ο Φλωμπέρ καί ο Ζολά, σύμφωνα μέ τίς ύποκειμενικές γνώμες καί τίς συγγραφικές προθέσεις τους, δέν είναι σέ καμιά περίπτωση ύποστηρικτές τού καπιταλισμού. Είναι όμως παιδιά τής εποχής τους καί σάν τέτοια είναι βαθιά έπηρεασμένοι, όσο άφορά τήν κοσμοθεωρία τους, από τίς αντίληψεις τής εποχής τους – ειδικά ο Ζολά, τά έργα τού όποιου επηρεάστηκαν άποφασιστικά από τίς ρηχές προκαταλήψεις τής άστικής κοινωνιολογίας. Γι' αυτό στόν Ζολά ή ζωή εξέλισσεται σχεδόν χωρίς διάρθρωση, στό βαθμό πού, σύμφωνα μέ τήν άποψή του, είναι μέ τήν κοινωνική έννοια φυσιολογική. Έτσι, όλες οι εκδηλώσεις τής ζωής τών ανθρώπων είναι φυσική άπόρροια τού κοινωνικού τους περιβάλλοντος. Δρουν ωστόσο καί διαφορετικές, άπόλυτα έτερογενείς δυνάμεις, όπως για παράδειγμα ή κληρονομικότητα πού επηρεάζει τή σκέψη καί τήν αίσθηση τών ανθρώπων μέ μιά μοιρολατρική νομοτέλεια καί προκαλεί καταστρο-

φές πού άνακόπτουν τή φυσιολογική ροή τής ζωής. Άς σκεφτούμε εδώ τό κληρονομικό πάθος για τό πιό τό Έτιέν Λαντιέ στό Ζέρμιναλ, αίτία διάφορων ξαφνικών έκρήξεων καί καταστροφών, άσύνδετων όργανικά μέ τό συνολικό χαρακτήρα τού Έτιέν, πράγμα πού κι ο ίδιος ο Ζολά δέν έπίδωξε. Παρεμφερής είναι καί ή περίπτωση τού γιου τού Σακάρ στό Χρήμα. Παντού άντιπαράθεται άσύνδετα ή φυσιολογική άδιαφοροποίητη νομοτέλεια τού περιβάλλοντος στίς αιφνίδιες κληρονομικές καταστροφές.

Είναι φανερό πώς εδώ δέν έχουμε νά κάνουμε μέ μιά σωστή καί βαθιά άντανάκλαση τής αντικειμενικής πραγματικότητας, αλλά μέ μιά ισοπέδωση καί διαστρέβλωση τής νομοτέλειάς της πού πηγάζει από τήν έπίδραση πού είχαν οι προκαταλήψεις τού άπολογητισμού πάνω στήν κοσμοθεωρία τών συγγραφέων αυτής τής περιόδου. Η πραγματική γνώση τών κινητήριων δυνάμεων τής κοινωνικής εξέλιξης, ή άπροκατάληπτη, σωστή, βαθιά καί περιεκτική ποιητική άπεικόνιση τής έπίδρασής τους στό ζωή τών ανθρώπων, πρέπει νά έμφανιστεί μέ τή μορφή μιάς κίνησης πού θά δείχνει ξεκάθαρα τή νομοτελειακή ενότητα τής φυσιολογικής μέ τήν εξαιρετική περίπτωση.

Η άλήθεια τής κοινωνικής εξέλιξης είναι καί ή άλήθεια τής μοίρας τών ξεχωριστών ατόμων. Πού καί μέ ποιο τρόπο γίνεται αντίληπτή αυτή ή άλήθεια; Είναι φανερό, όχι μόνο όσο άφορά τήν έπιστήμη καί τήν έπιστημονικά θεμελιωμένη πολιτική, αλλά καί τήν πρακτική γνώση τής ανθρώπινης ψυχολογίας στήν καθημερινότητα, πώς ή άλήθεια τής ζωής είναι δυνατό νά φανερωθεί μόνο μέσα από τήν πρακτική καί τή δράση τών ανθρώπων. Τά λόγια, τά ύποκειμενικά συναισθήματα καί οι σκέψεις τους δείχνουν τήν άλήθεια ή τή αναλήθεια, τό μεγαλείο ή τή στενότητά τους μόνον όταν μετουσιώνονται σέ δράση: «Όταν έπιβεβαιώνονται μέ τίς πράξεις τών ανθρώπων ή όταν άποτυχαίνουν στήν πραγματικότητα. Μόνο ή δράση μπορεί νά δείξει συγκεκριμένα τήν ουσία, τό χαρακτήρα τών ανθρώπων καί νά δώσει μιά άπάντηση στό άν είναι π.χ. γενναίο ή καλό.

Καί μόνο μέσα άπ' τή δράση οι άνθρωποι αποκτούν ενδιαφέρον ο ένας για τόν άλλον καί άξίζει νά πάρουν λογοτεχνική μορφή. Η δοκιμασία πού θά έπιβεβαιώσει σημαντικά γνωρίσματα τού ανθρώπινου χαρακτήρα (ή θά τά διαψεύσει) βρίσκεται μόνο στήν πρακτική. Η παλαιότερη ποίηση – είτε πρόκειται για παραμύθια, μπαλάντες, θρύλους ή καί μεταγενέστερες αύθόρμητες μορφές άνεκδοτολογικών άφηγημάτων – ξεκινά πάντα αιγό τό βασικό δεδομένο τής προτεραιότητας τής πράξης. Η ποίηση αυτή ήταν καί παραμένει

πάντα εξαιρετικά σημαντική γιατί άναπαριστά πράξεις πού έπιβεβαιώνουν ή διαψεύδουν τίς ανθρώπινες προθέσεις.

Έτσι, έχοντας σάν έπίκεντρο τής μορφοποίησης τό αιώνιο, θεμελιώδες αυτό δεδομένο τής ανθρώπινης ζωής – ή ποίηση αυτή παραμένει ως σήμερα ζωντανή καί ενδιαφέρουσα – παρά τίς συχνά φανταστικές καί για τό σημερινό άνθρωπο μή άποδεκτές προϋποθέσεις της. Η παράθεση μεμονωμένων πράξεων σέ μιά συνεκτική άλυσίδα προκαλεί άληθινό ενδιαφέρον μόνο άπό τό γεγονός ότι τό ίδιο τυπικό χαρακτηριστικό γνώρισμα ενός ατόμου πιστοποιείται αδιάλειπτα μέσα από τίς πιό διαφορετικές καί έντυπωσιακές περιπέτειες. Άνεξάρτητα από τό άν πρόκειται για τόν Όδυσσέα ή τόν Ζιλ Μπλά, ή άνεξιτηλη φρεσκάδα τών άλυσιδωτών περιπετειών βρίσκει σ' αυτό τό γεγονός τήν ανθρώπινη-ποητική της βάση. Τό καθοριστικό στοιχείο φυσικά είναι ο άνθρωπος καί ή άποκάλυψη τών ουσιαστικών γνωρισμάτων τής ζωής του. Έμιας μιάς ενδιαφέρει μέ ποιο τρόπο αντιδρούν ο Όδυσσέας ή ο Ζιλ Μπλά, ή Μόλλ Φλάντερς ή ο Δόν Κιχώτης στά μεγάλα συμβάντα τής ζωής τους, πώς άντιμετωπίζουν τούς κινδύνους, πώς ύπερνικούν τά έμπόδια, πώς έκτυλίσσονται όλοένα πιο βαθιά καί πλατιά στήν πράξη τά χαρακτηριστικά πού τούς κάνουν ενδιαφέροντες καί σημαντικούς.

Χωρίς τήν άποκάλυψη τών σημαντικών ανθρώπινων γνωρισμάτων, χωρίς τήν άλληλεξάρτηση ανάμεσα στόν άνθρωπο καί τά γεγονότα τού έξωτερικού κόσμου, τίς καταστάσεις, τίς φυσικές δυνάμεις, τούς κοινωνικούς θεσμούς, άκόμα καί οι πιό περιπετειώδεις πράξεις τους παραμένουν κενές. Δέν πρέπει ωστόσο νά ξεχνάμε ότι καί χωρίς όλα αυτά σέ κάθε πράξη ένυπάρχει τό άφηρημένο σχήμα τής ανθρώπινης πρακτικής (μολονότι παραποιημένο καί ξεθωριασμένο). Γι' αυτό άφηρημένες άφηγήσεις σχηματικά περιπετειωδών πράξεων, όπου πλανώνται μόνο σχήματα ανθρώπων προκαλούν ένα σχετικό καί παροδικό ενδιαφέρον (ίπποτικά μυθιστορήματα στό παρελθόν, άστυνομικά στίς μέρες μας). Η άπήχησή τους άνοιγει τό δρόμο στό ενδιαφέρον τού κοινού για τή λογοτεχνία· τό ενδιαφέρον για τόν πλούτο, τήν πολυμορφία, τήν έναλλαγή καί τήν πολυεδρικότητα τής ανθρώπινης δράσης. Άν ή λογοτεχνία μιάς εποχής δέν μπορεί ν' άποδώσει τήν άλληλεξάρτηση ανάμεσα στήν πλούσια άναπτυγμένη έσωτερική ζωή τών τυπικών μορφών τής εποχής καί τήν πράξη, τό ενδιαφέρον τού κοινού καταφεύγει σέ άφηρημένα σχηματικά ύποκατάστατα.

Αυτό άκριβώς συμβαίνει στή λογοτεχνία τού όψιμου 19ου αιώνα. Η λογοτεχνία τής παρατήρησης καί τής περιγραφής καταργεί όλοένα καί πιό

πολύ τήν ἀλληλεξάρτηση. Καί ἴσως δέν ἔχει υπάρξει ἐποχή ὅπου πλάι στήν ἐπίσημη μεγάλη λογοτεχνία νά ὑπάρχει καί μιά τόσο ἐκτεταμένη κενή λογοτεχνία ἀπλῶν περιπετειῶν ὅσο στήν ἐποχή μας. Καί δέν πρέπει νά ξεγελιόμαστε ὅτι ἡ λογοτεχνία αὐτή διαβάζεται τάχα ἀπό τούς «ἀμόρφωτους», ἐνῶ ἡ «ἐλίτ» μένει σταθερή στή σύγχρονη λογοτεχνία ποιότητας. Σωστό εἶναι σε μεγάλη ἔκταση τό ἀντίθετο. Στό μεγαλύτερο μέρος τους οἱ σύγχρονοι κλασικοί διαβάζονται ἐνμέρει ἀπό αἰσθημα καθήκοντος, ἐνμέρει ἀπό ἐνδιαφέρον γιά τό περιεχόμενο, γιά τά προβλήματα τῆς ἐποχῆς πού ἐκφράζουν – ἄν καί παραποιημένα καί ἐξασθενημένα· γιά ξεκούραση πάντως καί γιά ψυχαγωγία καταβροχθίζονται τά ἀστυνομικά.

Ὁ Φλωμπέρ δουλεύοντας τή *Μαντάμ Μποβαρύ* ἐπανειλημμένα καταλόγιζε στό βιβλίο του πώς τοῦ λείπει τό ψυχαγωγικό στοιχείο. Ὁμοια καί πολλοί ἄλλοι συγγραφεῖς διαπιστώνουν ὅτι τά μεγάλα μυθιστορήματα τοῦ παρελθόντος συνδυάζουν τήν ἀνθρωπιά μέ τήν ψυχαγωγία καί τήν ἔνταση, ἐνῶ στή σύγχρονη τέχνη εἰσβάλλει σέ ὄλο καί μεγαλύτερη ἔκταση ἡ μονοτονία καί ἡ πλήξη. Αὐτή ἡ παράδοση κατάσταση δέν εἶναι ἀσφαλῶς τό ἀποτέλεσμα ἑλλειψῆς συγγραφικοῦ ταλέντου τῶν λογοτεχνικῶν ἐκπροσώπων τῆς ἐποχῆς, στήν ὁποία ἔζησαν πολλοί προικισμένοι συγγραφεῖς. Ἡ μονοτονία καί ἡ πλήξη πηγάζουν πολύ περισσότερο ἀπό τίς ἀρχές τῆς μορφοπλασίας, ἀπό τή μέθοδο καί τήν κοσμοθεωρία τῶν συγγραφέων.

Ὁ Ζολά καταδικάζει ὀξύτατα τή μορφή τοῦ ἐξαιρετικοῦ στόν Σταντάλ καί τόν Μπαλζάκ σάν «μῆ φυσική». Ἔτσι γιά τήν περιγραφή τοῦ ἔρωτα στό *Κόκκινο καί τό Μαῦρο* λέει: «Ἀπομακρύνεται ὀλοκληρωτικά ἀπό τήν ἀλήθεια τῆς καθημερινότητας, καί στόν ψυχολόγο Σταντάλ βρισκόμαστε στή διάσταση τοῦ ἐξαιρετικοῦ ὅπως καί στόν ἀφηγητή Ἀλέξανδρο Δουμά. Ἀπό τή σκοπιά τῆς συγκεκριμένης ἀλήθειας ὁ Ζυλιέν μου ἐπιφυλλάσσει ἐξίσου πολλές ἐκπλήξεις ὅσο καί ὁ Ντ' Ἀρτανιάν».

Στό δοκίμιό του γιά τή λογοτεχνική δραστηριότητα τῶν Γκονκούρ, ὁ Πῶλ Μπουρζέ διατυπώνει μέ σαφήνεια καί ὀξύτητα τή νέα ἀρχή τῆς σύνθεσης: «Τό δράμα εἶναι πράξη – τό δείχνει καί ἡ ἐτυμολογία – καί ἡ πράξη δέν εἶναι ποτέ ἡ καλύτερη ἔκφραση τῶν ἠθῶν. Αὐτό πού χαρακτηρίζει ἕναν ἄνθρωπο, δέν εἶναι οἱ πράξεις του σέ μιά στιγμή κρίσης ἢ πάθους, εἶναι οἱ καθημερινές του συνήθειες πού δέ μαρτυροῦν μιά κρίση ἀλλά μιά κατάσταση». Ξεκινώντας ἀπ' αὐτή τή διαπίστωση γίνεται ἀπόλυτα κατανοητή ἡ πύξινος κριτική τοῦ Φλωμπέρ γιά τή σύνθεση. Ὁ Φλωμπέρ συγχέει τή ζωή μέ τή μέση καθημερινότητα τοῦ ἀστού. Εἶναι εὐνόητο πώς αὐτή ἡ προκατάληψη ἔχει

τίς κοινωνικές τῆς ρίζες. Δέν παύει ὅσο νά εἶναι προκατάληψη, δέν παύει νά παραμορφώνει ὑποκειμενικά τήν ἀντανάκλαση τῆς πραγματικότητας στή λογοτεχνία, νά παρεμποδίζει τήν ἐπαρκή καί περιεκτική ποιητική ἀπεικόνισή της. Ὁ Φλωμπέρ παλεύει σ' ὅλη του τή ζωή νά βγεῖ ἀπό τό φαῦλο κύκλο τῶν προκαταλήψεων πού γεννοῦν οἱ κοινωνικές ἀναγκαιότητες. Ἐπειδή ὅμως δέν πολεμᾷ τίς ἴδιες τίς προκαταλήψεις, ἀλλά τίς θεωρεῖ μᾶλλον σάν ἀνεξάλειπτα ἀντικειμενικά γεγονότα, ὁ ἀγῶνας του εἶναι τραγικά μάταιος.

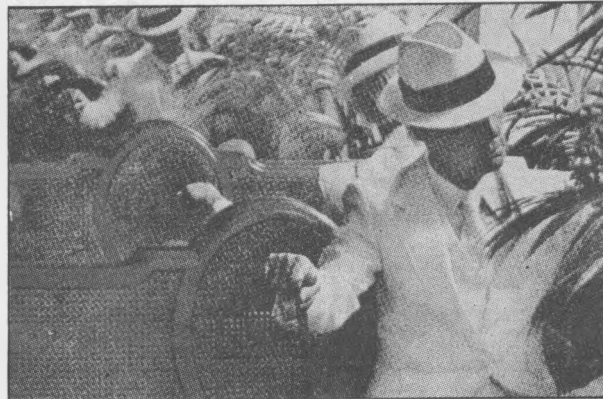
Καταφέρεται ἀδιάκοπα, μέ τόν πύξινος παθιασμένο τρόπο, ἐναντία στή μονοτονία, τήν εὐτέλεια καί τήν ἀποκρουστικότητα τῶν ἀστικῶν θεμάτων πού καλεῖται νά ἀναπλάσει. Δουλεύοντας κάθε ἀστικό μυθιστορημα ὀρκίζεται νά μήν ἀσχοληθεῖ ποτέ πιά μέ τέτοιες ἀηδίες. Βρίσκει ὅμως διέξοδο μόνο μέσα στή φυγή, στό φανταστικό ἐξωτισμό. Οἱ προκαταλήψεις τοῦ κλείνουν τό δρόμο γιά τήν ἀνακάλυψη τῆς ἐσωτερικῆς ποίησης τῆς ζωῆς.

Αὐτή εἶναι ἡ ποίηση τῶν ἀγωνιζόμενων ἀνθρώπων, τῶν ἀμοιβαίων

Τό μυθιστόρημα πού
καθορίζει τούς
διανοούμενους
τοῦ μεταπολέμου

Σιμόν ντέ Μπωβουάρ
ΟΙ ΜΑΝΔΑΡΙΝΟΙ

Μεταφράζει ἡ
Ζώρζ Σαρή

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΑΝΟΙΧΤΗ ΓΩΝΙΑ

Ἐκδόσεις Γλᾶρος
Κεντρική διάθεση - παράγγελίες:
ΘΕΜΙΣΤΟΚΛΕΟΥΣ 31, ΑΘΗΝΑ - 142,
ΤΗΛ. 36.18.457

ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ ΚΑΙ ΘΡΑΚΗ:
ΠΕΤΡΟΣ ΓΕΩΡΓΙΟΥ
ΔΙΟΙΚΗΤΗΡΙΟΥ 31
ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ • ΤΗΛ. 52.81.19

για τον εξπρεσιονισμό

τους σχέσεων στην αληθινή τους πρακτική. Χωρίς αυτή δεν μπορεί να υπάρξει πραγματικό έπος, κατάλληλο να προκαλέσει, ν' αυξήσει και να διατηρήσει ζωντανό το ενδιαφέρον του κοινού. Η τέχνη του έπους - και της μυθιστοριογραφίας φυσικά - εγκλείται στην ανακάλυψη των επίκαιρων, σημαντικών, χαρακτηριστικών για τον άνθρωπο, γνωρισμάτων της κοινωνικής δράσης. Στην επική ποίηση ο άνθρωπος θέλει να δει το είδωλό του έναργέστερο και δυναμωμένο, τό αντικαθρέφτισμα της κοινωνικής πρακτικής του. Η τέχνη του επικού ποιητή έγκειται ακριβώς στη σωστή κατανομή του βάρους, στη σωστή υπογράμμιση των ουσιαστικών στοιχείων: Τό έργο του γίνεται συναρπαστικό και οικουμενικό, όταν τό ουσιαστικό - ο άνθρωπος και ή κοινωνική δράση του - δέν είναι γι' αυτόν ένα έπινοημένο προϊόν τέχνης, αποτέλεσμα της δεξιοτεχνίας του, αλλά κάτι πού φύτρωσε φυσικά, κάτι πού δέν εφεύρε αλλά άπλά ανακάλυψε.

Γι' αυτό και ο λογοτεχνικά πολύ προβληματικός γερμανός ποιητής και δραματουργός Όππο Λούντβιχ, στη μελέτη του για τον Ουάλτερ Σκότ και τον Ντίκενς συμπεραίνει πολύ σωστά: «...οι υπάρξεις μοιάζουν να είναι τό κύριο θέμα και ο τροχός των γεγονότων εξυπηρετούσε μονάχα στό να συμπεριλάβει τίς υπάρξεις καθαυτές σ' ένα έλκυστικό παιχνίδι, και δέν υπήρχαν μόνο για να βοηθούν τό τροχό να γυρίζει. Τό θέμα είναι πώς ο συγγραφέας κάνει ενδιαφέρον εκείνο πού πρέπει να έχει άφραυτου ενδιαφέρον και τό όποιο άφήνει χωρίς υποστήριξη, να τά

υγαλει περιμετρικές του δυνάμεις... Η ούσία είναι πάντα τό άτομα. Καί πράγματι, ένα γεγονός όσο θαυμαστό κι άν είναι, δέ θά μάς άπασχολήσει σε διάρκεια όπως οι άνθρωποι πού συναναστραφήκαμε και άγαπήσαμε».

Η περιγραφή μέ την έννοια πού εκθέσαμε πιά πάνω, ανάγεται σε κυρίαρχη μέθοδο της επικής σύνθεσης σε μία περίοδο πού για κοινωνικούς λόγους χάνεται ή αίσθηση του τί είναι σημαντικό στό επικό έργο. Η περιγραφή είναι τό συγγραφικό υποκατάστατο για τή χαμένη επική σημασία.

Άλλά, όπως πάντα όταν γεννιούνται νέες ιδεολογικές μορφές, κυριαρχεί κι εδώ ή άλληλεπίδραση. Η περιγραφή, πού πρωτανεύει πιά στη συγγραφή, δέν είναι μονάχα τό αποτέλεσμα, αλλά παράλληλα και αίτιο μιας άκόμη μεγαλύτερης άπομάκρυνσης της λογοτεχνίας από τή σημασία του έπους. Η κυριαρχία του καπιταλιστικού πεζού πάνω στην έσωτερική ποίηση της ανθρώπινης πρακτικής, ή όλοένα και πιά άπάνθρωπη κοινωνική ζωή, ή υποθάμιση της ανθρωπιάς - όλα αυτά είναι αντικειμενικά δεδομένα της εξέλιξης του καπιταλισμού. Άπ' αυτά προέρχεται συνακόλουθα και ή μέθοδος της περιγραφής. Άπό τή στιγμή πού ή μέθοδος αυτή έγινε πιά πραγματικότητα, τή χειρίστηκαν σημαντικοί και συνεπείς στό είδος τους συγγραφείς, κι έτσι επέδρασε μέ τή σειρά της στη λογοτεχνική άντανάκλαση της πραγματικότητας. Η λογοτεχνία υπερτονίζει τήν πτώση του ποιητικού επιπέδου της ζωής.

«Erzählen oder Beschreiben?» Πρωτοδημοσιεύτηκε στό *Internationale Literatur*, No 11, 1936. Για τή μετάφραση χρησιμοποιήσαμε τήν έκδοση Georg Lukács, *Probleme des Realismus*, Aufbau - Verlag Berlin, 1955. Παραθέτουμε εδώ τό δεύτερο και τό τρίτο κεφάλαιο από τά επτά της μελέτης αυτής.

Στό πρώτο κεφάλαιο, ο Λούκατς αντιπαράδκει τούς Tolstoi, Balzac και Walter Scott πρós τούς Flaubert και Zola, παραθέτοντας ή μνημονεύοντας έπεισόδια πρόσφορα σε μία συγκριτική μελέτη των άφηγηματικών τους τρόπων. Στούς μέν, τά μυθιστορηματικά γεγονότα είναι σημαντικά «λόγω της άμεσης συμμετοχής των προσώπων στα δρώμενα και της γενικότερης κοινωνικής τους σημασίας». Στούς δέ, τά πρόσωπα είναι «άπλοι παρατηρητές» και τά γεγονότα «άπλές εικόνες». Η αντίθεση αυτή μεταξύ συμμετοχής και παρατήρησης, δραματικής άφήγησης και ουδέτερης περιγραφής, σημαδεύει, κατά τον Λούκατς, δύο εκ διαμέτρου αντίθετες αντίληψεις ή σχολές, τό ρεαλισμό και τό νατουραλισμό, ενώ ταυτόχρονα καθορίζει και τήν (ιδεολογική) σχέση του άναγνώστη μέ τό μυθιστόρημα: Γιατί στη μία περίπτωση ο άναγνώστης καλείται να συμμετάσχει στα δρώμενα, να ζήσει τά γεγονότα, ενώ στην άλλη άπωθείται στη θέση του παρατηρητή, μετατρέπεται σε 'θεατή εικόνων'.

Βιβλία από τό ΤΕΚΜΗΡΙΟ

ΤΖΙΑΝΝΙ ΡΟΝΤΑΡΙ

γνωρίστε τον μεγάλο Ίταλό συγγραφέα
και χαρείτε δυό από τά ευφυνέστερα παιδικά βιβλία (πού δέν διαβάζονται
μόνο από παιδιά):

ΠΑΡΑΜΥΘΙΑ ΑΠΟ ΤΟ ΤΗΛΕΦΩΝΟ Η ΤΟΥΡΤΑ ΣΤΟΝ ΟΥΡΑΝΟ

ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΔΙΑΘΕΣΗ: ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΤΕΚΜΗΡΙΟ

ΖΩΟΔ. ΠΗΓΗΣ 17 - ΤΗΛ. 6448510

καί γράμματα γνωρίζω

Ο τίτλος του βιβλίου είναι *Πεθαίνω σά χώρα*. Αυτή ή φράση όμως είναι και ή τελευταία στό βιβλίο, όπου λέγεται από τή στείρα γυναίκα πού υπάρχει στό τρίτο μέρος του βιβλίου και γράφει εκείνο τό γράμμα πού τό αποτελεί. Υπάρχει λοιπόν στην αρχή και στό τέλος του βιβλίου, αλλά και σ' όλόκληρο τό μυθιστόρημα όπως θά δούμε πιό κάτω, έντονη ή συσχέτιση τής γυναίκας και τής χώρας.

Η σχέση γυναίκας και χώρας στην λογοτεχνία αποτελεί τούς τελευταίους αιώνες στερεότυπο σχήμα. Η πρωτοτυπία του Δημήτρη Δημητριάδη, όπως θά προσπαθήσουμε νά υποστηρίξουμε στό άρθρο, είναι ότι καταργεί τόν παραδοσιακό ρομαντικό συμβολισμό τής γυναίκας (φύσης)-χώρας καταργώντας τή γονιμότητα από τό σχήμα και δάζοντας στην θέση της τό θάνατο.

Τό σχήμα γυναίκα (φύση)-χώρα φαίνεται πώς παράγεται στην ρομαντική περίοδο. Τό πρώτο σκέλος, ή παρομοίωση, ή εξομοίωση μάλλον τής γυναίκας και τής φύσης, είναι κοινός τόπος στην συμβολική γλώσσα πολλών περιόδων. Αυτό πού μās ενδιαφέρει εδώ είναι ή φανταστική επέκταση του σχήματος στην έννοια «χώρα». Η επέκταση αυτή φαίνεται πώς παράγεται κατά τήν περίοδο του ρομαντι-

Η κατάργηση του ρομαντικού συμβολισμού γυναίκα (Φύση)-Χώρα

Στό μυθιστόρημα *Πεθαίνω σά χώρα* του Δ. Δημητριάδη

σμού, όταν διαμορφώνεται ή ιδέα του έθνους. Για νά αναφερθούμε στην ελληνική διβλιογραφία, περίοδοι «έθνικού αυτοπροσδιορισμού» στην Εύρώπη, συχνά «μέ τή μορφή έθνικοαπελευθερωτικού κινήματος ή έσωτερικής πολιτικής και κοινωνικής ανάμορφωσης» συμπίπτουν μέ τά βασικά χρονικά όρια του ρομαντισμού και του προρομαντισμού, και ή ρομαντική λογοτεχνία είναι συχνά «συνωμοτική, επαναστατική, φιλελεύθερη ή άστική» (Δημ. Ν. Μαρωνίτη, «Ο τύπος του έθνικού ποιητή και ο αντίκτυπος του Άλβανικού έπους στην λογοτεχνία μας», άρθρο στό *Λογοτεχνικό Πολίτη*, αρ. 32). Ο ρομαντικός άκόμη συμβολισμός διαφέρει πολύ από τήν προγενέστερή του άλληγορία, όπως υποστήριξαν διάφοροι θεωρητικοί του, και στηρίζεται στην δημιουργική φαντασία σέ αντίθεση μέ τήν τυπικότητα τής άλληγορίας (Γκαίτε, Σέλλεϋ, Κόλεριτζ).

Τό σχήμα γυναίκα(φύση)-χώρα είναι και για έναν επιπλέον λόγο προϊόν του ρομαντικού συμβολισμού. Ο ρομαντισμός φαίνεται νά εκφράζει μέ τέτοιο τρόπο τή νέα σχέση του ανθρώπου μέ τή φύση, πού νά μπορεί νά συνοψιστεί σάν «τό πέρασμα από τή μηχανιστική σέ μία οργανική άποψη» για τή φύση. Η παρατήρηση δηλαδή τής φύσης «όχι πιά σάν άμετάβλητου άντικείμενου, παρά σά μεταβαλλόμενου οργανισμού, όδήγησε στην συσχέτιση τής διάθεσης του ανθρώπου μέ τή φύση» (Lilian R. Furst, *Ρομαντισμός*, έκδ. Έρμής, 1974). Η έρευνα τής φύσης είναι πολύ έντονη στον 18ο και 19ο αιώνα, και δέν είναι τυχαίο πού τότε άναπτύχθηκαν οι έπιστήμες τής φυσικής και τής φυσιολογίας.

Έδώ μās ενδιαφέρει πώς ή έννοια του «οργανισμού» ταίριαξε μέ τήν αντίληψη τής κοινωνίας σά φυσικού οργανισμού. Η αντίληψη για τή γέννηση-άνάπτυξη-θάνατο των κοινωνικών φαινομένων, ή αντίληψη δηλαδή για ένα ιστορικό-βιολογικό κύκλο πού διανύουν, βρίσκεται συνήθως στις πολιτικές θεωρίες πού διαμορφώθηκαν στους δύο περίπου αιώνες του ρομαντισμού στην Δύση. Κι εδώ δέν πρέπει ίσως νά παραβλέπουμε τή σύνδεση τής γυναίκας και τής φύσης, πού στηρίζεται κατεξοχήν στα κυκλικά φαινόμενα πού υπάρχουν και στις δύο και συνδέονται μέ τήν γονιμότητα και άναπαράγωγή (έποχές του χρόνου, κύκλος).

Στό σχήμα γυναίκα(φύση)-χώρα, ή γυναίκα, πού συνδέεται μέ τή φύση λόγω τής γονιμότητας, μεταδίδάει ευχετικά και σχεδόν μαγικά τή γονιμότητα στην χώρα. Τό κέντρο αυτής τής κίνησης είναι ή γυναίκα. Άς δούμε όμως και μία βαθύτερη σχέση: ή γόνιμη γυναίκα, ή σύζυγος όμως και μία βαθύτερη σχέση: ή γόνιμη γυναίκα, ή σύζυγος δηλαδή μητέρα, άφου μόνο αυτή ή «νόμιμη» γονιμότητα επιτρέπεται στις δυτικές κοινωνίες, οφείλει νά είναι φορέας τής κυρίαρχης ήθικης για ν' άναθρέψει «καλούς πολίτες». Η φύση έτσι, μέσα από τήν ταύτισή της μέ τή γυναίκα, άποκτά κι αυτή μία ήθική υπόσταση. Τό κέντρο αυτής τής σχέσης είναι ή χώρα, ή άλλιώς ή ιδεολογία πού σέ μία συγκεκριμένη στιγμή όρίζει τήν έννοια χώρα και προσδιορίζει τις συμβολικές της σχέσεις μέ τή γυναίκα και τή φύση. Η βαρύτητα πού άποκτά ή χώρα στον τρόπο μέ τόν όποιο ο Δ.Δ. άνατρέπει τόν ρομαντικό συμβολισμό στό μυθιστόρημά του είναι ση-

μαντική, γιατί και η στειρότητα και ο θάνατος φαίνεται να προέρχονται από τόν έχυδαισμό της έννοιας «χώρα». Άλλά ως προχωρήσουμε στο κείμενο.

Γιά λόγους πού επιβάλλει τό ίδιο τό κείμενο, τό χωρίζουμε σε τρία μέρη, σύμφωνα μέ τήν πρώτη του έκδοση: τό πρώτο σελ. 13-75, τό δεύτερο σελ. 75-79 και τό τρίτο σελ. 79-88. Άς σημειώσουμε πώς τό δεύτερο μέρος είναι και μέ τυπογραφικά στοιχεία χωρισμένο στην εξαιρετικά φροντισμένη έκδοση τής «Λέσχης». Στο πρώτο μέρος περιγράφεται ή τελευταία φάση ενός πολέμου πού τελειώνει μέ τήν κατάκτηση τής χώρας από τούς έχθρους της και ή έναρξη τής καινούριας κατάστασης, στό δεύτερο ή κατοχή μέ κύριο χαρακτηριστικό τό θάνατο τής γλώσσας και τήν ύπαρξη τών προσωπικών μαρτυριών σάν κειμηλίων πιά στό μουσειακό σωμα τής πεθαμένης γλώσσας. Τό τρίτο είναι ένα από αυτά τά κείμενα-κειμήλια, είναι ένα γράμμα δηλαδή πού έγραψε κατά τή διάρκεια του πολέμου μία γυναίκα στόν άντρα πού αγαπούσε.

Θά προσπαθήσουμε νά έρευνήσουμε τήν κατάγηση του ρομαντικού συμβολισμού γυναίκα(φύση)-χώρα μέ τέσσερις τομές στην αρχιτεκτονική του κειμένου. Τό κριτήριο επιλογής τών συγκεκριμένων τομών - πού είναι τά υποκείμενα

του λόγου, ο εκφρασμένος από αυτά τά υποκείμενα λόγος, ή αντίληψη τής ιστορίας σάν ιστορικών κύκλων και τέλος ή σχέση τής στήρας γυναίκας και τής χώρας στό τρίτο μέρος του διβλίου - υπήρξε ή προσωπική μου συγκίνηση από τό τρίτο ιδιαίτερα μέρος του διβλίου. από κεί κι έπειτα οί παρατηρήσεις ότι τό τρίτο μέρος έχει προσωπικό υποκείμενο, είναι μέσα σε εισαγωγικά όπως ο εκφρασμένος λόγος από ομαδικά υποκείμενα στό πρώτο μέρος, ανατρέπει μέ τήν παρουσία του τήν αντίληψη τής ιστορίας σάν ιστορικών κύκλων ή οποία απαγορεύει νά υπάρχουν προσωπικά κείμενα στην ιστορική αντιμετώπιση, και τέλος ο σπαραγμός του γυναικείου γράμματος από τή στειρότητα και τόν θάνατο.

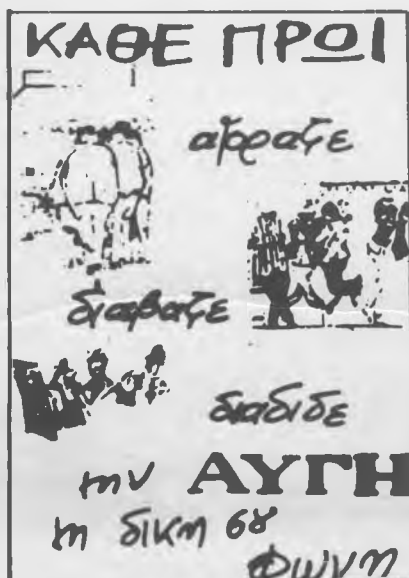
1. Τά υποκείμενα

Τά δύο πρώτα μέρη δέν έχουν ποτέ προσωπικό υποκείμενο, ενώ αντίθετα τό τρίτο δονείται από τό παθος μιας γυναίκας πού γράφει στό πρώτο ενικό πρόσωπο. Στο πρώτο μέρος αυτό πού περιγράφεται είναι ένα «εξωτερικό» γεγονός, ένα ιστορικό γεγονός όπως αυτό βιώνεται από πρόσωπα πού λειτουργούν σάν ομάδες ή κατηγορίες ή σάν εκπρόσωποι του κρατικού μηχανισμού (καμία γυναίκα, όλοι οί άλλοι, δυό στρατηγοί, όσοι άκουγαν, ο πρόεδρος πού εκφωνεί λόγο, οί γριές, τά πλήθη, όλοι μαζί, οί ψυχές όλων, οί λιποτάκτες, οί στρα-

τιώτες, οί αξιωματικοί, οί πεθαμένοι, οί άντρες, οί ξεφρενες γυναίκες, οί παλάδες, τά έχθρικά στρατεύματα, ή εκκλησία, άρρωστοι και γέροι - ίσως μερικά ακόμη του ίδιου τύπου). Αυτό τό μέρος έχει τή γραφή χρονικού. Στο δεύτερο μέρος, μαζί μέ τή γλώσσα πού παύει νά υπάρχει, δέν υπάρχουν πιά ούτε υποκείμενα, δέν υπάρχουν ούτε ζωντανοί. Έδώ καταγγείται ή έννοια «υποκείμενο του λόγου». Στο τρίτο μέρος τό κύριο υποκείμενο είναι τό «εγώ» μιας γυναίκας σε σχέση μέ τό «εσύ» ενός προσώπου πού αγαπά και τό τρίτο ενικό τής χώρας, στό οποίο όμως ή γυναίκα (εγώ) μέ τόν άντρα (εσύ, εμείς) είναι σε μία σχέση αντίθεσης. Υπάρχει δηλαδή μία συναισθηματική σχέση (εγώ-εσύ-εμείς), ενώ τίποτε στά προηγούμενα δέν προετοιμάζε, μέσα από τή γλώσσα του χρονικού, τόν αναγνώστη για τήν ύπαρξη της. Τά πρόσωπα αυτής τής έρωτικής σχέσης (εγώ, εμείς) είναι αντίθετα στην άπρόσωπη (αυτή) χώρα, μέ συναισθηματικά χαώδους άποστροφής αλλά και τελεσιδικής ταύτισης. Η χώρα όπως του τρίτου μέρους μέ τό άπρόσωπο τρίτο ενικό, είναι κατά κάποιο τρόπο ο καθρέφτης τής «ιστορικής αφήγησης», του χρονικού του πρώτου μέρους, των «ιστορικών αντικειμενικών γεγονότων» πού άφορούν τούς ανθρώπους σάν κατηγορίες. Είναι ο καθρέφτης του βάραθρου πού γενικά χωρίζει, κατά τόν συγγραφέα, τήν αντίληψη τής ζωής σά σωματικής έκφρασης και σάν άπρόσωπου ιστορικού γεγονότος.

2. Ο λόγος

Ο λόγος δηλαδή μέ τόν οποίο εκφράζονται όσοι μιλούν στό κείμενο. Θα στηριχτούμε πάλι στόν ομαδικό-μή άτομικό λόγο, όπως αυτός εκφέρεται από τά υποκείμενα του πρώτου μέρους, και στόν

Γιώργος Σκούρτης
Μιά φορά ήταν ένας
μόνος του
μυθιστόρημα Κέδρος

(σελ. 65), τό τέλος δηλαδή τῆς ἤττας καί ἡ ἀπαρχή μιᾶς κατοχῆς πού θά εἶναι ἡ Χιλιετία τῆς Συνειδητῆς Πολυσχιδούς Σχιζοφρένειας, τότε συμβαίνει ἡ ἀκύρωση τῶν νόμων καί ἡ ἀντιστροφή τῶν ἐκδηλώσεων. Αὐτή ἡ ἐλευθερία τῶν μῆ στερεότυπων ἐκδηλώσεων ὑπάρχει σάν ἐπαναστατική πράξη ἀκριβῶς τή στιγμή πού κλείνει ὁ ἕνας κύκλος γιά ν' ἀρχίσει ὁ ἄλλος, ὑπάρχει σάν ἐξαίρεση. Ὁ δεύτερος ἱστορικός κύκλος, πού εἶναι ἡ κατοχή, ἔχει τρία χαρακτηριστικά: κατάργηση τῶν ὁρίων πού ἔχει ἡ χώρα καί τά ὁποῖα ἄλλωστε δέν εἶχαν περιγραφεῖ στό πρῶτο μέρος, κατάργηση τῆς γλώσσας καί μετατροπή τῆς σέ κειμήλια γραπτῶν προσωπικῶν ντοκουμέντων – ὅπου καί περιγράφεται ἡ στειρότητα τῶν γυναικῶν (στό μεγάλο κεφάλαιο μέ τόν τίτλο «Μαρτυρίες ἀπό τά Χρόνια τῆς Μεγάλης Ἡττας»), κατάργηση τῆς χρησιμότητας τῶν προσωπικῶν ντοκουμέντων ἀπό τήν ἐπιστήμη τῆς ἱστορίας, ἡ ὁποία βλέπει «στήν ἀνθρωπότητα τό κοσμικό ἐκεῖνο φαινόμενο πού παράγει κύκλους ἑσσει» καί «μέσα σ' αὐτούς τούς κύκλους, ὅπως ξέρουμε, οἱ ἀτομικές κραυγές δέν ἀκούγονται». Στό τρίτο μέρος καταργεῖται ἡ ἐγκυρότητα τῆς παραπάνω ἱστορικής ἐπιστημονικῆς ἀντίληψης μέ τήν παράθεση ἐνός ἀπό τά «ἀπαγορευμένα» ντοκουμέντα, τό γράμμα μιᾶς γυναίκας. Ὁ συγγραφέας ἀκόμη δίνει στόν πρῶτο ἱστορικό κύκλο τό ὄνομα Μεσαίωνα τῆς Μῆτρας καί στόν δεύτερο τό ὄνομα Χιλιετία τῆς Συνειδητῆς Πολυσχιδούς Σχιζοφρένειας.

Ἡ ἀντίληψη τῆς χώρας σά γόνιμης γυναίκας καί ἡ ἀντίληψη γιά τήν ἱστορική πορεία τῆς χώρας συνδέονται ἀρνητικά μέσω τῆς γονιμότητας. Ὁ συγγραφέας εἶναι ἐξίσου ἀντίθετος στους ἱστορικούς κύκλους, καί τό δηλώνει καθαρά, ὅσο εἶναι ἀντίθετος καί στή συμβολική ταύτιση τῆς γυναίκας καί τῆς χώρας μέσω τῆς γονιμότητας. Γι' αὐτό διασχίζει τό κείμενο ὁ μῆ γόνιμος κλειστός λογος παράλληλα μέ τή διαπόμευση τῆς χώρας. Κάπου ἡ χώρα, σά γόνιμη γυναίκα, καί ἡ ἱστορία, σάν ἱστορικοί κύκλοι, παράγονται ἀπό τό ἴδιο ἰδεολογικό σύστημα.

Κάπου ὁ κύκλος τῆς γόνιμης γυναίκας ταυτίζει τήν δῆθεν ἱερότητα του μέ τή μεταφυσική ἀντίληψη τῶν ἱστορικῶν κύκλων.

Παρατηροῦμε στό κείμενο πώς ὁ

χρόνος δηλώνεται συνέχεια μέ τή στειρότητα. Ἐκτός ἀπό τό ὄνομα τῆς τελευταίας φάσης τοῦ πολέμου, πού ὀνομάζεται Μεσαίωνα τῆς Μῆτρας (κι ὅταν τελειώνει αὐτός ὁ Μεσαίωνα ἀρχίζει ἡ Χιλιετία τῆς Σχιζοφρένειας), κάθε φορά πού γίνεται ἀναφορά στήν τελευταία φάση τοῦ πολέμου ἐπιλέγεται σάν πρῶτο χαρακτηριστικό τῆς ὅτι καμιά γυναίκα δέν ἔπιασε παιδί (σελ. 13, 55). Αὐτή εἶναι καί ἡ πρώτη φράση τοῦ βιβλίου, «Τῆ χρονιά ἐκείνη, καμιά γυναίκα δέν ἔπιασε παιδί», φράση συμμετρική μέ τήν τελευταία «Πεθαίνω σά χώρα», πού εἶναι καί ὁ τίτλος τοῦ βιβλίου. Ἡ ἴδια ἐπίσης ἀναφορά γίνεται στό δεύτερο μέρος (σελ. 76), ὅπου ἡ στειρότητα τῶν γυναικῶν ἐκείνης τῆς χρονιάς εἶναι ἕνα ἀπό τά κείμενα τῆς νεκρῆς πιά καί κειμηλικῆς γλώσσας. Εἶναι τό κείμενο πού θά μᾶς δώσει ὁ συγγραφέας στό τρίτο μέρος.

Ἄς σημειώσουμε ἀκόμη μερικά πράγματα, σχετικά μέ τόν χρόνο. Μποροῦμε νά δοῦμε πώς ἡ στειρότητα ἐκείνης τῆς χρονιάς μῆ ἔχοντας τόν ἄντρα καί τή γυναίκα σάν μονάδες τῆς ἐρωτικῆς καί μόνο μ' αὐτούς τούς δύο γόνιμης σχέσης, ἐκφράζεται: μέ τήν κατάργηση τοῦ προσωπικοῦ ὑποκειμένου καί τήν ἀντικατάστασή του ἀπό ὁμάδες ἢ κατηγορίες προσώπων, ἢ καί μέ τήν κατάργηση τοῦ ἴδιου τοῦ ὑποκειμένου, ἢ ἀκόμη μέ τήν ἀντικατάσταση τῆς «κοινῆς» γλώσσας ἀπό σπαράγματα εἰδικῶν γλωσσῶν

(βλ. τίς σχετικές πιό πάνω παραγράφους). Πώς ἀκόμη ἡ γυναικεία στειρότητα, πού ἀναίρει τόν κύκλο σάν προϋπόθεση τῆς γονιμότητας, ἔμμεσα ἀλλά σταθερά σ' ὄλο τό πρῶτο μέρος ὑπονομεύει τήν ἀντίληψη τοῦ χρόνου σάν ἱστορικό κύκλο, μέχρις ὅτου στό δεύτερο μέρος νά δηλωθεῖ καθαρά ἡ ἀντίρρηση σ' αὐτό τό εἶδος ἐπιστήμης τῆς ἱστορίας, καί τῶν ἀνθρώπινων καταστάσεων εὐρύτερα. Καί πώς ἀκόμη «ἡ χρονιά ἐκείνη» στό πρῶτο μέρος σημασιοδοτεῖται βασικά ἀπό τή στειρότητα, σημασιοδοτεῖται ὁμως συχνά καί ἀπό ἕνα πλῆθος «παραμορφώσεων» τῆς παραδοσιακῆς σχέσης ἄντρας-γυναίκα, οἱ ὁποῖες ἐκφράζονται ἐπίσης μέ γενικά, μῆ ἐξατομικευμένα, ὑποκείμενα (σελ. 33-34 ὁ ἐχθρός ὅπως εἰσβάλλει στή χώρα εἶναι σά νά τήν διάζει, 55-56 οἱ ἄντρες ζευγαρώνουν μεταξύ τους καί οἱ στείρες γυναῖκες γυρνώντας στά μπορντέλα καταλάβαιναν τή δική τους ἀπελπισία, 64 τά στρατεύματα πάλι «εἰσβάλλουν» στή χώρα, καί τέλος 67-70 περιγράφεται ἡ ἀρχή τοῦ κύκλου τῆς σχιζοφρένειας μέ ἄντρες φανταχτερά ντυμένους γυναῖκες καί γυναῖκες πού κυνηγοῦσαν γυναῖκες στίς ἐκκλησίες, ὅπου οἱ παπάδες ἔψελναν τήν προσευχή στό σπέρμα – κι ἐδῶ ἄς μοῦ συγχωρεθεῖ νά σημειώσω πώς λίγα τόσο δραματικά κομμάτια ἔχουν γραφεῖ στά ἑλληνικά, ὅπως αὐτό τῆς εἰσόδου στόν κύκλο τῆς σχιζοφρένειας).

για καθε
καλο
βιβλιο

περιοδικα δισκοι
κιαφας 5 (παροδος ακαδημιας)
☎ 360.48.48 360.54.93

καί γράμματα γνωρίζω

Στό τρίτο τέλος μέρος, συνδυάζεται ή έλλειψη τής έννοιας του ιστορικού κύκλου μέ τήν έκφραση προσωπικών έντονων συναισθημάτων. Η συναισθηματική έκφραση λειτουργεί σάν παραβίαση τής άγλωσσίας, πού επιβάλλει ή αντίληψη τής ιστορίας κατά κύκλους. Ακόμη κι αν αυτή ή έκφραση κλείνεται μέσα στά εισαγωγικά τής απομόνωσής της.

4. Η σχέση τής στειρώσας γυναίκας και τής χώρας στό τρίτο μέρος

Είναι μιά σχέση πού, γιά νά τολήσουμε νά τήν θίξουμε, στηριζόμαστε στή σύνθεση όλων τών προηγούμενων παρατηρήσεων: στήν ύπαρξη του έγώ-έσύ-εμείς, στήν αγάπη και στό μίσος, στό άρνητικό τής γέννησης και στό θάνατο, στά εισαγωγικά πού μετατρέπουν τήν συναισθηματική έκφραση σέ απομονωμένη ή νεκρή γλώσσα, στήν παραβίαση τής έννοιας του ιστορικού κύκλου μέ τή συναισθηματική έκφραση.

Η κατάργηση μιās αντίληψης γιά τή χώρα, όπως είχε «ιδανικά» διαμορφωθεί τήν περίοδο τών απελευθερωτικών αγώνων, και ή κατάργηση τής ταύτισής της μέ τή γυναίκα-φύση, δέν είναι κάτι πού τό δέχεται άβασάνιστα ο συγγραφέας. Αντίθετα φαίνεται νά τόν οδηγεί στό θάνατο. Και είναι ενδιαφέρον ότι στό τρίτο αυτό μέρος φαίνεται καθαρά πώς ο υποδιδασμός, ο θάνατος μάλλον τής χώρας προκαλεί και τό θάνατο τής γυναίκας. Όπως σημειώσαμε, ή ιδεολογία πού σέ μιά συγκεκριμένη στιγμή ορίζει τήν έννοια χώρα και προσδιορίζει τίς συμβολικές της σχέσεις μέ τή γυναίκα και τή φύση, αυτή φαίνεται στό μυθιστόρημα νά πεθαίνει, νά υποδιβάζεται πρώτη. Αλλά ως προχωρήσουμε πιό συστηματικά.

Όπως έχουμε ήδη πεί, στό τρίτο μέρος εκφράζονται από τό ίδιο πρόσωπο δυό αντίθετα συναισθήματα πρós δυό «αντίθετες» κατευθύνσεις: αγάπης γενικά πρós έναν άντρα, μέ τόν όποιο ή γυναίκα πού γράφει έχει μιά ερωτική σχέση, και μίσους γενικά πρós τό μοντέλο μιās φανταστικής γυναίκας, πού είναι ή χώρα, ή ονομάζεται από τή γυναίκα πού γράφει «χώρα». Η σχέση τής γυναίκας πού γράφει τό γράμμα μέ τό γυναικείο μοντέλο τής χώρας είναι αυτό πού έπηρεάζει

την σχέση της μέ τόν άντρα, και τελικά τήν ακυρώνει. Ο τρόπος μέ τόν όποιο γίνεται αυτό, είναι ή «καταστροφή» τών σπλάχνων τής γυναίκας πού γράφει από τή φανταστική γυναίκα-χώρα, και επομένως ή αδυναμία της νά κάνει παιδί μέ τόν άντρα πού αγαπά, επομένως δηλαδή ή ακύρωση του άντρικού και του γυναικείου παραδοσιακού ρόλου στό ζευγάρι. Πρίν όμως προχωρήσουμε θά πρότεινα νά ονομάζαμε γιά λόγους εύκολίας τή γυναίκα πού γράφει τό γράμμα «πραγματική» γυναίκα, και τό μοντέλο τής φανταστικής γυναίκας-χώρας «φανταστική γυναίκα».

Ας πάρουμε λοιπόν στήν άρχή τή σχέση τής πραγματικής μέ τή φανταστική γυναίκα. Στο μυθιστόρημα ή φανταστική γυναίκα παίρνει τό όνομα «χώρα». Νομίζω όμως ότι θά ήταν περιοριστικό νά τό πάρουμε κατά γράμμα. Έννοώ μ' αυτό πώς ή χώρα λειτουργεί σά σημειο ιδεολογίας, δηλαδή πώς μέ τή λέξη χώρα αναπαρασταίνεται ένας ολόκληρος τρόπος ζωής, ένα πλήρες σύστημα ζωής. Στήν ούσία πρόκειται γιά τή ρήξη ενός άτομου μέ τό ρόλο του φύλου του, όπως του τόν επιβάλλει ή επικρατούσα ιδεολογία. Η συνειδητοποίηση από τό άτομο πώς ή επικρατούσα ιδεολογία είναι δολοφονική, έτσι όπως του ορίζει τό φύλο του και έτσι όπως τήν ίδια ώρα δέν του επιτρέπει νά ζήσει μέσα σ' αυτό τό ρόλο, φαίνεται στό μυθιστόρημα νά διαλύει τήν ετερόφυλη σχέση: ή πραγματική γυναίκα δέν μπορεί νά αναπαράγει μέ τόν άντρα πού αγαπά τόν παραδοσιακό ρόλο του ζευγαριού και πεθαίνει, όντας όστόσο ταυτισμένη μέ τήν φανταστική γυναίκα («Τό σώμα μου έχει πιά τίς διαστάσεις της... Έχω μέσα μου τή μοίρα της... Πεθαίνω σά χώρα...», είναι οι τελευταίες φράσεις του διβλίου). Τό ζεύγος πραγματική γυναίκα - φανταστική γυναίκα θά μπορούσε νά θεωρηθεί και σάν ζεύγος κόρης-μητέρας και νά παραμείνει στά πλαίσια τών σημανόμενων.

Η στειρότητα τής πραγματικής γυναίκας είναι εύνοηστική γιά τόν άντρα. («Έχεις άδειάσει όλη τή ζωή σου μέσα μου αλλά μ' έχεις αφήσει χωρίς ζωή... Κι εσύ δέν μπορείς... δέν μπορεί πιά ο σπόρος σας νά πιάσει...»). Γιατί μέ τή στειρότητά της ή γυναίκα χάνει τήν παραδοσιακή αξία απ' τή χρήση της, κι επομένως και τήν ανταλλα-

κτική της. Σφηνώνεται στή σχέση του άντρα μέ τό μηχανισμό λειτουργίας του κράτους και σταματά τό γρανάξι πού λέγεται άναπαγωγή του όλου συστήματος. Η στειρότητα όμως τής πραγματικής γυναίκας προκαλείται στό μυθιστόρημα από τή φανταστική γυναίκα πού τής τρώει τά σωθικά. Από τή μιά μεριά λοιπόν ή φανταστική γυναίκα στειρώνει τήν πραγματική, κι από τήν άλλη κατόπιν ή πραγματική γυναίκα εύνοηχίζει τόν άντρα. Έδώ θ' αναφερούμε στον τρόπο πού ή φανταστική γυναίκα περιγράφεται νά τρώει τά σωθικά, τό ύπαρκτό σώμα τής πραγματικής γυναίκας. Θά λέγαμε πώς περιγράφεται σά μιά τελετουργική άργή άνθρωποθυσία. Αλλά γιά νά ξαναγυρίσουμε στον εύνοησισμό του άντρα, αυτός φαίνεται νά προκαλείται από τή στειρότητα τής πραγματικής γυναίκας, ούσιαστικά όμως προκαλείται από τή φανταστική γυναίκα, τή γυναίκα-χώρα, διαμέσου τής πραγματικής γυναίκας.

Αυτή ή ιδέα του συγγραφέα δρiscεται σμικρυνμένη, αυτόνομη, στό πρώτο μέρος του διβλίου, όπου μορφοποιείται μέ τά όνειρα τών φαντάρων (σελ. 48-51). Στο πρώτο όνειρο περιγράφεται τό ξέσκισμα τών φαντάρων από τούς συγχωριανούς και τό ροκάνισμα τών κοκάλων τους από τά σκυλιά. Στο δεύτερο όνειρο ενώ ένας δάσκαλος κάνει μάθημα ιστορίας στους φαντάρους, πού βλέπουν τούς έαυτούς τους σά μικρούς μαθητές, και κρατά ένα μαχαίρι άνάμεσα στά πόδια του, κι ενώ ή ρεύση του κρεμασμένου μαθητή τρέχει άκόμη, μπαίνει στήν τάξη «μιά πανύψηλη γυναίκα», κόβει τήν γλώσσα όλων τών μικρών μαθητών φιλώντας έναν-έναν, σκουπίζει τά αίματα στή σημαία πού φορά, κόβει τό κεφάλι του δάσκαλου μέ τό μαχαίρι του, γκρεμίζει τά ταβάνι γιά νά σηκώσει τό κομμένο του κεφάλι σάν τρόπαιο ψηλά, και μετά τό τρώει. Η επόμενη φράση του διβλίου είναι «Πολλοί τρελάθηκαν» και παρακάτω «Οί απόπειρες αυτοκτονίας δέν είχαν σταματημό». Δομικά είναι σαφής ή συσχέτιση τής σωματικής καταστροφής ή του εύνοησισμού μέ τήν τρέλα ή τό θάνατο. Τήν ίδια δομή βρίσκουμε στήν «καταστροφή» τής χώρας μέ τήν «τρελή» γιά κράτος λειτουργία της τήν ώρα πού αρχίζει ο ιστορι-

κός κύκλος της Συνειδητής Πολυ-σχιδούς Σχιζοφρένειας, για να τον ακολουθήσει άμέσως ή κατοχή που συνεπάγεται το θάνατο της γλώσσας. Την ίδια επίσης δομή βρίσκουμε στο τρίτο μέρος, όπου ή «καταστροφή» του γυναικείου σώματος και μέσα απ' αυτό ο ευνουχισμός του άντρα προκαλεί το εξάισια παραληρηματικό γράμμα της γυναίκας και μετά το θάνατό της.

Ο θάνατος όμως είναι το αντίθετο της ζωής, που άλλοτε φαινόταν να συνδέει τη γυναίκα με τη φύση και μετά τις δύο με τη χώρα. Ποιός θάνατος, εκτός από το θάνατο της γλώσσας, το θάνατο των ανθρώπων κατά κατηγορίες, το θάνατο της ατομικής έκφρασης από τους ιστορικούς κύκλους; Ποιός είναι ο θάνατος στην ατομική ζωή; Στο τρίτο μέρος ο θάνατος εκπέμπεται από τη φανταστική γυναίκα και παγιδεύει την πραγματική, ενώ ή τελευταία καθώς πεθαίνει ποθεί δαιμονισμένα να μπορέσει να δολοφονήσει τη φαν-

ταστική γυναίκα, το ιδεολογικό της πρότυπο. Πεθαίνει όμως ταυτισμένη μαζί του («Τό χόμα της έχει πάρει τό σήμα μου... Τό σώμα μου έχει πιά τις διαστάσεις της... Έχω μέσα μου τή μοίρα της... Πεθαίνω σά χώρα...»). Πεθαίνει με τό αδιέξοδο της ταύτισης. Άλλά αυτό σημαίνει τό θάνατο κάθε δυνατότητας για ζωή.

Η σχέση γυναίκα (φύση)-χώρα παραβιάζεται από τόν Δημήτρη Δημητριάδη, όταν αρνείται σάν κοινό τους χαρακτηριστικό, σάν υπόβαθρο του συμβολισμού, τή γονιμότητα. "Όμως αυτός ο συγγραφέας προχωρεί ένα βήμα παρακάτω: Ξανασυνδέει τή γυναίκα (φύση)-χώρα με κοινό χαρακτηριστικό τό θάνατο. Καταργεί τά παραδοσιακά σημειώματα και όρίζει καινούρια, τά όποια συμβαίνει να είναι ακριβώς τά αντίθετα από τά παραδοσιακά. Αυτό, πρέπει να πο...με, δείχνει μεγάλο θάρρος, να ξανασυνδέσεις δηλαδή πράγματα με τό αντίθετο απ' ό,τι τά συνέδεε παλιότερα. Άραγε να

κρατιέται τό ίδιο συμβολιστικό πλαίσιο, όταν τό σπριζούμε στο θάνατο, ενώ πρώτα τό σπριζούμε στή γονιμότητα; Δέν είμαι σίγουρη. Είτε όμως κρατιέται, είτε δέν κρατιέται (και κλίνω μάλλον προς τό δεύτερο), ή κινητικότητα που παίρνει ξαφνικά μία τυπική σχέση στή λογοτεχνία είναι φανερή.

Ρέα Γαλανάκη

Σημείωση: Έκτός από ό,τι έχω αναφέρει, βιβλία που γενικά με βοήθησαν για αυτό τό άρθρο, δόκλιμα ή με αποσπάσματά τους, είναι τά: Michel Foucault, *The History of Sexuality*, Penguin Books, 1978, C.S. Lewis, *The Allegory of Love*, Oxford Univ. Press, U.S.A. 1977, γ' έκδ., Έρατοσθένης Καφωμένος, *Η σχέση άνθρωπου-φύσης στο Σολωμό*, Χανιά, 1976, 6' έκδ. Tzvetan Todorov, *Symbolisme et interpretation*, Seuil, 1978. Τέλος τό άρθρο του Eric Hobsbawm, «Φύλο, σύμβολα, ένδύματα και σοσιαλισμός», μεταφρασμένο από τήν Εβα Καλπουρτζή, περ. *Πολίτης*, αρ. 24.

Μιχαήλ Μπαχτίν Προβλήματα λογοτεχνίας και αισθητικής.

Πλέθρον 1980

Μετάφραση: Γιώργος Σπανός,

Ένα βιβλίο - κι όχι τό μόνο της σειράς «Θεωρία Λογοτεχνίας» του Πλέθρον - που περιμένει κάποιον ένήμερο θεωρητικά φιλόλογο ή κριτικό ν' ασχοληθεί μαζί του. Η ανάδειξη των συμπερασμάτων που παράγει ή μέθοδος του Μπαχτίν, ή ένταξη τους στην ιστορία των θεωριών της λογοτεχνίας, ουσχετισμός με άλλες θεωρίες π.χ. για τά λογοτεχνικά είδη, ή συγχρονική προσέγγιση με αντίστοιχες απόψεις και «φιλοσοφικές» κατασκευές, ακόμη και ό έλεγχος ή έπαινος της μεταφραστικής λύσης όσον αφορά τήν όρολογία και τή σαφήνεια που προτείνει ό Έλληνας μεταφραστής - ίδου όρισμένα προβλήματα που θάπρεπε να γίνουν πιο γνωστά στον Έλληνα παραλήπτη ενός παρόμοιου βιβλίου, έστω κι αν προτάσσεται ή ένδιαφέρουσα εισαγωγή του M. Aucouturier.

Ο Μιχαήλ Μιχαήλοβιτς Μπαχτίν δημιούργησε τό σημαντικό έργο του στην άφάνεια. Τό όνομά του γίνεται γνωστό στην Εύρώπη μετά τό 1960, κυρίως στά 1967 από τήν Julia Kristeva

και τήν ομάδα του σημειωτικού περιόδικου «TEL QUEL» (άλλωστε και ή ελληνική μετάφραση από τά γαλλικά έγινε). Μέσα σε μία συγκυρία άριστης άμφισβήτησης της χειρελιανής καταγωγής θεωρίας του Λούκατς για τό μυθιστόρημα, είτε μέσα στην έμφαση των γλωσσολογικών άναζητήσεων του λογοτεχνικού κειμένου, θεωρητικοί και μελετητές της λογοτεχνίας ένδιαφέρθηκαν για τό έργο του Μ. Μπαχτίν: «...ή ιστορία του μυθιστορηματικού είδους συνδέεται με τήν ιστορία της γλωσσολογικής συνείδησης. (Φαντάζομαι να έννοει γαλλικά: γλωσσικής). Τό μυθιστόρημα γενιέται, κατά τόν Μπαχτίν, από μία νέα, αυτοστοχαζόμενη κριτική στάση άπέναντι στή γλώσσα, από τή στιγμή που αυτή παύει να διώνεται άπλώς εκ των ένδον, σάν κάτι άπόλυτο, για να κυριευθεί από τά έξω, να άκουσθεί σάν γλώσσα, να άποστασιοποιηθεί, να σχετικοποιηθεί. Ιστορικά, ή γένεση του μυθιστορηματος συνδέεται με τις περιόδους όπου ό ανταρτικός άπολυταρχισμός της μοναδικής, όμοούσιας μιάς κοινωνίας και ενός πολιτισμού, γλώσσας, τίθεται υπό άμφισβήτηση με τήν άνάδωση, στον πολιτισμικό όρίζοντα, μιάς ή περισσοτέρων ξένων γλωσσών: τήν ελληνιστική περίοδο, τή Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία, τήν αύγή της Άναγέννησης, όταν οι ένθνικές γλώσσες της Δυτικής Εύρώπης ύποκαθιστούν τά λατινικά» (από τήν εισαγωγή του Μ.Α., σ. 20-21) Η λουκατιανή θεωρία του

μυθιστορηματος, στην όποία ό Μπαχτίν αντιπροτείνει μιάν εκ διαμέτρου διαφορετική θεωρητική - και ιδεολογική - έρμηνεία, ύπήρξε για πολλές δεκαετίες ή μόνη συγκροτημένη μαρξιστική σύλληψη για τήν γένεση του μυθιστορηματος. Και νομιμοποιούμαστε, θαρρώ, να μιλάμε για μία άριστερη άμφισβήτηση με τήν όποία συνδέθηκε τό έργο του Μπαχτίν (για τή Γαλλία μιλούμε βέβαια), από τό άπλό γεγονός ότι ή άποψη του Λούκατς: μυθιστόρημα-σύγχρονο άστικό έπος, μεταφράστηκε, τις δεκαετίες κυρίως μετά τό 40, στή Σοβιετική Ένωση σε μία έκτεταμένη πρακτική γραφής μυθιστορημάτων που συναγωνιζόταν τήν όλότητα του άστικού έπους, με πρωταγωνιστή πλέον τήν προλεταριακή τάξη. Δέν είναι έντελώς τυχαίο ότι τά ίδια χρόνια (μετά τό 65 περίπου) άνακαλύπτεται κι ένας άλλος θεωρητικός, που έμπλουτίζει «από τ' άριστερά» τις μαρξιστικές συλλήψεις: ό Γκράμισι. Σ' ένα κείμενό του για τήν όπερα, ό Γκράμισι παρατηρούσε ότι ή άνθιση του μυθιστορηματος συμπίπτει «με τήν εμφάνιση και τήν επέκταση των ένθικολογικών δημοκρατικών δυνάμεων σ' όλη τήν Εύρώπη».

Οι άναλύσεις του Μπαχτίν, πέρα από τήν θεωρητική έγκυρότητα, τόν έμπλουτισμό των επιστημονικών έργαλείων και τήν ενάισθητη άνίχνευση μιάς δόκλιμαρης εποχής, πέρα από τις κλασικές του πλέον μελέτες για τόν Ντοστογιέφσκι και τόν Ραμπλαί, προτείνουν, έμμεσα,

καί γράμματα γνωρίζω

καί μιά ἄλλη δυνατή μορφή τοῦ μυθιστορηματικοῦ εἶδους. Ἀναδεικνύοντας τίς λαϊκές πηγές τοῦ μυθιστορήματος, καταρρίπτει τουλάχιστον τήν ἀποψη - πού κάποια στιγμή κλόνισε συνειδήσεις, βλ. π.χ. ἀντι-μυθιστόρημα, καί σήμερα ἀποδείχτηκε βιάσιμη, βλ. π.χ. Μάρκες - ὅτι τό μυθιστόρημα, γεννημένο μέ καί ἀπό τήν ἀνερχόμενη ἀστική τάξη, μοιραία θά διαλυόταν, θά ἐξαφανιζόταν μέ τήν ἀποδιοργάνωση ἢ καταστροφή τῆς τάξης αὐτῆς.

Μ. Δ.

ΕΠΑΝΟΡΘΩΣΗ

Σέ βιβλιοκριτική στό βιβλίο τοῦ Ε. Μαντέλ **Κριτική τοῦ Εὐρωκομμουνισμοῦ στό Πολίτη**, ἀρ. 35, Ἰούνιος 1980, εἶχα ἀποδώσει ἐσφαλμένα στό συγγραφέα τή φράση: Οἱ κατά χώρα ἐργατικές τάξεις εἶναι «θυγατρικές μιάς καί τῆς ἴδιας πολυεθνικῆς» (σελ. 92), γιατί ὁ Μαντέλ ἐκεῖ ἀναφερόταν σέ ἄλλο πράγμα. Εὐχαριστῶ, ἔστω καί μέ καθυστέρηση, τόν κ. Τάσο Ἀναστασιάδη πού τό ἐπισήμανε μέ ἐπιστολή του στό περιοδικό, καί ζητῶ συγγνώμη. Αὐτά δέν μεταβάλλουν διάλου, φυσικά, οὔτε τίς σχετικές ἀπόψεις τοῦ Μαντέλ οὔτε τίς ἀπόψεις μου γιά τίς ἀπόψεις του.

Γιώργος Καρράς

Ἐνδοτική «ἀφέλεια», ἐκδοτική ὠφέλεια

Μετά τή **Λογοτεχνία καί τό Κακό** πού ἐξέδωσε τό «Πλέθρον», ἡ **Ἱστορία τοῦ ματιοῦ** ἦταν τό δεύτερο βιβλίο τοῦ Bataille πού ἔκανε τήν ἐμφάνισή του στά ἐλληνικά. Τόν καιρό ἐκεῖνο, ἡ **Φιλοσοφία τοῦ μπουντουάρ** τοῦ Σάντ θρισκόταν α) ὑπό νομικό διωγμό καί β) στήν κορυφή τῆς ἐμπορικής ἐπιτυχίας. Ἐκτός ἀπό τό ἤδη «κακό» ὄνομα τοῦ συγγραφέα τῆς, τό ἐκφαντικό - πολλαπλασιαστικό ἐξώφυλλο λειτουργοῦσε σίγουρα σάν κράχτης. Τά κατοπινά ἐξώφυλλα τῶν βιβλίων τοῦ Χενρι Μίλλερ (**Σέξουσι, Νέξουσι**) μέ τήν ἐρωτιστική τους πλειοδοσία ἀποτελοῦν τήν κραυγαλέα ἀπόληξη.

Οἱ ἐκδόσεις ΑΓΡΑ μέ τήν **Ἱστορία τοῦ ματιοῦ** δοκίμασαν ὅ,τι πιό δύσκολο: ὄχι ἀπλῶς νά μὴν ἐνείνουν ἐμπορευματικά τόν ὅποιο ἡδονογραφικό χαρακτήρα τοῦ μυθιστορήματος, ἀλλά καί νά τοῦ ἐπαναποδώσουν τή λογοτεχνική του καταγωγή. Ἐξοῦ καί τό σῶμα τοῦ βιβλίου συγχωνεύθηκε μέ τήν ἐκτεταμένη εἰσαγωγή τοῦ μεταφραστή Δ. Δημητριάδη, μέ τήν ἐργοβιογραφία, μέ τίς ἀποστασιοποιητικές ψυχαναλυτικές προτάσεις τοῦ Bataille, μέ τό «Σχέδιο γιά μιά συνέχεια τῆς **Ἱστορίας** καί μέ τό φωτογραφημένο ἐξώφυλλο τῆς α' ἐκδόσεως τοῦ '28, σχεδιασμένο ἀπό τόν André Masson.

Μ' αὐτήν τήν ἐξάρτησιν εἶναι κάπως δύσκολο νά θεωρηθεῖ ὁ γάλλος συγγραφέας «ἀπολογητής τῆς σεξομανίας, ἀπόστολος τοῦ ἐλαφροῦ καί διασκεδαστικοῦ ἔρωτα».

Στήν ἀντίπερα ὄχθη τῆς ἐκδοτικῆς φροντίδας ὁ **Ἡλιακός πρῶκτός**, πάλι τοῦ Bataille (σέ μετάφραση Κωστή Παπαγιώργη), ἀπό τίς ἐκδόσεις «Νεφέλη». Ἐπτά δοκίμια ἐπιλεγμένα μέ βάση κάποια δυσδιάκριτη ὁμορρυθμία ἀπό τόν Α' τόμο τῶν **Ἀπάντων** του καί πού χρειάζεται Προκρούστης γιά νά τά ἐντάξει στή σειρά «Παγκόσμια Λογοτεχνία» (ἕνα τους, π.χ., ἀσχολεῖται μέ τό Κράτος καί κάποιο ἄλλο, μόλις δισέλιδο, μέ τόν ὕλισμό). Βιβλίο πού ὁ ὠφελιμισμός τοῦ φορτῶνει τόν ἰσοπεδωτικό γενικό τίτλο γιά λόγους προφανείς. Τίτλος πού ἀγρεύεται ἀπό τό πρῶτο στή σειρά δοκίμιο, καί τό ὅποιο υπολείπεται σέ ἔκταση δυό ἄλλων (τό ἕνα μάλιστα εἶναι ὑπερδιπλάσιο). Ἐκδοση πού δέν μπαίνει στόν κόπο νά κατατάξει χρονολογικά τό κάθε κείμενο, ἰδίως ὅταν ἡ ζωὴ τοῦ συγκεκριμένου συγγραφέα βρῖθαι ἐκπλήξεων· πού ἀντὶ νά ἐνσωματώσει λειτουργικά τίς τρεῖς εἰκόνες πού υποστηρίζουν τό δοκίμιο γιά τόν Βάν Γκόγκ, τίς συσσωρεύει στίς τελευταῖες σελίδες χωρίς ἐπεξηγηματικές λεζάντες.

Ψιλὰ γράμματα, θά πεῖ κανεῖς. Ἴσως· ἀλλ' ὅσο αὐτά σχετίζονται μέ τὰ **ΓΡΑΜΜΑΤΑ ΚΑΙ ΤΙΣ ΤΕΧΝΕΣ**, ἡ παιδεία μας θά θρέφεται μέ κολλυβογράμματα.

Πα. Μ.

Μάνος Χατζιδάκις Τά σχόλια τοῦ Τρίτου

Ἐξάντας

Δελφῶν 4 • Κεντρική Διάθεση
Κωλέττη 11, τηλ. 361219, 3604885

Τό ζήτημα τῶν Τραπεζῶν (1871-1873)

Οἰκονομική καί πολιτική διαμάχη
στήν Ἑλλάδα τοῦ 19^{ου} αἰώνα

τοῦ Γιώργου Δερτιλῆ

(Πρόλογος Κ. Θ. Δημαρᾶ,
Μορφωτικό Ἴδρυμα Ἐθνικῆς Τραπεζῆς, Ἀθήνα 1980)

Τό βιβλίον τοῦ Γιώργου Δερτιλῆ ἐντάσσεται στή σειρά *Μελέτες Οικονομικῆς Ἱστορίας* πού ἐκδίδει τό Μορφωτικό Ἴδρυμα τῆς Ἐθνικῆς Τράπεζας, στό πλαίσιο τῆς προσπάθειας νά μελετηθεῖ καί νά ἀξιοποιηθεῖ τό πλούσιο ἱστορικό ἀρχεῖο τῆς Ἐθνικῆς. Τόσο ὁ πλοῦτος τῆς πηγῆς ὅσο καί οἱ κατευθύνσεις πού διαφαίνονται ἀπό τό σύντομο σημείωμα τοῦ ἐκδότη, ὑπόσχονται σημαντικές κατακτήσεις στίς «μεγάλες ἀνεξερεύνητες περιοχές τῆς Ἑλληνικῆς Ἱστορίας». Καί τό βιβλίον τοῦ Γ. Δερτιλῆ δέν διαψεύδει τίς προσδοκίες. Μέ βάση τό ἱστορικό Ἀρχεῖο τῆς ΕΤΕ, γαλλικές καί βρετανικές ἀρχεῖακές πηγές καί τίς ἐφημερίδες τῆς ἐποχῆς, ὁ συγγραφέας πραγματοποιεῖ μιά τομή σέ μιά ὀρισμένη χρονική στιγμή, τό ἔλληνικό 1872, ὅπου μέ ἐπίκεντρο τά καθέκαστα τῆς ἱδρύσεως τῆς Γενικῆς Πιστωτικῆς Τράπεζας ἐπιχειρεῖ νά ἀνασυνθέσει τήν ἱστορική στιγμή στήν ὁλότητά της.

Τό κύριο σῶμα τοῦ ἔργου συνοδεύουν παραρτήματα, ὅπου δημοσιεύονται, μεταξύ ἄλλων, καί ὀρισμένα ἀπό τά βασικότερα ἐγγραφα πού ἀφοροῦν τήν ἱδρυση τῆς Γεν. Πιστωτικῆς (ἀλληλογραφία, συμβάσεις μέ τό δημόσιο, καταστατικό). Τό σύντομο ἱστορικό τῆς ἱδρύσεως εἶναι τό ἐξῆς:

Ἀπό τίς ἀρχές τοῦ 1871, ὄμιλοι ὁμογενῶν κεφαλαιούχων τῆς Κων/πολης καί τῆς Ὀδησοῦ μέ ἐπικεφαλῆς τόν Εὐάγγελον Βαλτατζῆ ἔχει ὑποβάλλει στήν Ἐθνική Τράπεζα πρόταση γιά ἱδρυση, μέ δική της συμμετοχή, μίας τράπεζας ἐπιχειρήσεων. Πρὶν ἀπό τήν Γεν. Συνέλευση τῆς Ἐθνικῆς τό Φεβρουάριον τοῦ 1872, ὅπου πρόκειται νά συζητηθεῖ τό προτεινόμενο σχέδιο καταστατικοῦ τοῦ νέου τραπεζικοῦ ὀργανισμοῦ, ὁ Ἀνδρέας Συγγρός ὑποβάλλει ἀντίστοιχη πρόταση. Προκειμένου νά ἐξετάσει τή νέα πρόταση καί ἐνδεχομένως νά προωθήσει τή λύση τῆς κοινῆς ἐπένδυσης, ἡ Ἐθνική ἀναβάλλει τή συζήτηση καί παραπέμπει τό θέμα

σέ τριμελῆ ἐπιτροπή. Στό μεταξύ ὁ Συγγρός κατορθώνει νά προσεταιριστεῖ στό δικό του ὄμιλο ὀρισμένα ἀπό τά μέλη τῆς ὁμάδας Βαλτατζῆ (καί κυρίως τόν κύκλο τῆς Ὀδησοῦ) καί, στά μέσα Μαρτίου, ὑποβάλλει νέα συλλογική πρόταση μέ σχέδιο καταστατικοῦ, ἀντιγραφή τοῦ σχεδίου Βαλτατζῆ. Ὁ Βαλτατζῆς ἐξωθεῖται ἔτσι σέ ἐσπευσμένη σύσταση τῆς τράπεζας του στίς ἀρχές Ἀπριλίου, χωρίς τή συμμετοχή τῆς Ἐθνικῆς. Ὁ Συγγρός θά κάνει τό ἴδιο σέ 2 μέρες. Ἐχοντας ἔτσι ἀκίνητοποιήσει καί ἀποκλείσει τήν Ἐθνική, πού ἀδυνατεῖ νά συμμετάσχει καί στίς 2 τράπεζες ἡ νά ἐπιλέξει μιά ἀπό τίς 2, οἱ δύο ἀντίπαλοι ὄμιλοι τῶν ὁμογενῶν συγχωνεύονται μέ ἕνα μήνα στό σχῆμα τῆς Γενικῆς Πιστωτικῆς ὅπου ἐπικρατεῖ τελικά ἡ ὁμάδα Συγγροῦ. Ἡ ὑπό ἱδρυση τράπεζα, πού ἐπαγγέλλεται μεταφύτευση στήν Ἑλλάδα τοῦ θεσμοῦ τοῦ γαλλικοῦ CREDIT MOBILIER (τράπεζα βιομηχανικῶν κυρίως ἐπενδύσεων) ἀναβάλλει τήν ἐναρξη τῶν ἐργασιῶν της, καί ἡ κυβέρνησις Βούλγαρη δέν θά προλάβει νά προχωρήσει σέ διαπραγματεύσεις: Στίς 6 Ἰουλίου 1872 ἐκδηλώνεται ἀνοιχτά ἡ λαθάνουσα πολιτική κρίσις. Μέ πρόσχημα τήν πίεση γιά ἐπίλυση τοῦ Λαυρεωτικοῦ ὁ Γεώργιος ἐξωθεῖ σέ παραίτηση τόν Βούλγαρη καί ἀναθέτει τήν Κυβέρνηση σόν Ἐπαμ. Δεληγεώργη. Οἱ διαπραγματεύσεις θά γίνουν ἔτσι τόν Ὀκτώβριον, μέ κεντρικό καί ἐπίμαχο ζήτημα τήν ἐκχώρηση τοῦ ἐκδοτικοῦ δικαιώματος στή νέα τράπεζα. Θά ὀδηγήσουν στήν ἐγκριση τοῦ ὀριστικοῦ καταστατικοῦ καί στή σύμβαση τῆς 2ας Νοεμβρίου μέ τήν ὁποία τό δικαίωμα αὐτό ἐκχωρεῖται γιά τήν Ἐπὶ ἄνεση καί τίς ἐπαρχίες τοῦ κράτους στίς ὁποῖες δέν ἔχει ὑποκαταστήματα ἡ Ἐθνική. Τήν 1 καί 2 Δεκεμβρίου γίνεται ἡ δημόσια ἐγγραφή γιά 8.000 ἀπό τίς 56.000 μετοχές τῆς Πιστωτικῆς πού ἀντιστοιχοῦν σέ 2 ἑκατομμύρια δρχ. Τό κοινόν θά ἐγγραφῆ γιά 13 ἑκατομμύρια. Αὐτό εἶναι τό κεντρικόν νῆμα τῶν

περιστατικῶν τό ὁποῖον θά χρησιμοποιήσει ὁ συγγραφέας γιά νά ἀνασυστήσει τό πολυσύνθετο πλέγμα τῶν φανερῶν καί ἀφανῶν παραγόντων, οἰκονομικῶν, κοινωνικῶν, πολιτικῶν καί ἰδεολογικῶν, πού προσδιορίζουν τά δρώμενα. Οἱ ὁμογενεῖς, οἱ πραγματικές ἐπιδιώξεις τους, ὁ μεταξύ τους ἀνταγωνισμός, ἡ μεθόδευση τῆς κατάκτησης τῆς ἑλληνικῆς ἀγορᾶς καί ἡ παρέμβασή τους στό πολιτικό παρασκήνιο: Ὁ Γεώργιος καί οἱ ἐπιδιώξεις του γιά μετριοπάθεια στήν ἐξωτερική πολιτική καί αὐξηση τῆς δύναμης τοῦ θρόνου στό ἐσωτερικόν μέτωπον. Οἱ Ἑλληνεῖς πολιτικοί, προΐοντα, ἀλλά καί δέσμιον τῶν μηχανισμῶν πού τοὺς συνδέουν μέ τήν ἐκλογική τους πελατεία, ἀντιμέτωποι στή φάση αὐτή μέ μεγάλα καί δυσεπίλυτα προβλήματα: τό Λαύριον, τά ἔθνικα δάνεια τοῦ 1824-25, τήν ἀνανέωση τοῦ ἐκδοτικοῦ προνομίου τῆς Ἰονικῆς στήν Ἐπὶ ἄνεση. Ἡ Ἐθνική Τράπεζα καί ἡ προσπάθειά της νά ἀπαντήσει στήν ἀπώλεια τοῦ μονοπωλίου της μέ τήν πολιτική τοῦ ἐλεγχόμενου ὀλιγοπωλίου. Τέλος, συνδυαστικός ἰστός ὄλων αὐτῶν, ἡ ἑλληνική οἰκονομική καί κοινωνική πραγματικότητα στήν κρίσιμη στιγμή τῆς ἀλλαγῆς, ὅπου τά πρῶτα δείγματα κάποιας συσσώρευσης εἶναι ορατά καί προοιωνίζονται σημαντικές δομικές ἀνακατατάξεις.

Βιβλίον πυκνόν, πλούσιον καί πολυδιάστατον. Διερευνώντας ὄλους αὐτούς τοὺς ἀποπλοκοῦς μηχανισμούς, ὁ συγγραφέας δέν προεξοφλεῖ τήν ἀπάντησιν στά πολλαπλά προβλήματα πού θέτει: ἡ ἐπιλογὴ του εἶναι ἡ μικρὴ διάρκειά καί ὁ πολυσύνθετος καμβᾶς τῶν παραγόντων πού συντρέχουν στό συγκεκριμένο.

Ὡστόσο, ἂν μπορεῖ νά διαφανεῖ κάποιο σχεδιάγραμμα γενικότερης ἐρμηνείας, θά διακινδύνευα νά τό συνοψίσω, πολὺ γενικά, ὡς ἐξῆς:

Διαβλέποντας ὅτι γιά πρώτη φορά ὑπάρχουν δυνατότητες ἀποδοτικῶν ἐπενδύσεων στήν Ἑλλάδα, οἱ ὁμογενεῖς κεφαλαιούχοι τῆς διασπορᾶς ἀποφασίζουν νά ἱδρῶσουν στήν Ἀθήνα μιά Τράπεζα ἐπιχειρήσεων. Στό πλαίσιο τῆς γενικῆς εὐφορίας πού ἐπικρατεῖ στήν Ἑλλάδα τῶν ἀρχῶν τῆς δεκαετίας τοῦ 1870, καί ὑπὸ τό κράτος τῆς ἀναπτυξιακῆς ἰδεολογίας ἀλλά καί τῆς ἰδεολογίας τοῦ πατριωτισμοῦ, οἱ προτάσεις τους θά γίνουν εὐκόλα καί εὐλόγα δεκτές τόσο ἀπὸ τὴν μεγαλύτερη μερίδα τοῦ πολιτικοῦ κόσμου ὅσο καί ἀπὸ τήν κοινὴ γνώμη. Ἀλλὰ οἱ ὁμογενεῖς δέν ἔχουν στήν πραγματικότητα τήν πρόθεσιν νά ἐπενδύσουν τὰ κεφάλαιά τους «παραγωγικά». Ἀποβλέπουν οὐσιαστικὰ στὰ κέρδη ἀπὸ τήν ἐκδοση χαρτονομίσματος - γι' αὐτό καί τό θέμα αὐτό θά γίνῃ τό ἐπίκεντρο τοῦ ζητήματος τῶν τραπεζῶν - ἀπὸ τήν κερδοσκοπία πάνω στίς μετοχές - γι' αὐτό καί θά ὀργανώσουν μέ συ-

καί γράμματα γνωρίζω

σηματικότητα τή δημόσια έγγραφη καί ἀργότερα τὸ παιχνίδι τῶν λαυρεωτικῶν μετοχῶν – καί ἀπὸ τοὺς πολλαπλοὺς χρηματιστικούς συνδυασμούς, στὴν Ἑλλάδα καί στὸ ἐξωτερικὸ γιὰ τοὺς ὁποίους ἡ τράπεζα αὐτὴ μπορεῖ ἀπλῶς νὰ χρησιμεύσει σάν «βάση». Ἐχοντας ἀνάγκη ἀπὸ πολιτικὰ στηρίγματα γιὰ νὰ προωθήσουν τοὺς στόχους τους, θὰ παρέμβουν στὸ πολιτικὸ ἐπίπεδο, καί στὴ διαμάχη τῶν κέντρων πολιτικῆς ἐξουσίας, θὰ ὑποστηρίξουν τὸ παλάτι, μοναδικὸ ἐγγυητὴ σταθερότητας. Ἄν καί ὁ Δεληγέωργος κρατᾷ «σκληρὴ στάση» στὶς διαπραγματεύσεις, τελικὰ, ἐξαρτημένος καί εὐάλωτος, χωρὶς ἐκλογικὴ βάση θὰ ὑποχωρήσει σέ ὅλα τὰ μέτωπα. Οἱ ὁμογενεῖς θὰ ἀποσπάσουν ἔστω καί προσωρινά, τὰ βασικὰ προνόμια πού θὰ δώσουν εἶναι ἡσσονος σημασίας. Τελικὰ στὴν Ἑλλάδα μέ τὴν κυρίαρχη ἀγροτικὴ οἰκονομία πού στερεῖται «αὐτορρυθμιστικῶν μηχανισμῶν» (σ. 62) μέ τὸ χαμηλὸ ἐπίπεδο λειτουργίας τῶν ἀστικῶν θεσμῶν καί τὴ χαρακτηριστικὴ ἰδεολογικὴ ρευστότητα (σ. 63), μέ τὴ «νηπιακὴ ἀστικὴ τάξη» (σελ.131) θὰ λειτουργήσουν, τὴν κρίσιμη μεταβατικὴ αὐτὴ στιγμή, σάν καταλύτης, ἐπηρεάζοντας ἀποφασιστικὰ τὴ δυναμικὴ τῆς πορείας τῆς πρὸς τὴν κατεύθυνση τοῦ «ἀρχέτυπου» (σ. 131) τῆς διασποράς, πού χαρακτηρίζει ἡ τάση γιὰ εὐκόλη κερδοσκοπία καί ἡ χρηματιστηριακὴ ἀπάτη, ἀντὶ γιὰ τὴ μακρόχρονη ἐπένδυση καί τὴν ἐπίμοχθη ἐργασία τοῦ «δυτικοῦ» προτύπου.

Πρόκειται φυσικὰ γιὰ σχεδιάγραμμα ἐρμηνείας. Ἄλλωστε τὸ διάστημα πού καλύπτει ἡ μελέτη εἶναι μικρὸ, καί ὁ συγγραφέας, ἀνιχνεύοντας ὅλες τὶς πτυχές τοῦ «μερικοῦ γεγονότος» πετυχαίνει, στὸ ἐπίπεδο αὐτό, ἰσορροπία· οἱ πρωταγωνιστές του ὑπάρχουν ὡς ἄτομα καί ταυτόχρονα ὡς φορεῖς οἰκονομικῶν καί πολιτικῶν διαδικασιῶν. Ἄλλὰ ἔχει καί τὸ πρόβλημα τῆς ἰσορροπίας ἀνάμεσα στὸ ἐπιμέρους καί τὸ γενικότερο, ἀνάμεσα στὴ μικρὴ καί τὴ μεγαλύτερη διάρκειά. Καί ἐπειδὴ πιστεύω κι ἐγώ, ὅτι «τὸ κάθε νέο γεγονός... πρέπει νὰ ἐνταχθεῖ γιὰ νὰ γίνει κατανοητό» μέσα στὴν «πορεία πρὸς τὴ μεταβολή» πρὸς τὴν ὁποία ὁδηγοῦν «πολλαπλές καί περίπλοκες ἱστορικὲς δυνάμεις» (σελ. 130), θὰ ἤθελα ἀπλῶς νὰ ὑπογραμμίσω μερικοὺς ἀπὸ αὐτοὺς τοὺς γενικότερους παράγοντες, καί νὰ συζητήσω τὸ γενικότερο σχέδιο ἐρμηνείας μένοντας στὴν κατεύθυνση πού ὑποδεικνύει καί ἡ μελέτη τοῦ Γ. Δερτιλή.

Θὰ ἤθελα πρὶν ἀπ' ὅλα νὰ τονίσω τὴ σημασία τῆς νέας φάσης στὴν ὁποία περνᾷ ἡ Ἑλλάδα ἀκριβῶς τὴ στιγμή πού τίθεται τὸ ζήτημα τῶν τραπεζῶν. Ἐξαιτίας τῆς ἄλλωστε τίθεται. Γιατί πρὶν ἀπὸ ζήτημα διαθε-

σιμότητας τῶν κεφαλαίων τῶν ὁμογενῶν καί τῶν ὀρέξεών τους, πρὶν ἀπὸ ζήτημα ἰσορροπιῶν στὸ ἐπίπεδο τοῦ πολιτικοῦ, τὸ ζήτημα τῶν τραπεζῶν εἶναι προῖόν, καί ταυτόχρονα δείκτης καί πρόδρομος τῶν νέων τάσεων πού γιὰ πρώτη φορά διαγράφονται στὴν Ἑλλάδα τοῦ 1870. Ὑπενθυμίζομε ἐνδεικτικὰ ὅτι τὰ περισσότερα ἀπὸ τὰ 100 περίπου ἀτμοκίνητα ἐργοστάσια πού διαθέτει ἡ Ἑλλάδα τὸ 1875 - 77 ἰδρύθηκαν ἀκριβῶς μεταξύ 1870 καί 1873 κι αὐτὸ δὲν εἶναι τυχαῖο. Τὸ δείγμα εἶναι φυσικὰ μικρὸ καί δὲν πρόκειται γιὰ καμιά «ἀπογείωση» κατὰ τὸ μοναδικὸ ἄλλωστε στὴν ἱστορία ἀγγλικὸ πρότυπο. Εἶναι ὅμως σημαντικὴ ἐνδειξὴ τῶν ἀνακατατάξεων πού ἀρχίζουν νὰ συντελοῦνται. Σ' αὐτὴ τὴ νέα πραγματικότητα ἀντιστοιχεῖ καί ἡ «ἀναπτυξιακὴ ἰδεολογία» πού μέ διαστρεβλωμένο τρόπο, ὅπως λέει ὁ Δερτιλῆς, μεταφέρει στὴν Ἑλλάδα ξένα δόγματα, πού ὅμως θὰ πρόσθετα γιὰ πρώτη φορά ἔχουν καί κάποιον νόημα στὸν ἑλληνικὸ χῶρο, ἔστω καί σέ ἐπίπεδο δυνατοτήτων. Καί σ' αὐτὴ τὴν πραγματικότητα ἐντάσσεται κατ' ἀρχὴν τὸ ἴδιο τὸ γεγονός τῆς ἱδρύσεως μιᾶς τράπεζας.

Ἄν οἱ ὁμογενεῖς γιὰ κάποιους «ἐξωλλαδικούς» λόγους ἀποφασίζουν νὰ μεταφέρουν τὰ κεφάλαιά τους στὴν Ἑλλάδα, εἶναι ὅμως καί ἡ πρώτη φορά πού «μποροῦν» νὰ τὸ κάνουν. Δὲν γέννησε ἡ τράπεζα τίς καπιταλιστικὲς σχέσεις. Ἄλλὰ ἀπὸ τὴ στιγμή πού ὑπάρχουν τέτοιες σχέσεις ἔστω καί σέ ἐμβρυακὴ μορφή, ἡ νέα τράπεζα θὰ μπορούσε νὰ τίς προωθήσει καί νὰ τίς οργανώσει: νὰ ὀργανώσει δηλαδὴ καί νὰ ἐπιταχύνει τὴ συσσώρευση τοῦ κεφαλαίου, νὰ μετατρέψει τὸ ἀποθησαυρισμένο χρήμα σέ κεφάλαιο.

Ἄν τὴ στιγμή ἐκείνη στὴν Ἑλλάδα, αὐτὴ εἶναι ἡ πρώτη λειτουργία τῆς, τότε ἴσως δὲν εἶναι δευτερεύοντα τὰ ἀνταλλάγματα γιὰ τὰ ὁποία μάχεται ὁ Δεληγέωργος, δηλαδὴ ἡ μείωση τοῦ ἐπιτοκίου, ἡ αὐξηση τῶν ἀρχικῶν κεφαλαίων, τὸ δάνειο τοῦ δημοσίου. Γιὰ νὰ ἀποτιμηθεῖ βέβαια τελικὰ ὁ ρόλος τῆς τράπεζας τῶν ὁμογενῶν χρειάζεται μιὰ ἄλλη μελέτη πού θὰ δείξει ἀναλυτικὰ ἀπὸ πού ἀντλοῦσε τοὺς πόρους τῆς, ποιά ἦταν ἡ πελατεία τῆς, πῶς τοποθετοῦσε τὰ κεφάλαιά τῆς, κι αὐτὸ δὲν εἶναι βέβαια τὸ ἀντικείμενο τῆς μελέτης τοῦ Γ. Δερτιλή. Στὸ ἐπίπεδο τῆς πρώτης ἐκτίμησης, πάντως, ἴσως δὲν εἶναι ἰσάλευτα ἀποκαλυπτικὸ τὸ γεγονός ὅτι δὲν ἐπένδυσε ἄμεσα στὴ βιομηχανία. Δὲν ἐφτιαξε ἡ τράπεζα τὴ βιομηχανία. Θὰ μπορούσε ὅμως νὰ υποβοηθήσει τὴν ἐκβιομηχάνιση – μέ τὴ διευκόλυνση καί διέγερση τῶν συναλλαγῶν, τὴ χρηματοδότηση μεγάλων ἐργῶν, τὴν ὀργάνωση τῆς ἀγορᾶς φτηνοῦ χρήματος. Ἀπὸ τὴν ἄλλη, οἱ «GRANDES AFFAIRES» – κρατικὰ δά-

νεια, διάφοροι χρηματιστικοὶ συνδυασμοί, μεγαλεμπόριο κ.λπ. – εἶναι συνηθισμένη πρακτικὴ, ἀκόμα καί πολὺ πῖο «μοντέρνων» τραπεζῶν, ὅπως τὸ CREDIT LYONNAIS (ἱδρυση 1863, τράπεζα καταθέσεων) πού μετὰ ἀπὸ μιὰ σύντομη καί ἀτυχεῖ ἐμπειρία ἐπενδύσεων στὴ βιομηχανία, σ' αὐτὲς διοχέτευε τὴν ἴδια ἐποχὴ τὸν μεγάλο ὄγκο τῶν κεφαλαίων του. Ἄλλωστε ἡ βιομηχανία πού μέ τόσες ἀντιξοότητες γεννιέται στὴν Ἑλλάδα τὴν ἐποχὴ αὐτὴ κάθε ἄλλο παρὰ σίγουρα καί γρήγορα κέρδη ὑπόσχεται – κι αὐτὸ εἶναι δομικὸ ἐσωτερικὸ στοιχεῖο τῆς ἑλληνικῆς οἰκονομίας, μέ τὴ συντριπτικὴ κυριαρχία τοῦ ἀγροτικοῦ χῶρου, γιὰ πολλὲς ἀκόμα δεκαετίες.

Ἄλλα αὐτὰ δὲν σημαίνουν βέβαια ὅτι ἡ Τράπεζα τῶν ὁμογενῶν εἶναι σάν ὅποιαδήποτε ἄλλη τράπεζα. Οἱ παλιοὶ σαράφηδες τῆς Κων/πολῆς, ἐθισμένοι στὰ μεγάλα ποσοστὰ κέρδους, στὰ προνόμια, στὴν κερδοσκοπία πάνω στὰ ὀθωμανικὰ χρεόγραφα, ἀπὸ τὴν μιὰ. Ἡ Ἑλλάδα μέ τὴν κυρίαρχη ἀγροτικὴ οἰκονομία πού πραγματοποιεῖ τὰ πρῶτα τῆς βήματα στὸν καπιταλισμὸ ἀπὸ τὴν ἄλλη. Ἰσως ἀπὸ τὴ διαπλοκὴ τους νὰ προκύπτει κάτι «πού κανεὶς δὲν ἤθελε» – ἡ ἰδιωτυπία δηλαδὴ βρίσκεται στὸ ἐπίπεδο τῶν μηχανισμῶν, πράγμα πού φαίνεται καί στὴ μελέτη τοῦ Γ. Δερτιλή. Ἀντίθετα οἱ ἔννοιες τῆς «ἀπάτης», τῆς «πλάνης» καί τῆς «μπλόφας» πού ἐπίσης χρησιμοποιεῖ ἄν εἶναι πρόσφορες γιὰ τὴν ἐρμηνεία τοῦ συγκυριακοῦ καί στιγμιαίου δὲν χωροῦν στὴ μεγαλύτερη διάρκεια. Γιατί ἀλλιῶς δὲν μπορεῖ νὰ ἐξηγηθεῖ πῶς ἐπέζησε καί προχώρησε ἡ Γενικὴ Πιστωτικὴ, ὅταν μερικοὺς μῆνες ἀργότερα τὰ προνόμια πού ἐξασφάλισε σ' αὐτὴ τὴ φάση ἔχουν οὐσιαστικὰ ἐξαεμιστεῖ. Οὔτε πῶς, λίγα χρόνια ἀργότερα, καί χρηματιστήριό θὰ ὑπάρξει καί ἡ δικαιοσύνη θὰ προσταθῆσει, ἔστω καί ἀνεπιτυχῶς, νὰ καταδιώξει τὴν χρηματιστηριακὴ ἀπάτη (τὸ «συνδικάτο» τῶν λαυρεωτικῶν μετοχῶν). Ἡ ἴδια ἡ Γενικὴ Πιστωτικὴ, ἴσως καί ἐρμήνη τῶν ἱδρυτῶν τῆς, δὲν εἶναι ἀμοιρῆ τῶν κατοπινῶν ἐξελίξεων.

Χριστίνα Ἀγριαντώνη

Έννοια καί χρησιμότητα τῆς Φιλοσοφίας,

I. Έννοια

τοῦ Ἡλία Νικολοῦδη

Εκδόσεις Γρηγόρη, Ἀθήνα 1980, σσ. 335

Ὁ Ἡ. Νικολοῦδης, εἰδικός ἐπιστήμονας στήν ἔδρα τῆς Φιλοσοφίας τοῦ Ε.Μ. Πολυτεχνείου, φιλοδοξεῖ, μ' αὐτό τό βιβλίον, νά καταθέσει «μιά προσωπική μαρτυρία ἀνάγκης τῆς φιλοσοφίας καί σχέψης γιά τή φιλοσοφία, πού ἀφήνει ἀνοιχτό ὅμως τό διάλογο καί ἀδέσμευτη τήν προσωπική δημιουργία». Ξεκινώντας ἀπό τή θέση ὅτι «τό οὐσιαστικό φιλοσοφικό πρόβλημα εἶναι σήμερον τό πρόβλημα τῆς δυνατότητας καί, στήν καταφατική ἀπάντηση, τῆς χρησιμότητας τῆς φιλοσοφίας», καταπιάνεται στόν τόμο μέ τήν ἀνάλυση τοῦ προγενέστερου, κατά τό συγγραφέα πάντα, ἐρωτήματος: Τί εἶναι φιλοσοφία, ποιὰ εἶναι ἡ ἔννοια τῆς φιλοσοφίας. Ἐτσι, ἀφοῦ ἀναπτύξει στήν «Εἰσαγωγή» τό γενικό τρόπο μέ τόν ὁποῖο προσεγγίζει τό θέμα του (θεματική - προβληματική - μεθοδολογία - προσανατολισμός), ὁ Η.Ν. διερευνᾷ τήν ἔννοια τῆς φιλοσοφίας ὡς πρὸς δύο διαστάσεις: τή φύση τῆς φιλοσοφίας (πηγή καί φυσιογνωμία) καί τήν οὐσία τῆς. Ἡ διερεύνηση αὐτῆς τῆς δεύτερης διάστασης (πού καταλαμβάνει καί τό μεγαλύτερο μέρος τοῦ βιβλίου) γίνεται μέσα ἀπό τήν κατάταξη καί παρουσίαση τῶν διαφορῶν ἀπαντήσεων - πραγματώσεων πού ἔχει προτείνει ἡ ἱστορία τῆς φιλοσοφίας στό ἐρώτημα τῆς οὐσίας τῆς: Ἡ φιλοσοφία διερευνᾷται ὡς καταφατικός λόγος, ὡς κριτικός λόγος, ὡς θέληση, ὡς πράξη, ὡς παρόρμηση, ὡς κριτική, ὡς προβληματική. Τό βιβλίον συμπληρώνουν μιά πλουσιότατη βιβλιογραφία, ἑλληνική καί ξενόγλωσση (πάνω ἀπό 500 τίτλοι), καί ἀλφαθητικοί πίνακες ὀνομάτων, ὄρων καί πραγμάτων.

Ἡ ἀνάγνωση τοῦ βιβλίου τοῦ Η.Ν. μοῦ ἄφησε ἕνα αἶσθημα εὐφροσύνης. Τήν εὐφροσύνη πού ἀφήνει, πέρα ἀπό ὅποια γενικά ἢ εἰδικότερα σημεῖα διαφωνίας ἢ συμφωνίας, ἕνας ἀνιδιοτελής, ἀνοιχτός, συνεπής, βαθιά ἐντιμὸς λόγος. Ὁ Η.Ν. ὁμολογεῖ ἕναν κριτικό καί προοδευτικό ἀνθρωπισμό: Ἡ φιλοσοφία εἶναι «μορφή τοῦ

ἀνθρώπινου ἀπελευθερωτικοῦ ἀγώνα», «ἀνάγκη μιᾶς νίκης ἀπέναντι στό θάνατο», «ἐλεγχος τῆς "ἀνθρωπινότητας" τοῦ καθεστώτος πού διέπει τίς ἀνθρώπινες κοινωνίες». Ἡ οὐσία τῆς φιλοσοφίας εἶναι κριτική ὄπου καί ὅταν ἡ ἀνθρώπινη ζωὴ δέν εἶναι ἀσθεντική. Ἐρχεται σέ σύγκρουση μέ τήν ἱστορία, συνδέεται μέ τούς νέους καί εἶναι «προορισμένη νά κηρύξει ἕναν ἀνθρωπισμό χωρίς ἀνθρωποθυσίες πού θά καταλύει κάθε ἐξουσία ἀνθρώπου ἀπό ἀνθρώπο». Ὁ ἀνθρωπισμός τοῦ Ἡ. Νικολοῦδη δέν συγκροτεῖται σέ φιλοσοφικό σύστημα. Γιά τό συγγραφέα, «μέ τό σύστημα ἡ φιλοσοφία ἀκίνητοποιεῖται, τελεματώνεται, ἀγκυλώνεται (...) Τό φιλοσοφικό σύστημα γίνεται τάφος τῆς φιλοσοφίας». Καί κεῖ ἀκριβῶς, παρά τό διαφαινόμενο ἐκλεκτικισμό (ἢ ἴσως καί λόγω αὐτοῦ) ἐδράζεται, πιστεύω, ἡ προοδευτικότητα τοῦ ἀνθρωπισμοῦ τοῦ Η.Ν. Καί αὐτό γιατί πιά σήμερον ἔχει κυλήσει πολύ νερό σ' αὐλάκι. Ὁ παλιός ἀπελευθερωτικός, ἀντιθεοκρατικός ἀνθρωπισμός, ἔχει ἀλλάξει ριζικά χαρακτηριστικά. Ὅχι μόνο γιατί ὁ ἱμπεριαλισμός πολιτεῖται σ' ὄνομα τοῦ ἀνθρώπου καί τῆς προόδου του, ἀλλά κυρίως γιατί ὁ θεωρητικός ἀνθρωπισμός στό βαθμό πού δομεῖται ὡς σύστημα ἐρμηνείας τῆς κοινωνικῆς πραγματικότητας, λειτουργεῖ σήμερον ἀντιεπιστημονικά, συμβάλλοντας συχνά στή συγκάλυψη τῆς ἐκμεταλλευτικῆς καί καταπιεστικῆς οὐσίας τῶν ταξικῶν κοινωνιῶν καί στερῶντας τούς ἐκμεταλλεζόμενους ἀπό τά ἐπιστημονικά μέσα νά ἐννοήσουν τήν κοινωνική τους κατάσταση καί τούς τρόπους νά ἐλευθερωθοῦν. Ὅσο γιά τό «μαρξιστικό» ἀνθρωπισμό, ὁ ὁποῖος, διατηρώντας τήν ἀναφορά του στό θεωρητικό πλαίσιο πού διαμόρφωσε ἱστορικά τό ἐργατικό κίνημα, γεννήθηκε ὡς κριτική τῆς νέας θεοκρατίας τῶν χωρῶν τοῦ ἀνύπαρκτου σοσιαλισμοῦ λειτουργώντας ἔτσι προοδευτικά, ἀκόμη καί αὐτός ἐξαντλεῖ τά ὄρια τῆς προοδευτικότητάς του ὅταν φιλοδοξεῖ νά δομηθεῖ σέ θεωρητικό σύστημα πού ὑποκαθιστᾷ τελικά τήν ἐπιστημονική ἀνάλυση τῶν κοινωνιῶν αὐτῶν. Ὁ ἀνθρωπισμός τοῦ Η.Ν. ἀποφεύγοντας τή συστηματοποίηση διατηρεῖ τήν κριτική του διάσταση.

Τό γενικό πλαίσιο ἰδεῶν στό ὁποῖο ἐγώ ἀναφέρομαι, διαφέρει

ριζικά ἀπό αὐτό τοῦ Η.Ν. Ὅμως πιστεύω ἀνεπιφύλακτα ὅτι σήμερον πού κυκλοφοροῦν ἀνερόχλητες καί ἀνεξέλεγκτες οἱ κάθε λογῆς δεξιές καί «ἀριστερές» σκοπιμότητες, πού ἡ κοινωνική καί ἡ πολιτική μας ζωὴ κυριαρχεῖται ἀπό θεωρητικά ἀναρθρες, πολιτικά ἰδιοτελεῖς καί ἰδεολογικά συγκεχυμένες δημαγωγίες, σήμερον πού ἡ ἀριστερά - φορέας, ὑποτίθεται, ἐνός πληρέστερου καί βαθύτερου ἀπὸ τόν ἀνθρωπισμό θεωρητικοῦ λόγου - εἶναι κοινωνικά ἀνυπόληπτη, ἕνας συνεπής ἀνοιχτός καί ἐντιμὸς ἀνθρωπισμός μπορεῖ νά ἐπιτελέσει πολύ χρήσιμο ἔργο: νά θέσει καί νά προβάλλει ὡς ἀπαραίτητα στοιχεῖα καί τοῦ θεωρητικοῦ διαλόγου ἐκεῖνα ἀκριβῶς τά ἰδιαίτερα ἠθικά στοιχεῖα πού τόν χαρακτηρίζουν ὡς κριτικό ἀνθρωπισμό. Ἐτσι, ὁποῖος εἶναι νά ἀναμετρηθεῖ θεωρητικά μαζί του, θά πρέπει νά ἐπιστρατεύσει, ἂν θέλει ἐπὶ τῆς οὐσίας ν' ἀκουστεῖ, μιάν ἀντίστοιχη ἀνιδιοτέλεια, συνέπεια καί ἐντιμότητα, δηλαδή ἕνα ἴδιος ποιότητας ἦθος. Ἐτσι ἡ ὁποιασδήποτε ἰδεολογικῆς ἀφετηρίας ἢ κατευθύνσεως κριτικῆ δέν συμμορφώνεται μέ αὐτά τά κριτήρια δέν θά εἶναι οὐσιαστικά ἀπευθυντέα. Ὁ λόγος τοῦ Η.Ν. χαρίζει αὐτῇ τήν ἠθική ἀνάσα. Εἴτε μιλάει γιά τόν Ντεκάρτ, τόν Χάιντεγκερ ἢ τόν Μπασελάρ, εἴτε διαπραγματεύεται τή σωκρατική στάση, εἴτε ἀναλύει τόν Νίτσε ἢ τόν Φουκώ, ὁ Η.Ν. παραμένει δροσερός, ἀνοιχτός στήν κριτική χωρὶς ποτέ νά κρύβει τό μέτρο καί τά ὄρια τῆς προσωπικῆς του ἀποψης. Τό βιβλίον τοῦ Η.Ν. εἶναι ἕνα τίμιον βιβλίον.

Μέσα σ' αὐτά τά πλαίσια, καί στά ὄρια πού ἐπιτρέπει ἐτοῦτο τό σημεῖωμα, θά πρότεινα δύο παρατηρήσεις.

Ἡ πρώτη ἀφορᾷ τόν τρόπο μέ τόν ὁποῖο ὁ Η.Ν. ἀντιμετωπίζει τήν ἐπιστήμη. Ὁ ἀνθρωπισμός τοῦ Η.Ν. (σέ ἀντίθεση μέ ἄλλους παλαιότερους) φαίνεται ἀνίκανος νά διακρίνει τήν ἀπελευθερωτικὴ δύναμη τῆς οργανωμένης γνώσης πού περικλείει κάθε γνήσια ἐπιστήμη καί συγχέει αὐτὴ τὴ δύναμη μέ τό σημερινό καπιταλιστικό τρόπο ὁργάνωσης, ἀσκησης καί διαχείρισής τῆς. Ὁ Η.Ν. φαίνεται σέ μερικά σημεῖα νά ταυτίζει τήν ἐπιστήμη μέ τήν τεχνοκρατική ἰδεολογία ἔτσι ὥστε καταγγέλλοντας τὴ δεύτερη νά θυσιάζει, σ' ἕνα βαθμό, καί τὴν πρώτη. Ἡ δεύτερη παρατήρηση

καί γράμματα γνωρίζω

ἀφορᾶ τή διαφαινόμενη ἑλληνολατρία τοῦ Η.Ν. Παρόλο πού, μέσα στη σημερινή κοινωνική καί ἰδεολογική σύγχυση, ἡ ἀναζήτηση τῶν προοδευτικῶν στοιχείων τῆς ἑλληνικῆς ἰδιαιτερότητας εἶναι ἴσως ἀναγκαῖα, αὐτό δὲν μπορεῖ νά δικαιολογήσει κανενός εἶδους ἑλληνοκεντρική ὑπερηφάνια. Εἶναι ἄλλο πράγμα νά ἀναζητήσουμε τὴν ἐνδεχόμενη ἠθική ἢ καί φιλοσοφική επικαιρότητα τῶν Ἑλλήνων στοχαστῶν τῆς ἀρχαιότητας καί ἄλλο πράγμα νά κατασκευάσουμε ἀκόμη μιά φορά, σήμερα, μετὰ τὴς ὀδυνηρῆς καί ἄμεσα αἰσθητῆς μέσα καί γύρω μας συνέπειες τῆς προγονοπληξίας, τὸ μῦθο τῆς πάντων μητέρας ἑλληνικότητας. Μερικῆς διατυπώσεις τοῦ Η.Ν. κλίνουν ἐπικίνδυνα σὲ μιά τέτοια κατεύθυνση.

Καί μιά ἀκόμη παρατήρηση. Τὸ βιβλίο τοῦ Η.Ν. ὡς κατὰ «λιγότερο ἀπὸ εἰσαγωγή, μιά προεἰσαγωγή στὴ φιλοσοφία», ἀπευθύνεται στοὺς φοιτητῆς τοῦ Πολυτεχνείου (καί, βέβαια, ὄχι μόνο σ' αὐτούς) φιλοδοξώντας ν' ἀποτελέσει ἕνα ἐργαλεῖο «μύησης στὴ φιλοσοφία». Θέλει νά εἶναι γραμμένο μὲ τέτοιο τρόπο ὥστε ὁ ἀναγνώστης «νά μαθαίνει γιὰ τὴν οὐσία τῆς φιλοσοφίας ἐνῶ μαθαίνει νά φιλοσοφεῖ καί νά μαθαίνει νά φιλοσοφεῖ ἐνῶ μαθαίνει γιὰ τὴν οὐσία τῆς φιλοσοφίας». Μὲ ἄλλα λόγια, ἡ εἴσοδος στὴ φιλοσοφία πού ἐπιδιώκει ὁ συγγραφέας εἶναι συνώνυμη μὲ μιά ἐγκατάσταση τοῦ ἀναγνώστη μέσα σ' αὐτήν, μὲ τὴν «οργάνωση ἐκεῖ ἀπὸ τὴ μεριά του μιάς προσωπικῆς διαμονῆς». Πιστεύω ὅτι ὁ Η.Ν. ἀκολουθεῖ μὲ συνέπεια αὐτὴ τὴ μέθοδο καί τὸ βιβλίο του εἶναι ἀρκετὰ ἀνοιχτὸ ὥστε νά ἐπιτρέψει πολλῶν διαφοροτικῶν τοποθετήσεων ἐγκαταστάσεις.

Ὡστόσο θά ἤθελα νά διατυπώσω μιά ἐπιφύλαξη σχετικὰ μὲ τὴν εκπαιδευτικὴ ἀποδοτικότητα αὐτῆς τῆς μεθόδου εἰσαγωγῆς στὴ φιλοσοφία, εἰδικὰ γιὰ τοὺς φοιτητῆς τοῦ Πολυτεχνείου. Ἴσως γιὰ τοὺς φοιτητῆς τῶν θετικῶν ἐπιστημῶν θά ἦταν προσφορότερη μιά εἰσαγωγή μὲ συνδυαστικὸ ἴσθιό τὴν προσπάθεια νά ἀναδειχθεῖ ἡ σχέση φιλοσοφίας καί ἐπιστημῶν. Δηλαδή τὴς φιλοσοφικῆς προσπάθειας γιὰ τὴ διατύπωση τῶν ἐπιστημονικῶν θεωριῶν, τὰ φιλοσοφικά προβλήματα πού δημιουργοῦν οἱ ἑκάστοτε νέες ἐπιστημονικῆς θεωρίες, τὴς φιλοσοφικῆς ἀντιδράσεις πού προκαλεῖ ἡ ἐμφάνιση μιάς νέας

ἐπιστήμης καί ἡ ὁργάνωση ἐνός νέου γνωστικοῦ ἀντικειμένου κ.λπ.

Τέλος, πιστεύω πὺς ἡ χρησιμότητα τοῦ βιβλίου θά γινόταν ἀκόμη μεγαλύτερη ἂν σὲ μιά δευτέρη ἐκδοση προβλεπόταν μιά κριτικὴ πα-

ρουσίαση τῆς πλουσιότητας βιβλιογραφίας, κατάταξη κατὰ θέματα ἢ «Σχολές», σύντομος σχολιασμός κ.λπ.

Ἀριστείδης Μπαλτάς

Νέα βιβλία ἐπιλογή ἀπὸ τὴς τελευταῖες ἐκδόσεις

ΙΣΤΟΡΙΑ ΚΑΙ ΜΑΡΤΥΡΙΕΣ

Βακαλόπουλος Ἀπόστολος, *Παγκαρπία Μακεδονικῆς γῆς*, Ἐκδόσεις Ἐταιρεία Μακεδονικῶν Σπουδῶν, Θεσ/νίκη, 1980.

Δερτιλῆς Γιώργος, *Τὸ ζήτημα τῶν τραπεζῶν (1871-1873). Οικονομικὴ καί πολιτικὴ διαμάχη στὴν Ἑλλάδα τοῦ 19^{ου} αἰῶνα*, Πρόλογος Κ. Θ. Δημαρᾶ, Ἐκδόσεις Μορφωτικὸ Ἴδρυμα Ἑθνικῆς Τραπεζῆς, Ἀθήνα 1980.

Μανουσάκας Γιάννης, *Ὁ φυγόδικος*, μαρτυρία, ἐκδ. Ὁδυσσεύς, 1980.

Στολίγκας Κώστας, *Ὁ πόλεμος 1940-41 καὶ ἡ Γενιά του*, Ἀθήνα, 1980.

Προβατὰς Ἀλκιβιάδης, *Πολιτικὴ ἱστορία τῆς Ἑλλάδος 1821-1980. Νομοθετικὰ καί ἐκτελεστικὰ ἀσώματα*, Ἀθήνα, 1980.

ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ - ΔΙΚΑΙΟ

Βανδώρος Δ., *Ἡ χρηματοδότηση τῆς βιομηχανίας εἰς τὴν Ἑλλάδα καὶ τὴν Μ. Βρεταννίαν*, Πειραιεύς, Καραμπερόπουλος, 1980.

Orpermann Thomas, *Εὐρωπαϊκὸ Κοινωνικὸ Δίκαιο καὶ οἱ ἐπιπτώσεις τῆς ἑλληνικῆς ἐνταξης στὸ θεσμικὸ σύστημα τῆς ΕΟΚ*, μετάφ.-ἐπιμ. Γιώργου Παπαστάμου, ἐκδ. Ἀφοῖ Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη, 1980.

Ράπη Νίκου *Ἡ διάλυση τῆς Βουλῆς*, Α. Σάκκουλα, 1980.

Σύνδεσμος Διπλωματούχων Οικονομικῶν καὶ Ἐμπορικῶν Ἐπιστημῶν, *Προβλήματα ἀπὸ τὴν ἐνταξη τῆς χώρας μας στὴν ΕΟΚ. Οικονομικὸ Συνέδριο 6-9 Μαρτίου*, 1979. Ἐκδόσεις Παπαζήση, Ἀθήνα, 1980.

ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ - ΨΥΧΟΛΟΓΙΑ - ΠΟΛΙΤΙΚΗ - ΠΟΛ. ΕΠΙΣΤΗΜΕΣ

Eliade Mircea, *Γιόγκα*, μετάφρ. Ἐλιος Τσοῦτη, Ἐκδόσεις Ι. Χατζηνικολῆ, Ἀθήνα, 1980.

Eliade Mircea, *Σαμανισμός*, μετάφρ. Ἰφιγένειας Μπότηροπούλου, Ἐκδόσεις Ι. Χατζηνικολῆ, Ἀθήνα, 1978.

Καίσιερ Ἀρθουρ, *Ἰανός*, μετάφρ. Γιούρι Κοβαλένκο, Ἐκδόσεις Ι. Χατζηνικολῆ, Ἀθήνα, 1979.

Κατσούλης Ἡλίας Α. *Ἐπιστημολογικά*

προβλήματα τῆς σύγχρονης Πολιτικῆς Ἐπιστήμης, Ἐκδόσεις Παπαζήση, Ἀθήνα, 1980.

Παπαγώργης Κωστής, *Ὁ Νομοθέτης πού αὐτοκτονεῖ. Μιά πολιτικὴ ἀνάγκωση τοῦ πλατωνικοῦ ἔργου*, Νεφέλη 1980.

Πιαζέ Ζάν, *Ψυχολογία καὶ Παιδαγωγική*, ἐπιμέλεια Τάσος Ἀνθουλιᾶς, μετάφρ. Ἀπόστ. Βερβερίδης, ἐκδ. Νέα Σύνορα, Ἀθήνα 1980.

Πόππερ Κάρλ, *Ἡ ἀνοιχτὴ κοινωνία καὶ οἱ ἐχθροὶ της*, Τόμος Ι, Εἰσαγωγή-μετάφραση, Εἰρήνης Παπαδάκη, Ἐκδόσεις Δωδώνη, Ἀθήνα, 1980.

Ράγγας Σωκράτης, *Τί λέει ὁ ἴδιος ὁ Λένιν γιὰ τὸ Στάλιν*, Ντοκουμέντα, ἐκδ. Σωκράτης, 1980.

Ράγγας Σωκράτης, *Τί λέει ὁ Μάρξ γιὰ τὴν ἐλευθερία καὶ τὴν δημοκρατία*, Ἐπιλογή - Πρόλογος, Ἐκδόσεις Σωκράτης, 1980.

Tompkins Peter and Bird Christopher, *Ἡ Μυστικὴ ζωὴ τῶν φυτῶν*, μετάφρ. Γιούρι Κοβαλένκο, Ἐκδόσεις Ι. Χατζηνικολῆ, Ἀθήνα, 1980.

ΦΙΛΟΛΟΓΙΚΕΣ ΜΕΛΕΤΕΣ - ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ

Βαρίκας Βάσος, *Συγγραφεῖς καὶ κείμενα*, τόμ. Β' 1966-1968. Ἐκδόσεις Ἑρμῆς, Ἀθήνα, 1980.

Βουγιούκας Α. *Ἄρθρα καὶ μελέτηματα*, Ἐκδόσεις Νικόδημος, Ἀθήνα, 1980.

Μπαλάσκας Κώστας, *Νεοελληνικὴ Ποίηση*, Κείμενα, Ἑρμηνεία, Θεωρία, ἐκδ. Ἐπικαιρότητα, 1980.

Ντελόπουλος Κυριάκος, *Σύστημα Βιβλιογραφίας*, ἐκ. Ἑλληνικὸ Λογοτεχνικὸ καὶ Ἱστορικὸ Ἀρχεῖο, Ἀθήνα 1980.

Ομάδα ἐργασίας, *Νεοελληνικὰ Κείμενα γιὰ τὸ Γυμνάσιο*, τόμ. Β', ἐκδ. Ἰνστιτούτου Νεοελληνικῶν Σπουδῶν, Θεσ/νίκη, 1980.

ΠΕΖΟΓΡΑΦΙΑ - ΠΟΙΗΣΗ

Ἀλεξίου Δημήτρη, *Τριλογία τοῦ ἐμφυλίου Πολέμου*, 1946-49, ποιήμ., ἐκδόσεις Εἰρήνη, Ἀθήνα 1980.

Ἀσλανίδης Ε. Γ., *Τὸ ἐκτυφλωτικὸν καλεῖδοσκοπίον*, Ἐκδόσεις Κέδρος, Ἀθήνα, 1980.

καί γράμματα γνωρίζω

Βακόπουλος Χρήστος, *Υπόθεση μπέστ-σέλλερ*, μυθιστόρημα, Αθήνα 1980, εκδόσεις Υπό σκέψη.

Βιάν Μπόρις, *Θά φτύσω στους τάγους σας*, μεταφρ. Άρη Γεωργίου, Έκδ. Υπό σκέψη, Αθήνα, 1980.

Βιζυηνός Γ. Μ., *Νεοελληνικά διηγήματα*, Επιμέλεια Παν. Μουλās, Έκδόσεις Έρμης, Αθήνα, 1980.

Γιουρσενάρ Μάργκεριτ, *Άλέξης*, μετάφραση Ιωάννα Δ. Χατζηνικολή, Έκδόσεις Ι. Χατζηνικολή, Αθήνα, 1980.

Γιουρσενάρ Μάργκεριτ, *Διηγήματα της Ανατολής*, Έκδόσεις Ι. Χατζηνικολή, Αθήνα, 1980.

Γονατάς Ε., *Οι Άγελάδες*, Έκδ. Κείμενα, Αθήνα, 1980.

Δούκαρης Δημήτρης, *Ποιήματα του σώματος*, Έκδόσεις Τομές, Αθήνα, 1980.

Έρεμπουργκ Ήλιος, *Άνθρωποι, χρόνια, Ζωή*, Έκδόσεις Νεφέλη, Αθήνα, 1980.

Ιωάννου Γιώργος, *Όμόνοια 1980*, Φωτογραφίες Άνδρέας Μπελιάς, Έκδόσεις Οδυσσεάς, Αθήνα, 1980.

Κακναβάτος Έκτωρ, *Τετραψήφιο*, Έκδ. Κείμενα, 1980.

Καρτινάλ Μαρί, *Εγώ και «αυτό»*, μετάφραση Τατιάνα Γκριτοη-Μιλλιέξ, Κέδρος 1980.

Καρούζος Νίκος, *Ο ζήλος του μη σχετικού με παροράματα*, Έκδ. Πολύπλανο, Αθήνα, 1980.

Νίκη Κατσαούνη, *Η Εύλαλία, ό Ίάσυνας και ή Γαλούσα*, Έκδόσεις Δόμος, Αθήνα, 1980.

Κόντος Γιάννης, *Στή διάλεκτο της Έρμού*, Έκδ. Κέδρος.

Καπάτος Ρήγας, *Λατινοαμερικάνοι ποιητές*, Έκλογή - μετάφραση - σημειώσεις Ρηγ. Καπάτος, Έκδ. Α. Καραβίας, Αθήνα, 1980.

Λελεμψής Φάνης, *Ποιήματα*, Ανάπλι, 1980.

Μανουσάκη Γύρρη, *Οδοιπορικό των Σφακιών*, Έκδόσεις Κέδρος, Αθήνα, 1980.

Μαρκόπουλος Γιώργος, *Οι πυροτεχνουργοί*, 2η έκδ., Θεσσαλονίκη, Η μικρή Έγνατία, 1980.

Μέλβιλ Χέρμαν, *Μπενίτο Σερένο και Άλλες ιστορίες*, Εισαγωγή - μετάφραση Νίκος Βαρδίκας, Αίολος, 1980.

Μπαλέρμας Εύαγγ., *Τό ημερολόγιο ενός βαρυποινίτη*, επιμέλεια κειμένου Κώστας Παπαγεωργίου, Έκδ. Κέδρος, Αθήνα, 1980.

Μπατάιγ Ζώρζ, *Ήλιακός Πρωκτός*, Έκδ. Νεφέλη, Αθήνα, 1980.

Πέτρος Μπίκος, *Ευτυχία με μπαλώματα*, διηγήμ., Έκδόσεις Κέδρος, Αθήνα, 1980.

Μπρετόν Άντρέ, *Άνθολογία του μαύρου χιούμορ*, τόμ. Α', Β', Έκδόσεις Αιγόκερως, Αθήνα, 1980.

Νικολαΐδης Νίκος, *Τό στραβόξυλο. Μικρές αγωνίες*, Έκδόσεις Σίσυφος, Αθήνα, 1980.

Νταθέας Δημήτρης, *Ιστορήματα Α'*, ποιήματα, εκδόσεις Πατάκη, Αθ., 1980.

Ουάιλντ Όσκαρ, *Ο κήπος με τις ροδιές*, Έκδόσεις Στοχαστής, Αθήνα, 1980.

Παπαθεοδώρου Βίκυ, *Σπασμένα πλήκτρα*, Αθήνα, 1980.

Κατερίνα Παπαγεωργίου, *Κεί πάνω στο κούτσουρο* για πάντα, Έκδόσεις Διογένης, Αθήνα, 1980.

Πατίλης Γιάννης, *Κέρματα*, Θεσσαλονίκη, Η μικρή Έγνατία, 1980.

Τυμπόρ, *Mini-Passport*, μεταφρ. Χριστίνα Σταματοπούλου, Έκδόσεις Στοχαστής, Αθήνα, 1980.

Στήβενσον Ρόμπερτ Λούις, *Δόκτωρ Τζέκιλ και κύριος Χάιντ*, μετάφραση, σχόλια, επιλογος Θόδωρος Καλοπίσης, Έκδόσεις Αίολος, Αθήνα, 1980.

ΘΕΑΤΡΟ

Γκόρκι Μάξιμ, *Ο Γεγκόρ Μπουλιτσόφ και οι άλλοι*, μετάφραση Αντώνης Βογιάζος, Έκδ. Θεμέλιο, Αθήνα, 1980.

Χουρμούζη Μ., *Διάλογοι επτά*, Έκδόσεις Ίθάκη, Αθήνα, 1980.

—ΕΠΙΣΤΟΛΕΣ—

ΤΑ ΓΕΓΟΝΟΤΑ ΤΟΥ ΠΟΛΥΤΕΧΝΕΙΟΥ

Άγαπητέ Πολίτη

Μέ αφορμή τά γεγονότα του Πολυτεχνείου και της πορείας παρακαλώ να φιλοξενήσεις μερικές άπορίες γιατί τό έκλεκτό επιτελείο των συνηγατών σου είναι τό μόνο που μπορεί να πιάσει τέτοια ιδεολογικοπολιτικά θέματα. Η δεξιά με τη βοήθεια των άποκαλούμενων άναρχικών κ.λπ. μάτωσε τό λαό και προσπάθησε να τρομοκρατήσει τό άνερχόμενο λαϊκό κίνημα που είναι σε άνοδο. Πιστεύουν λοιπόν οι άναρχικοί ότι είναι επαναστατική πράξη τό να γίνονται αίτιοι του ματοκυλίματος άθώων ανθρώπων; Γιατί μπαίνουν σε ξένους χώρους άγωνιστών που τό ξερον καλά

δτι ποτέ δέν θα τούς άκολουθήσουν γιατί δέν πιστεύουν σε τέτοια μορφή που τελικά δειωνίζει τη δεξιά στην έξουσία και την κάνει πιο διχτατορική. Τέλος ρωτώ οι ΑΝΑΡΧΙΚΟΙ άνήκουν στο χώρο της άριστερας;

Στήν Ελλάδα πιστεύω ότι άναρχικό ρεύμα δέν υπάρχει και οι μόνες εκλάμψεις του ήταν ή δράση του νεκρού ήρωα άνταρτοπολίτη ΚΑΣΙΜΗ, του άναρχοσυνδικαλιστή ΣΕΡΙΦΗ και του άναρχοδιανοουμένου αντιμπεριαλιστή ΠΕΙΘΗ.

Όλα τά άλλα είναι έκφυλισμένες καταστάσεις μέχρι ύποπτες ενέργειες δεξιών.

Μέ εκτίμηση
Κ. ΡΙΤΣΙΑΡΔΗΣ
Ίδ. ύπάλληλος

ΑΝΤΡΕ ΜΠΡΕΤΟΝ
ΑΝΘΟΛΟΓΙΑ
ΤΟΥ ΜΑΥΡΟΥ ΧΙΟΥΜΟΡ

Στοι
Φωτο
Ασπέρ
Πο
Φωτο
Μουσική
Εκδο
Ναύ 12 Άστρ
Ασπέρ
Καμάρ
Ριμ
Ρινού
Άκου
Παυλί
Κα
Πα
Πα

ΤΟ ΔΕΝΤΡΟ 17

πεζο - ποίηση · κριτική

MARIO VITTI: 'Επιφάνεια' και 'νεκρομαντεία' βαθύτερες λειτουργίες της μυθολογίας στην ποίηση του Σεφέρη. (δοκίμιο) ΝΑΣΟΣ ΒΑΓΓΕΝΑΣ: Τέσσερα ποιήματα. ΝΙΚΟΣ ΧΟΥΛΙΑΡΑΣ: 'Ο εισπράκτορας (διήγημα) WOODY ALLEN: 'Η πόρνη της Μένσα (διήγημα άπόδοση: Σ. Κακίσης) ΤΑΚΗΣ ΚΑΡΒΕΛΗΣ: 'Οκτώ ποιήματα. ANTONIN ARTAUD: Για την αυτοκτονία (δοκίμιο άπόδοση: Β. Κέσσας) PAUL LEAUTAUD: Γνώμες πάνω στη γραφή (άφορισμοί άπόδοση: Γ. Καραβασίλης) DYLAN THOMAS: Οι έχθροι (διήγημα άπόδοση: Μ. Σταυρινού) ΦΑΙΔΩΝ ΧΑΤΖΗΔΗΜΗΤΡΗΣ: Τέσσερα ποιήματα. ΔΙΟΝΥΣΗΣ ΜΕΝΙΔΗΣ: ένα ποίημα. CHESLAW MILOSZ: Ειδήσεις (ποίημα) ΜΙΧΑΛΗΣ ΓΚΑΝΑΣ: «Θεσπρωτική φωνή» (διήγημα) HANS ARP: Δύο ποιήματα (άπόδοση: Μ. Στεφανοπούλου) ΑΝΘΗ ΚΑΡΥΠΙΔΟΥ: 'Ενα κείμενο. BRUNO SCHULZ: 'Οδός Κροκοδείλων (διήγημα άπόδοση: Σπ. Τσακνιάς) Ο ΔΙΑΛΟΓΟΣ: 'Ο Δ. Θεός συζητά με τον Γ. Καρυπίδη) ΑΝΤΑΠΟΚΡΙΣΕΙΣ. ΤΑ ΦΥΛΛΑ: (Σχόλια για την πνευματική επικαιρότητα) ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΟ ΔΕΛΤΙΟ.